

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

Индекс 75882; 25882

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№1 (93)

Алматы
«Қазақ университеті»
2020

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 1 (93) наурыз

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16496-Ж

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)
E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
(бас редактор) (Қазақстан)
Ерғали А.М., PhD докторы, доцент м.а.
(бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)
Кенжалиев З.Ж., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Тыныбеков С.Т., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Усеинова Г.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Маликова Ш.Б., з.ғ.к., доцент м.а. (Қазақстан)
Қабанбаева Г.Б., PhD докторы, доцент (Қазақстан)

Муксинова А.Т., (Қазақстан)
Алексеева С.В., аға оқытушы (Қазақстан)
Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)
Шелухин С.И., PhD, профессор (АҚШ)
Ганс Йохим Шрамм, құқық докторы, профессор
(Германия)
Алиев А.И., з.ғ.д., профессор (Әзірбайжан)
Репецкая А.Л., з.ғ.д., профессор (Хакасия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Арын А.А., з.ғ. магистрі (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

Министерство образования и науки
Республики Казахстан
Официальный интернет-ресурс
Комитета по контролю в сфере
образования и науки

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шахкозова
Телефон: +7 747 125 6790
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева
Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

ИБ № 13555

Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 18 б.т. Тапсырыс № 3373.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2020

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ТАРИХЫ**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF CHAIR OF STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

A.A. Kassymzhanova¹, **Pierre Tifine²**,
G.R. Usseinova¹, **A.S. Ibrayeva¹**, **D.A. Tursunkulova¹**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

e-mail: Aynur.kassymzhan@gmail.com; gulnara_usein@mail.ru; ibraeva_tgp@mail.ru; adilek03@mail.ru

²Institute of Research of Nation and State Evolution (IRENEE) of the University of Lorraine,

Université de Lorraine, France, Metz, e-mail: pierre.tifine@univ-lorraine.fr

STATE AND LEGAL BASIS FOR ENSURING OF EXTERNAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This article is devoted to the legal analysis of external security of the Republic of Kazakhstan. It also explores various approaches to the study of external security in accordance with the Kazakh legislation and legal standards of foreign countries. The article considers the scientific positions of scientists that they set out in the process of conducting fundamental research. Currently, the Republic of Kazakhstan has a fairly extensive security system. This article is devoted to the legal analysis of the state's activities in the field of external security. There are both theoretical and practical problems in this area. Ensuring external security requires a special approach to the legal regulation of this sphere. Thus, a single conceptual framework has not yet been developed. It should also be noted that the issues of administrative-legal regime need to be solved through which in fact a degree of ordering has achieved as the system of external security and its components and individual processes in the field of security of individuals, society and the state.

Key words: national security, ensuring security, external security, the Constitution, law, threats to external security.

А.А. Касымжанова¹, Пьер Тифини²,
Г.Р. Усеинова¹, А.С. Ибраева¹, Д.А. Турсынкулова¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Қазақстан, Алматы
e-mail: Aynur.kassymzhan@gmail.com; gulnara_usein@mail.ru; ibraeva_tgp@mail.ru; adilek03@mail.ru

²Лотарингия университеті (IRENEE) ұлт және мемлекет эволюциясын зерттеу институты,
Лорейн Университеті, Франция, Мец қ., e-mail: pierre.tifine@univ-lorraine.fr

Қазақстан Республикасының сыртқы қауіпсіздігін қамтамасыз етудің мемлекеттік-құқықтық негіздері

Бұл мақала Қазақстан Республикасында сыртқы қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерін құқықтық талдауға арналған. Сонымен қатар, бұл жұмыста қазақстандық заңнамаға және шет мемлекеттердің құқықтық стандарттарына сәйкес сыртқы қауіпсіздікті зерттеудің түрлі тәсілдері зерттеледі. Иргелі зерттеулер жүргізу барысында ғалымдардың ғылыми ұстанымдары қарастырылады. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жеткілікті түрде тармақталған жүйесі қалыптасты. Бұл мақала сыртқы қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттің қызметіне құқықтық талдау жасайды. Бұл салада әлі де шешімін таппаған теориялық және практикалық мәселелер бар. Сыртқы қауіпсіздікті қамтамасыз ету осы саланы құқықтық реттеуге ерекше көзқарасты талап етеді. Осылайша, әлі күнге дейін бірыңғай түсінік аппараты әзірленбеген. Сондай-ақ, іс жүзінде сыртқы қауіпсіздік жүйесі мен оның компоненттерінің, сондай-ақ жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы жекелеген процестерді ретке келтірудің тиісті дәрежесіне қол жеткізілетін әкімшілік-құқықтық режим мәселелері де өз шешімін талап ететінін атап өткен жөн.

Түйін сөздер: ұлттық қауіпсіздік, қауіпсіздікті қамтамасыз ету, сыртқы қауіпсіздік, Конституция, сыртқы қауіпсіздікке оқталу.

А.А. Касымжанова¹, Пьер Тифини²,
Г.Р. Усеинова¹, А.С. Ибраева¹, Д.А. Турсынкулова¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, Алматы
e-mail: Ainur.kassymzhan@gmail.com; gulnara_usein@mail.ru; ibraeva_tgp@mail.ru; adilek03@mail.ru

²Институт исследований эволюции нации и государства (IRENEE) университета Лотарингии,
Университет Лорейн, Франция, г. Мец., e-mail: pierre.tifine@univ-lorraine.fr

Государственно-правовые основы обеспечения внешней безопасности Республики Казахстан

Данная статья посвящена правовому анализу обеспечения внешней безопасности Республики Казахстан. В ней также исследуются различные подходы к исследованию внешней безопасности в соответствии с казахстанским законодательством и правовыми стандартами зарубежных государств. Рассматриваются научные позиции ученых, изложенные ими в процессе проведения фундаментальных исследований. В настоящее время в Республике Казахстан сформирована достаточно разветвленная система обеспечения безопасности. Данная статья посвящена правовому анализу деятельности государства в области обеспечения внешней безопасности. В данной области имеются как теоретические, так и практические проблемы. Обеспечение внешней безопасности требует особого подхода к правовому регулированию данной сферы. Так, до сих пор не выработан единый понятийный аппарат. Также следует отметить, что требуют своего решения вопросы административно-правового режима, посредством которых в действительности достигается должная степень упорядоченности как самой системы внешней безопасности и ее составляющих, так и отдельных процессов в области обеспечения безопасности личности, общества и государства.

Ключевые слова: Национальная безопасность, обеспечение безопасности, внешняя безопасность, Конституция, закон, угрозы внешней безопасности.

Introduction

Ensuring external security is one of the pressing problems of our time. Not a single state in the world currently considers the issue of external security to be legally resolved. The Republic of Kazakhstan is no exception. The term “external security” appeared in political science relatively recently, in the second half of the 20th century after the adoption of the Law on National Security in the USA in 1947. In the Republic of Kazakhstan, the legal act that laid the foundation for theoretical and practical activities in the field of ensuring external security is the Law “On National Security of the Republic of Kazakhstan” dated June 26, 1998. For the first time, the concept of external security was introduced at the legislative level in this law. So, external security was understood as the state of protection of the national interests of the Republic of Kazakhstan from threats posed by foreign states, organizations and citizens (<https://online.zakon.kz/document>).

In the current law of the Republic of Kazakhstan “On the National Security of the Republic of Kazakhstan” adopted on January 6, 2012, the concept of external security is absent (<https://online.zakon.kz/document>).

External security is a complex multi-level functional system in which processes of interaction between the vital interests of the individual, society

and the state continuously occur. These interests are a set of needs, the satisfaction of which reliably ensures progressive social development. Hegel wrote that lack of interest is spiritual or physical death.

The Republic of Kazakhstan in accordance with national legislation and international treaties ensures the safety of every person and citizen on its territory. Citizens of Kazakhstan, as well as legal entities located outside the Republic of Kazakhstan, are guaranteed by the state the protection of their personal, family and business interests abroad. These standards are laid down in the Foreign Policy Concept of the Republic of Kazakhstan for 2014-2020, developed in accordance with the guidelines set forth in the Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan, “Kazakhstan Strategy-2050: a new political course for a successful state.” The Concept notes that, taking into account modern realities, the foreign policy of the Republic of Kazakhstan requires modernization and promotion of national interests on the principles of pragmatism. This process is influenced by a number of internal and external factors. Among external factors, the need for overcoming the negative consequences of the global financial and economic crisis, aggravation of conflicts and modern problems of mankind, the emergence of a qualitatively new geopolitical and

geo-economic situation at the regional and global levels is indicated.

According to Art. 39 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, while ensuring the safety of the rights and freedoms of man and citizen, may be limited only by laws and only to the extent necessary to protect the constitutional order, protect public order, human rights and freedoms, health and morality of the population (<https://online.zakon.kz/document>).

In this case, any person, in the manner prescribed by law, is entitled to receive clarifications from the relevant state bodies regarding the restriction of their rights and freedoms. Officials who have exceeded their authority in ensuring security shall bear the responsibility established by law.

The state guarantees support to persons providing assistance in ensuring national security, including their legal protection in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan. The Republic of Kazakhstan ensures the safety of every person and citizen on its territory. Citizens of Kazakhstan who are outside the Republic of Kazakhstan are guaranteed protection and patronage by the state. The Republic of Kazakhstan ensures its national security by all means and methods at its disposal. Note the diversity of these methods. These are economic, political, military, legal. Special methods are used by special bodies – intelligence, counterintelligence (<https://online.zakon.kz/document>).

In order to obtain international security guarantees, the Republic of Kazakhstan is involved in ensuring international (global, regional) security, of which the national security of Kazakhstan is an integral part. The activities of the Republic of Kazakhstan to ensure international security include:

1) strengthening the role of Kazakhstan in the formation of the global world order;

2) the formation and strengthening of an effective collective security system in the geopolitical environment of Kazakhstan;

3) participation in international organizations and forums whose activities are in the interests of the national security of the Republic of Kazakhstan;

4) participation outside the country in activities aimed at ensuring national security in accordance with international treaties of the Republic of Kazakhstan;

5) the decision, if necessary, in conjunction with neighboring countries, issues related to national security;

6) the conclusion of international treaties that meet the security interests of the Republic of Kazakhstan.

Main part

For any state, the issue of ensuring national security and protecting national interests in international relations is one of the strategic issues in developing the country's foreign policy. This is the manifestation and realization of the sovereignty of the state, which implies its right to act as an independent subject of international relations, to determine foreign policy in its interests and to independently resolve issues of foreign economic activity.

It is no secret to anyone that in the modern world there are security threats related to the targeted impact on economic and military potential, social development, information space, ecology and other areas of the state's activity.

In matters of ensuring national security, an important component is the foreign policy of the state. Realizing its foreign policy functions, each state pursues a certain policy outside its country, i.e. in international relations. The theory of "geopolitics" has developed in the theory of international relations, which is an organic relationship between spatial relations and the historical causality of state actions. The theory of "geopolitics" is based on such values as "sovereignty", "territory", and "state security". The geopolitical position of the Republic of Kazakhstan largely determines the priorities for the implementation of external security.

External security of the state is a system of measures aimed at establishing and maintaining relations with subjects of international law, protecting national security and interests, as well as expanding its influence on other subjects of international relations. External security includes the foreign policy of the state, foreign policy doctrines, concepts, bodies that carry out foreign policy functions, and most importantly – the foreign policy of the state.

External security is realized through diplomacy, direct and indirect, which, in turn, must comply with international law. At the same time, international law has a direct impact on state policy in the field of external security through the fact that states must comply with their international obligations. Both diplomacy and external security should not conflict with universally recognized principles and norms of international law. The general nature of diplomacy is largely determined by the socio-economic development of the state, as well as by the general laws and rules governing international relations as a whole. As for the role of diplomacy in international law, diplomacy, formulating the will of the state and

seeking its agreement with the will of other states, actively participates in the creation of international law, is an extremely important factor in law-making in international relations.

The effectiveness of diplomacy, as a rule, depends on how the goals and objectives of the state's policy in the field of external security are formulated, as well as how successfully they are implemented in practice by specific individuals.

Foreign policy directly depends on the domestic political, economic, demographic, military, scientific, technical, cultural potential of the state. Depending on the state's potential, certain priorities in external security are taking shape. The main form of implementing external security is the establishment of diplomatic relations between states, membership in international organizations and, accordingly, the opening of permanent missions of states to international organizations. Active foreign policy activities of the state, the presence of stable relations with other subjects of international law enable the state to apply various means and methods, combine them, carry out regular exchanges of information, visits at different levels, conclude agreements on various issues, create and join blocks and unions in various areas of cooperation.

The determination of foreign security priorities is influenced by such factors as the level of socio-political, socio-economic development, the geopolitical position of the country, as well as the presence of certain national interests, which together comprise the system of ensuring national security of the Republic of Kazakhstan.

In clause 6, article 1 of the Law on National Security, the national interests of the Republic of Kazakhstan are understood as the totality of legislatively recognized political, economic, social and other needs of the Republic of Kazakhstan, the implementation of which determines the ability of the state to protect human rights and citizen values of Kazakhstan society and the foundations of the constitutional system. As a result, the national interests are ensured by the state by all means at its disposal-economic, political, ideological, diplomatic, military, etc.

The concept of "national security" is closely related to the concept of "national interest." National security is considered as one of the elements of the national interest of the state, which ensures, along with other elements (internal stability, economic prosperity, favorable external environment, positive international image), optimal existence (Baykenzheev 2017: 198).

It should be noted that the main determining national interest of any state is the "instinct of self-preservation", which includes ensuring national security from external threats, protecting the economic and political positions of the state in the world, a certain impact on the foreign policy of another state, as well as the expansion of the influence of the state on world politics as a whole.

When realizing their national interests, the behavior of states can be classified into four types:

- aggressive policy – manifests itself in the desire to expand its influence and resolve internal problems by means of foreign policy;

- conservative politics – a kind characteristic of the former "great" states, empires, which is based on the desire to maintain its influence in the international arena and previously achieved position without taking into account the changed alignment of forces and real potential;

- active policy – based on a balance between the internal and external activities of the state, when it as a whole successfully acts as a subject of international relations, protecting its interests;

- passive policy – is characteristic of "weak" states, which do not have the potential necessary to assert their sovereignty, therefore they are forced to give up part of their sovereignty for the sake of more "strong" neighbors or patrons (Mansurov 2011).

The study of foreign policy of Kazakhstan characterizes the Republic of Kazakhstan as a state with an active and balanced domestic and foreign policy. Regarding the balance of the state's policy as a whole, the President of Kazakhstan, Kasym-Zhomart Kemelovich Tokaev, notes: "The close relationship between Kazakhstan's foreign and domestic policy is determined by the unity of purpose – building a democratic society with a socially oriented market economy and guaranteed protection of the constitutional rights of citizens of the country. The foreign policy of the Republic of Kazakhstan is characterized by such qualities as balance and multi-vectority, which suggest pragmatism in the choice of foreign policy partners, a high degree of maneuverability, the absence of a direct dependence of Kazakhstan's foreign policy on the unpredictability of the development of a situation in a particular region, on changing world market conditions" (Tokayev 1998a: 12).

The external security of our country initially proceeded from the need to uphold long-term national interests by means of broad international cooperation and solving emerging problems on the basis of mutual agreements and acceptable compromises. Today, Kazakhstan already has a

solid international legal base in the formats of multilateral and bilateral cooperation, as well as in the framework of participation in international organizations.

The basis of the choice of foreign policy priorities was laid the geopolitical factor, i.e. taking into account the fact of Kazakhstan's location between two nuclear and economically developed powers – Russia and China. Moreover, such a factor as intracontinentality, i.e. lack of direct access to the sea by the republic. The unfavorable geographical location of the Republic of Kazakhstan as a landlocked country negatively affects its economic development. The vast majority of inland countries are less developed than countries with a sea coast. Free access to and from the sea is an important issue for countries that do not have such an exit, because their ability to use the sea to a certain extent depends on the coastal neighbors whose ports they are forced to use to communicate with the outside world.

Despite the adverse geographical factors listed above, an analysis of the foreign political activity of the Republic of Kazakhstan from the moment of gaining independence allows us to conclude that diplomatic means prevail in its implementation. Kazakhstan's lack of practical experience in foreign policy (since being a part of the USSR, our republic, however, like many others, was deprived of the opportunity to independently implement its foreign policy) did not affect the level and quality of foreign security. Properly designated priorities of the external security of the Republic of Kazakhstan during the formation of statehood contributed to the "painless" entry of our country into the world community as a full-fledged subject of international law.

The image and authority of the Republic of Kazakhstan, as well as the strengthening of its national security, were influenced by the decision of the country's leadership to renounce nuclear weapons. In May 1992, Kazakhstan signed the Lisbon Protocol and pledged to become a nuclear-free state. He was the first of the parties to the Lisbon Protocol to join the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) with the status of a nuclear-free state. Later, a Memorandum was signed on providing our country with security guarantees from all nuclear powers (Tokayev 2004b: 22, 23).

It should be noted that Kazakhstan's contribution to the nuclear disarmament process was not limited to the closure of the Semipalatinsk nuclear test site and the signing of the Lisbon Protocol. In 2009, at the 64th session of the UN General Assembly,

Kazakhstan made a proposal to proclaim August 29 as the International Day against Nuclear Tests. It was on this day 19 years ago that ex-President N.A. Nazarbayev, by his decree, forever closed one of the largest nuclear test sites in the world. This idea received unanimous support, reflecting the deep concern of the international community regarding the dangers posed by such trials. This date was approved by the decision of the UN General Assembly on December 2, 2009 as "World Day on the renunciation of nuclear weapons" (Mansurov 2011: 317, 318).

This fact indicates a large-scale foreign policy initiative of the Republic of Kazakhstan in the development of global disarmament and the strengthening of external security.

This proves once again that the national security of the state is connected with foreign political activity and the activities of other subjects of international relations. States, entering into international legal relations, affect each other's external security. It is impossible to defend one's national interests without taking into account the interests of other subjects of international relations. Moreover, the process of ensuring the national security of the state is influenced by any political processes taking place in the world, therefore the state is forced to respond mobilely to any destabilizing factors that appear in the region or in the international community. In addition, the state, taking measures to ensure and strengthen its own security, indirectly takes part in ensuring local, regional and collective security, which are subsystems of the "vertical arrangement" of external security.

Assessing the role of external security in ensuring the national security of the state, it is necessary to emphasize that the security of each participating state is inseparably linked with the safety of all other participating countries. So, on the initiative of the First President of the Republic of Kazakhstan – the leader of the nation, the Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA) was created and is functioning. It is no secret that the CICA was created as an Asian counterpart to the OSCE. There is a huge field for interaction here, since half of the twenty CICA members are either participants or Asian partners of the OSCE, which allows us to talk about the potential complementarity of these two organizations. In addition, the republic is a party to the treaty on the non-proliferation of nuclear weapons, the military-political bloc of the Collective Security Treaty Organization, the Shanghai Cooperation Organization (SCO), and is

actively cooperating with NATO in the framework of the Partnership for Peace program.

EurAsEC, one of the most effective and promising integration associations, is a form of integration of sovereign states aimed at realizing the national interests of each participating country in order to strengthen stability and external security.

The EurAsEC, being the most effective integration structure in the post-Soviet space, created the logical prerequisite for the formation of the next stage of economic integration – the Customs Union (Kazakh President Nursultan Nazarbayev 2010: 518).

It can be argued that, in comparison with other integration structures on the territory of the former USSR, the Eurasian community is a successful integration entity that takes into account not only mutual benefits and prospects, but also the national interests of each participant.

The strategic program “Kazakhstan – 2030” contains a detailed analysis of the situation in the country at the moment, and it outlines the main “priority long-term goals,” among which the first is to ensure external security: “To ensure the development of Kazakhstan as an independent sovereign state while maintaining complete territorial integrity”(www.akorda.kz).

The strategy provides, as the main measures to strengthen national security, the provision of a favorable external environment for internal political reforms, through the establishment of stable and friendly relations, primarily with neighboring states, as well as with the leading political and economic powers of the modern world. In addition, serious attention was paid to the development of cooperation with international institutions and forums, such as the UN, IMF, World Bank, Asian, European and Islamic development banks. The key to success of the republic’s economic and political growth is economic cooperation and integration by providing diplomatic means of our country’s access to foreign markets in order to profitably invest excess financial resources. Thus, it is clear that the main role in ensuring the national security of Kazakhstan was assigned to ensuring external security.

In addition, Part III “Key Directions for Kazakhstan’s Development until 2020” of the Strategic Plan for the Development of the Republic of Kazakhstan until 2020 includes “International Relations and Foreign Policy”, among which the following are highlighted: “Kazakhstan will continue to justify itself a course towards the prevention of an

arms race, supporting the efforts of the international community in the field of nuclear disarmament and strengthening the regime of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. At the same time, opportunities will be maximally utilized within the framework of the Chairmanship of the Republic of Kazakhstan in authoritative international organizations (Organization for Security and Cooperation in Europe, Organization of the Islamic Conference, etc.)”(www.zakon.kz)

In the framework of ensuring external security, the Government defined “increasing the role and authority of Kazakhstan in the Muslim world”, which is achieved through the tasks. So, this goal can be realized by activating the activities of the Republic of Kazakhstan in the activities of the OIC and by increasing the number of citizens of the Republic of Kazakhstan represented in the OIC bodies (oline.zakon.kz).

It must be emphasized that the intensification of relations between Kazakhstan and Muslim countries within the framework of the OIC meets the long-term interests of the republic. This is also defined in the Address of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan, in which he noted the comprehensive development of cooperation with Islamic countries as one of the priorities of the foreign policy of the Republic of Kazakhstan (akorda.kz).

Thus, it can be noted that the principle of multivectorness, which involves “personal” cooperation with European states, the USA, China, Russia, the Middle East, and also the development of “collective” cooperation should be maintained at the basis of the external security of the Republic of Kazakhstan. in the framework of international organizations, such as the UN, CICA, OSCE, SCO, CIS, OIC, etc.

The continuation of the idea of pursuing a multi-vector policy was reflected in the Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan, who noted: “We will continue our balanced foreign policy, interacting not only with the West, but also with Asian states”(akorda.kz).

Thus, the external security of Kazakhstan not only ensures and protects national interests in international relations. It can be argued that with the same stubbornness, the Republic takes an active part in international events aimed at combating external threats in order to strengthen regional and international security (Baykenzheev 2016).

Conclusion

National security can be differentiated depending on the location of the source of danger into two types: internal – activities within the state to ensure its stability; external – activities outside the state.

External security is characterized as the protection of the national interests of the Republic of Kazakhstan from threats posed from outside by other states (groups of states).

Since many processes and phenomena occurring in the country and in the world, it is difficult to limit the scope of the state, the areas of internal security and external security are interrelated, they complement each other or intersect. In the period of unstable internal development of the state, civil war, social conflicts, ensuring internal security becomes a priority. During wars, interstate clashes, conflicts, more attention is paid to ensuring external security. In the current globalization of all aspects of public life, when there are many threats to national security (terrorism, drug addiction, organized crime, the spread of various infectious diseases, epidemics, etc.), it is difficult to determine the boundaries between internal and external security.

In the field of ensuring the national security of the Republic of Kazakhstan, the main legislative act is the Law “On the National Security of the Republic of Kazakhstan” dated January 6, 2012, which defines the content and principles of ensuring the safety of man, citizen, society and the state, system, goals and directions for ensuring national security of the Republic of Kazakhstan. With

regard to legislative consolidation of the external security of the Republic of Kazakhstan, when analyzing the current Law on National Security, in particular Article 4 “Types of National Security”, the concept of external security is absent among other types of security. Although in the first special law adopted in 1998 and in force until 2012, the following definition was given to the type of security under consideration: “external security – the state of protection of the national interests of the Republic of Kazakhstan from threats posed by foreign states, organizations and citizens.”

In our opinion, the main threats to national security related to transnational phenomena, such as terrorism, extremism, drug trafficking and arms trafficking, remained outside the law. Also, the very geopolitical location of our republic strongly dictates to us to ensure and strengthen national security precisely through competent foreign policy activities of Kazakhstan. Thus, enhanced measures to counteract the above phenomena should be included in the category of priority tasks of national security of Kazakhstan at the present stage.

In this regard, we believe that it is necessary to supplement and expand the role and importance of foreign policy in ensuring national security at the legislative level by introducing amendments and additions to the law on national security.

We also offer the following definition of the state’s external security: it is the protection of national interests, national values and lifestyles from external threats, as well as the ability and actions of the state to withstand these threats.

References

Baykenzheev A.S. Constitutional and legal framework for ensuring national security in the Republic of Kazakhstan. – Almaty, 2017. – 150 p.

Baykenzheev A.S. Theoretical and legal problems of ensuring national security in the Republic of Kazakhstan // Science and Life of Kazakhstan. – 2017. – No. 3. – p. 198-203

Baykenzheev A.S., Ibraeva A.S. To the question of improving the national legislation governing the fight against terrorism in the Republic of Kazakhstan // News of the National Academy of the Republic of Kazakhstan. – 2016.- No. 6. – p. 269-274.

Diplomatic Service of the Republic of Kazakhstan / Edited by K.Tokayev. – Almaty: Press House “Edelweiss”, 2004. – 544 p.

Kazakh President Nursultan Nazarbayev. The strategy of eternal friendship Kazakhstan-Russia. – Moscow: CPI «Russian Rarity», 2010. – 538 p.

Mansurov T. Eurasia Project Nursultan Nazarbayev, accomplished in life. – Moscow: Real-Press, 2011. – 320 p.

Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. March, 2006. “Strategy of occurrence of Kazakhstan in number of 50 most competitive countries of the world Kazakhstan on a threshold of new breakthrough forward in the development” / akorda.kz/

Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. 01/27/2012. “Social and economic modernization – the main vector of development of Kazakhstan” / akorda.kz/

Message of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. 1997 “Kazakhstan-2030. Prosperity, safety and improvement of welfare of all Kazakhstan citizens” / www.akorda.kz/

The decree of the President of the Republic of Kazakhstan from February 1, 2010 of No. 922 “About the Strategic development plan of the Republic of Kazakhstan till 2020” / www.zakon.kz

The resolution of the government of the Republic of Kazakhstan from December 23, 2008 of No. 1212 “About the Strategic plan of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan for 2009-2011” (with changes as of 12/29/2009) / online.zakon.kz/

Tokayev K.K. Main aspects of process of formation and development of foreign policy of the Republic of Kazakhstan // Actual problems of foreign policy of Kazakhstan: collection of articles. – Moscow: IPTs “Russian Rarity”, 1998. – 413 p.

The Law of the Republic of Kazakhstan “On National Security of the Republic of Kazakhstan” dated June 26, 1998 <https://online.zakon.kz/document>

The Law of the Republic of Kazakhstan “On the National Security of the Republic of Kazakhstan” dated January 6, 2012 (as amended on December 28, 2018) // <https://online.zakon.kz/document>

The Constitution of the Republic of Kazakhstan. Adopted on August 30, 1995.// <https://online.zakon.kz/document>

Б.А. Тайторина¹ , **З.Т. Абдукаримова¹** , **Л.Б. Богатырева²**

¹Таразский государственный университет имени М.Х. Дулати,
Казахстан, г. Тараз, e-mail: binur.a@mail.ru, zau-2002@mail.ru

²Балтийская международная академия, Латвия, г. Рига, e-mail: lida110@inbox.ru

ФЕНОМЕН ЭВТАНАЗИИ: ЭТИЧЕСКИЕ, МЕДИЦИНСКИЕ И ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Феномен эвтаназии с давних времен будоражит общественное сознание. В современный период актуальными являются этические, медицинские и правовые проблемы эвтаназии как одного из основных разделов танатологии – науки, учения о смерти. Одним из главных вопросов, вокруг которого ведутся дискуссии, является вопрос о легализации эвтаназии в законодательстве современных государств. Целью статьи является проведение анализа современного состояния данной проблемы с точки зрения этики, медицины и права. На основе современных научных методов и широкого круга зарубежных источников и законодательных актов разных стран осуществлен анализ общемировой дискуссии о целесообразности легализации эвтаназии. Применение общенаучных методов позволило сопоставить отечественную и международную методологию работы. Проведена классификация государств на основе критерия легализации или запрета эвтаназии. На примерах законодательно-правовой базы применения эвтаназии Голландии, Бельгии, США рассмотрены вопросы правовой регламентации проведения процедуры ее осуществления. Проблема правовой регламентации эвтаназии рассмотрена в комплексе с проблемами этического и медицинского характера.

В результате проведенного исследования сделаны выводы, определены возможные последствия для медицинской этики в глобальной перспективе легализации эвтаназии в растущем числе стран. В частности, обосновано предположение о том, как медицинские кодексы этики должны адаптироваться к такой эволюции этически последовательным образом.

Ключевые слова: права, эвтаназия, смерть, медицинская этика, закон, легализация, запрет.

B.A. Taitorina¹, Z.T. Abdugarimova¹, L.B. Bogatyreva²

¹M.Kh. Dulaty Taraz State University,

Kazakhstan, Taraz, e-mail: binur.a@mail.ru; zau-2002@mail.ru

²Baltic International Academy, Latvia, Riga, e-mail: lida110@inbox.ru

Euthanasia phenomenon: ethical, medical and legal aspects

Since ancient times, social consciousness excited by the phenomenon of euthanasia. In the modern period, the ethical, medical and legal problems of euthanasia are topical issues. Euthanasia is one of the main sections of thanatology – teachings about death. The main issue under discussions, is the question of legalizing euthanasia in the legislation of modern states. The purpose of the article is to analyze the current situation of this problem from the ethics, medicine and law points of view. The research applied modern scientific methods. A wide range of foreign sources and legislative acts of different countries is analyzed. A global debate on the expediency of legalizing euthanasia has been analyzed. The application of general scientific methods allowed us to compare the domestic and international methodology of work. The classifying of states based on the criterion of legalization or prohibition of euthanasia was conducted. The examples of the legal framework for the use of euthanasia in the Netherlands, Belgium, and the USA examine the problem of legal regulation of the euthanasia procedure. The problem of legal regulation of euthanasia is considered in conjunction with ethical and medical issues.

As a result of the study, the conclusions were reached. The article identifies possible consequences for the medical ethics, taking into account the legalization of euthanasia in a growing number of countries. Particularly the assumption of how medical codes of ethics should adapt to the current state of the problem is grounded.

Key words: rights, euthanasia, death, medical ethics, law, legalization, prohibition.

Б.А. Тайторина¹, З.Т. Абдукаримова¹, Л.Б. Богатырева²

¹М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті,
Қазақстан, Тараз қ., e-mail: binur.a@mail.ru; zau-2002@mail.ru

²Балтық халықаралық академиясы, Латвия, Рига қ., e-mail: lida110@inbox.ru

Эвтаназия феномені:

этикалық, медициналық және құқықтық аспектілері

Эвтаназия феномені қоғамдық сананы ежелден дүрліктіре келеді. Қазіргі кезеңде эвтаназияның этикалық, медициналық және құқықтық мәселелері өзекті болып табылады. Эвтаназия өлім туралы ілім – танатологияның негізгі бөлімдерінің бірі. Талқылаудың басты сұрағы қазіргі мемлекеттердің заңнамасында эвтаназияны заңдастыру мәселесі. Мақаланың мақсаты – бұл мәселенің қазіргі заманғы жағдайын этикалық, медициналық және құқықтық тұрғысынан талдау. Зерттеу барысында заманауи ғылыми әдістер қолданылды. Шетелдік қайнар көздерінің кең спектрі мен әр түрлі елдердің заңнамалық актілері талданды. Эвтаназияны заңдастырудың орындылығы туралы жаһандық дискуссияға талдау жасалды. Жалпы ғылыми әдістердің қолданылуы отандық және халықаралық жұмыс әдістемесін салыстыруға мүмкіндік берді. Эвтаназияны заңдастыру немесе тыйым салу негізінде мемлекеттерді жіктеу жүргізілді. Голландияда, Бельгияда және АҚШ-та эвтаназияны қолданудың заңнамалық-құқықтық базасын мысалға келтіре отырып, оны жүзеге асыру тәртібінің құқықтық регламентациялаудың мәселелері қарастырылды. Эвтаназияны құқықтық реттеу мәселесі этикалық және медициналық мәселелермен бірге қарастырылады.

Зерттеу нәтижесінде қорытынды жасалады. Мақалада өсіп келе жатқан көптеген елдерде эвтаназияны заңдастыруды ескере отырып, медициналық этикаға тигізілуге мүмкін зардаптары анықталды. Медициналық этикалық кодекстер мәселенің қазіргі жағдайына байланысты қалай бейімделуі керек деген болжам негізделді.

Түйін сөздер: құқықтар, эвтаназия, өлім, медициналық этика, заң, заңдастыру, тыйым.

Введение

Эвтаназия как самостоятельный раздел танатологии – учения о смерти – является предметом острой дискуссии в мировом научном сообществе. Проблема эвтаназии (в переводе означает «хорошая смерть», «легкая смерть») является спорной и обсуждается со времен античности до наших дней. Исследование проблемы применения эвтаназии основывается на анализе общих подходов и тенденций правового регулирования права на эвтаназию в зарубежных странах.

Объектом исследования являются общественные отношения, обусловленные основаниями и причинами эвтаназии как сложного социального явления, и связанная с ними объективная необходимость решения вопроса о целесообразности ее применения, а также проблемы правового регулирования. Предметом являются эмпирические источники и нормативно-правовая база, регламентирующая различные аспекты проблемы эвтаназии в современных условиях в странах мира.

Целью статьи является проведение анализа современного состояния проблемы легализации эвтаназии с точки зрения этики, медицины и права, а также определение возможных последствий для медицинской этики в глобальной перспективе декриминализации эвтаназии в раз-

ных странах. В ходе исследования применены классические методологические процедуры. Политико-правовые и историко-философские учения, научные труды современных зарубежных и отечественных юристов, медиков, философов, социологов, культурологов представляют собой многоаспектную парадигму исследований феномена эвтаназии. Однако ввиду дискуссионности темы жизни и смерти в современной зарубежной и отечественной литературе по проблеме исследования остается множество так называемых белых пятен, наиболее важными из которых являются возможные последствия для медицинской этики в глобальной перспективе легализации эвтаназии в растущем числе стран. Исследование направлено на решение данной проблемы.

Материалы и методы

В целях исследования проблемы изучены и проанализированы научные источники и законодательство зарубежных стран. При проведении анализа этических, медицинских и правовых аспектов эвтаназии были применены следующие методы: анализа и синтеза, индукции и дедукции, формализации, сравнительно-аналитический метод, научного обобщения и логический метод, позволяющие сопоставлять отечественную и международную методологию работы.

Результаты и обсуждение

Новое междисциплинарное научное направление в теории и практике юриспруденции и медицины представляет собой синтез правового и медицинского научного знания и именуется правовой танатологией. Термин «танатология» имеет древнегреческое происхождение: *θάνατος* – смерть и *λόγος* – учение. Составной частью танатологии является эвтаназия. Танатология как раздел науки о смерти исследует конечный этап жизни человека, процессы умирания и промежутка времени, в течение которого смерть человека имеет определенные биосоциальные и правовые последствия (Дамирли 2013). В современной юридической литературе в качестве объекта исследования правовой танатологии признается право на жизнь в контексте ее завершения, основным фактором которого является момент, определяющий наступление смерти как юридического факта (Тюменева 2008). Танатология, таким образом, представляет собой учение о состоянии организма в конечной стадии патологического процесса, динамику и механизмы умирания, непосредственные причины, клинические, биохимические и морфологические проявления постепенного прекращения жизнедеятельности организма.

Законодательная регламентация вопросов, связанных со смертью, составляет важный аспект правовой танатологии. Статья 140 Кодекса Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 18 сентября 2009 года № 193-IV регламентирует определение биологической смерти и условий прекращения искусственных мер по поддержанию жизни. В соответствии с Кодексом биологическая смерть представляет собой прекращение жизнедеятельности организма, при котором жизненно важные функции необратимо угасли. Биологическая смерть констатируется медицинским работником на основании совокупности следующих признаков: 1) остановки сердечной деятельности; 2) прекращения дыхания; 3) прекращения функций центральной нервной системы. Искусственные меры по поддержанию жизни могут быть прекращены только при: 1) констатации биологической смерти; 2) необратимой гибели головного мозга, зафиксированной консилиумом, при условии письменного единогласного согласия близких родственников и (или) законных представителей в порядке, определяемом уполномоченным органом (Кодекс Республики

Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения», 2009).

Важное значение для определения роли и места танатологии в системе медицинского права имеет теоретико-правовой анализ танатологических прав. Система танатологических прав представлена двумя большими группами: правами умирающего и правами умершего. К первой группе прав относят право на легкую и достойную смерть, право на посмертное донорство, право на паллиативную медицинскую помощь, право на отказ от проведения реанимационных мероприятий, право на сохранение психологической ценности человека в критических состояниях, право на уважение человеческого достоинства в контексте права на легкую и достойную смерть, право на облегчение боли, право на отказ от медицинского вмешательства. Содержание прав умершего составляет следующая совокупность прав: право на сохранение телесной целостности человека после констатации смерти, право на уважение человеческого достоинства, право быть похороненным или кремированным и др. (Запорожченко 2014). Предметом танатологии являются вопросы врачебного вмешательства при умирании с целью оживления организма и облегчения предсмертных страданий больного.

В современный период актуальными являются этические, медицинские и правовые проблемы эвтанази как одного из основных разделов танатологии – науки, учения о смерти. Всемирная организация здравоохранения представляет данные, имеющие отношение к рассматриваемой теме: из общего количества смертей более 70 % сопровождаются невыносимыми болями и жестокими страданиями в течение длительного промежутка времени. Статистика представляет не менее тяжелые для восприятия цифры: ежегодно примерно 400 тысяч неизлечимо больных людей принимают смерть добровольно, что касается попыток суицида по подобным мотивам, то их количество в среднем достигает 7 миллионов в год.

В зарубежной медицинской и юридической литературе проблема эвтанази дискутируется в широчайшей парадигме аспектов. Исходные позиции занимают этические проблемы.

Термин «эвтаназия» своим происхождением и введением в научный оборот обязан Фрэнсису Бэкону, который в научном трактате «О достоинстве и приумножении наук» констатировал постулат о том, «что долг врача состоит не только в том, чтобы восстанавливать здоровье, но и в

том, чтобы облегчать страдания и мучения, причиняемые болезнями, и это не только тогда, когда такое облегчение боли как опасного симптома болезни может привести к выздоровлению, но даже и в том случае, когда уже нет совершенно никакой надежды на спасение и можно лишь сделать самое смерть более легкой и спокойной, потому что эта эвтаназия, ... , уже сама по себе является немалым счастьем; ...» (Бэкон 1970).

Анализ показывает, что данный термин, введенный в научный оборот в XX веке, в содержательном аспекте глобально эволюционировал. В современный период в медицинской и юридической науке разработана классификация форм эвтаназии: 1) прямая активная эвтаназия (добровольная или недобровольная), 2) непрямая активная эвтаназия, 3) пассивная эвтаназия. Активная эвтаназия вне зависимости от градации на добровольную (совершенную по просьбе больного) и недобровольную (осуществленную без инициативы и участия больного) в большинстве государств квалифицируются как намеренное убийство, субъективная сторона которого обусловлена целью прекращения страданий человека. Непрямая активная эвтаназия основана на комплексе мер, направленных на облегчение страданий неизлечимо больного (введение лекарственных препаратов для ускорения момента смерти). Пассивная эвтаназия – намеренное прекращение оказания медицинской помощи. Следует добавить трактовку ассистированного самоубийства: в данной ситуации врачом выписывается рецептурный препарат, позволяющий пациенту совершить акт самоубийства (Burkhardt 2006).

В развитых странах, разделяющих одни и те же традиции и идеалы, существует давняя практика публичного обсуждения эвтаназии и ассистированного врачом суицида. Вместе с тем в абсолютном большинстве стран эвтаназия считается запрещенной практикой из-за присутствующего ей отрицательного отношения к убийству людей. В глобальном контексте медицинская этика должна иметь возможность развиваться соответствующим образом и продвигать истинные общечеловеческие ценности в условиях смерти и умирания. Если некоторые практики повсеместно рассматриваются как консенсуальные, то такие как отказ от бесполезного лечения, живая воля или даже паллиативная седация-эвтаназия и ассистированный врачом суицид являются этически разрушительными, даже с точки зрения медицинской этики. Только позволив врачам придерживаться своей совести, меди-

цинская этика сможет оставаться универсально неоспоримой. Согласно североамериканской традиции, а также в странах с англо-американским влиянием эвтаназия, ассистированный врачом суицид и другие решения о конце жизни являются важным источником социальных дебатов. Хорошо известно, что во многих случаях принятие медицинских решений часто способствует ускорению смерти конкретного пациента, и в разных странах существуют различные представления о конкретной роли медицинских работников в этой ситуации.

Подъем движения хосписов в шестидесятые годы и в последнее время паллиативной помощи как нового философского и практического подхода к смерти и умиранию также является признаком того, что этот вопрос должен быть рассмотрен в качестве важного культурного перехода. В данном контексте Джон Кеун в своей книге «Эвтаназия, этика и государственная политика» исследует проблему, должен ли закон разрешать добровольную эвтаназию или самоубийство с помощью врача как один из самых насущных вопросов, стоящих перед всеми современными обществами (Keown J., 2002).

Лишь немногие из громадного количества попыток легализовать эвтаназию в странах мира увенчались успехом. Выработано обоснование причин, почему эвтаназия должна или не должна быть легализована. В большинстве стран с христианской традицией эвтаназия и ассистированный врачом суицид были морально осужденной практикой из-за святости человеческой жизни. Однако появление и развитие светских плюралистических обществ придали иной смысл понятию личной автономии, поскольку право на самоопределение является прогрессивно признанной ценностью современных обществ: «реализация идеала более совершенного человечества, задуманного разумом» (Jennings, 2016).

Анализ развития дискуссии о целесообразности эвтаназии показывает, что европейские страны не склонны категорично осуждать добровольную эвтаназию и ассистированный врачом суицид, несмотря на то, что постоянно сталкиваются с противоречивыми политическими и социальными явлениями в отношении этой практики. Существующий в настоящее время относительный консенсус в научной дискуссии по поводу смерти и умирания нередко нарушается в результате возникновения конфликта, доминирующего в дебатах (Dubler 2005).

Следует иметь в виду: с точки зрения строгой медицинской этики международные руководя-

щие принципы, следующие клятве Гиппократова и Женевской декларации Всемирной медицинской ассоциации, по-прежнему рассматривают эвтаназию и ассистированный врачом суицид как морально запрещенную практику. В абсолютном большинстве стран эвтаназия считалась запрещенной практикой из-за присущего ей отрицательного отношения к убийству людей. Кроме того, с лицемерной точки зрения эвтаназия всегда ошибочна, потому что фидуциарный характер отношений между пациентом и врачом будет поставлен на карту, если пациент полностью доверяет своему врачу. То есть эвтаназия и ассистированный врачом суицид обычно не рассматривались как вариант, и личная автономия была ограничена именно в отношении смерти и умирания. Традиционно целями медицины были лечение, уход и облегчение страданий пациента (Harris 1991). Внутренняя мораль медицины была бы поставлена под сомнение, если бы ее фундаментальные цели были изменены таким образом, что были не совместимы с защитой человеческого достоинства, как прекращение жизни пациента (Engelhardt 1996). Религиозные или моральные ценности врачей обычно рассматриваются как ценная причина для возражения против определенных практик, таких как эвтаназия или помощь в самоубийстве. Например, в Международном кодексе медицинской этики Всемирной медицинской ассоциации (принят 3-ей Генеральной Ассамблеей Всемирной Медицинской Ассоциации, Женева, Швейцария, в октябре 1949 года) говорится, что «врач всегда должен помнить об обязательстве уважать человеческую жизнь» (Международный кодекс медицинской этики, 1949), а в руководстве по медицинской этике Всемирной медицинской ассоциации говорится, что «эвтаназия, то есть акт преднамеренного прекращения жизни пациента, даже по его собственной просьбе или по просьбе близких родственников, является неэтичным. Это не мешает врачу уважать желание пациента позволить естественному процессу смерти идти своим чередом в терминальной фазе болезни» (Руководство по медицинской этике Всемирной медицинской ассоциации, 2006).

В настоящее время представляется возможным провести классификацию государств на основе критерия легализации или запрета эвтаназии. В Голландии, Бельгии, Люксембурге, Колумбии на законодательном уровне легализованы пассивная и активная формы эвтаназии при сохранении в законодательстве уголовной ответственности за незаконную эвтаназию. В Голлан-

дии, первой в мире декриминализовавшей эвтаназию, в Голландском Акте об эвтаназии (Dutch Euthanasia Act) детально прописаны действия врача при исполнении процедуры эвтаназии. В соответствии с данным законом, исполнение процедуры эвтаназии находится под пристальным вниманием и строгим контролем региональных комитетов по вопросам эвтаназии. Считается, что в Голландии создана устойчивая система, в которой риски злоупотреблений и некорректного использования процедуры ограничены до приемлемого уровня (Letter from the Royal Dutch Medical Association, 2018). Параллельно с узаконенной практикой эвтаназии правительство Голландии в 1998 году разработало национальную программу совершенствования паллиативной помощи. В настоящее время региональные центры ПСС (Palliative Care Consultation – Консультации по паллиативной помощи), в состав которых входят имеющие специальную подготовку и опыт работы медицинские работники всех уровней, предоставляют конкретные рекомендации в отношении паллиативной помощи для всех медицинских работников в стране (Hoek 2015).

Для проведения процедуры эвтаназии устанавливаются особые условия. Подробный анализ, к примеру, закона Бельгии «Об эвтаназии» дает основание для вывода о том, что основанием содействия пациенту в «скорой смерти» является наблюдение врачом в течение длительного периода времени больного, состояние которого с точки зрения медицины оценивается как безнадежное вкупе с нестерпимыми физическими и моральными страданиями (состояние больного невозможно облегчить).

Анализ позволяет выделить группу государств, где допускается только пассивная эвтаназия, заключающаяся в дозволении не поддерживать искусственно жизнь умирающих больных: Франция (Закон «О праве на смерть» 2015 г.), Израиль (2006 г.), Испания (Закон «О достойной смерти» 2011 г.). Активная эвтаназия и помощь в осуществлении суицида в этих странах признаются уголовными преступлениями. Свои особенности имеет правоприменительная практика в Южной Корее, отказавшейся от легализации эвтаназии, но применяющей закон, регламентирующий порядок прекращения или отказа от медицинского лечения.

Особое место в дебатах об одобрении или отрицании эвтаназии занимает проблема ассистированного врачом суицида. В штатах Орегон, Вермонт, Монтана, Вашингтон и Калифорния (США) действуют законы, признающие меди-

цинскую практику применения ассистируемого врачом суицида в отношении психически здоровых совершеннолетних, страдающих неизлечимыми заболеваниями (с прогнозом для жизни менее 6 месяцев), чтобы положить конец жизни «гуманным и достойным образом» (Кобякова О.С., Деев И.А., Куликов Е.С., Пименов И.Д., Нетаева М.А., 2018). Кроме того, в США принято регулировать вопросы эвтаназии, в основном, путём принятия судебных решений (прецедентов).

Наряду с практикой стран, декриминализовавших эвтаназию, среди государств мирового сообщества существует более устойчивая тенденция к категорическому запрету не только самой эвтаназии как уголовного преступления, но и содействия в ее осуществлении. К этой группе стран относится и Республика Казахстан: в Кодексе О здоровье народа и системе здравоохранения от 18 сентября 2009 года № 193-IV содержится имеющая лаконично-категоричный характер положение: осуществление эвтаназии запрещается (статья 141).

Уголовное законодательство большинства государств содержит не только самостоятельные составы об эвтаназии, но и составы пособничества самоубийству либо склонения к нему. Следует добавить, что наиболее строгие меры наказания за данное деяние содержатся в законодательствах стран с развитыми религиозными канонами. Медицинские ассоциации европейских государств, ориентированных на запрет эвтаназии, категорически и решительно осуждают данное деяние в любой форме (Bosshard 2008).

Несмотря на традиционный и исторический контекст, даже в рамках медицинской профессии существует прогрессивное признание эвтаназии и ассистированного врачом суицида, а именно в интенсивной терапии, онкологии или даже паллиативной помощи. Дебаты по поводу легализации эвтаназии и суицида с помощью врача часто предупреждали о «скользком пути», предсказывая жестокое обращение с людьми в уязвимых группах, а именно с детьми. Действительно, некоторые из худших опасений легализации эвтаназии и смерти с помощью врача все еще останутся, потому что, как заявил Джон Кеун, всегда будет трудно реализовать сильные механизмы надзора и контроля с потенциалом для злоупотребления уязвимыми группами населения. Джон Кеун апеллирует к документальным источникам: в Соединенном Королевстве законопроект Лорда Джоффа о помощи умирающим неизлечимо больных 2006 года был откло-

нен 148 голосами против 100, поскольку в его предложении не был учтен комплекс нормативных рекомендаций по предотвращению злоупотреблений (Johnson 2005).

Многие авторы выступают за регулятивную политику, при которой помощь в смерти эффективно контролируется уполномоченными должностными лицами. Таким образом, предотвращение ненамеренной и недобровольной эвтаназии было бы более простым и полностью добровольным: «человек действует добровольно в той мере, в какой он сам этого желает, не находясь под контролем чужого влияния. Мы рассматривали здесь только контроль со стороны других индивидов, хотя такие состояния, как изнурительная болезнь, психические расстройства и наркомания, также могут ослаблять или лишать добровольности» (Hudson 2015). Кроме того, следует оценить психологическое воздействие, связанное с практикой эвтаназии или ассистированного самоубийства, а также с потерей близкого человека в результате ассистированного самоубийства. Предварительные результаты швейцарского исследования показывают, что более высокая распространенность посттравматического дистресс-расстройства и депрессии обнаруживается у родственников, которые были свидетелями таких практик в Швейцарии, но распространенность осложненного горя сопоставима с той, о которой сообщает Общая швейцарская популяция (Keown 2002a). Вместе с тем, с позиции человека, предпочитающего многолетним нестерпимым физическим страданиям решение об облегчении и ускорении ухода из жизни, эвтаназия представляется не просто как безболезненная смерть, а смерть, которая соответствует воле самого умирающего.

С медицинской точки зрения, хотя эвтаназия запрещена традиционной медицинской этикой, врачи более склонны заниматься практикой, которая преднамеренно ускоряет смерть, если пациент находится в терминальной стадии болезни с невыносимыми страданиями (рассматриваемыми как ненадежные и неразрешимые страдания), будь то по причинам боли, страдания или иным образом, которые пациент считает настолько серьезными, что является неприемлемым состоянием. В отдельных случаях это не только считается приемлемой медицинской практикой, но даже интегрируется с паллиативной помощью как истинная эвтаназия (Dubler 2005a). Имеет смысл прислушаться к предположению, что создание специализированной системы исполнения эвтаназии позволит устра-

нить прямое участие врача в эвтаназии или помощи в самоубийстве.

Заключение

Таким образом, существуют государства, где эвтаназия и ассистированный врачом суицид признаются и легализуются, и другие, где, напротив, это деяние является уголовным преступлением. Для сохранения целостности медицины представляется необходимым поддержание нейтралитета в этом вопросе этических кодексов как в отдельных странах, так и на международном уровне в отношении эвтаназии или суицида с помощью врача. Это означает, что международные организации, регулирующие медицинскую практику на мировом уровне, должны содействовать изменению своих кодексов этики, возможно, включив в них общее выражение, например, «врач всегда должен помнить об обязанности содействовать смерти с достоинством», поскольку «смерть с достоинством» является концепцией, субъективно интерпретируемой любым врачом в соответствии с его этическими убеждениями.

В странах, которые легализовали эвтаназию и самоубийство с помощью врача, многие врачи приняли и проводят эту практику. Таким образом, для того чтобы отношения пациент – врач оставались фидуциарными во всем мире, а также учитывая высокую мобильность людей, обусловленную культурной и экономической глобализацией (как пациентов, так и врачей), необходимо развивать международный и национальные кодексы этики. Например, Американская Медицинская Ассоциация, хотя и считает, что «разрешение врачам заниматься эвтаназией в конечном счете принесет больше вреда, чем пользы», активно предполагает, что «сохранение возможности для врачей действовать (или воздерживаться от действий) в соответствии с диктатом совести в их профессиональной практике важно для сохранения целостности медицинской профессии, а также целостности отдельного врача, на которого полагаются пациенты и общественность. Таким образом, врачи должны иметь значительную свободу действий, чтобы практиковать в соответствии с хорошо продуманными, глубоко укоренившимися убеждениями, которые являются центральными для их самоидентификации» (Stanley 1989). Это предложение, основанное на здравом смысле, будет способствовать сохранению глобального этического единства в медицине и праве во

всем мире. Быстрое изменение социологической среды во всем мире предполагает, что в ближайшем будущем легализация добровольной эвтаназии будет происходить в большем числе стран. Предполагается, есть несколько факторов, которые должны быть предварительно созданы до легализации эвтаназии и самоубийства с помощью врача. Прежде всего, паллиативная помощь является стандартом оказания помощи в решении страданий тяжелобольных пациентов. Из этого следует, что государственная политика должна быть направлена на решение проблемы улучшения доступа и оказания паллиативной помощи (Rachels 2007). Несмотря на современное состояние паллиативных мер, всегда будут оставаться пациенты, чьи страдания недостаточно облегчены. Многие из этих случаев можно было бы решить с помощью нескольких вариантов «последней инстанции» (Hudson 2015a). Кроме того, следует поощрять самоопределение в конце жизни. Безусловно, существуют неоспоримые ценности, такие как уважение личной автономии, медицинской целостности или защита уязвимых людей и групп населения. Но этика в медицине не может оставаться полностью статичной, поскольку социальные ценности находятся в постоянном развитии. Вероятно, лучшей стратегией будет прибегнуть к своего рода «глобализации» медицинской этики, чтобы консенсусные универсальные принципы не вступали в противоречие с конкретными этическими взглядами на медицинскую практику. Под консенсусом понимается не консенсусное разрешение конкретной этической дилеммы, а консенсус относительно того, как врачи должны индивидуально обдумывать и принимать решения. Консенсус также подразумевает некоторую степень компромисса между различными взглядами на хорошую жизнь.

Таким образом, проблема применения эвтаназии и ассистированного самоубийства в разных странах решается неоднозначно. Основными факторами, обуславливающими существующие подходы к данной проблеме в разных государствах, являются: уровень образованности граждан, автономия пациентов, уровень социальной поддержки, уровень здравоохранения, отношение различных вероучений к эвтаназии, создание механизма, позволяющего осуществлять эвтаназию на законном основании, наличие гарантированного исключения всех возможных злоупотреблений при осуществлении процедуры эвтаназии.

Литература

- Bosshard G., Broeckaert B., Clark D., Materstvedt L.J., Gordijn B., Muller-Busc C. A role for doctors in assisted dying? An analysis of legal regulations and medical professional positions in six European countries. *J Med Ethics* 2008; 34:28-32.
- Burkhardt S., La Harpe R., Harding T.W., Sobel J. Euthanasia and assisted suicide: comparison of legal aspects in Switzerland and other countries. *Med Sci Law* 2006; 46(4):287-94. doi: 10.1258/rsmmsl.46.4.287.
- Бэкон Ф. Сочинения в двух томах. Т. 1. – М.: Мысль, 1970. // https://imwerden.de/pdf/bekon_tom2_1978_text.pdf
- Дамирли М.А. Сравнительное правоведение: статус, предмет и система. – Одесса: Феникс, 2013. – 173 с.
- Dubler N. Conflict and consensus at the end life. *Hastings Cent* http://www.thehastingscenter.org/wp-content/uploads/improving_eol_care_why_has_it_been_so_difficult.pdf.
- Engelhardt T. The foundations of bioethics (2nd edn.) Oxford University Press, New York. New York; Oxford: Oxford University Press, 1996. – URL: <https://www.worldcat.org/title/foundations-of-bioethics/oclc/263550130>.
- Запорожченко А. Правовая танатология в системе общетеоретической юриспруденции // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2014. – №4(8). – С. 9-14.
- Harris J. (1991) The value of life. An introduction to medical ethics. – Routledge, London. Psychology Press, 1985. – 281 p.
- Hoek P., Grandjean I., Verhagen C.A., Jansen-Landheer M.L., Schers H.J., Galesloot C., et al. Addressing Palliative Sedation during Expert Consultation: A Descriptive Analysis of the Practice of Dutch Palliative Care Consultation Teams. *PLoS One* 2015; 10(8):e0136309. doi: 10.1371/journal.pone.0136309. eCollection 2015.
- Hudson P, Hudson R, Philip J, Boughey M, Kelly B, et al. (2015) Legalizing physician-assisted suicide and/or euthanasia: Pragmatic implications – CORRIGENDUM Jennings B. Reconceptualizing autonomy: A relational turn in bioethics. *Hastings Cent Rep* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/26847836> *Hastings Cent Rep*. 2016 May; 46 (3): 11-6. doi: 10.1002 / хаст.544. Epub 2016.
- Johnson S., Sandra H. “Making Room for Dying: End of Life Care in Nursing Homes.” *Hastings Center Report*, vol. 35 no. 7, 2005, p. 37-41. Project MUSE, doi:10.1353/hcr.2005.0095.
- Keown J. Euthanasia, ethics and public policy. An argument against legalisation. Cambridge: Cambridge University Press. – URL: <https://philpapers.org/rec/KEOEEA>
- Кобякова О.С., Деев И.А., Куликов Е.С., Пименов И.Д., Нетаева М.А. Использование эвтаназии: факторы, определяющие отношение общества и законодательные аспекты (обзор литературы). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-evtanazii-factory-opredelyayushchie-otnoshenie-obschestva-i-zakonodatelnye-aspekty-obzor-literatury> Letter from the Royal Dutch Medical Association. [online] [cited 2018 Jul 05].
- Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 18 сентября 2009 года № 193-IV. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30479065#pos=49;-51
- Международный кодекс медицинской этики. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1037812#pos=1;-64
- Rachels J (2007) The elements of moral philosophy (5th edn.) McGraw-Hill College, New York. – URL: https://www.academia.edu/The_Elements_of_Moral_Philosophy
- Руководство по медицинской этике Всемирной медицинской ассоциации Джон Р. Уильямс. Русское издание под редакцией Ю.М. Лопухина, Б.Г. Юдина, Л.А. Михайлова, 2006. – URL: <http://www.privatmed.ru/article/1258/1233/1859/>
- Stanley J. The Appleton Consensus: Suggested international guidelines for decisions to forego medical treatment//<http://dx.doi.org/10.1136/jme.15.3.129>
- Тюменева Н.В. Право на жизнь как объект теоретико-правового исследования: автореф. дис. ... к.ю.н. – Саратов, 2008. – 20 с.

References

- Bosshard G., Broeckaert B., Clark D., Materstvedt L.J., Gordijn B., Muller-Busc C. (2008); A role for doctors in assisted dying? An analysis of legal regulations and medical professional positions in six European countries. *J Med Ethics* 34: 28-32.
- Burkhardt S., La Harpe R., Harding T.W., Sobel J. (2006) Euthanasia and assisted suicide: comparison of legal aspects in Switzerland and other countries. *Med Sci Law* 46 (4): 287-94. doi: 10.1258 / rsmmsl.46.4.287.
- Bekon F. (1970) *Sochineniya v dvukh tomakh*. [Works in two volumes] Mysl', Moscow
- Damirli M.A. (2013) *Sravnitel'noye pravovedeniye: status, predmet i sistema* [Comparative Law: Status, Subject and System] Phoenix, Odessa.
- Dubler N. Conflict and consensus at the end life. *Hastings CentRep*. – URL: http://www.thehastingscenter.org/wp-content/uploads/improving_eol_care_why_has_it_been_so_difficult.pdf
- Engelhardt T. The foundations of bioethics (2nd edn.) Oxford University Press, New York. New York; Oxford: Oxford University Press, 1996. – URL: <https://www.worldcat.org/title/foundations-of-bioethics/oclc/263550130>.
- Zaporozhchenko A. (2014) *Pravovaya tanatologiya v sisteme obshcheteoreticheskoy yurisprudentsii*. – S.9-14. [Legal thanatology in the system of general theoretical jurisprudence, *Natsional'nyy yuridicheskyy zhurnal: teoriya i praktika* [National Law Journal: Theory and Practice]. – №4(8), 9-14.
- Zaporozhchenko A. (2004) Legal thanatology in the system of general theoretical jurisprudence // *National Law Journal: Theory and Practice* 4 (8), 9-14.
- Harris J. (1991) The value of life. An introduction to medical ethics. Routledge, London. Psychology Press, 1985. – 281 p.

Hoek P., Grandjean I., Verhagen C. A., Jansen-Landheer M. L., Schers H. J., Galesloot C., (2015) et al. Addressing Palliative Sedation during Expert Consultation: A Descriptive Analysis of the Practice of Dutch Palliative Care Consultation Teams. *PLoS One* 2015; 10 (8): e0136309. doi: 10.1371 / journal.pone.0136309. eCollection.

Hudson P, Hudson R, Philip J, Boughey M, Kelly B, et al. (2015) Legalizing physician-assisted suicide and / or euthanasia: Pragmatic implications — CORRIGENDUM Jennings B. Reconceptualizing autonomy: A relational turn in bioethics. *Hastings Cent Rep* <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/26847836> *Hastings Cent Rep.* 2016 May; 46 (3): 11-6. Doi: 10.1002 / Hast. 544. Epub

Johnson S., Sandra H. (2005) “Making Room for Dying: End of Life Care in Nursing Homes.” *Hastings Center Report*, vol. 35 no. 7, p. s37-s41. Project MUSE, doi: 10.1353 / hcr.2005.0095.

Keown J. (2004) *Euthanasia, ethics and public policy. An argument against legalization.* Cambridge: Cambridge University Press. – URL: <https://philpapers.org/rec/KEOEEA>

Kobyakova O.S., Deyev I.A., Kulikov Ye.S., Pimenov I.D., Netayeva M.A. (2018) «Ispol’zovaniye evtanazii: faktory, opredelyayushchiye otnosheniye obshchestva i zakonodatel’nyye aspekty (obzor literatury)». [“Use of euthanasia: factors determining the attitude of society and legislative aspects (literature review)”]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-evtanazii-factory-opredelyayushchie-otnoshenie-obschestva-i-zakonodatelnye-aspekty-obzor-literatury> Letter from the Royal Dutch Medical Association. [online] [cited 2018 Jul 05].

Kodeks Respubliki Kazakhstan O zdorov’ye naroda i sisteme zdravookhraneniya ot 18 sentyabrya 2009 goda № 193-IV [The Code of the Republic of Kazakhstan on the people’s health and healthcare system dated September 18, 2009 No. 193-IV]. . – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30479065#pos=49;-51

Mezhdunarodnyy kodeks meditsinskoy etiki [International Code of Medical Ethics]. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1037812#pos=1;-64

Rachels J. *The elements of moral philosophy* (5th edn.) McGraw-Hill College, New York. – URL: https://www.academia.edu/29342437/The_Elements_of_Moral_Philosophy

Rukovodstvo po meditsinskoy etike Vsemirnoy meditsinskoy assotsiatsii Dzhon R. Uil’yams. Russkoye izdaniye pod redaktsiyey YU.M. Lopukhina, B.G. Yudina, L.A. Mikhaylova, 2006. [World Medical Association Medical Ethics Guide John R. Williams. Russian edition edited by Yu.M. Lopukhina, B.G. Yudina, L.A. Mikhailova, 2006. – URL: <http://www.privatmed.ru/article/1258/1233/1859/>

Stanley J. *The Appleton Consensus: Suggested international guidelines for decisions to forego medical treatment.* – URL: <http://dx.doi.org/10.1136/jme.15.3.129>

Tyumeneva N.V. (2008) *Pravo na zhizn’ kak ob’yekt teoretiko-pravovogo issledovaniya: avtoref.dis. ... k.yu.n. – Saratov. – 20 p.*[The right to life as an object of theoretical and legal research: author.diss. candidate of juridical sciences] Saratov.

Sh.A. Zabikh Al-Farabi Kazakh national university,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zanzaman@mail.ru**ZHAKHANSHA DOSMUKHAMEDOV
WAS THE FOUNDER OF CIVIL LAW
IN THE KAZAKH REGION**

The emergence and development of civil law as an independent branch of law was associated with the development of commodity-money relations and first developed in ancient Rome. Roman law was formed on the basis of customary law as well as the judicial practice of masters who resolved property disputes. Therefore, it was in Roman law that the main provisions of modern civil law were first formed. A powerful impetus to the development of civilistic thought was the rapid development of commodity-money relations in the Russian Empire. The high level of development of civil law science in pre-revolutionary Russia influenced the formation of civil law in the Kazakh region. A prominent social and political figure, professional lawyer, one of the leaders of «Alash», the head of the Western branch of «Alash-Orda», Zhakhansha Dosmukhamedov was at the forefront of the development of civil law thought in the territory of modern Kazakhstan. His political and legal views were formed under the influence of progressive ideas of representatives of the Kazakh intelligentsia, Russian socio-political thought of the 19th – early 20th centuries, Western thinkers and lawyers. In this article, the author first examined the role of Zhakhanshi Dosmukhamedov as a civilist in the formation and development of civil law in the Kazakh region. Also the author identified main stages of his political and legal views.

Key words: state, legislation, civil law, civil law relations, contract law, politics, law, autonomy, republic, rule of law.

Ш.А. Забих

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zanzaman@mail.ru**Жаханша Досмұхамедов – қазақ өлкесіндегі
өркениеттің негізін қалаушы**

Азаматтық құқықтың дербес құқық саласы ретінде пайда болуы мен дамуы тауар-ақша қатынастарының дамуымен байланысты болды және алғаш рет ежелгі Римде дамыды. Рим құқығы әдет-ғұрып құқығы негізінде, сондай-ақ мүліктік дауларды шешетін магистрлердің сот практикасы негізінде қалыптасты. Демек, қазіргі заманғы азаматтық құқықтың негізгі ережелері алғаш рет Рим құқығында қалыптасты. Ресей империясындағы тауар-ақша қатынастарының қарқынды дамуы азаматтық ойдың дамуына күшті серпін берді. Революцияға дейінгі Ресейдегі азаматтық-құқық ғылымының жоғары деңгейі Қазақ өлкесінде азаматтық құқықтың қалыптасуына әсер етті. Көрнекті қоғамдық-саяси қайраткер, кәсіби заңгер, Алаш көсемдерінің бірі, Алаш-Орданың Батыс бөлімшесінің жетекшісі Жаханша Досмұхамедов қазіргі Қазақстан территориясындағы азаматтық ойдың дамуының басында болды. Оның саяси-құқықтық көзқарастары қазақ зиялыларының прогрессивті идеяларының, XIX-XX ғасырлардағы орыс қоғамдық-саяси ойларының, батыс ойшылдары мен заңгерлерінің әсерімен қалыптасты. Аталмыш мақалада автор Жаханша Досмұхамедовтің Қазақ өлкесіндегі азаматтық құқықты қалыптастыру мен дамытудағы цивилист ретіндегі рөлін тұңғыш рет қарастырады. Сонымен қатар автор оның саяси және құқықтық көзқарастарының негізгі кезеңдерін анықтап береді.

Түйін сөздер: мемлекет, заңнама, азаматтық құқық, азаматтық-құқықтық қатынастар, келісім-шарт құқығы, саясат, құқық, автономия, республика, заңдылық.

Ш.А. Забих

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: zanzaman@mail.ru

**Жаханша Досмухамедов – основоположник цивилистики
в Казахском крае**

Появление и развитие гражданского права как самостоятельной отрасли права были связаны с развитием товарно-денежных отношений и впервые получили свое развитие еще в Древнем Риме. Римское право сформировалось на основе обычного права, а также судебной практики магистров, разрешавших имущественные споры. Поэтому именно в Римском праве были впервые сформированы основные положения современного гражданского права. Мощным толчком к развитию цивилистической мысли послужило бурное развитие товарно-денежных отношений в Российской империи. Высокий уровень развития гражданско-правовой науки в дореволюционной России оказало влияние на становление гражданского права в Казахском крае. Видный общественно-политический деятель, профессиональный юрист, один из лидеров «Алаш», руководитель Западного отделения «Алаш-Орда» Жаханша Досмухамедов стоял у истоков развития цивилистической мысли на территории современного Казахстана. Его политико-правовые взгляды были сформированы под влиянием прогрессивных идей представителей казахской интеллигенции, российской общественно-политической мысли XIX – начала XX вв., западных мыслителей и юристов. В данной статье автором впервые рассмотрена роль Жаханши Досмухамедова как цивилиста в становлении и развитии гражданского права в Казахском крае. Также автором определены основные этапы его политических и правовых взглядов.

Ключевые слова: государство, законодательство, гражданское право, гражданско-правовые отношения, контрактное право, политика, право, автономия, республика, правовое государство.

Introduction

In modern conditions of development of the global economy, civil law is central to the system of both international and national law. This is one of those branches of law of the Republic of Kazakhstan, which is inextricably linked with the daily life and activities of citizens, legal entities, the state and its administrative-territorial units. Civil law is not limited to the study of civil law only one country, the subject of the science of civil law are also civil doctrines, forms of civil law and the practice of their application in other States. Therefore, an important part of civil law is the history of formation and development of private (civil) law in General and in different legal systems (local, national), in particular.

The Civil law as an independent branch of law was developed in Ancient Rome. The stages of the formation of civil law are connected with the main stages of world history – they are Ancient Rome, the Middle Ages, the Renaissance and bourgeois revolutions and etc. In the Russia the Civil right was formed on the basis of customary law and a judicial practice. For the first time, the formation of civil legal norms in the Russian Empire took place in the first half of the 19th century. This document was prepared by M. M. Speransky and was called the “Code of Laws of the Russian Empire”. The rapid development of trade, the growth of enterprises and the economy as a whole, as well as the socio-

political situation in Russia in the pre-revolutionary period, led to the development of commodity-money relations and civilistic thought. In the late XIX – early XX centuries were attempts made to change the code of laws in accordance with the characteristics of the development of society of that period. An interest in the development of civil law in the Kazakh region arose among the kazakh intelligentsia of the late XIX – early XX centuries. A prominent socio-political figure, professional lawyer, one of the leaders of “Alash” the head of the Western branch of “Alash-Orda” Zhakhansha Dosmukhamedov made a significant contribution to the implementation of progressive ideas in the Kazakh region, including the development of civil law.

However, the issue of the formation and development of civil law in the territory of modern Kazakhstan remains virtually unstudied. Therefore, the appeal to the question of the formation of civil law in the Kazakh region, as well as to the personality of Zhakhanshi Dosmukhamedov, who made a significant contribution to the development of civil law as an independent industry, is relevant and has important historical and legal significance for our state. Thereby, the relevance of the topic of this article is that the author for the first time considers the history of the development of civilistic thought in the territory of present-day Kazakhstan and determines the leading role of the lawyer

Zhakhansha Dosmukhamedov in the formation of civil law.

The study of historical experience and creative heritage, as well as the legal views of thinkers of the past, who proposed original solutions to the problems of state institutions, is important and necessary for modern science. Also, for modern lawyers, one of the main tasks should be recognized as filling in the gaps in the study of domestic thought about the state and law. This is all the more relevant today, when a search is underway for the most acceptable ways for the further development of Kazakhstan.

In this article, the author analyzed new archival materials that are valuable for the development of civilistic thought in the Kazakh region. A comparative legal analysis of the features of the development of legal thought in Russia and Kazakhstan in the late XIX – early XX centuries. Through the prism of considering the views of Zh. Dosmukhamedov on the origin of Kazakh statehood and the Kazakh nationality, the essence of the state, the rule of law and its principles, the main stages of the evolution of the socio-political and legal worldview of a lawyer are determined.

The scientific novelty of this article is determined by the relevance, nature and practical significance of the work, as well as the lack of of this topic. The author cited a wealth of archival material, disclosed the main ideas and teachings of Zh. Dosmukhamedov on law, building a rule of law by developing civil law as an independent branch of law.

The study of the history of the formation and development of civil law makes it possible to borrow the positive experience of the past and to some extent avoid repeating mistakes. The study of the history and nature of the formation of civil law on the territory of Kazakhstan allows to clarify the overall picture of the development of modern domestic civil law. Therefore, in this article I would like to address the question of the formation of civil thought in the Kazakh region, which is associated with the name of the outstanding personality of the late XIX-XX centuries. The life path of a professional lawyer, Prosecutor, a bright political figure Zhakhanshi Dosmukhamedova who lived at the turn of the past and present centuries and influenced the historical course of development of our country is complex, but rich in events and the implementation of his progressive ideas.

Main part

A graduate of the Ural military technical school Zhakhansha Dosmukhamedov expresses a desire

to continue his studies in one of the prestigious Universities of Russia. The choice of the future profession of the lawyer was influenced by his desire to improve the life of his people, to preserve the centuries-old traditions and customs of the great Kazakh steppe. It should be noted that progressive Kazakh youth studied in such cities as Moscow, St. Petersburg, Tomsk, Omsk, Orenburg. Among the archival materials discovered by me and previously introduced into scientific circulation, there are several letters of Zh. Dosmukhamedov, in which his desire to get a legal education is manifested. In his letters, he appeals to the Military Governor of the Ural region with a request to assist in entering the Imperial Moscow University, as well as to the rector of this prestigious educational institution of Russia with a request to enroll him in the number of students of the faculty of law. The Military Governor of the Ural region, supporting the request of the young man, appeals to the rector of the Imperial Moscow University with a request to enroll Zh. Dosmukhamedov among the students of the faculty of law. In respect (written appeal-the author) from 12 August 1906 year for number 8186 Military Governor Ural area on name of rector of the Moscow University said: “This year, only one kyrgyz, Dzhansha Dosmukhamedov, graduated from the Ural Real School, who applied to me with a request for assistance for admission to Moscow University. Taking into account the complete absence of educated lawyers among the Ural kirghiz, forced in view of this to turn to illiterate private attorneys, bringing their advice more often harm than good. I would find it very desirable to gradually spread higher legal education among the kirghiz, and therefore I ask your Excellency if you will find an opportunity to accept Dosmukhamedov among the students of the law faculty of the Moscow University” (Letter to the rector of Moscow University // Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Op. 320, storage unit 529. – Sheet 5). From the above excerpt of the letter it is clear that the Kazakh region needed professional personnel, including lawyers. Therefore, the government began to think about their preparation. In order to manage the region were needed lawyers, doctors, engineers and other specialists from the kazakh people. In addition, they had to express the interests of the Russian Empire. Another letter indicates that Zh. Dosmukhamedov turned to the rector of the Imperial Moscow University with a request to enroll him in the law faculty. He wrote about it: “Wanting to continue my education and having a strong attraction to legal science, I humbly beg Your

Excellency to enroll me in the number of students entrusted to Your Excellency of the University's law faculty" (Letter to the rector of Moscow University //Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Op. 320, storage unit 529. – Sheet 1.). To this petition he attached the following documents: the Certificate of education for 7 classes of the Ural real military school, the Certificate for 6 classes, the metric certificate, the certificate of reliability and the certificate-dismissal from society and the photo. This letter Zh. Dosmukhamedov written August 21, 1906, while in Moscow and signs as Dzhansha Dosmukhamedov. The letter arrived at the office of the rector of Moscow Imperial University the next day, that is, August 22, 1906.

In order to enter the University, it was necessary to provide a "certificate of trustworthiness". The fact is that it was 1905-1907 years marked by socio-political activity not only the center of Russia, but also its outskirts. In other words, the kazakh intelligentsia enters the political arena and takes an active part in the life of the country, that is, organizes petitions on the land issue, takes part in the work of the State Duma, creates the national press, etc. Therefore, it was very important for tsarist Russia to prepare for the Kazakh region not just good personnel, but also those people who would share the policy of the current government. The certificate of trustworthiness was prepared and issued by the Military Governor (signed by the Lieutenant Governor). In the document says: "This certificate is issued from the Military Governor of the Ural region, who graduated from the Ural Military Real school Dzhanshe Dosmukhamedov that he lived in the mountains. Uralsk in anything indicating its political unreliability was not noticed. That is signed with the official seal application is verified. Stamp duty received. May 24, 1906 "(Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Inventory of 320, a storage unit 529. – Sheet 6). Other letters was prepared, signed by village elders No.1 Zhambitisk region: "Society No. 1 of the village Zhambitisk parish of the Ural district of the Ural region, which the Dosmukhamedov belongs, has nothing against the further continuation him education " (Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Inventory of 320, a storage unit 529. – Sheet 7).

The Russian government carefully checked kazakhs entering higher educational institutions of the country. In addition, for admission to the faculty of law of the Imperial Moscow University Zh. Dosmukhamedov had to pass an exam in Latin. However, the Certificate of his graduation from the Ural military real school shows that he studied

German and French. Again, with the support of the Military Governor of the Ural region and the appeal of the rector of the Imperial Moscow University on August 31, 1906 with a letter for No. 5901 to the Manager of the Moscow educational district of the Ministry Of public Education with a request to give permission to enroll in the faculty of law Zh. Dosmukhamedov, without passing the exam in Latin: "...In his petition, the Governor of the region indicates the desirability of spreading legal education among foreigners who, in the absence of educated lawyers from their environment, are forced to seek advice from ignorant filed, bringing their advice more often harm than good. In view of the above, I have the honor to humbly ask your Excellency to enter with a petition to the Minister Of national Enlightenment for permission to admit Dzhansha Dosmukhamedov to the number of students, without requiring his certificate of passing the exam in the Latin language" (Letter to the Manager of the Moscow Uch. – district // Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Inventory of 320, a storage unit 529. – Sheet 9). In addition, prior to the decision on the admission of Zh.Dosmukhamedov to the University without passing the exam in Latin, the rector of the Moscow Imperial University gives him permission to attend lectures. This is evidenced by another letter dated September 5, 1906, No. 5384 (Letter to the Military Governor of the Ural region // Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Inventory of 320, a storage unit 529. – Sheet 10). Eighteen days later, more precisely on September 23, 1906, the rector of the Imperial Moscow University received a reply letter for No. 20928 from the Manager of the Moscow educational district of the Ministry of Public education isaenkov, in which he notes that the Minister of Public Education granted the request of the rector. (Letter to the Rector of the Imperial Moscow University //Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Inventory of 320, a storage unit 529. – Sheet 11). Zh. Dosmukhamedov's dream of getting a law degree at a prestigious russian university has come true.

In the period of study, Zh. Dosmukhamedov was interested in the development of legal knowledge in the Western States. If legal knowledge in Rome was introduced in the I-th century ad, in russia lectures on jurisprudence in educational institutions began to read only from the second half of the XVII century. The future lawyer was well aware that the main weapon in his chosen profession is competent speech, so he was engaged in oratory. In addition, he studied with special interest the works of famous

lawyers of the West and Russia, did not miss the publication on legal topics in the magazines “Vestnik Prava”, “Prison Bulletin” and the newspaper “Law”. He listened to lectures of famous lawyers-professors S.E. Desnitsky and I. A. Tretyakov, and also watched unforgettable public performances of lawyers-practitioners F. N. Plevako who worked as the lawyer and was the unsurpassed speaker, the expert of laws. Of course, it was difficult for a simple kazakh young man to live and study in Moscow: most of the money went to pay for living in an apartment and lectures, buying textbooks and necessary legal literature. Therefore, he was awarded a scholarship from the Ural Regional Board in the period «from January 1, 1907 to June 1, 1910 in the amount of 1036 rubles 70 kopecks. The amount is painted for the entire period of his training» (Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Inventory of 320, a storage unit 529. – Sheet 27). So, for good performance, the Ural regional Board exempts Zh.Dosmukhamedov from the obligation to serve in the Ural region (Letter to the Ural Regional Board // Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Inventory of 320, a storage unit 529. -Sheet 15).

Given the excellent study Zh. Dosmukhamedova January 26 a rector of the University handed him a Certificate № 5335 for to live in Moscow until September 1910 (Letter to the Ural Regional Board // Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Inventory of 320, a storage unit 529. -Sheet 15). In the same Fund of archive the certificate on delivery Dosmukhamedov of examinations for eight half-years at law faculty of the Imperial Moscow University issued in March, 1910 remained. The document notes that Zh. Dosmukhamedov was admitted to the number of students of the Imperial Moscow University in August 1906. During his stay at the named higher education institution, he mastered the subjects of the General group: “encyclopedia of law (1907), History of Roman law (1908), International law (General course) (1909), Financial law (General course) (1909), History of Russian law (1908), History of philosophy of law (1908), Theory of political economy (1907).

He also studied subjects in Civil law: Roman law System (1909), Local civil law (1909), Civil procedure (1910), commercial law (1908), Commercial and competitive processes (1908), Private international law (1908), Criminal law (special part) (1909), criminal procedure (1909), Church law (1909). In addition, he received credits in Roman law, Criminal law and Civil procedure. The certificate of completion was issued to Zh.Dosmukhamedov on March 4, 1910 for No. 175.

The receipt of this document by him is evidenced by Zhakhanshi’s own handwritten record – “Dzhansha Dosmukhamedov received the Graduation certificate No. 175” . Students were required to complete the curriculum and “undergo semi-course tests” (Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Inventory of 320, a storage unit 529. – Sheet 18).

It should be noted that in many archival documents the name of Zhakhansha appears as Zhansha, Dzhansha, Zhakhanshah or Zhahansha Dosmukhamedov (or Dos-mukhamedov).

Despite the wide range of topics of the thesis, the mind and heart of the future lawyer was occupied by issues of Civil law. He chooses the theme of the thesis (for the diploma of the 1st degree): “The Main decisions of the Kyrgyz-Kazakh customary law and the people’s court as the body of their application” (Central historical archive of Moscow. – F. 418. – Inventory of 468, the storage unit 137. – Sheet 4).

Examination sheet No. 118 indicates that Zh.Dosmukhamedov graduated with honors from the faculty of law of the Imperial Moscow University and he was awarded a diploma of the I-th degree. Not every kazakh who studied at a prestigious University could graduate with honors and receive a diploma of the I-th degree. It should be taken into account the fact that economic and legal sciences were studied only at the faculty of law, which corresponded to his desire to be a specialist in the field of civil law.

Zh. Dosmukhamedov works for some time in the Ural regional administration and on the basis of practical experience writes a series of articles under the General title “a few words about kyrgyz customary law and the people’s court” in the newspaper “Ural leaf”. Then work the candidate for judicial office in the Ural district court, acting assistant Secretary, criminal Department and a magistrate, and in the summer of 1912 is a senior candidate for a position in the Omsk judicial chamber personnel for the performance of duties of the magistrate of the 10th land district of Barnaul. In 1913, he transferred to a position in the 1-st district Zmeinogorsky district, and in the autumn of 1913, he was invited to work in the Prosecutor’s office in Barnaul. This is evidenced by the archival document “Distribution of plots of comrades Prosecutor of the Tomsk district court” signed by the Prosecutor N.G.Krasilnikov (Distribution of sites of Companions of the Prosecutor of the Tomsk District Court // the State archive of the Omsk region. – F. 190. – Inventory 1. – D. 76. – Sheet 2). In this important historical document it is specified that Zh. Dosmukhamedova was appointed the Comrade of the Prosecutor of the Tomsk district court on Kainsky district in

March, 1914. The prosecutorial precinct consisted of magistrates 3,6,7 and 8 precincts of Kain County and Kain prison. Working as a comrade Prosecutor, he controlled political exile and had essentially the rank of General of justice.

The state archive of the Tomsk region preserved the “Desktop register of the comrade Prosecutor of the Kamensky district”, in which the cases considered with the participation of the Prosecutor were registered (Sh. Zabih State-legal views of Zhakhanshi Dosmukhamedov. Abstract of the dissertation for the degree of doctor of law 14.05.2010). In addition, in the sector of rare books of the historical and local history Department named after A.S. Pushkin preserved “Commemorative book of Tomsk province in 1915. At the direction of the Governor of Tomsk, the names of prominent figures of the province were included in this book. In the section “Prosecutorial supervision” the surname of D. Dosmukhamedov is included (Commemorative book of Tomsk province. – Moscow: Printing office of the provincial administration, 1915. – P. 109). This indicates that Zh. Dosmukhamedov had a high authority in the Tomsk province and was respected as a Prosecutor who defended the rights and freedoms, as well as the interests of citizens.

Zh. Dosmukhamedov mainly worked in the field of civil law, but at the same time he thought a lot about society and nature, about power and law, protection of human rights. In his opinion, the person is born for freedom and on formation of its outlook and even the whole people the nature of that edge in which this person was born and lived or this or that people lives postpones the imprint. Speaking about the character of the kazakh people, he notes that “ the kyrgyz (kazakhs-author)” they are naturally very intelligent, impressionable and responsive. He written: “ It was the great steppe that made kazakh soft, kind and sympathetic. The steppe itself was an element that made all living on it to be considered more or less members of the same family. The nature of the Kazakh region fascinated not only steppe dwellers, but also russian researchers with its beauty” (Dosmukhamedov Zh. a Few words about kyrgyz customary law and people’s court / / Ural leaf. – 1911. – No. 20. – January 26). As an example, he cites the statement of the researcher Levshin, who, comprehensively studying the life, traditions and customs of the kazakhs, was fascinated by the nature of the steppe region. For example, a russian researcher who lived for several months in the Kazakh region, and noting to some extent the severity of the ancient adat, spoke about the freedom-loving nature of the Kazakhs and compares them to birds.

The scientist-researcher Levshin emphasized that kazakhs live in harmony with nature, without any falsehood, and it is so natural.

Zh. Dosmukhamedov claimed that in the Kazakh region there were no cruel and severe punishments, and all issues were tried to be solved within the framework of civil relations. In addition, reflecting on the origin of the kazakhs and the kazakh statehood, the formation of the legal system, the emergence of legal concepts and terms, he noted the formation of civil relations. Zh. Dosmukhamedov believed that the kazakh society before joining Russia had its own state organization, system of law, which were formed and developed over the centuries. According to the lawyer, during this time the huge factual material characterizing statehood, its structure, activity of its bodies, and also process of formation and functioning of legal system has accumulated. The ancient oral traditions describe the events in the Kazakh land, customs, laws by which the kazakh society lived, the traditions of the people. In addition, there are materials of research of Russian scientists who began to actively study the Kazakh steppe from the end of the XVIII century. But the role and importance of law in the regulation of public relations arising in the civil turnover of the Kazakh region were not defined. According to the lawyer, the research was conducted by people who did not know the history of the kazakh people, its psychology. In addition, the research was carried out at a crucial time in the life of the Kazakh people, when as a result of accession to Russia, its state organization and legal system were destroyed. Zh. Dosmukhamedov regretfully stated the fact that the “legal life of the kazakhs” remains virtually unexplored by lawyers. He, like the outstanding kazakh scientist-researcher Chokan Valikhanov, believes that such phenomena as the legal system can be formed for a long time on the basis of the life of society. After all, many information about the Kazakh customary law is contained in the poems of Yu. Balasaguni and in the Code of Kumanikus, later in the works of Russian researchers.

Zh. Dosmukhamedov, as well as A. Bukeikhanov, participated in research works on the study of the “legal life “ of the Kazakhs. He pays special attention to the issues of the collection “Zheti Zhargy” and Kazakh customary law in the Kazakh region. In these years, the young lawyer is engaged in the collection of factual materials to compare how the reality of the Kazakh region corresponds to the norms of “Zheti Zhargy”. He also planned to publish a collection of customary law on the basis of the

collected materials, outlining the following main range of issues:

1. The meaning of customary law in General and foreign law in particular.
2. Various aspects of influence on the legal outlook of the kirghiz (kazakhs).
3. National criminalistics and some decisions of the kyrgyz (kazakh) customary law in the field of civil relations.
4. People's court of former times.
5. The organization of the people's court according to the "Steppe state".

Based on the research, he states that the life of the kazakh people takes place within the laws of antiquity and customs, that a number of outstanding lawyers-ethnologists-Kovelin, Yakushkin, Efimenko, Pakhman, Mukhin and others devoted their works to the collection and systematization of the traditional legal system and legal views of the Russian people. However, in his opinion, the same cannot be said "in relation to foreign customary law, in particular kyrgyz". Zh. Dosmukhamedov comes to the conclusion that "it is impossible to understand the issues of foreign legal education in addition to the people and without their knowledge." The thinker says that the kazakh society for many centuries lives by the established norms, customs, which are of scientific value. However, these covenants, the rules of customary law should be written while under the influence of new conditions of life they are not yet forgotten.

As a result of his research, as well as a comparative analysis of the collected materials with the norms of "Zheti Zhargy" Zh. Dosmukhamedov comes to the conclusion that the kazakhs, although they didn't know written wills, but orally made orders before dying before the assembled relatives. Then such an order of the deceased was executed exactly. The lawyer Zh. Dosmukhamedov wanted to transfer the developed centuries-old traditions to the legal plane which would correspond to that time, and in writing to inform to descendants. And it's not surprising that his ideas about the need for registration of written wills, as well as to adhere to the legislative order of inheritance of human property are reflected in the modern Civil code of the Republic of Kazakhstan, in section 6 "Inheritance law" (Civil code of the Republic of Kazakhstan (Special part) No. 409-I of July 1, 1999 (with amendments and additions as of 28.10.2019). According to chapter 58 of the Civil code of the Republic of Kazakhstan "the will of a citizen on the disposal of property belonging to him in case of death is recognized as a will". The main purpose of the will is to determine the procedure for

the transfer of all or part of the inherited property to certain individuals or legal entities or to the state. Making a will, a person specifically prescribes what and to whom he is going to leave after his death — this is the main difference between a will and inheritance by law. Appointment of heirs and the order of distribution of property between them depend solely on the will of the testator (article 1046 of the Civil code of RK).

According to the lawyer Zh. Dosmukhamedova, "adat or customary law of kirgiz (kazakh – author) it was so simple, kindly and natural, as simple patriarchal-tribal life, as monotonous nomadic life." The thinker points out that the legal system of customary law has undergone changes, it was influenced by other peoples, that "each people, connecting himself, and joined his legal outlook." However, many customs of the kazakhs relating to ancient times, including legal, "are still alive in the people's memory." Under the influence of new conditions of life, they (customs) have not forgotten. Zh. Dosmukhamedov was firmly convinced of the need to preserve and research the kazakh customary law, which met the requirements of nomadic life. Although in the ancient adat and there was the principle of equivalence of punishment and blood vengeance, i.e., for murder, to kill, for damage of the member body to expose the same corruption, etc., but in reality virtually all cases, including murder, ended civil satisfaction, i.e. the payment of kuna and gaia (penalty).

Reflecting on "power", on the state structure of the country, Zh. Dosmukhamedov, first of all, relies on deep knowledge in political theories, both ancient and modern European and russian thinkers. The fact that Zh. Dosmukhamedov was familiar with many works of scientists-historians, lawyers, is evidenced by the list of sources given by him: "... I consider it not superfluous to make a short list of sources, which I will use in the future, and which I recommend for those who would like to read more about the issue of interest to us; they are Levshin ("Description of kirghiz kisatsky hordes and steppes"), of Grodekov ("Kyrgyz and karakilise the Syr-Darya region"), Arminius of Vambery ("Journey through Central Asia"), Radlov ("Samples of folk literature of Turkic tribes"), of Kraft (the "Court part of Turkestan"), Dobromyslov ("The courts of the kirghiz Turgay region in the XVIII and XIX centuries"), Slovokhotov ("National customary court of the kirghiz of the Small Horde"), Gurlyand ("Steppe law from ancient times to the XVII century"), Professor D. Samokvasov ("Collection of customary law of Siberian foreigners"). From journal articles, mostly

devoted to the people's court, we can point to the article: Maximova N. (St. Petersburg, legal, book 7-th 1897), Dingelstedt (1892, January), A. Zuev (1907), Haruzin was interested in the question of the origin of the kirghiz and wrote an article in "Ethnographer. Overlooked." 1895, book 26, there is also a small brochure about the people's court, written by the Prosecutor of the Ural District Court B. N. Delvig" (Dosmukhamedov Zh. a Few words about Kyrgyz customary law and people's court. //Ural leaf. -1911. – No. 14. – January 19). However, the above list of sources, in his opinion, is not exhaustive. All these reflections and deep knowledge of law have formed not only as a politician, but also as a strong lawyer.

Zh. Dosmukhamedov was well acquainted with the political and legal teachings of not only Russian thinkers, but also the political and legal views and ideas of prominent representatives of European and American schools. He was especially close to the political and legal teachings of the representatives of the United States of America, so he represented the ideal of the socio-political system of the United States. Before the formation of an independent nation-state, the ideal was the socio-political system of the United States and he was for "a Federal democratic Republic with mandatory provision of broad territorial and national autonomy to the kazakh" (Case No. 6516 on the charge of Dosmukhamedov Zhaganshi under article 58, paragraphs 10 and 11 of the criminal code. State archive of the Russian Federation.- F. 10035). Preservation of national identity of the people and education of national feelings were the beginning of political ideas of Zh. Dosmukhamedov. Having adopted many theoretical provisions of classical Western liberalism, the idea of individual freedom, the right of everyone to life, freedom, equality of all before the law, he raised the question of the formation of a national state and imagined that an independent state would be formed on the Kazakh territory in the future. The basic conditions for the formation of any state are the ethnic factor, language, territorial and geographical environment, historical, cultural and spiritual wealth of the people.

Zh. Dosmukhamedov addressed the issue of the formation of civil society and its role in the development of the country. By civil society he means a society where people obey the laws of the state, but the state takes into account the interests of the individual. His concept of civil society is inextricably linked to the idea of individual freedom, the indisputable value of each individual. However, the formation of civil society involves the establishment of dominance in all major spheres of

society "contract" type of interaction, the presence of the Constitution, which sets the framework of the state, which clearly stipulates: the rights and duties of the individual and the state; the existence of a mechanism of participation of citizens in the activities of the state, through which The existence of mechanisms of control and restraint on the part of civil society institutions (independent trade unions, the press, political parties, local governments, etc.) contribute to the formation of a legal (contract) state. Thus, in his theoretical views Zh. Dosmukhamedov came close to the theory of "contract state".

Realizing the multiethnic nature of the peoples of Central Asia and Kazakhstan, he saw real prospects for the consolidation of these peoples. At the II-th all-Kazakh Congress, held in Orenburg (5-13 December 1917), he and his associates defended the idea-to focus on the uzbeks, turkmens, bashkirs and turkestan in General, as related to the composition of the population of the region. In his opinion, Islamic culture in its various manifestations is characterized by distinctive and historically determined features, having a universal character. However, Islam, "faced" with the centuries-old Kazakh customary law, did not become the leading principle of state life and politics, but established itself on the territory of the Kazakh state as a component of culture in religious and cult practice. Zhahansha points to its positive aspects: muslims paid special attention to helping needy relatives, for example, the right to receive assistance from zakat, the distribution of sadaka (alms) is the norm enshrined in the Koran.

Conclusion

For Zh. Dosmukhamedov it was very important to preserve spiritual values for posterity, so he sought to consolidate the turkic peoples. As Deputy Chairman of the all-Russian Muslim Council (VSM), he put the problems of the Kazakh region at the forefront, tried to solve them through Muslim congresses, the Muslim faction of the State Duma and the muslim press. As part of the State Duma, a Muslim parliamentary faction is formed, the Committee "Shurai-Islam" is engaged in solving many problems, including the most important – the land issue.

In general, the evolution of the socio-political and legal worldview of the civilist Zh. Dosmukhamedov consists of four stages:

The I-th stage (1906–1910). In this student years he studies socio-political and legal literature, scientific works of Russian and foreign scientists, progressive ideas of American, European and Russian thinkers,

as well as acquires skills of oratory. He pays special attention to the study of Kazakh customary law and the views of Kazakh thinkers who put forward the idea of preserving national identity, ethnic integrity of the people, justice.

II-th stage (1910 – 1917). Zh. Dosmukhamedov works as a statistician in the Resettlement Department for the study of the Kazakh land in Akmola, Turgay and Ural regions, observes the “legal life of the kyrgyz” and aims to prepare a collection of ordinary Kazakh law. Working in the Prosecutor’s office, he protects the rights of ordinary people, defends the ideas of the rule of law and the rule of law.

III-th stage (1917-1920). In the Kazakh region, regional and all-Kazakh congresses are held, the national newspaper “Kazak” was opened, under the bosom of which the entire Kazakh intelligentsia rallied, the political party “Alash” was formed. Zhakhansha Dosmukhamedov and Khalel Dosmukhamedov was in Moscow negotiating with the government on the issue of education of national autonomy. Zh. Dosmukhamedov, as a professional lawyer, has a leading role in the formation of the legal concept of “Alash”. His role in the unification of Muslims in Russia is great. He was elected Deputy Chairman of the all-Russian Muslim Council, a member of the pre-Parliament of the Provisional Council formed under the Provisional government, and a member of the special meeting on the development of the law on the Constituent Assembly, he took an active part in the organization and conduct of Muslim congresses. In the West of Kazakhstan under his leadership was formed the government «Kazakh olyayat», after reorganized into the Western branch of «Alash-Orda». He initiated the formation of the Kazakh army, the people’s militia, opening two cadet schools for training officers from the Kazakhs, introduced the foundations of contract law.

IV-th stage (1920 – 1938). Despite the pressure of the Soviet power established on the territory of Kazakhstan in 1920 years. Zh. Dosmukhamedov remained faithful to his principles and the idea of creating a Kazakh state. The new government imprisons him in prison, and then sends him to Voronezh as one of the active figures of the “Alash-Orda”. After serving a 5-year exile (1930-1935), he was repressed on August 3, 1938.

Based on the consideration of the stages of development of state and legal views of Zh. Dosmukhamedov, his leading role in the development of Civil law in the territory of modern Kazakhstan was first determined. At the same time, the author noted that the formation of the legal views of Zh. Dosmukhamedov was influenced by the political and le-

gal thought of Russia, the West and the USA, as well as the socio-economic and political situation of that period. Also, the author of the article assessed the approaches of Zh. Dosmukhamedov to the issues of legal regulation of public relations, in particular his views on the common law of the Kazakhs. His political and legal activity as the head of the Western branch of «Alash-Orda» and the government of «Uilsky olyat» is analyzed. The implementation of the ideas of Zh. Dosmukhamedov on the creation of a management apparatus, the people’s police, the Kazakh army, the prosecutor’s office in order to ensure the security of national autonomy is shown. He contributed to the formation of the legal framework for the development of the bank, trade and trade and monetary relations, and, accordingly, to the development of civil law in the Kazakh region. Also, for the first time, Zhakhansha Dosmukhamedov applied contractual relations when creating two cadet schools on the territory of Kazakhstan. The agreement has become one of the key elements of the rule of law in the economy, an instrument of democratization of the economy and society. The formation of civil law in the Kazakh region at the beginning of the 20th century and the role of Zh. Dosmukhamedov, as the founder of civil law, is of great historical importance for the development of domestic legal science.

About Zh. Dosmukhamedov we can say that he was the founder of civil law in the Kazakh region. As the head of the Western branch of “Alash-Orda” he realized many ideas. The military-political situation in the territory of the Kazakh territory, the vast territory that does not allow to manage from one center, the weak development of communication routes contributed to the formation of the government “Uilsky olyat “. Under his leadership, was actually carried out by Autonomous regional governance: created a management apparatus, prosecutors, courts, national police, army, operated a Bank, jail, and security, introduced a system of taxes, that is been laid all the conditions for the formation of an independent statehood. He believed that the formation of a qualitative, professional army equipped with modern equipment is possible only through the contract army, by attracting Russian officers under the contract for the preparation of the future Kazakh officers and the transfer of military experience. For the first time in the Kazakh region on a contractual basis began to invite Russian officers, so we can talk about the development of contract law in the Kazakh region. The contract acts as one of the basic concepts of civil law. It represents the entry of individuals and legal entities in legal relations through the conclu-

sion of an agreement (contract), based on the principle of equality and autonomy of the will of the parties. In general, the contract is an element of the rule of law, an instrument of democratization of the economy and society. The contract as an institution of civil law is play an important role in the development of entrepreneurial relations. This was an innovation for the Kazakh region. In addition, with the development of banking, trade, the introduction of the tax system and the emergence of other civil relations should talk about the development of contract law. A contract is an agreement between the parties that implies equality. Equal relations are civil relations that arise in contracts of sale, lease, pledge and etc. The Contract has become one of the key elements of the rule of law in the economy. It is an instrument of democratization of the economy and, through it, of society. The author first discloses Zh.Dosmukhamedov as a civilist and defines his leading role in the development of civil law in the Kazakh region at the beginning of the 20th century.

Zhakhansha Dosmukhamedov was a brilliant politician, possessing high organizational and oratorical abilities, a professional lawyer. The famous

writer Saken Seifullin noted that among the figures of “Alash” only two could lead the people by force of words: one of them is Mirzhakyp Dulatov, and the other Is Zh. Dosmukhamedov. Mirzhakyp was a master of pen, then Zhakhansha was a master of oratory (S. Seifullin narrow the road, slippery the party. Collected works in five volumes. – Almaty: Zhazushy, 1988. – 448 p.).

The ideas of Zh. Dosmukhamedov on a democratic legal regime, parliamentarism, the rule of law, building a legal state, the development of civil society, the organization of the people’s militia and armed forces, the introduction of the zemstvo, a fair court, enlightenment of the people, the development of national culture and language and others are of interest to date (Mambetov B., Zabikh Sp. Zhahansha Dosmukhamedov. -Almaty: Zhauhar (2012)).

His progressive idea is the development of an important area of jurisprudence as a contract law, and, accordingly, civil law, as if having passed through time, are reflected in the current Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Civil Code of the Republic of Kazakhstan and other laws of the country.

Литература

- Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Описание 320, единица хранения 529. – Лист 6.
Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Описание 320, единица хранения 529. – Лист 7.
Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Описание 320, единица хранения 529. – Лист 16.
Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Описание 320, единица хранения 529. – Лист 18 об.
Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Описание 468, единица хранения 137. – Лист 4.
Памятная книжка Томской губернии. – М.: Типография губернского управления, 1915. – С. 109.
Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) № 409-І от 1 июля 1999 года (с изменениями и дополнениями от 28.10.2019).
Дело № 6516 по обвинению Досмухамедова Джаганши по ст. 58 п. 10 и 11 УК. Государственный архив Российской Федерации. – Ф. 10035.
Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Описание 320, единица хранения 529. – Лист 27 об.
Распределение участков Товарищей Прокурора Томского Окружного Суда // Государственный архив Омской области. – Ф. 190. – Описание 1. – Д. 76. – Лист 2.
Досмухамедов Д. Несколько слов о киргизском обычном праве и народном суде // Уральский листок. – 1911. – №14. – 19 января.
Досмухамедов Д. Несколько слов о киргизском обычном праве и народном суде // Уральский листок. – 1911. – № 20. – 26 января.
Письмо ректору Московского университета // Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Оп. 320, единица хранения 529. – Лист 5.
Письмо ректору Московского университета // Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Оп. 320, единица хранения 529. – Лист 1.
Письмо Управляющему Московским уч.- округом // Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Описание 320, единица хранения 529. – Лист 9 об.
Письмо Военному Губернатору Уральской области // Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Описание 320, единица хранения 529. – Лист 10.
Письмо Ректору Императорского Московского университета // Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Описание 320, единица хранения 529. – Лист 11.
Письмо в Уральское Областное Правление // Центральный исторический архив г. Москвы. – Ф. 418. – Описание 320, единица хранения 529. – Лист 15.
Забих Ш.А., Мамбетов Б. Жаханша Досмухамедов. Асыл тұлға. – Алматы: Издательство «Жаухар», 2012. – 360 с.

Забих Ш. Государственно-правовые взгляды Жаханши Досмухамедова: Автореферат диссертации на соискание ученой степени д.ю.н. 14.05.2010 г.

Сейфуллин С. Тар жол, тайғақ кешу. Бес томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы, 1988. – 448 б.

References

- Central historical archive of Moscow. F. 418. Inventory of 320, a storage unit 529. Sheet 6.
- Central historical archive of Moscow. F. 418. Inventory of 320, a storage unit 529. Sheet 7.
- Central historical archive of Moscow. F. 418. Inventory of 320, a storage unit 529. The sheet 16.
- Central historical archive of Moscow. F. 418. Inventory of 320, a storage unit 529. Sheet Central historical archive of Moscow. F. 418. Inventory of 468, the storage unit 137. Sheet 4.
- Commemorative book of Tomsk province. Moscow: Printing office of the provincial administration, 1915. P. 109.
- Civil code of the Republic of Kazakhstan (Special part) No. 409-I of July 1, 1999 (with amendments and additions as of 28.10.2019).
- Case No. 6516 on the charge of Dosmukhamedov Zhaganshi under article 58, paragraphs 10 and 11 of the criminal code. State archive of the Russian Federation. F. 10035.
- Central historical archive of Moscow. F. 418. Inventory of 320, a storage unit 529. Sheet 27.
- Distribution of sites of Companions of the Prosecutor of the Tomsk District Court. The State archive of the Omsk region. F. 190. Inventory 1. D. 76. Sheet 2.
- Dosmukhamedov Zh. a Few words about Kyrgyz customary law and people's court. Ural leaf. 1911. No. 14. January 19.
- Dosmukhamedov Zh. a Few words about kyrgyz customary law and people's court. Ural leaf. 1911. No. 20. January 26.
- Letter to the rector of Moscow University. Central historical archive of Moscow. F. 418. Op. 320, storage unit 529. Sheet 5.
- Letter to the rector of Moscow University. Central historical archive of Moscow. F. 418. Op. 320, storage unit 529. Sheet 1.
- Letter to the Manager of the Moscow Uch. District. Central historical archive of Moscow. F. 418. Inventory of 320, a storage unit 529. Sheet 9.
- Letter to the Military Governor of the Ural region. Central historical archive of Moscow. F. 418. Inventory of 320, a storage unit 529. Sheet 10.
- Letter to the Rector of the Imperial Moscow University. Central historical archive of Moscow. F. 418. Inventory of 320, a storage unit 529. Sheet 11.
- Letter to the Ural Regional Board //Central historical archive of Moscow. F. 418. Inventory of 320, a storage unit 529. Sheet 15.
- Mambetov B., Zabikh Sp. Zhahansha Dosmukhamedov. Almaty: Zhauhar (2012). 360 p.
- Sh. Zabih State-legal views of Zhakhanshi Dosmukhamedov. Abstract of the dissertation for the degree of doctor of law 14.05.2010.
- S. Seifullin narrow the road, slippery the party. Collected works in five volumes. Almaty: Zhazushy, 1988. 448 p.

2-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

Г.Б. Мейірбекова¹ , А.Ж. Жарболова² , А.Ж. Тусупова²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Meirbekova67@mail.ru

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: Aygerim.Zharbolova@kaznu.kz; alma_gul_t@mail.ru

САЙЛАУДЫҢ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕРДЕГІ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

ҚР Конституциясына сәйкес Қазақстан өзін демократиялық мемлекет ретінде орнықтырады, Қазақстан халқы мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы болып табылады, халық мемлекеттік билікті тікелей және өз өкілдері арқылы жүзеге асырады. Сайлау – Республика халқының мемлекеттік билікті тікелей жүзеге асыруының бір нысаны, мемлекеттің демократиялық сипатын байқататын саяси жүйенің орталық элементі. Ол республикалық және жергілікті деңгейдегі барлық өкілді билік органдарының, муниципалдық органдардың, мемлекет басшысы мен біраз демократиялық мемлекеттерде жергілікті атқарушы билік басшысының қызмет етуінің негізі болып табылады. Сайлау азаматтардың мемлекеттің саяси өміріне араласуына, мемлекет істерін басқаруға қатысуына мүмкіндік беретін демократияның ең бір ықпалды нысаны ретінде танылады. Мақала сайлаудың демократиялық мемлекет өмірінде алатын орнын анықтап, рөлін ашуға арналған. Тиісті міндетті орындау үшін мақалада сайлаудың демократиялық режимдегі мемлекеттердегі маңызы ашылып, оның әрекет етуші тұтастай мемлекеттік биліктің легитимділігін қамтамасыз ету рөлі, сайлаулардың функциялары қарастырылды. Сонымен қоса, сайлау институтының мемлекеттің саяси жүйесінде өзінің тағайымына толық сай келуі үшін мақалада сайлау құқықтарының іске асуының, бұзылмауының кепілдіктері қарастырылып, оларды жетілдіру қажеттігі негізделді.

Түйін сөздер: мемлекеттік билік, демократиялық мемлекет, саяси жүйе, сайлау, халықтық сайлау, сайлау құқықтары, сайлау құқықтарының кепілдіктері, сайлаушы, үміткер, дауыс беру, абсентеизм.

G.B. Meirbekova¹, A.Zh. Zharbolova², A.Zh. Tusupova²

¹Abai Kazakh national pedagogical University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

²al-Farabi Kazakh national University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: Aygerim.Zharbolova@kaznu.kz; alma_gul_t@mail.ru

Place and role of elections in democratic states

According to the Constitution of the Republic of Kazakhstan asserts itself as a democratic state, the people of Kazakhstan are the only source of state power, the people exercise state power directly and through their representatives. Elections are a form of direct exercise of state power by the population of the Republic, a central element of the political system that expresses the democratic character of the State. It is the basis for the functioning of all representative bodies of power at the republican and local levels, municipal bodies, the Head of State and, in some democratic states, the head of local executive power. Elections recognized as an influential form of democracy that allows citizens to participate in the political life of the state, to participate in the management of state affairs. The article is devoted to defining the place and role of elections in the life of a democratic state. For performance of the corresponding task the article reveals the meaning of elections in the states of a democratic regime, considers its role in ensuring legitimacy of the current state power as a whole, the function of elections. Besides, for full conformity of the electoral institute to its purpose in the political system of the state the article considered the guarantees of realization, protection of electoral rights and justified the necessity of their improvement.

Key words: state power, democratic state, political system, elections, popular elections, electoral rights, guarantees of electoral rights, voter, candidate, voting, absenteeism.

Г.Б. Меирбекова¹, А.Ж. Жарболова², А.Ж. Тусупова²

¹Институт истории и права, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы, e-mail: Meirbekova67@mail.ru

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: Aygerim.Zharbolova@kaznu.kz, alma_gul_t@mail.ru

Место и роль выборов в демократических государствах

Согласно Конституции РК Казахстан утверждает себя демократическим государством, народ Казахстана является единственным источником государственной власти, народ осуществляет государственную власть непосредственно и через своих представителей. Выборы являются одним из форм непосредственного осуществления государственной власти населением Республики, центральный элемент политической системы, выражающий демократический характер государства. Также, выборы признаются основой функционирования всех представительных органов власти на республиканском и местном уровнях, муниципальных органов, главы государства и в некоторых демократических государствах главы местной исполнительной власти. Выборы признаются как одна из влиятельных форм демократии, позволяющая гражданам участвовать в политической жизни государства, участвовать в управлении делами государства. Статья посвящена определению места и роли выборов в жизни демократического государства. Для выполнения соответствующей задачи в статье раскрывается значение выборов в государствах демократического режима, рассмотрены ее роль в обеспечении легитимности действующей государственной власти в целом, а также функции выборов. Кроме того, для полного соответствия избирательного института своему предназначению в политической системе государства в статье были рассмотрены гарантии реализации, защиты избирательных прав и обоснована необходимость их совершенствования.

Ключевые слова: государственная власть, демократическое государство, политическая система, выборы, народные выборы, избирательные права, гарантии избирательных прав, избиратель, кандидат, голосование, абсентеизм.

Кіріспе

Бүгінде әлем елдерінің Ата заңында және бірқатар халықаралық-құқықтық құжаттарда мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы ретінде халықтың мәртебесін бекітетін ереже маңызды орын алады. Халықтың мұндай мәртебесі мемлекеттің демократиялығын анықтайды әрі өзінің тамырын тереңнен алады.

Демократиялық мемлекет – бұл құрылымы мен қызметі халықтың еркіне сәйкес келетін мемлекет. Демократия халықтың еркіне негізделетіндіктен, демократиялық режимдегі мемлекеттерде биліктің қайнар көзі халық болып табылады. Тиісінше, демократия, ең алдымен бүкіл биліктің халыққа тиесілі болып табылатындығын, сондай-ақ халықтың осы билікті өзінің егемен ерік-жігері мен мүдделеріне сәйкес еркін жүзеге асыруын білдіреді. Демократизм халық егемендігінен, биліктің бөлінуінен, идеологиялық және саяси әралуандықтан, жергілікті өзін-өзі басқаруды мойындаудан көрінеді. Мемлекеттің демократиялығының бір көрінісі лауазымды адамдардың ауыспалылығы мен сайланбалылығы болып табылады.

«Шынайы» демократия жағдайында халық – мемлекеттік биліктің егемен қайнар көзі, билік субъектісі болып табылады. Егемендіктің

иесі ретінде халық өзіне тиесілі билікті тікелей өзі жүзеге асырады және оны жүзеге асыруды белгілі бір тұлғаға, тұлғаларға береді. Халықтың өзіне тиесілі билікті жүзеге асыруға құқық беруі сайлаулар арқылы халықтың көпшілігінің еркімен жүзеге асырылады, халықтың еркіне сәйкес рәсімделеді. Тиісінше, халықтан мемлекеттік билікті жүзеге асыруға құқық алған тұлға (тұлғалар) тиісті құқықты халықтың атынан жүзеге асырады.

1995 жылғы Конституцияда Қазақстан Республикасы өзін демократиялық мемлекет ретінде анықтай отырып, Республика халқының мемлекеттік биліктің иесі болып табылатындығын, әрі халықтың мемлекеттік билікті жүзеге асыруға, мемлекет істерін басқаруға қатысуына байланысты оған біраз егемен құқықтар бекітіп берді. Олардың ішінде ең бір ықпалдысы – Республика азаматтарының мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлауға және оларға сайлануға құқықтары болып табылады. Еркін сайлаулар – халықтың билік институттарын құруының амалы, жолы.

Негізгі бөлім

Сайлау – демократияның басты элементі, орталық институты. Ол мемлекеттің демокра-

тиялық сипатын байқататын негізгі элемент болып табылады. Сайлау халықтың мемлекеттің саяси өміріне араласуының, мемлекет істерін басқаруға қатысуының ең бір ықпалды нысанына жатады.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес халық мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы болып табылады. Мемлекеттік билік субъектілері билікті халықтық сайлаудың нәтижесінде, ашып айтсақ, халықтың оларды (олардың бағдарламасын) құптауы, олармен келісуі негізінде иеленеді. Тиісінше, демократиялық режимдегі мемлекеттерде сайлау – халықтың мемлекеттік билікті құптауын, олардың бағдарламаларымен келісуін байқату нысаны болып, ал өкіметтің басқару билігіне ие болуының басты тетігі болып табылады. Демек, сайлау мемлекеттік саяси биліктің легитимділігінің маңызды құралы, мемлекеттік саяси билікті заңдастырудың ең ықпалды тетігі.

Сайлау – бұқаралық шара. Бұл бұқаралық шара сайланбалы мемлекеттік субъектілердің өктем функцияларды халықтың оларға өкілеттік беруі нәтижесінде иеленетінін анықтайды. Ол Қазақстанда азаматтардың мемлекет басшысын, мемлекеттің заң шығарушы, өкілді және өзін-өзі басқару органдарын, кейбір елдерде оған қоса сот және атқару органдарын құру нысаны болып табылады. Табиғаты бойынша сайлаулар мемлекеттік басқару, билік субъектілерін құру үшін қолданылады. Азаматтар сайлауларға қатысу арқылы халықтың, яғни өздерінің атынан кімнің мемлекетті басқарып, кімдердің мемлекеттік істерді шешетінін анықтау құқығын жүзеге асырады. Бұл – сайлаудың шынайы демократиялық режимдегі мемлекеттердегі сипаты. Авторитарлық режимдегі мемлекеттерде сайлаулардың қызметі – белгілі бір субъектілердің алдын ала жасаған таңдауына заңдылық сипат беру болып табылады деп айтуға болады.

Сайлаудың шынайы демократиялық, құқықтық мемлекеттерде алатын орны зор. Мұндай мемлекеттерде сайлау, сайлау процесі жалпы алғанда тек сайланбалы, өкілді биліктің ғана емес, әрекет етуші тұтастай мемлекеттік биліктің легитимділігін (заңдылығын) қамтамасыз етеді деп есептеледі. Оны мемлекеттік басқарушы биліктің құрылуы тәртібімен негіздеуге болады. Қазақстанда Республика Президентінің, заң шығарушы өкілді биліктің бірбуыны – Мәжілістің республикалық жалпыға бірдей сайлауларда тікелей, ал Сенаттың жанама түрде Республика азаматтарымен сайланатындығы белгілі.

Атқарушы билік пен сот билігі тармақтары азаматтардың тікелей ерік білдіруі арқылы құрылмағанымен, олар биліктік өкілеттікті халық өкілдері болып табылатын тұлғалардан – тікелей сайлауларда сайланатын мемлекет басшысы мен Парламенттен алады. Оған қоса, Парламент заң шығару қызметін жүзеге асыра отырып оларға заң тұрғыда биліктік өкілеттіктер береді. Демек, халық өкілдерінен тұратын Парламент олардың құрылуы мен қызметіне тікелей де жанама да қатысады. Олай болса, сайлау жалпы биліктің легитимділігінің негізі болып табылады.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы алғаш рет бара-бар өкілдік сайлау жүйесін енгізе отырып, саяси партиялардың мемлекеттің саяси өміріне араласуына алғышарттар құрып берді. Бүгінде саяси партияларға Президентті, Мәжіліс депутаттары мен мәслихат депутаттарын сайлауда басымдық берілген. Ашып айтсақ, «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» заңның 55, 87, 103 баптарына сәйкес Президенттікке кандидаттарды ұсыну құқығының бір ғана жолы бекітілген, яғни Президенттікке кандидаттар ұсыну белгіленген тәртіппен тіркелген республикалық қоғамдық бірлестіктерге ғана тиесілі, ал партиялық тізімдер бойынша сайланатын Мәжіліс депутаттығына және мәслихаттар депутаттығына кандидаттар ұсыну құқығы – белгіленген тәртіппен тіркелген саяси партияларға тән (<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464>). Саяси партиялардың биліктің жоғары эшелонын сайлауға қатысуы бүгінгі күнде Қазақстанда ғана емес бірқатар елдерде реттелген. Жалпы, саяси партиялардың мемлекеттің саяси жүйесінің қалыптасуына теңдей қатысуына мүмкіндік беретін сайлаулар партиялардың өз мақсаттары үшін күресуіне заңи мүмкіндіктер беретін, сол арқылы мемлекетте саяси алуандылықтың белсенді дамуына, басқаша айтқанда, партиялар санының кемуіне емес артуына оң әсер ететін, әрі саяси партиялар арасында шынайы бәсекелестіктің қалыптасуына ықпал жасайтын күшті тетік болып есептеледі. Ал, саяси партиялардың билік органдарын құруға қатысуы мемлекеттер үшін тиімді болып табылады. Алайда, мемлекеттің саяси жүйесін құруда партияларға жоғары басымдық беруді толықтай құптай алмаймыз. Атап кеткеніміздей, Қазақстанда сайланбалы лауазымдарға сайлауда (кандидаттар ұсынуда) саяси партияларға басымдық берілген. ҚР Президентін сайлауда президенттікке кандидат ұсыну құқығы тек республикалық қоғамдық бірлестіктерге ғана,

мәслихат депутаттарын сайлауда тек партияларға ғана тиесілі. Мәжілістің 107 депутатының 98-ін сайлауда да тиісті құқықты тек саяси партиялар ғана иеленеді. Кандидаттар ұсынудың мұндай тәртібі азаматтардың бәсең сайлау құқығын және сайлаушылардың тиісті лауазымдарға қатысты таңдау еркіндігін шектейді деп айтуға болады. Себебі, мысалы Президентті сайлауда сайлаушылар үміткерді бәсекелес партиялар (қоғамдық бірлестіктер) ұсынған кандидаттар арасынан ғана таңдайды. Ал, Мәжіліс пен мәслихат депутаттарын сайлауда сайлаушылар партиялар бекіткен кандидаттарды тіптен таңдай да алмайды, олар тек бюллетеньдегі партиялардың біріне ғана қатысты таңдау жасайды. Ал, ұтып алған орнына қарай кімнің Мәжіліске, мәслихатқа баратындығын сайлаушылар емес саяси партиялар таңдайды. Осыған байланысты, саясаттану ғылымында «сайлаулар мемлекеттің саяси процестеріне шешуші әсер етпейтін өзіндік бір саяси рәсім болып табылады. Ол азаматтардың саяси шешімдер қабылдауға қатыстылығының тек көрінісін ғана байқатады. Мұндай түсінік сайланбалы лауазымдарға кандидаттар ұсыну негізінен саяси партиялардың прерогативі болып табылатынына негізделеді» деген тұжырымдарды кездестіруге болады (Бобкова 2003: 118-120). Тағы да бір айта кететіні, саяси партиялардың сайлауларға қатысуы барлық жағдайда мемлекеттің демократиялығын бекемдей бермейді. Ол мемлекетте саяси партияларға берілетін орынға, саяси алуандылық жағдайына байланысты. Нақты айтсақ, бір партиялық жүйедегі мемлекеттерде немесе бір партияға ғана басымдық берілетін мемлекеттерде халықтың билікке әсер ету деңгейі, яғни демократия деңгейі шамалы деп айтуға болады. Себебі, билік үшін күресте саяси партиялар арасында бәсекелестіктің болмауы халықтың белгілі бір лауазымға сайлауда таңдау еркін шектейді. Тиісінше мұндай жүйедегі елдерде билікке халықтың шынайы қалауына сәйкес жаңа саяси күштер келмейді. Демек, барлық елде сайлаудың мемлекеттің саяси өміріндегі рөлі бірдей емес.

Әділ де шынайы сайлаулар халықтың мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы болып табылатындығын бекітетін конституциялық нормаға формальдық емес, шынайылық сипат береді. Басқаша айтқанда, әділ, демократиялық сайлаулар халықтың мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы болып табылатындығын бекітетін Республика Конституциясының 3 бабының (1 т.) нормаларының қолданылу деңгейін, өміршендігін көрсетеді. Таза демокра-

тиялық режимдегі мемлекеттерде азаматтар сайлауларға қатыса отырып тікелей және өздері сайлаған тұлғалар арқылы мемлекеттік билікке шынайы араласады. Мұндай сайлаулар халықтың билікке, мемлекет істерін шешуге араласу ауқымының өсуіне үлкен ықпал етеді. Себебі, әділ, демократиялық сайлаулар саяси қатынас субъектілері ретінде азаматтардың, саяси партиялардың билік үшін күресу технологиясын (саяси күрес технологиясын) жақсы түсінуіне, оны тиімді жүргізуіне мүмкіндік береді. Сайлаудың мұндай қасиеті сайлаулар барысында абсентеизмнің болмауына, яғни халықтың сайлауларға кеңінен қатысуына оң ықпал етеді әрі азаматтардың еріктерінің дауыс беру нәтижелеріне шынайы түрде әсер етуіне мүмкіндік тудырады, оған қоса сайланбалы өкілді органдарда қоғамның түрлі топтарының өкілдігінің бара-бар болуын қамтамасыз етеді. Демек, шынайы халықтық сайлаулар мемлекеттің демократиялығының мәнін ашады. Тиісінше, азаматтар сайлау құқықтарын жүзеге асыра отырып мемлекеттің демократиялық институттарын қалыптастырады.

Әділ де шынайы сайлаудың маңызды бір тұсы – сайлау әділдігі демократияға деген сенімді нығайтады. Сайлаудың әділдігі – демократиялық басқарудың басты шарты болып табылатын әлеуметтік бейбітшілік пен саяси тұрақтылық контекстінде электоралды қақтығыстарды шешуге мүмкіндік беретін құрал. Ол, сондай-ақ сайлау процесінің заңдылығын қамтамасыз ететін саяси құқықтар мен идеологиялық плюрализмді қорғау үшін қоғамның ең жақсы кепілдігі (Hernán 2006: 6).

Сайлау демократияның басқа институттарына қарағанда неғұрлым маңызды, мемлекеттік және қоғамдық өмірде кең тараған, жиі кездесетін бұқаралық шара болып табылады. Ол мемлекет басшысынан бастап, бірқатар институттар мен деңгейлерге таралады. Атап айтсақ, республикалық және жергілікті деңгейдегі барлық өкілді билік органдарының, муниципалдық органдардың, мемлекет басшысы мен біраз демократиялық мемлекеттерде жергілікті атқарушы билік басшысының қызмет етуінің негізі – сайлау болып табылады. Сайлау ауқымы тек мемлекеттік билікпен ғана шектелмейді, ол бірқатар мемлекеттік емес қоғамдық институттардың да заңдылығының тегігі болып саналады. Оған мысал ретінде саяси партиялардағы, кәсіптік одақтардағы, қоғамдық ұйымдардағы, акционерлік қоғамдардағы және өзге де көптеген еркін қауымдастықтардағы

сайлауларды алуға болады. Сайлаулардың мұндай қасиетінің, яғни қолданылу ауқымы мен аясының кеңдігінің оң жағын айтпай кетпеске болмайды. Сайлаулардың көп түрлігі өз кезегінде азаматтарға саяси белсенділік таныту үшін, мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы ретінде мемлекеттік өмірге араласуы үшін және қоғамдық істерге ықпал етуі үшін кең мүмкіндіктер ашады.

Шынайы демократиялық мемлекеттерде сайлаулардың келесі бір маңызды тұсы – олар мемлекеттік биліктің құрылуының, яғни қызмет етуінің негізі бола отырып, оның қызметінің нәтижелігіне де әсер етеді. Ашып айтсақ, мұндай мемлекеттерде халықтың қолдауы негізінде басқару, билік жүргізу өкілеттігіне ие болған тұлғалар сайланып алғаннан кейін өздерінің қызметін халықтың мүддесіне сай жүргізбесе, яғни өз қызметтерін атқаруда халықтың, сайлаушылардың мүддесін ескеріп, оны білдірмесе, халық оларды алдағы сайлауда басқа субъектілермен ауыстыруы мүмкін. Демек, әділ де демократиялық сайлаулар халықтың әрекет етудегі өкіметті оппозициялық топтармен ауыстыруына мүмкіндік береді. Тиісінше, мұндай жағдайда мемлекеттік істерге басқару жүргізу құқығы қызмет етіп жатқан белгілі бір тұлғадан (тұлғалардан) халық неғұрлым лайық деп санайтын, яғни сайлаушылардың қолдауына ие болған өзге субъектілерге өтуі әбден мүмкін. Сондықтан, алдағы уақытта биліктік өкілеттіктен айырылып қалмауы үшін шынайы демократиялық мемлекетте мұндай сайланбалы тұлғалар өзінің ұстанып отырған бағытын халық қалауына қарай өзгертуге тырысады. Олай болса, сайлаулар шынайы демократиялық мемлекетте ерекше маңызды орын алады. Мұндай мемлекетте сайлаулар негізінен мемлекеттік биліктің қызметінің нәтижелігіне, мемлекетте жүргізіліп жатқан іргелі реформалардың тиімділігіне жанама түрде әсер ететін маңызды фактор болып табылады. Оны мына бір ғылыми пікірден көруге болады «... егер болашақта қажетсіз немесе сапасыз заңнама қабылданса, егер биліктің сайланбалы лауазымды тұлғалары қабілетсіз немесе тиімсіз болса немесе өкімет кең таралған сыбайлас жемқорлықтан зардап шексе, онда мұндай қайғылы нәтижелер сайлаушылардың мемлекеттік өкілеттікті нақты сайланбалы тұлғаға сеніп тапсыруына қатысты шешімінің салдары болып табылады» (Blackwell 2009: 107).

Қоғамның саяси жүйесінде сайлау бірқатар маңызды әлеуметтік-саяси функцияларды атқарады. Олардың арасында саясаттанушылар

негізінен сайлаудың келесідей функцияларын бөліп көрсетеді. Біріншіден, сайлау – жекелеген азаматтар мен әлеуметтік топтарға ... өз талаптарын тұжырымдауына мүмкіндік беретін, ал сайлау алдындағы науқан барысында тиісті сұрауларына (талаптарына) ұстанымдары мен көзқарастары сәйкес келетін саяси көшбасшылардың іс-әрекеттеріне қолдау көрсетуін қамтамасыз ететін саяси институт болып табылады. Тиісті мағынада демократиялық мемлекеттерде сайлаулар билік рөліне үміткерлердің өз бағдарламаларын, тұғырнамаларын, уәделерін сайлаушылар оларға беретін өкілеттіктерге алмастыруы жүретін ерекше саяси нарық түрін қабылдайды. Екіншіден, сайлау саяси жанжалдарды шешу тетіктерінің бірі болып табылады. Үшіншіден, сайлау саяси режимді легитимациялаудың (заңдастырудың) сенімді құралы болып табылады, өйткені ол (сайлау) халықты сайлау бірлестіктеріне, жекелеген саяси партияларға және өзге де қоғамдық-саяси ұйымдарға тартуға, ұйымдастыруға ықпал етеді, сондай-ақ сайлаулар сайлаушылармен қарым-қатынас және өзара іс-қимыл жасаудың әртүрлі арналарының қалай қалыптасып, әрекет етуіне қарай сайланған көшбасшылар мен билік институттарын тану мен қолдаудың демократиялық негізі ретінде болады.

Азаматтардың сайлау құқықтарын іске асыру үшін, сайлау алдындағы ұйымдарды құрып, үгіт және насихат жүргізу үшін БАҚ-ты, сондай-ақ партиялық бағдарламалар мен платформаларды кеңінен қолдану белгілі бір дәрежеде бұқара көпшілікті саяси ағартуға тікелей немесе жанама ықпал етумен қоса, сондай-ақ азаматтар мен олардың бірлестіктерін саяси процеске белсенді тарту үшін жағдай жасайды. Демек, сайлау функцияларына халықтың саяси әлеуметтенуін да жатқызуға болады (<https://all-politologija.ru/knigi/politologiya-uchebnoe-posobie/vyborgy-kak-politicheskij-institut>).

Біз жоғарыда сайлаудың мәнін ашып, функцияларын көрсету арқылы демократиялық мемлекетте оның өте маңызды, құнды институт болып табылатындығын негіздедік. Айта кететіні, сайлау мемлекеттің, қоғамның дамуы үшін қанша маңызды болса да бүгінде сайлау құқықтарын бұзу фактілері жиі кездеседі. Тіптен дамыған демократия жағдайындағы мемлекеттердің өзінде де сайлау құқықтарының бұзылуы кең таралған құбылыс болып табылады. Жалпы, азаматтардың сайлау құқықтарын бұзатын әрекеттер, «сайлауларда бюллетеньдерді шығарып тастау және сайлаушыларды қорқыту сияқты кең таралған құқықбұзушылықтар азаматтардың өздері

құратын институттардың өкілдік сипатына деген сенімін әлсіретеді» (Margie 1995: 483).

Демократиялық, дамыған мемлекеттердің бірі АҚШ-тың өзінде сайлау институтының бұзылуы, бұрмалануы салдарынан оның шынайы мәнінен айырылғанын кезінде Алексис де Токвиль көрсетіп кеткен болатын: «қазіргі Америка үшін танымал, атақты адамдарды мемлекеттік посттарға сирек тарту – әдетті құбылыс. Және мұның демократияның дамуына, даму деңгейіне қарай орын алғанын мойындау керек. Соңғы жарты ғасыр ішінде америкалық мемлекет қайраткерлерінің айтарлықтай ұсақталып кеткені анық» (Токвиль 1992: 148). Демек, сайлау мемлекеттің демократиялығының негізгі бір көрінісі болып саналғанымен оның құқықтық реттелуі мемлекеттің таза демократиялық деп анықталуының жалғыз өлшемі болып табылмайды. Тиісінше, азаматтардың республикалық және жергілікті билік органдарын (сайланбалы органдарды) құруға деген құқықтарының конституциялық-құқықтық тұрғыда танылып, бекітілуі олардың практикада жүзеге асуының бірден-бір алғышарты болып табылмайды. Сайлау құқықтары іске асырылмаған немесе іске асырылған күнде де бұзылған жағдайда олар мағынасыз болып табылады. Реті келгенде И.Л. Буравченконың келесі көзқарасына тоқталғанды жөн санап отырмыз: «сайлаушының құқықтық мәртебесінің негізін, сөзсіз, оның субъективтік құқықтары мен заңи міндеттері құрайды. Алайда, олардың жүзеге асырылуы үшін кепілдіктер жасамай құқықтар мен міндеттерді нормативтік бекіту оларды декларацияға айналдырады» (Буравченко 2010: 17). Олай болса, сайлаудың заңдылығы мен шынайылығының, сайлау құқықтарының іске асырылуының кепілдіктері жасалмай олардың тек құқықтық реттелуі мемлекеттің демократиялығын анықтамайды және билікке халықтың еркіне сәйкес лайықты және жауапты тұлғалардың, көшбасшылардың келуін мүмкін етпейді.

Расында да кез келген өзге құқықтар секілді сайлау құқығы да шынайы өмірде танылып, іске асырылған ретте ғана өзін құндылық ретінде көрсетеді. Басқаша айтқанда, жалпы сайлау институты заңмен қорғалып, тиісінше заңдылық шегінде жүзеге асқан жағдайда ғана, сайлау құқықтарының іске асырылуы мен бұзылмауы үшін қажетті кепілдіктер жүйесі жасалған жағдайда ғана азаматтардың өзге құқықтарымен қатар сайлау құқығының да мемлекеттің ең қымбат қазынасы болып табылатындығы туралы, сайлаудың өзінің тағайымына толық

сай келетіні туралы айтуға болады. Сайлау құқықтарының мемлекетпен кепілдендірілуі азаматтардың сайлау құқықтарының қорғалып, еркін жүзеге асырылуына және олардың дауыс беру нәтижелерінің объективті анықталуына, тиісінше мемлекеттік биліктің легитимді болып табылуына жағдайлар жасайды.

Қай мемлекетте болмасын сайлаулар шынайы, демократиялық, әділ болуы үшін сайлауларды ұйымдастыру мен өткізу құқықтық тұрғыда бекітілген нақты бір қағидаларға негізделіп жүзеге асырылуы қажет. Олардың ішінде заңдылық, еріктілік, тең құқылық, әділдік, сайлаудың жалпыға бірдейлігі, теңдігі, демократиялығы, сайлаушылардың ерік білдіруіне ешкімнің араласпауы қағидаларын ерекше көрсетуге болады. Сайлау құқықтарының кепілдіктері осы тұрғыда да маңызды. Өйткені, олар сайлаулардың әділдігі мен шынайылығына негіз болатын сайлау құқығының қағидаларының өмірде шынайы іске асуын қамтамасыз етеді.

Жалпы, ғылымда сайлау құқықтарының кепілдіктері ретінде негізінен сайлау процесіне қатысушы тұлғалардың сайлау құқықтарын іске асыруға бағытталған, азаматтардың сайлау еркіндігін қамтамасыз ететін жағдайлар түсініледі. Кейбір елдерде сайлау құқықтарының кепілдіктеріне анықтама олардың заңнамасында беріліп, тиісінше мазмұны ашылған. Мысалы, Ресей Федерациясы мен Қырғыз Республикасында. РФ-ның «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации» атты федералдық заңымен танысу онда сайлау құқықтарының кепілдіктерінің Қырғыз Республикасындағыдай біршама нақты емес жалпы сипатта анықталғандығын көрсетеді. Яғни, тиісті заңға сәйкес сайлау құқықтарының кепілдіктері – бұл Ресей Федерациясы азаматтарының сайлау құқықтарын іске асыруын қамтамасыз ететін РФ Конституциясымен, заңдармен, өзге де нормативтік құқықтық актілермен белгіленген жағдайлар, ережелер мен рәсімдер (статья 2, 11) п.). Ал, Қырғыз Республикасының заңнамасында азаматтардың сайлау құқықтарының кепілдіктеріне анықтама беретін нормада кепілдіктердің мазмұны ашылған. Тиісті норманы ашып қарастырсақ, Қырғыз Республикасында азаматтардың сайлау құқықтарының кепілдіктері – бұл Қырғыз Республикасы азаматтарының сайлау құқықтарын қамтамасыз етудің ұйымдық, құқықтық, ақпараттық және өзге де амал-әдістері (<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203244>). Байқап

отырғанымыздай, РФ-ның аталған заңы сайлау құқықтарының кепілдіктерін – сайлау құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ететін жағдайларды нақты анықтамайды және бастысы оларды құқықтық реттелумен шектейді. Яғни, тиісті заңның тиісті нормасына сәйкес сайлау құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ететін жағдайлардың (кепілдіктердің) құқықтық актілерде белгіленуі, құқықтық реттелуі шарт. Әрине, сайлау құқықтарының кепілдіктерінің негізгі, көпшілік бөлігі сайлау заңнамасымен реттеледі, реттелуі керек те, алайда оларды, яғни азаматтардың сайлау құқықтарының толықтай іске асуын қамтамасыз ететін жағдайларды, амал-әдістерді құқықтық реттелумен шектеу шарт емес. Әрі оларды толық көлемде құқықтық реттеу мүмкін де емес. Мәселен, сайлау құқықтарының экономикалық, саяси кепілдіктерін, идеологиялық кепілдіктерін. Сайлау құқықтарының кепілдіктерін тек құқықтық реттелумен байланыста анықтау оның мәнін толық ашпайды, мақсатына толық жауап бермейді деп есептейміз. Себебі, сайлау құқықтарының кепілдіктерінің тағайымының өзі, мақсаты – азаматтардың, қоғамдық бірлестіктердің сайлау процесі барысында туындайтын құқықтарының іске асырылуына, бұзылмауына қажетті орта, жағдай жасау болып табылады деп айтуға болады. Тиісінше, сайлау құқықтарының кепілдіктерінің құқықтық тұрғыда бекітілуі сайлау құқықтарының практикада тиісінше жүзеге асуына кепілдік бермейді. Азаматтардың сайлау құқықтарының заңнамада бекітілгендей еркін, теңдей негізде жүзеге асырылуы басқа жағдайларға да байланысты. Мысалы, мемлекеттің экономикалық жағдайына, саяси тұрақтылық жағдайына, т.б. Оны ғалым Л.Д. Воеводиннің жалпы құқықтар мен бостандықтардың кепілдіктерін конституциялық құқықтар мен бостандықтарды іске асыру «жағдайлары» және «құралдары» деп екі топқа бөліп қарайтын көзқарасынан байқауға болады. Ол «кепілдіктердің бірінші тобы негізгі құқықтар мен бостандықтарды пайдалану және міндеттерді орындау үшін қолайлы орта, жағдай жасауға бағытталған» деп көрсетеді. Ал конституциялық құқықтар мен бостандықтарды іске асырудың «құралдары» ретінде тиісті ғалым жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау және қамтамасыз ету амалдарын, тәсілдері мен әдістерін қарастырады және олардың (кепілдіктердің екінші тобының) мемлекет органдарын, жергілікті өзін-өзі басқару органдарын, қоғамдық бірлестіктерді, азаматтардың

өздерін негізгі құқықтар мен бостандықтарды тиісінше жүзеге асыру үшін күресте тиімді құралдармен қамтамасыз ететіндігін көрсетеді (Воеводин 1997: 229). Тиісті ғалымның бірінші топтағы кепілдіктердің неге бағытталғандығын анықтайтын көзқарасынан кепілдіктердің құқықтық реттелуінің міндетті болып табылмайтындығын әрі олардың толықтай реттелуінің мүмкін еместігін де байқауға болады. Себебі, негізгі құқықтар мен бостандықтарды пайдалану және міндеттерді орындау үшін қолайлы орта, жағдай жасау құқықтық реттелуге жатпайтын жағдайларды да қарастырады (м/ы бейбіт өмір, мемлекеттегі саяси тұрақтылық, мемлекеттің экономикалық жағдайы, ...). Келесі ғалым М.С. Матейкович Л.Д. Воеводиннің атап көрсеткен кепілдіктерін нақты сайлау құқықтарына қатысты қарастыра отырып сайлау құқықтарын іске асыру «жағдайларына», яғни кепілдіктердің бірінші тобына экономикалық, әлеуметтік, саяси, ақпараттық кепілдіктерді кіргізеді әрі бұл кепілдіктерді тек азаматтық қоғам қалыптасып, оның институттары нығайтылған кезде ғана, сондай-ақ әлеуметтік әділеттілікті, бәсекелестікті қамтамасыз ету мақсатында және отандық тауар өндірушілер мен қызмет көрсетушілердің мүдделерін қорғау мақсатында экономиканы мемлекеттік реттеу күшейтілген кезде ғана құруға болатынын көрсетеді. Ал, сайлау құқықтарын іске асыру ... «құралдарына» құқықтық нормалармен бекітілген сайлау құқықтарын жүзеге асыру және қорғау процедуралары, яғни заңи кепілдіктер жатады, – деп жазады ол (Матейкович 2003: 34-35). Көріп отырғанымыздай, тиісті ғылыми көзқарас та сайлау құқықтарының кепілдіктерінің – сайлау құқықтарын іске асыру «жағдайларының» толықтай құқықтық реттелуінің мүмкін еместігін байқатады. Ол тек кепілдіктердің екінші тобын ғана, яғни сайлау құқықтарын іске асыру «құралдарын» ғана құқықтық реттелумен байланыстырады.

Сайлау құқықтарының кепілдіктері сайлау құқықтарын жүзеге асырумен қоса оны қорғаудың қалыптасқан, тұрақты қызмет ететін механизмін байқатады. Жалпы, сайлау құқықтарының кепілдіктері азаматтардың, қоғамдық бірлестіктердің сайлау барысында туындайтын құқықтары мен бостандықтарын іске асыруға, қорғауға, оларды түрлі құқық бұзушылықтардан сақтауға арналған әлеуметтік-экономикалық, саяси, құқықтық, материалдық, ұйымдық, т.с.с. жағдайларды, құқықтық амал, әдістерді білдіреді. Айта кететіні, сайлау

құқықтарының кепілдіктері – сайлау еркіндігін, сайлау құқықтарының іске асырылуы мен бұзылмауын қамтамасыз ететін жағдайлар дербес, жеке оқшауланған түрде тиімді әрекет етпейді, яғни өздерінің тағайымын толық орындамайды. Олар өзара байланыста болып, бір-бірін толықтырып бірыңғай тетік ретінде әрекет еткен жағдайда ғана тиімді, нәтижелі болмақ. Себебі, сайлау құқықтарының кепілдіктері тек өз жиынтығында ғана сайлаулардың заң негізінде әділ өтуі үшін қажетті ортаны қалыптастырады.

Әр мемлекет өзінің заңнамасында белгілі бір дәрежеде сайлау құқықтарының кепілдіктерін бекітеді. Қазақстан Республикасы Конституциясында, республикамыздың конституциялық заңнамасында азаматтардың, қоғамдық бірлестіктердің сайлау құқықтары мен бостандықтарының біршама кепілдіктері бекітілген. Көрші Ресей мемлекетінде азаматтардың сайлау құқықтарының кепілдіктерін реттеуге арналып тұтастай заң – «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации» федералдық заң қабылданған. Бұл актіде РФ азаматтарының сайлау құқықтарының сан алуан түрлі кепілдіктері қарастырылған. Тиісті заңға берілген ғылыми-практикалық түсіндірмеде (2 бабының 11) тармақшасына) мұндай кепілдіктердің алуан түрлілігі ең алдымен, азаматтардың сайлауларға қатысты құқықтарының көптігімен негізделетіндігі көрсетілген және негізгі кепілдіктердің пәні болып азаматтардың сайлауларға байланысты келесі құқықтары табылатындығы қарастырылған: сайлауларды тағайындауға байланысты құқықтар; сайлау инфрақұрылымын қалыптастыруға (сайлаушыларды тіркеуге және сайлаушылар тізімін жасауға, сайлау округтері мен сайлау учаскелерін ... құруға, сайлау комиссияларын қалыптастыруға) байланысты құқықтар; кандидаттарды ұсынуға ... , сайлау туралы ақпаратты алуға және таратуға байланысты құқықтар; дауыс беру процесіне, дауыс беру қорытындыларын анықтауға және сайлау туралы заңдардың бұзылуына шағым жасауға байланысты құқықтар (http://cikrf.ru/law/federal_law/comment/st2.php).

Өзінің маңыздылығына қарай сайлау құқықтарын жүзеге асыру кепілдіктері сайлау институтының аса қажетті, құнды элементі болып табылады. Кезінде «Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердегі демократиялық сайлаудың, сайлау құқықтары мен бостандықтарының стандарттары туралы» Конвенцияда демократиялық сайлаудың

стандарттарының бірі болып сайлау процесіне қатысушылардың сайлау құқықтары мен бостандықтарын іске асыру кепілдіктерінің табылатындығы реттелген болатын (В.И. Лысенко 2008: 100).

Бүгінде сайлау институтының мемлекеттің, мемлекеттік биліктің заңдылығының, халық билігінің негізгі көрсеткіші болып танылуының нәтижесінде сайлау құқығы азаматтардың негізгі құқығы ретінде танылып, мемлекет тарапынан түрлі жағдайлармен (саяси, құқықтық, материалдық, т.б.) кепілдендіріліп отыр. Бұл қажет те, маңызды. Себебі, биліктің заңдылығы (легитимділігі) үшін азаматтардың сайлау құқықтарының қағаз жүзінде бекітіліп қана қоймай, ол құқықтардың практикада шынайы іске асырылуы Қазақстанның шынайы демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде орнығуы үшін маңызды. Олай болса, «сайлау құқықтарын қоса жалпы адам құқықтарын қорғау, азаматтардың лайықты өмір сүріп, байрақты тұрмыс кешуіне, мемлекетті басқару ісіне қатысуына кепілді қалыптастыру тәуелсіз Қазақстанның алдына қойған асыл мұраты, міндеті болуы керек» (Умбетов 2016: 32).

Қазақстан Республикасы егемендік алып, тәуелсіздігін жариялағалы бері азаматтардың сайлау құқықтары мен бостандықтарын қорғау, кепілдендіру саласында біраз қадамдар жасады. Бұл Қазақстанның өз азаматтарының мемлекеттік билікті жүзеге асыруға тікелей, оның ішінде сайлау арқылы және өздері еркін сайлауда сайлаған өкілдері арқылы қатысу құқығын көрсетеді. Оның басты себебі: әділ сайлаулар барысында білдірілетін азаматтардың қалауы, еркі мемлекеттік өкіметтің заңдылығының негізі болып табылады.

Қорытынды

Біз мақала мазмұнында сайлаудың мәнін ашып, мемлекеттің саяси өмірінде алатын орнын көрсету арқылы шынайы демократиялық мемлекетте оның өте маңызды, құнды институт болып табылатындығын негіздедік. Сайлау институтының мемлекет өмірінде алатын орны ерекше. Саяси жүйеде оны анықтаушы фактор ретінде бағалауға болады. Себебі, азаматтардың сайлау құқықтарының мемлекет өміріндетұрақты орнығып, шынайы жүзеге асырылуы мемлекетте келесі институттар мен құндылықтардың орныққандығын анықтайды – халықтың (ерік

білдіруші азаматтардың) көпшілігінің еркінің мемлекет саясатын белгілеуде анықтаушы болып табылатындығы (халық билігі институты); адам құқықтары мен бостандықтарының (мүдделерінің) мемлекет мүдделерінен басымдығы; мемлекеттің адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын мойындауы; азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау нысанының көптігі; мемлекеттің олардың жүзеге асырылуын қамтамасыз ету міндеті; азаматтардың тең құқықтылығы, биліктің заңдылығы.

Алайда, мемлекеттік биліктің толықтай заңды болып табылуы үшін, азаматтардың сайлау құқықтарының мемлекет өмірінде тұрақты

орнығып, шынайы жүзеге асырылуы үшін сайлаудың заңдылығы мен шынайылығының, сайлау құқықтарының іске асырылуының кепілдіктерін жасап, оларды түпкілікті орнықтырып, үнемі жетілдіріп отыру қажет. Себебі, сайлау құқықтарының кепілдіктері сайлау институтының шынайылығының алғышарты, оның ажырамас элементі болып табылады. Сайлау құқықтарының іске асырылуын, бұзылмауын қамтамасыз ететін кепілдіктер жүйесі жасалған жағдайда халықтың шын мәнінде биліктің бірден-бір бастауы болып табылатындығы туралы, сайлаудың өзінің тағайымына толық сай келетіні туралы айтуға болады.

Әдебиеттер

Буравченко И.Л. Конституционно-правовой статус избирателя в Российской Федерации: автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Буравченко Ирина Леонидовна. – М., 2010. – 26 с.

Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России: учебное пособие. – М.: Издательство МГУ, Инфра М – Норма, 1997. – 299 с.

Gonçalves Figueiredo, Hernán. Observing Electoral Justice Systems: A MANUAL FOR OAS ELECTORAL OBSERVATION MISSIONS. – Washington, 2006. – 48 p., ISBN 978-0-8270-6913-8 // <http://www.oas.org/es/sap/deco/Pubs/Manuales/Observing-Electoral-Justice-Systems-a-Manual-for-OAS-Electoral-Observation--Missions.pdf>

Документы и материалы / Отв. ред. доктор юридических наук, заслуженный юрист Российской Федерации В.И. Лысенко. – М.: РЦОИТ, 2008. – 528 с.

J. Kenneth Blackwell and Kenneth A. Klukowski. The Other Voting Right: Protecting Every Citizen's Vote by Safeguarding the Integrity of the Ballot Box // *Yale Law & Policy Review*. Volume 28, Issue 1 (2009). 107-123 p.

Конституционный закон Кыргызской Республики «О выборах Президента Кыргызской Республики и депутатов Жогорку Кенеша Кыргызской Республики» от 2 июля 2011 года № 68 // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203244>

«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі № 2464 конституциялық // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464>

Матейкович М.С. Защита избирательных прав граждан в Российской Федерации: проблемы теории и практики: автореф. дисс. докт. юрид. наук: 12.00.02 / Матейкович Максим Станиславович. – Саратов, 2003. – 59 с.

Научно-практический комментарий к Федеральному закону «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан Российской Федерации». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cikrf.ru/law/federal_law/comment/st2.php

Бобкова В.А. Политология: учебник для вузов. / Под ред. чл.-корр. НАН В.А. Бобкова, проф. И.Н. Брайма. – Минск: Интерпрессервис, 2003. – 352 с.

Политология: учебное пособие. – Ставрополь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://all-politologija.ru/knigi/politologiya-uchebnoe-posobie/vybory-kak-politicheskij-institut>

R. Paul Margie. Protecting the Right to Vote in State and Local Elections under the Conspiracy against Rights Act. // <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1193&context=uclf>

Токвиль Алексис де. Демократия в Америке: Пер. с франц. / Предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М.: Прогресс, 1992. – 554с.

Умбетов М.Н. Қазақстан Республикасында халықаралық деңгейде адам құқығын қорғау // ҚазҰУ Хабаршысы. Заң сериясы. – 2016. – №2 (78) – Б.30-36.

References

Buravchenko I.L. Constitutionno-pravovoi status izbiratelya v Rossiiskoi Federacii: avtoref. dis. cand. jurid. nauk: 12.00.02 / Buravchenko Irina Leonidovna. [Constitutional and legal status of a voter in the Russian Federation: avtoref. dis. kand. the faculty of law. Sciences: 12.00.02]. М., 2010. 26 p.

Bobkova I.N. (2003) Politologia. Uchebnic dlya vuzov. Minsk: Interpresservis. [Political science. Textbook for universities. Minsk: Interpresservis] – 352 s.

Constitutionnyi zakon Kyrgyzskoi Respublicy «O vyborov Prezidenta Kyrgyzskoi Respublicy I deputatov Zhogargu Cenesha Kyrgyzskoi Respublicy» ot 2 ijulya 2011 goda № 68 [Constitutional law of the Kyrgyz Republic “On elections of the President of the Kyrgyz Republic and deputies of the Jogorku Kenesh of the Kyrgyz Republic” dated July 2, 2011 No. 68] // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203244>

Dokumenty I materialy / Otv. red. doktor juridicheskikh nauk, zasluzhennyj jurist Rossiiskoi Federacii V. I. Lysenko.– M.: RCOIT. [Documents and materials / Resp. edited by Doctor of Legal Sciences, honored lawyer of the Russian Federation V. I. Lysenko. – Moscow: RTSOIT] 2008. 528 p.

Gonçalves Figueiredo, Hernán. Observing Electoral Justice Systems: A MANUAL FOR OAS ELECTORAL OBSERVATION MISSIONS. Washington, 2006. 48 p., ISBN 978-0-8270-6913-8 // <http://www.oas.org/es/sap/deco/Pubs/Manuales/Observing-Electoral-Justice-Systems-a-Manual-for-OAS-Electoral-Observation--Missions.pdf>

J. Kenneth Blackwell and Kenneth A. Klukowski. The Other Voting Right: Protecting Every Citizen's Vote by Safeguarding the Integrity of the Ballot Box // Yale Law & Policy Review. Volume 28, Issue 1 (2009). 107-123 p.

“Qazaqstan Respublicasyndagy sailau turaly” Qazakhstan Republicasynyn 1995 zhylgy 28 qyrkiektegi N 2464 constitutiolyk zany [Constitutional law of the Republic of Kazakhstan dated September 28, 1995 N 2464 “On elections in the Republic of Kazakhstan”] // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464_

Mateikovich M. S. Zashhita izbiratel'nyh prav grazhdan v Rossiiskoi Federacii: problemy teorii I praktiki: avtoref. dis. dokt. jurid. nauk: 12.00.02 / Mateikovich Maxim Stanislavovich. [Protection of electoral rights of citizens in the Russian Federation: problems of theory and practice: Avtoref. dis. doctor. the faculty of law. Sciences: 12.00.02 / Mateikovich Maxim Stanislavovich]. Saratov. 2003. 59 p.

Nauchno-practichescii commentarii c federal'nomu zakonu «Ob osnovnyh garantiyah izbiratel'nyh prav i prav na uchastie v referendum grazhdan Rossiiskoi Federacii». [Scientific and practical commentary on the Federal law “On basic guarantees of electoral rights and the right to participate in a referendum of citizens of the Russian Federation”.] – [Elect. resurs]. http://cikrf.ru/law/federal_law/comment/st2.php

Politologia: Uchebnoe posobie. [Political science: A training manual.] Stavropol. [Elect. resurs]. <https://all-politologija.ru/knigi/politologiya-uchebnoe-posobie/vybory-kak-politicheskij-institut>

R. Paul Margie. Protecting the Right to Vote in State and Local Elections under the Conspiracy against Rights Act. // <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1193&context=uclf>

Tokvil Aleccis de. (1992) Demokratiya v Americe: Perevod s franc. / Predisl. Garolda Dzh. Laski. [Democracy in America: Translated from French. / Foreword By Harold J. Lasky.] M.: Progress. 554 p.

Umbetov M.N. Qazaqstan Respublicasynda halyqaralyq dengeide adam quqygyn qorgau // QazYU Habarshysy. Zan seriyasy. [Protection of human rights at the international level in the Republic of Kazakhstan // the Bulletin of KazNU. Legal series.] Almaty: Qazaq Universiteti. 2016. No. 2 (78). Pp. 30-36.

Voevodin L.D. (1997) Juridichescii status lich'nosti v Rossii. Uchebnoe posobie. [Legal status of a person in Russia. Textbook.]. M.: Izdatel'stvo MGU, Infra – M – Norma, 1997. 299 p.

Assembly of the Council of Europe “on the role of the public prosecution service in a democratic society based on the rule of law” of 27 may 2003 URL: <http://www.assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=17109&lang=EN>

Recommendation RES (2000) 19 of the Committee of Ministers to member States “on the role of public prosecution in the criminal justice system” On October 6, 2000, the Committee of Ministers held the 724th meeting of the Deputy Ministers of UKRAINE: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=376859&Site=COE&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>

Ramazanova A. Mediation in criminal proceedings//<https://www.zakon.kz/4663520-mediaciya-v-ugolovnom-processe-a..html>
Explanation of the Supervisory judicial Board of the Supreme court of the Republic of Kazakhstan from 16.01.2015// SI “Paragraph” / www/http://online.zakon.kz

Order of the President of the Supreme Court on the transition of simplified written proceedings to electronic format // SI “Paragraph” / www/http://online.zakon.kz

Judicial system of Kazakhstan: Proposals for sovershenstvovaniyu//<https://newtimes.kz/obshchestvo/71751-sudebnaya-sistema-kazakhstana-predlozheniya-po-sovershenstvovaniyu>

Meeting on the modernization of the judicial system under the chairmanship of the head Of state gosudarstva//<http://www.akorda.kz/ru/events/soveshchanie-po-voprosam-modernizacii-sudebnoi-sistemy-pod-predsedatelstvom-glavy-gosudarstva>

The judicial system of the Republic of Kazakhstan is waiting for reform/ / <https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-01-sudebnuyu-sistemu-rk-zhdut-reformy>
<https://news.mail.ru/politics/15211342/>

Ж.О. Омирали , А.М. Сулеева, Б.Қ. Ильясова

Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: zhaziraomirali@mail.ru, bahonya_2775@mail.ru

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ: ИТОГИ И ДАЛЬНЕЙШАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ

Цели модернизации судебной системы Республики Казахстан определяются через этапы судебных реформ, последовательно выдвигающих к организации и деятельности судебной системы, судей те или иные требования. Нельзя не признать тот факт, что за последнее десятилетие проведены грандиозные нововведения, отразившиеся на качестве правосудия. Тем не менее, повышение качества правосудия – это неиссякаемый ориентир судебных реформ, так как суд, его социально-правовое значение в жизни общества, определяет состояние общественных и государственно-правовых институтов, уровень зрелости демократии в государстве.

В данном смысле ведется поиск новых возможностей достижения поставленных результатов. Одним из последних прорывов в данном направлении является внедрение системы проектного менеджмента в рамках развития новых коммуникативных подходов, доказавшего свою актуальность и своевременность.

Тем не менее, как показывает анализ результатов проведенного мероприятия, подобного рода коммуникации должны сопровождаться научно-правовыми комментариями, исследованиями и т.п. На сегодняшний день успех судебно-правовых реформ зависит не только от участия наибольшего количества специалистов, осуществляющих свою деятельность как в судебном сообществе, так и среди представителей иных профессий, непосредственно связанных с судебным процессом. В рамках научно-правовой оценки тех или иных практических предложений можно выявить либо создать возможности и пути их реализации, что и определяет в целом эффективность процесса модернизации судебной системы Республики Казахстан.

Ключевые слова: модернизация, судебная система, реформа, квалификация, судебный процесс.

J.O. Omirali , A.M. Suleeva, B.K. Ilyasova

Eurasian Academy of law named after D.A. Kunaev,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhaziraomirali@mail.ru, bahonya_2775@mail.ru

Main directions of judicial reform: results and further modernization of the judicial system

The goals of modernization of the judicial system of the Republic of Kazakhstan are determined through the stages of judicial reforms, which consistently put forward certain requirements to the organization and activity of the judicial system and judges. It must be acknowledged that the past decade has seen tremendous innovations that have affected the quality of justice. Nevertheless, improving the quality of justice is an inexhaustible benchmark of judicial reforms, as the court, and its social and legal importance in the society, determines the state of public and state-legal institutions, as well as the level of maturity of democracy in the state.

In this sense, we are looking for new opportunities to achieve the results. One of the latest breakthroughs in this direction is the introduction of a project management system in the development of new communicative approaches, which has proved its relevance and timeliness.

Nevertheless, as the analysis of the results of the event shows, this kind of communication should be accompanied by scientific and legal comments, research, etc. To date, the success of judicial reforms depends not only on the participation of the large number of professionals from the judicial community but also the representatives of other professions directly related to the judicial process. As part of the scientific and legal assessment of certain practical proposals, it is possible to identify or create opportunities and ways of their implementation, which determines the overall effectiveness of the process of modernization of the judicial system of the Republic of Kazakhstan.

Key words: modernization, judicial system, reform, qualification, judicial process.

Ж.О. Омиралы, А.М. Сулеева, Б.Қ. Ильясова

Д. А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы,
Қазақстан, Алматы қ. e-mail: zhaziraomirali@mail.ru, bahonya_2775@mail.ru

Сот реформасының негізгі бағыттары: сот жүйесінің қорытындылары мен одан әрі жаңғыртылуы

Қазақстан Республикасының сот жүйесін жаңғыртудың мақсаттары сот жүйесін ұйымдас-тыру мен оның қызметіне, судьялардың қандай да бір талаптар дәйекті түрде ұсынатын сот реформаларының кезеңдері арқылы айқындалады. Соңғы онжылдықта сот төрелігінің сапасына әсер еткен орасан зор жаңалықтар жасалғанын мойындамауға болмайды. Дегенмен, сот төрелігі сапасын арттыру – бұл таусылмас бағдарлы, сот реформасы, сот, оның әлеуметтік-құқықтық мәні бар, қоғам өмірінің жағдайын анықтайды қоғамдық және мемлекеттік-құқықтық институттардың, жетілу деңгейі демократиялық мемлекетке жүзеге асырылады.

Алға қойылған нәтижелерге қол жеткізудің жаңа мүмкіндіктерін іздеу зерттеулер негізінде жүргізіледі. Осы бағыттағы соңғы серпілістердің бірі өзінің өзектілігі мен уақтылылығын дәлелдеген жаңа коммуникативтік тәсілдерді дамыту шеңберінде жобалық менеджмент жүйесін енгізу болып табылады.

Бүгінгі күні сот-құқықтық реформалардың табысы өз қызметін сот қоғамдастығында да, сот процесіне тікелей байланысты өзге де кәсіптер өкілдерінің да, өз қызметін жүзеге асыратын мамандардың ең көп санының қатысуына байланысты. Қандай да бір практикалық ұсыныстарды ғылыми-құқықтық бағалау шеңберінде оларды іске асырудың мүмкіндіктері мен жолдарын анықтауға не жасауға болады, бұл Қазақстан Республикасының сот жүйесін жаңғырту процесінің жалпы тиімділігін айқындайды.

Түйін сөздер: модернизация, сот жүйесі, реформа, біліктілік, сот процесі.

Введение

Роль судебных реформ, проводимых в Республике Казахстан, состоит в преобразовании политико-правовых основ судебной власти, повышении качества правосудия, правовой охраны и защиты прав граждан в соответствии с демократическим курсом развития государства. За последнее десятилетие были выполнены высокие задачи, сформулированные судебной реформой перед судебным сообществом, однако их реализация еще не завершена. В условиях бурного развития общественных отношений, требующих новых подходов к решению поставленных задач, те требования, которые были выставлены первоначально, ужесточаются, усиливаются механизмы их осуществления, видоизменяется правовая концепция, столкнувшаяся в практике правоприменения с теми или иными препятствиями. Изыскиваются новые, более эффективные подходы к модернизации современной судебной системы Республики Казахстан.

В частности, в 2017 году было начато внедрение системы проектного менеджмента в рамках развития новых коммуникативных подходов как внутри судебной системы, так и для всех заинтересованных сторон, имеющих непосредственное отношение к судопроизводству, – адвокатов, прокуроров и других участников судебного процесса. Суть проектного менеджмента заключа-

ется в создании команды, определении ею конкретных проблем и путей их решения. Проблема должна подтверждаться эмпирическими данными, а ее решение – соответствующими индикаторами (<https://newtimes.kz/obshchestvo/71751-sudebnaya-sistema-kazakhstan-predlozheniya-posovershenstvovaniy>). В рамках данной программы в декабре 2017 года, сначала в адрес судей и работников судебной системы, а потом адвокатам и прокурорам были отправлены письма с предложением выработать свои рекомендации по улучшению судебной системы. В ответ на эти письма в Верховный Суд поступило около одной тысячи предложений, на основе анализа которых и были выработаны «семь камней правосудия», озвученных председателем Верховного Суда РК Ж. Асановым на совещании по итогам отправления правосудия за 2017 год.

Первый камень – справедливость. В рамках данного направления председателем Верховного Суда РК была обозначена проблема доминирования позиции обвинения, складывающаяся в уголовном процессе из-за того, что сам следователь и собирает материалы дела, и сам признает их доказательствами, в утвердительной, категорической форме формируя материалы уголовного дела. В связи с этим у судьи формируется установка обвинительного наклона. По данной проблеме председатель Верховного Суда РК, основываясь на предложениях экспертов, пред-

лагают передавать судье не все уголовное дело, а лишь обвинительный акт.

По данному предложению считаем важным добавить, что тенденция обвинительного уклона в уголовном процессе – это объективная реальность, доставшаяся со времен советского права, преодолеть которую сегодня полностью не представляется возможным также в силу специфики уголовного производства, самой сферы уголовно-правовой борьбы с преступностью.

Основная часть

Комментируя рассматриваемую ситуацию, Комитет ООН отмечает, что уголовное дело формирует сторона обвинения и передает его в суд. Протоколы допросов на досудебном следствии признаются доказательством. Поэтому на практике много дел «раскрывается» с помощью явки с повинной, которую органам следствия несложно получить от подозреваемого в отсутствие защитника. В суде она используется как основное доказательство вины. Такая организация процесса обеспечивает 99% обвинительных приговоров (Куйбида 2019: 117).

Статистика подтверждает данный вывод. Так, например, за 9 месяцев 2013 года в районные и приравненные к ним суды поступило 824 493 заявления и дела. Судами окончено производством 35 394 уголовных дела, из них с вынесением обвинительного приговора рассмотрено 15 993 дела (<https://news.mail.ru/politics/15211342/>). Среди поступивших в суды Алматинской области за 1-й квартал 2017 года 829 уголовных дел, не было вынесено и одного оправдательного приговора (Иванов 2017).

В данном случае следует учесть, что поддержание государственного обвинения в суде для прокурора – задача по обеспечению окончательной реализации принципа неотвратимости наказания за каждое преступление, логически вытекающая из интересов охраны законности и правопорядка, прав и свобод граждан. Особенность такой формы прокурорского надзора состоит в том, что если на предыдущих стадиях уголовного преследования осуществлялась согласованная деятельность следователя, оперативно-розыскных органов, прокурора (при наличии в их отношениях регламентированной законом субординации), то, поддерживая государственное обвинение, прокурор действует исключительно самостоятельно, будучи независимой процессуальной фигурой (Өмірәлі 2009: 79-80).

В данном смысле для приведения полномочий прокуратуры в соответствии с международными стандартами, основной для прокуратуры, по мнению международных экспертов, нужно сделать функцию государственного обвинения по делам об уголовных правонарушениях с полномочием по координации досудебного расследования (Өмірәлі 2009: 79-80).

По нашему мнению, ознакомление судьей с материалами уголовного дела дает более развернутое представление о правонарушении и личности правонарушителя. Обвинительный же акт является законченным документом, утвержденным прокурором (пп.1 ч.1 ст.302 Уголовно-процессуального кодекса РК, далее – УПК РК (Казахстанская правда» от 10 июля 2014 г. № 133 (27754))).

Обвинительный уклон уголовного процесса, на наш взгляд, опирается более на дисбаланс в реализации принципа равноправия и состязательности сторон. Проблема заключается в том, что полноценная реализация принципа состязательности невозможна без глубокой реформы органов прокуратуры и института защиты. Кроме того, состязательность требует равноправия обвинения и защиты. Но сегодня мы не можем говорить об их полном равноправии, поскольку полномочия прокуратуры Республики Казахстан, особенно в судах второй инстанции, – значительно шире, чем полномочия защитника. Поэтому нуждается в рассмотрении вопрос о законодательном обеспечении равенства сторон.

Нельзя не отметить, что проблема реализации принципа состязательности и равноправия сторон стала одним из центральных объектов судебных реформ последнего поколения. Нельзя не отметить, что в центре этого принципа остается фигура судьи. Осуществление правосудия на основе равенства всех перед законом означает применение судом действующих норм единой системы права одинаково в отношении всех указанных лиц. На равных началах материального и процессуального права, исходя из обстоятельств конкретного дела, судья определяет права и обязанности участников судопроизводства – заинтересованных в вынесении правосудного решения лиц. На основе принципа равенства перед законом и судом полномочия судьи не могут видоизменяться в зависимости от того, кто предстал перед судом. Судья, руководствуясь точными и строгими предписаниями закона, обязан им следовать неукоснительно – никакие иные обстоятельства не могут повлиять на ход судебного дела, кроме тех, которые установлены законом.

Судья в данном случае поставлен в независимое положение от каких-либо, не касающихся процессуальных процедур обстоятельств, связанных с личностью участника процесса, его общественного статуса и др. (Өмірәлі 2009: 66-67).

В Республике Казахстан проводится реформа процессуального законодательства для решения рассматриваемой проблемы. В частности, в отношении уголовного процесса задача Плана нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ ([www/http://online.zakon.kz.](http://online.zakon.kz)) сформулирована следующим образом: «Обеспечение баланса между обвинением и защитой в судах за счет поэтапной передачи следственному судье полномочий по санкционированию всех следственных действий, ограничивающих конституционные права человека и гражданина». Общей можно назвать задачу нивелирования обвинительного уклона процессуального статуса прокурора в уголовном процессе.

Парламентская ассамблея Совета Европы в 2003 г. выразила обеспокоенность по поводу того, что органы обвинения в некоторых государствах-участниках выполняют различные функции, не относящиеся к сфере уголовного права, и призвала передать эти функции другим органам (п. 6.v, 7.v.c Рекомендации ПАСЕ о роли службы публичного обвинения в демократическом обществе ([www/http://online.zakon.kz.](http://online.zakon.kz))).

Комитет Министров Совета Европы в Рекомендации «О роли службы публичного обвинения в системе уголовной юстиции» высказал предложения относительно приближения прокуроров по статусу к судьям (<http://www.assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=17109&lang=EN>).

Второй камень – ответственность и независимость. На сегодняшний день судьи по-прежнему зависимы от председателей судов. По данной проблеме нами отмечалось, что на сегодняшний день судебная система представляет собой централизованную подсистему в механизме государства. Институт председательствующих судей в данном случае служит наглядным примером. Суть процессуальной фигуры председателя суда сводится, по сути, к созданию иерархической организации суда. Помимо руководства соответствующей судебной инстанцией, на председателя возложена ответственность за правильную организацию работы всего суда в целом. Административная вертикаль, которая строится путем формального либо неформального подчинения судей председателям судов, а председателей судов – председателю высшего суда, а последнего

– исполнительной власти, является одной из самых больших угроз независимости суда (Өмірәлі 2009: 104 -106).

В пп.1 ч.1 ст.20 Конституционного Закона РК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» (далее – КЗПК (<https://bestprofil.com/document/638006336?30&isScroll=true>)) установлено, что председатель Верховного Суда «возглавляет Верховный Суд как высший судебный орган». Это означает прямое верховное руководство судом, как реализацию управленческой функции, предусматривающее отношения власти и подчинения. Соответственно самыми большими полномочиями обладает председатель Верховного Суда Республики Казахстан. В соответствии с пп. 4-1 ч. 1 ст. 20 КЗПК «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» Председатель Верховного Суда вносит представления о пересмотре судебных актов по основаниям, предусмотренным законом.

Вот, что по этому поводу устанавливают Киевские рекомендации: «11. Роль председателей судов должна быть строго ограничена следующим образом: они могут выполнять судебские полномочия только в том же объеме, что и рядовые судьи. Председатели судов не должны вмешиваться в процесс принятия судебных решений другими судьями и не должны участвовать в процедурах отбора судей. Также они не должны иметь полномочий в вопросах определения размера зарплаты и вознаграждения судей .... У председателей судов могут быть представительские и административные функции, включая контроль над несудебным персоналом судов. Осуществление управленческих функций требует обучения в сфере управления. Председатели судов не должны злоупотреблять своими полномочиями при распределении помещений и других ресурсов суда для оказания влияния на судей.

12. Административные решения, которые могут иметь влияние на содержательную сторону судопроизводства, не должны находиться в исключительной компетенции председателя суда. Одним из таких примеров является распределение дел, которое должно проходить либо по жребию, либо по заранее определенным правилам с понятными и объективными критериями, установленными на заседании с участием самих судей. После принятия такой процедуры распределения дел в нее не должно быть произвольных вмешательств.

13. В долгосрочной перспективе льготы, привилегии должны быть отменены и зарплаты судей должны быть подняты до уровня, не-

обходимого для обеспечения судьям нормального уровня жизни и адекватно отражающего уровень ответственности их профессии. До тех пор, пока льготы и привилегии сохраняются, они должны распределяться на основе предварительно установленных критериев в соответствии с прозрачной процедурой. У председателей судов не должно быть полномочий по данным вопросам.

14. Председатели судов могут подавать жалобы в орган, уполномоченный принимать подобные жалобы и осуществлять дисциплинарные расследования... Для обеспечения независимого и объективного рассмотрения жалоб у председателей судов не должно быть полномочий по возбуждению дисциплинарного производства или принятию дисциплинарных мер воздействия» (п. 11-14 Киевских рекомендаций) (Өмірәлі 2009: 104-106).

Помимо функций по отправлению правосудия, международные правила рекомендуют оставить за председателями представительские функции и функции контроля над канцелярией суда. «Председатель суда не должен иметь больше процессуальных положений, чем любой другой судья. Следует исключить из компетенции Председателя Верховного Суда полномочия по кадровым вопросам по отношению к судьям, в частности по инициированию их дисциплинарной ответственности, а также полномочия по награждению судей. Полномочия председателей судов по решению вопросов организации судопроизводства в суде, обеспечению работы по противодействию коррупции и соблюдению норм судейской этики должны быть конкретизированы» (Куйбида 2019: 117).

Третий камень – эффективность правосудия. В рамках данного направления модернизации судебной системы РК выделена проблема перегруженности судов. С 2015 по 2018 гг. нагрузка на судей возросла в 2 раза. За один рабочий день судья должен провести четыре заседания, принять столько же решений и вынести 150 санкций (<http://www.akorda.kz/ru/events/soveshchanie-povoprosam-modernizacii-sudebnoi-sistemy-podpredsedatelstvom-glavy-gosudarstva>). В такой обстановке возникают риски качества правосудия. В данной связи актуализируется процесс развития альтернативных судебным иным видам внесудебных примирительных процедур. Трудно не согласиться с председателем Верховного Суда РК в том, что «уменьшение споров в суде ведет к повышению качества судебного акта» (<https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-01/sudebnuyu-sistemu-rk-zhdut-reformy>).

По данному замечанию необходимо отметить следующее. Примирительные процедуры – это новая процессуальная внесудебная форма разрешения конфликтов в РК, по нашему мнению, актуальная не только в целях разгрузки судов, но и в рамках концептуального подхода разрешения спорных дел. Примирительные процедуры являются признанным во многих странах альтернативным судебному институту разрешения конфликтов. Порядка 70-80% споров там решаются посредством примирительных процедур. В Сингапуре, например, 90% споров разрешается с применением примирительных процедур.

В Республике Казахстан продвижение альтернативных процедур регулирования споров началось с принятием нового Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – ГПК РК (Казахстанская правда» от 3 ноября 2015 г. № 210 (28086))). В соответствии со ст. 174 ГПК РК «Суд принимает меры для примирения сторон, содействует им в урегулировании спора на всех стадиях процесса». ГПК РК предоставляет спорящим сторонам возможность урегулировать спор в полном объеме взаимных требований либо в части, заключив мировое соглашение, соглашение об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации или соглашение об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры.

Ходатайство об урегулировании спора с применением примирительных процедур может быть заявлено по любому делу искового производства, кроме дел, вытекающих из публично-правовых отношений, если иное не предусмотрено ГПК РК.

Особенности заключения мирового соглашения заключаются в том, что его заключение допускается на любой стадии судебного разбирательства до удаления суда в совещательную комнату в судах первой, апелляционной, кассационной инстанций, а также при исполнении судебного акта (п.1 ст.175 ГПК РК). Мировое соглашение утверждается судом (п.3 ст.175 ГПК РК). На определение об утверждении мирового соглашения может быть подана частная жалоба, принесено ходатайство прокурором в суд апелляционной инстанции (п.7 ст.177 ГПК РК). Ходатайство сторон об утверждении мирового соглашения рассматривается судом в судебном заседании (п.1 ст. 177 ГПК РК).

Среди других условий мирового соглашения выделяются следующие:

- заключается в письменной форме и подписывается сторонами или их представителями

при наличии у них полномочий, прямо предусмотренных в доверенности (п.1 ст.176 ГПК РК);

- не исполненное добровольно мировое соглашение подлежит принудительному исполнению на основании исполнительного листа, выдаваемого судом по ходатайству лица, заключившего мировое соглашение (п.1 ст.178 ГПК РК);

- должно содержать согласованные сторонами условия с указанием срока и порядка его исполнения, в т.ч. условия об отсрочке или рассрочке исполнения обязательств ответчиком, полном или частичном прощении либо признании долга, распределении судебных расходов, условиях принудительного исполнения мирового соглашения и иные условия, не противоречащие закону. Заключение мирового соглашения под отлагательным условием не допускается (ч.3,4 ст.176 ГПК РК).

После вступления в законную силу определения суда об утверждении мирового соглашения сторона, уплатившая государственную пошлину, может обратиться в территориальный налоговый орган по месту уплаты государственной пошлины с заявлением о ее возврате (<https://www.zakon.kz/4900684-zaklyuchenie-storonami-mirovogo.html>).

В отличие от мирового соглашения рассмотрение спора в порядке медиации – это разрешение спора путем вступления сторон в добровольные переговоры с привлечением нейтрального лица – медиатора – с целью достижения взаимно выгодного результата.

Медиация (от англ. mediation – посредничество) возникла во второй половине XX века. Местом ее рождения можно назвать сразу несколько стран – США, Австралию и Великобританию, объединенных англосаксонской системой права. Позже такой способ разрешения конфликтов распространился и в Европе, а в настоящее время его активно используют в Японии, Китае, Корее и многих других странах (<https://www.zakon.kz/4925502-primeneniemediatsii-v-ugolovnom.html>). В некоторых странах медиация осуществляется преимущественно по делам несовершеннолетних.

Развитие медиации в Республике Казахстан началось с подписания 28 января 2011 года Президентом РК Закона РК № 401-IV «О медиации» (<http://online.zakon.kz>), определяющим ее принципы и процедуру проведения, а также статус медиатора. В 2016 году медиаторами было разрешено 7990 споров (для сравнения судами – 12039); в 2017 году медиаторами разрешено 8355 (судами – 7724).

Количество поступивших заявок за 5 месяцев 2018 года составило 9213, из которых 3046 разрешены на стадии консультации, по 6117 заключены медиативные соглашения. Из них 2528 – непрофессиональными медиаторами (1739 – до суда, 789 – в суде); и 3589 – профессиональными медиаторами (2175 – до суда, 1414 – в суде) (<https://www.zakon.kz/4931093-v-kazhstane-bolee-treh-tysyach.html>).

Статус медиатора в процессе медиации является важной особенностью данного вида примирительных процедур. В соответствии с ЗРК «О медиации» медиатором может быть физическое лицо, выбранное по взаимному согласию сторон медиации, включенное в реестр медиаторов и давшее согласие на выполнение функции медиатора, как на профессиональной, и на непрофессиональной основе (ст.9). При проведении медиации медиатор независим от сторон, государственных органов, иных юридических, должностных и физических лиц. Медиатор самостоятелен в выборе средств и методов медиации, допустимость которых определяется ЗРК «О медиации» (ст.7).

Спор может быть разрешен в процессе медиации как до обращения в суд, так и после начала судебного разбирательства (п.2 ст.20 ЗРК «О медиации»). Предложение стороне обратиться к медиации может быть сделано по просьбе другой стороны, судом или органом уголовного преследования (п.4 ст.20 ЗРК «О медиации»).

В уголовном и гражданском процессах порядок возбуждения процесса медиации различен. Так, в соответствии со ст. 179 ГПК РК заявить ходатайство об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации стороны вправе до удаления суда в совещательную комнату в судах первой, апелляционной, кассационной инстанций. При заявлении ходатайства о проведении медиации медиатором и представлении судам медиативного договора, производство по делу приостанавливается в соответствии с пп. 7) ст. 272 ГПК РК на срок не более одного месяца.

Медиация в гражданском процессе может проводиться судьей, в производстве которого находится дело (п.1 ст.180 ГПК РК; пп.2 п.3 ст.9 ЗРК «О медиации»). Протокол проведения медиации в суде не ведется. Исполнение соглашения об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации, утвержденного судом, производится по правилам исполнения мирового соглашения, установленным ст. 178 ГПК РК.

Возможность проведения медиации профессиональными судьями не может не вызвать

ряд вопросов. Прежде всего, отличается ли Соглашение об урегулировании спора, утвержденное судом в порядке, предусмотренном ГПК РК (п.5 ст.27 ЗРК «О медиации») от Соглашения об урегулировании спора, заключенное до рассмотрения гражданского дела в суде? Не накладывает ли участие судьи в качестве медиатора на медиативное соглашение печать правосудия? Правопонимание статуса медиатора в процессе судопроизводства, на наш взгляд, требует рассмотрения и толкования п.3 ст.4 ЗРК «О медиации», утверждающего принцип независимости медиатора. Является ли медиация независимой от судопроизводства и можно ли соединить медиацию и судопроизводство таким образом, как это подразумевает ГПК РК?

В соответствие друг другу также следует привести нормы п.1 ст.179 ГПК РК, устанавливающие границы возможности заявить ходатайство об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации после возбуждения гражданского судопроизводства вплоть до удаления суда в совещательную комнату с нормой п. п.7 ГПК РК о том, что «Если соглашение об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации заключено на стадии исполнения судебного акта, оно представляется на утверждение в суд первой инстанции по месту исполнения судебного акта или в суд, принявший указанный судебный акт».

В уголовном судопроизводстве, в отличие от гражданского, заключение сторонами договора о медиации не приостанавливает производство по уголовному делу. Факт участия в медиации не может служить доказательством признания вины участником судопроизводства, являющимся стороной медиации (п.1,2 ст.24 ЗРК «О медиации»). Медиация в ходе уголовного судопроизводства должна быть осуществлена в установленные уголовно-процессуальным законом сроки досудебного и судебного производства (п.4 ст.24 ЗРК «О медиации»).

В соответствии с ч.1 ст. 85 УПК РК) медиатором является независимое физическое лицо, привлекаемое сторонами для проведения медиации в соответствии с требованиями закона. Медиатор вправе с согласия сторон осуществлять процедуру медиации с момента регистрации заявления и сообщения об уголовном правонарушении и на последующих стадиях уголовного процесса до вступления приговора в законную силу (п.4 ст.85 УПК РК). В соответствии с рассматриваемой статьей медиатор наделен комплексом процессуальных прав и обязанностей. Но в соответствии с Главой 10 УПК РК медиатор

относится к категории иных лиц, участвующих в уголовном процессе, и, соответственно, он не обладает правами, которыми согласно Главе 9 УПК РК наделены участники процесса, защищающие свои или представляемые права и интересы. Более того, медиатор, будучи независимым от судопроизводства лицом, не осуществляет правосудие, несмотря на то, что его деятельность непосредственно связана с уголовным судопроизводством, деятельностью органов следствия и дознания. Сама по себе медиация по уголовным правонарушениям является следствием процесса, возникает из него.

Поэтому медиация в уголовном процессе требует внимания и анализа. Основным мотивирующим фактором для подсудимого, на наш взгляд, является освобождение от уголовной ответственности в случае его примирения с потерпевшим и заглаживанием причиненного ущерба и в порядке медиации, предусмотренное ст. 67 Уголовного кодекса Республики Казахстан (далее – УК РК (Казахстанская правда, 9 июля 2014 г. № 132 (27753)). Однако, по замечанию самих судей, на протяжении последних трех лет суды уголовной юрисдикции, разъясняя эти положения закона, приходили к убеждению, что эти нормы закона не работают. Так, в частности, судья районного суда № 2 Алматинского района А. Рамазанова отмечает, что «..после того, как участники процесса узнают, что медиация проводится третьим сторонним лицом, и более того, что эта процедура платная, стороны безальтернативно отказываются от такой процедуры» (<https://www.zakon.kz/4663520-mediacija-v-ugolovnom-processe-a.html>).

Среди причин такого отказа судья называет:

1) одинаковое регулирование (ст.67 УК РК) процесса прекращения уголовного дела по соглашению сторон непосредственно в суде и прекращение в порядке медиации;

2) судебное заседание организовано, обеспечена явка потерпевшего и подсудимого, прокурора и адвоката;

3) природа примирения в суде и примирения посредством медиации одинакова, функции медиатора и адвоката совпадают (и даже конкурируют), и потому подсудимому и потерпевшему не резонно прерывать судебное заседание, идти к медиатору;

4) данное основание требует более глубокого анализа. В частности, основываясь на положении ч. 4 ст. 20 ЗРК «О медиации», предложение стороне обратиться к медиатору может быть сделано по просьбе другой стороны, судом или орга-

ном уголовного преследования. В свою очередь, УПК РК, определяя приоритетную функцию суда по отправлению правосудия, последовательно закрепляет запрет на проявление инициативы судом на примирение, а также непосредственное участие в примирении сторон (исключение – дела частного обвинения).

Применение положений ст. 67 УК РК предполагает выяснение судом позиции сторон о возможном примирении. Формально суд не склоняется к медиации, а лишь выясняет и подтверждает добровольность заключения соглашения о медиации. Но ведь, по существу, содействие примирению – это прямая обязанность суда.

Трудно не заметить заинтересованность и причастность суда в медиации, ведь отправляя дело в медиацию органы, следствия и дознания разгружают суд. Подтверждением служит тот фактор, что в Республике Казахстан предпринимается ряд конкретных шагов для того, чтобы дела завершались примирением. Одним из таких шагов является подписание Верховным Судом РК меморандума с Федерацией профсоюзов Казахстана, предусматривающим совместную деятельность, направленную, прежде всего, на работу с трудовыми спорами. Один из пунктов меморандума, в частности, предполагает открытие на базе филиалов профсоюзов на местах центров внесудебного примирения. Создание Центра – это инициатива Верховного Суда РК, направленная на создание атмосферы максимального развития и стимулирования примирительных процедур. Основная задумка заключается в привлечении к работе центра психологов, нотариусов, судебных исполнителей, медиаторов, а также представителей социальных служб.

Причастность же отражается в сути ст. 67 УК РК, связывающей суд и медиацию указанным мотивирующим фактором. Но, как справедливо отмечает А. Рамазанова: «Освобождая от уголовной ответственности и прекращая производство по делу по указанному основанию, суд осуществляет непосредственно функцию отправления правосудия» (<https://www.zakon.kz/4663520-mediacija-v-ugolovnom-processe-a..html>).

Данный вывод дает основание автору предположить, что медиация в судопроизводстве получила бы реальный скачок в развитии и весьма ощутимо разгрузила бы суды, если «внедрить ее как одну из обязательных стадий досудебного урегулирования, и подвести под бюджетное финансирование» (<https://www.zakon.kz/4663520-mediacija-v-ugolovnom-processe-a..html>).

Четвертый камень, озвученный председателем Верховного Суда РК Ж. Асановым, вскрывает проблемы административной юстиции, разрешающей конфликты между гражданами и госорганами. Ж. Асанов акцентировал, что судья не имеет права быть активным и выходить за рамки иска, что, в свою очередь, ограничивает возможности гражданина в процессуальном протестовании чиновникам.

По данной проблеме председатель Верховного Суда РК предложил рассмотреть мировую практику, где судья в административных судах активен в изыскании истины и может противостоять государственному органу, а также ведет жесткий контроль над исполнением им своих решений, вплоть до наложения санкции на аппарат чиновников.

По данному направлению стоит отметить, что граждане, как субъекты административных правоотношений, а тем более деликтных, являются наиболее важной категорией субъектов. Это созвучно п.1 ст. 1 Конституции Республики Казахстан. Их права и свободы в административных правоотношениях подвержены некоторым ограничениям, связанным с функциональным режимом государственной власти, призванной упорядочить общественную жизнь, обеспечить равный доступ к правам, соблюдение прав других граждан, а также их равную правовую защиту.

При этом порядок разрешения споров публично-правового характера до сих пор регулируется ГПК РК (подраздел 3; главы 27-30). Многими судьями административных судов подчеркивается, что ошибочно жалобы граждан на действия и решения субъектов управления рассматривать в общих судах по правилам гражданского судопроизводства в рамках особого искового производства (Алимжанов 2009). Это, в свою очередь, означает, что построение института административной юстиции связывается с формированием нового административного законодательства Республики Казахстан, включающего и институты процессуальной судебной деятельности по рассмотрению и разрешению дел, вытекающих из административно-правовых отношений.

Пятый камень председатель Верховного Суда РК связывает с деятельностью следственного судьи. По его мнению, следственный судья имеет слишком большие полномочия по оценке и проверке обоснованности подозрения. Более того, он «идет на поводу у следствия» и не отказывает в даче санкции на содержание под стражей. В

результате подозреваемый остается под стражей, так как в этом случае следствию будет легче получить признание.

По данному вопросу следует уточнить, что несмотря на то, что появилось новое процессуально лицо – следственный судья, на которое возлагается бремя санкционирования, в предусмотренных УПК случаях, прокурор «санкционирует действия и (или) решения лица, осуществляющего досудебное расследование» (пп.6 ч.1 ст.193 УПК РК). Согласно ст. 234 УПК РК «Санкцию на проведение негласных следственных действий по постановлению органа досудебного расследования дают Генеральный Прокурор Республики Казахстан и его заместители, прокуроры областей и приравненные к ним прокуроры».

Введение нового участника уголовного процесса – следственного судьи, можно назвать экстренной мерой по сбалансированию позиций суда и прокуратуры. Правовой статус следственного судьи позволяет интегрировать новые рычаги судебного контроля в уголовный процесс в Республике Казахстан (Өмірәлі 2009: 82).

Так, например, согласно ч. 3 ст. 306 УПК РК на досудебной стадии уголовного процесса районные и приравненные к нему суды (следственный судья) рассматривают жалобы на решения и действия (бездействие) лиц, осуществляющих досудебное расследование, прокурора, осуществляющего надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности, досудебного расследования, санкционируют процессуальные действия в случаях, предусмотренных УПК РК.

При установлении фактов незаконного ограничения или иных нарушений прав и свобод человека, охраняемых законом интересов организаций, следственный судья выносит частное постановление для решения вопроса об ответственности лиц, допустивших нарушения закона (ч.6 ст.56 УПК РК).

При этом следственный судья не должен предрешать вопросы, которые в соответствии с УПК РК могут быть предметом судебного рассмотрения при разрешении дела по существу, давать указания о направлении расследования и проведении следственных действий, совершать действия и принимать решения вместо лиц, осуществляющих досудебное производство, и надзирающего прокурора, а также суда, рассматривающего дело по существу (ч.4 ст.56 УПК РК).

Отраженные в ст. 55 УПК РК полномочия следственного судьи по санкционированию следственных действий весьма широки. К

полномочиям следственного судьи относятся: санкционирование следственных действий, принятие решений о содержании подсудимого под стражей, под домашним арестом, временном отстранении от должности, запрете на приближение. Кроме того, судья уполномочен продлевать сроки ареста и содержания под стражей. Также в его компетенцию входит применение залога, наложение ареста на имущество, объявление в международный розыск подозреваемого, рассмотрение жалоб на бездействие дознавателя, следователя или прокурора и многое другое.

Тем не менее, за прокурором остается весомый блок процессуальных действий, таких как санкционирование, согласование множества процессуальных действий и решений с лицом, осуществляющим досудебное расследование и др. В некоторых случаях прокуроры фактически выполняют функции, присущие суду.

В связи с этим для повышения оперативности, процессуальной самостоятельности следователя и усиления статуса следственного судьи, представляется необходимым исключить процедуру согласования с прокурором вопросов, отнесенных к компетенции суда, направив ему и стороне защиты копии всех материалов, которые представлены следственному судье. Только при таких обстоятельствах будет обеспечиваться баланс между обвинением и защитой в судах, о чем говорится в Плане нации «100 шагов».

Анализ действующего уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, а также программно-целевых документов подтверждает неотвратимость расширения полномочий следственного судьи и одновременно совершенствование форм и методов его процессуальной деятельности.

В целях обеспечения защиты прав и свобод граждан, вовлеченных в сферу уголовного судопроизводства, реализации целей судебного контроля как элемента взвешенного взаимодействия ветвей государственной власти, необходимо передать следственному судье право санкционирования всех действий и решений, принимаемых при производстве по уголовному делу, так как санкционирование части следственных действий остается за прокурором в соответствии с пп.6 ч.1 ст.193 УПК РК.

Необходимо доработать законодательство в соответствии с введением статусной фигуры следственного судьи как нового института судебного контроля. В частности, на сегодняшний день в соответствии со ст.ст. 307, 308, 309 УПК РК, определяющими подсудность специализи-

рованных межрайонных судов по делам несовершеннолетних, судов по уголовным делам, военных судов, выполнение полномочий следственного судьи не предусмотрено.

При этом согласно разъяснению надзорной судебной коллегии Верховного суда РК от 16.01.2015 г. (<http://online.zakon.kz>) вопросы санкционирования, рассмотрения жалоб и иные организационные и процессуальные вопросы, отнесенные к компетенции следственного судьи, разрешаются следственными судьями территориальных районных судов общей юрисдикции. Поэтому ходатайства органов уголовного преследования и обращения других лиц о рассмотрении вопросов, отнесенных к компетенции следственного судьи, поступающие в специализированные межрайонные суды, подлежат незамедлительному направлению по подсудности в суды общей юрисдикции (Өмірәлі 2009: 82-84).

Шестой камень – определяет проблему компетентности судей, наличие в рядах судей некомпетентных и непреданных своей профессии людей. Ж. Асанов привел следующий пример по данному вопросу: за 3,5 года в Астану набрали 39 судей. Из них 7 – освобождены за провалы, 5 – не прошли аттестацию, 3 – наказаны, 4 – ушли с работы, потому что их собрались уволить и 2 – подали заявления. Другими словами, 54% не справились с возложенной на них ответственностью. Вывод председателя Верховного Суда РК по данной проблеме такой: «систему надо изменить, требования ужесточить» (<https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-01/sudebnuyu-sistemurk-zhdut-reformy>).

Увеличена численность судей Верховного Суда РК. В нем сконцентрированы лучшие судейские кадры. При Верховном Суде РК образована Академия правосудия, главная задача которой подготовка судей нового поколения для независимого Казахстана.

Седьмой камень – это слабая цифровизация. Здесь ключевые задачи – обеспечить беспрепятственный и удобный доступ к правосудию через IT-сервис (смартфоны), автоматизировать судопроизводство и сделать его экономным, начать работать с большими данными (<https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-01/sudebnuyu-sistemurk-zhdut-reformy>).

Заключение

По данному направлению стоит указать, что на сегодняшний день упрощение доступа населения к отправлению правосудия реализуется

посредством запуска ряда информационных сервисов Верховного Суда. По гражданским делам 92 % исков поступает через систему «Судебный кабинет». Оповещение участников судебного процесса осуществляется по электронной почте либо посредством рассылки SMS-сообщений. В открытом доступе для населения в «Банке данных судебных актов» содержится около 6,5 млн. судебных актов. И это лишь некоторые достижения (<https://newtimes.kz/obshchestvo/71751-sudebnaya-sistema-kazakhstan-predlozheniya-posovershenstvovaniy>).

Перед судебным сообществом стоит задача по дальнейшей адаптации новейших электронных технологий к работе судов в целях снижения бумажного документооборота. В настоящее время, согласно изменениям в уголовно-процессуальное законодательство, успешно внедряется институт электронного уголовного дела. Почти все суды страны обеспечены интернет-сервисом. Если еще говорить о нововведениях, то принято распоряжение Председателя Верховного Суда о переходе упрощенного письменного производства в электронный формат (<http://online.zakon.kz>).

Следует отметить, что по итогам 2017 года 25 % всех гражданских дел (или 226 265) рассматриваются в упрощенном (письменном) производстве. Вместе с приказным производством, которое уже переведено в электронный формат, это составляет 63,6 % от общего количества гражданских дел, рассмотренных в 2016 году (<https://newtimes.kz/obshchestvo/71751-sudebnaya-sistema-kazakhstan-predlozheniya-posovershenstvovaniy>).

В 2012 году Распоряжением Председателя Верховного Суда Республики Казахстан от «11» января 2012 года № 5 была утверждена Инструкция о порядке приема и учета электронных исковых заявлений и других электронных документов, переданных посредством портала «электронного правительства» Республики Казахстан (<http://kzl.sud.kz/rus/sub/ara/instrukciya-oporyadke-priema-i-ucheta-elektronnyh-iskovyh-zayavleniy-i-drugih-elektronnyh>).

В судах Казахстана также активно используются сервисы по приему электронных исков, заявлений о выдаче протокола судебного заседания, замечаний на протокол; возможности электронной почты, единой системы документооборота с государственными органами; электронное извещение участников судебных разбирательств; аудио-, видеозапись судебных разбирательств. В действующей информацион-

но-аналитической системе «Төрелік» заложены, в частности, ведение автоматизированного учета и контроля соблюдения процессуальных сроков, формирование статистических и аналитических отчетов, упрощение делопроизводства и судопроизводства.

Таким образом, обозначенные председателем Верховного Суда камни преткновения развития судебной системы – это обобщенные предложения практикующих юристов (адвокатов, прокуроров), иных участников судебного процесса, собранные в результате внедрения системы проектного менеджмента в рамках развития новых коммуникативных подходов в

судебной системе. Однако анализ данного обобщенного материала подтверждает отсутствие систематизации накопленного и предложенного опыта. В данном случае мы актуализируем непреходящую ценность научно-правового анализа. Сегодня реформа судебной власти нуждается в дальнейшем углублении, наполнении ее качественным содержанием, основанном и обоснованном научно-правовыми знаниями и заключающимся в совершенствовании деятельности уже имеющихся правовых институтов и поиске новых форм повышения эффективности правосудия, обеспечении независимости судебной власти.

Литература

Алимжанов Т. Пробелы в законах ослабляют их силу // СПС «Юрист».

Джуламанова Г. Судья Бостандыкского районного суда. Заключение сторонами мирового соглашения//<https://www.zakon.kz/4900684-zaklyuchenie-storonami-mirovogo.html>

Иванов Р. Обвинительное правосудие: адвокаты спорят об объективности судов//<https://365info.kz/2017/05/obvinitelnoe-pravosudie-advokaty-sporyat-ob-obektivnosti-sudov/>

Инструкция о порядке приема и учета электронных исковых заявлений и других электронных документов, переданных посредством портала «электронного правительства» Республики Казахстан. Утверждена Распоряжением Председателя Верховного Суда Республики Казахстан от «11» января 2012 года № 5//<http://kzl.sud.kz/rus/sub/ara1/instrukciya-o-poryadke-priema-i-ucheta-elektronnyh-iskovyh-zayavleniy-i-drugih-elektronnyh>

В Казахстане более трех тысяч общественных медиаторов//<https://www.zakon.kz/4931093-v-kazahstane-bolee-treh-tysyach.html>

Конституционный закон Республики Казахстан от 31 июля 2015 года № 341-V (с изменениями и дополнениями от 21 февраля 2019 года № 226-VI)// <https://bestprofi.com/document/638006336?30&isScroll=true>

Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.07.2019 г. г.) // «Казахстанская правда.

Куйбыда Р.А. Независимость судебной системы в Казахстане: замечания Комитета ООН по права человека и пути их имплементации // СИ «Параграф» /www/http://online.zakon.kz

План нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева (май 2015 года)//ИС «Параграф»/ www/http://online.zakon.kz.

Применение медиации в уголовном процессе//<https://www.zakon.kz/4925502-primeneniye-mediatsii-v-ugolovnom.html>

Рекомендация Парламентской ассамблеи Совета Европы 1604 (2003) 11 «О роли службы публичного обвинения в демократическом обществе, основанном на верховенстве права» от 27 мая 2003 г. URL: [http://www.assembly.coe.int/ASP/ XRRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=17109&lang=EN](http://www.assembly.coe.int/ASP/XRRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=17109&lang=EN)

Рекомендация Rec (2000) 19 Комитета Министров государствам-членам «О роли публичного обвинения в системе уголовной юстиции», утв. Комитетом Министров 6 октября 2000 г. на 724-м заседании заместителей министров URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=376859&Site=COE&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>

Рамазанова А. Медиация в уголовном процессе//<https://www.zakon.kz/4663520-mediacija-v-ugolovnom-processe-a.html>

Разъяснение надзорной судебной коллегии Верховного суда РК от 16.01.2015 г.// СИ «Параграф»/www/http://online.zakon.kz

Распоряжение Председателя Верховного Суда о переходе упрощенного письменного производства в электронный формат// СИ «Параграф»/www/http://online.zakon.kz

Судебная система Казахстана: Предложения по совершенствованию//<https://newtimes.kz/obshchestvo/71751-sudebnaya-sistema-kazahstana-predlozheniya-po-sovershenstvovaniyu>

Совещание по вопросам модернизации судебной системы под председательством Главы государства//<http://www.akorda.kz/ru/events/soveshchanie-po-voprosam-modernizacii-sudebnoi-sistemy-pod-predsedatelstvom-glavy-gosudarstva>

Судебную систему РК ждут реформы//<https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-01/sudebnuyu-sistemu-rk-zhdut-reformy>
<https://news.mail.ru/politics/15211342/>

Өмірәлі Ж.Ө. Судебная власть в Республике Казахстан. – Алматы, 2009.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.04.2019 г.)//«Казахстанская правда» от 10 июля 2014 г. № 133 (27754).

Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.08.2019 г.)//«Казхастанская правда» от 9 июля 2014 г. № 132 (27753).

Закон РК № 401-IV от 28 января 2011 года «О медиации» // ИС «Параграф» / www/http://online.zakon.kz.

References

Alimzhanov T. (2009) Probely v zakonah oslabljajut ih silu//SPS «Jurist» [Gaps in laws weaken their power//ATP “Lawyer”].
Dzhulamanova G. Sud’ja Bostandykskogo rajonnogo suda. Zakljuchenie storonami mirovogo soglasheniya [Yulamanova the Judge of Bostandyk district court. Conclusion of a settlement agreement by the parties] //<https://www.zakon.kz/4900684-zaklyuchenie-storonami-mirovogo.html>

Ivanov R. Obvinitel’noe pravosudie: advokaty sporjat ob obektivnosti sudov [Accusatory justice: lawyers argue about the objectivity of courts]//<https://365info.kz/2017/05/obvinitelnoe-pravosudie-advokaty-sporjat-ob-obektivnosti-sudov/>

Instrukcija o porjadke priema i ucheta jelektronnyh iskovyh zajavlenij i drugih jelektronnyh dokumentov, peredannyh posredstvom portala «jelektronnoho pravitel’sstva» Respubliki Kazahstan. Utverzhdjena Rasporjazheniem Predsedatelja Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot «11» janvarja 2012 goda № 5 [Instructions on the procedure for receiving and recording electronic statements of claim and other electronic documents transmitted through the portal of “electronic government” of the Republic of Kazakhstan. Approved by Order of the Chairman of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated January 11, 2012 no 5]//<http://kzl.sud.kz/rus/sub/ara/instrukciya-o-poryadke-priema-i-ucheta-elektronnyh-iskovyh-zayavlenij-i-drugih-elektronnyh>

Kazahstane bolee treh tysjach obshhestvennyh mediatorov [Kazakhstan has more than three thousand public mediators] // <https://www.zakon.kz/4931093-v-kazahstane-bolee-treh-tysyach.html>

Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazahstan ot 31 ijulja 2015 goda № 341-V (s izmenenijami i dopolnenijami ot 21 fevralja 2019 goda № 226-VI) [Constitutional law of the Republic of Kazakhstan dated July 31, 2015 No. 341-V (with amendments and additions dated February 21, 2019 No. 226-VI)]// <https://bestprofi.com/document/638006336?30&isScroll=true>

Kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktjabrja 2015 goda № 377-V «Grazhdanskij processual’nyj kodeks Respubliki Kazahstan» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 22.07.2019 g. g.) [Code of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2015 No. 377-V “Civil procedure code of the Republic of Kazakhstan” (with amendments and additions as of 22.07.2019)]//«Kazhastanskaja pravda

Kujbida R.A. Nezavisimost’ sudebnoj sistemy v Kazahstane:zamechanija Komiteta OON po prava cheloveka i puti ih implementacii [Independence of the judicial system in Kazakhstan: comments of the UN human rights Committee and ways to implement them]//SI «Paragraf»/www/http://online.zakon.kz

Plan nacji – 100 konkretnyh shagov po realizacii pjati institucional’nyh reform Glavy gosudarstva Nursultana Nazarbaeva (maj 2015 goda)//IS «Paragraf»/ www/http://online.zakon.kz. [National plan – 100 concrete steps to implement five institutional reforms of the Head of state Nursultan Nazarbayev (may 2015)]//IP “Paragraph”/ www/http:// online.zakon.kz.]

Primenenie mediacii v ugovnom processe [Application of mediation in criminal proceedings]//<https://www.zakon.kz/4925502-primenenie-mediatsii-v-ugolovnom.html>

Rekomendacija Parlamentskoj assamblei Soveta Evropy 1604 (2003) 11 «O roli sluzhby publichnogo obvinenija v demokraticheskom obshhestve, osnovannom na verhovenstve prava» ot 27 maja 2003 g. [Recommendation 1604 (2003) 11 of the parliamentary Assembly of the Council of Europe “on the role of the public prosecution service in a democratic society based on the rule of law” of 27 may 2003] // URL: <http://www.assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=17109&lang=EN>

Rekomendacija Res (2000) 19 Komiteta Ministrov gosudarstvam-chlenam «O roli publichnogo obvinenija v sisteme ugovnoj justicii» utv. Komitetom Ministrov 6 oktjabrja 2000 g. na 724-m zasedanii zamestitelej ministrov [Recommendation RES (2000) 19 of the Committee of Ministers to member States “on the role of public prosecution in the criminal justice system” On October 6, 2000, the Committee of Ministers held the 724th meeting of the Deputy Minister] URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=376859&Site=COE&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>:

Ramazanova A. Mediacija v ugovnom processe [Ramazanova A. Mediation in criminal proceeding]//<https://www.zakon.kz/4663520-mediacija-v-ugolovnom-processe-a.html>

Razyjasnenie nadzornoj sudebnoj kollegii Verhovnogo suda RK ot 16.01.2015 g. [// SI «Paragraf»/www/http://online.zakon.kz
Rasporjazhenie Predsedatelja Verhovnogo Suda o perehode uproshhennogo pis’mennogo proizvodstva v jelektronnyj format// SI «Paragraf»/www/http://online.zakon.kz

Sudebnaja sistema Kazahstana: Predlozhenija po sovershenstvovaniju//<https://newtimes.kz/obshchestvo/71751-sudebnaya-sistema-kazahstana-predlozheniya-po-sovershenstvovaniju>

Soveshhanie po voprosam modernizacii sudebnoj sistemy pod predsedatel’stvom Glavy gosudarstva//<http://www.akorda.kz/ru/events/soveshchanie-po-voprosam-modernizacii-sudebnoi-sistemy-pod-predsedatelstvom-glavy-gosudarstva>

Sudebnuju sistemu RK zhdut reformy//<https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2018-01/sudebnyu-sistemu-rk-zhdut-reformy>
<https://news.mail.ru/politics/15211342/>

Omiraali Zh.Ө. Sudebnaja vlast’ v Respublike Kazahstan. Almaty 2009 g.

Ugovolno-processual’nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 ijulja 2014 goda № 231-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.04.2019 g.)//«Kazhastanskaja pravda» ot 10 ijulja 2014 g. № 133 (27754).

Ugovolnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda № 226-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.08.2019 g.)//«Kazhastanskaja pravda» ot 9 ijulja 2014 g. № 132 (27753).

Zakon RK № 401-IV ot 28 janvarja 2011 goda «O mediacii»// IS «Paragraf»/ www/http://online.zakon.kz.

D.M. Baymakhanova¹ , **A.B. Smanova^{1,2}** ,
L.B. Nusipova¹ , **S.I. Tazhenova¹**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: dina_405@mail.ru; Latifa.Nusipova@kaznu.kz ⁴e-mail: saltanat_t88@mail.ru

²Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after M. Esbolatov, Kazakhstan, Almaty, e-mail: akmaralbahtyar@gmail.com

SPECIFICS OF DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COUNCIL OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN THAT AFFECT THE FOUNDATIONS OF THE CONSTITUTIONAL SYSTEM

This article reveals the specifics of the activities of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan, as the main body responsible for monitoring the implementation of the main legal act of the state of the Constitution. The constitutional Council of the Republic of Kazakhstan, when exercising its powers, is independent and independent from state bodies, organizations, officials and citizens, is subject only to the Constitution of the Republic and cannot proceed from political or other motives, and also exercises its powers in accordance with the current legislation.

One of the institutional components of developing constitutionalism in sovereign Kazakhstan, the most important element of the mechanism for protecting the Constitution, ensuring compliance with it of all legal acts in the Republic of Kazakhstan is the constitutional Council – the body of constitutional control. Improvement of its activity is considered as one of the directions of building a legal, democratic, social state. The question of whether the decisions of the constitutional control body are among the sources of law, whether the decisions of the constitutional Council and the constitutional courts of other States are normative in nature, is debatable in the literature.

In the course of writing, research methods were applied: General methods–analysis, synthesis, dialectical method, historical method, structural and functional method, sociological method, statistical method.

Key words: Constitution, normative act, legal act, rights, obligations, state body.

Д.М. Баймаханова¹, А.Б. Сманова^{1,2},
Л.Б. Нусипова¹, С.И. Таженова¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: dina_405@mail.ru; Latifa.Nusipova@kaznu.kz ⁴e-mail: saltanat_t88@mail.ru

²М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Алматы академиясы,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: akmaralbahtyar@gmail.com

Конституциялық құрылыс негіздерін қозғайтын ҚР Конституциялық кеңесі шешімдерінің ерекшелігі

Мақала мемлекетіміздің ең негізгі құқықтық актісі Конституция нормаларының жүзеге асырылуын қадағалайтын негізгі орган ретінде Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесі қызметінің ерекшелігіне көңіл бөлінген. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі өз өкілеттігін жүзеге асыру кезінде дербес және мемлекеттік органдарға, ұйымдарға, лауазымды адамдар мен азаматтарға тәуелсіз, Республика Конституциясына ғана бағынады әрі саяси және өзге себептерді негізге ала алмайды, сондай-ақ қолданылып жүрген заңдарды басшылыққа ала отырып, өз өкілеттігін жүзеге асырады.

Егемен Қазақстанда дамып келе жатқан конституционализмнің институционалдық компоненттерінің бірі, Конституцияны қорғау тетігінің, Қазақстан Республикасындағы барлық құқықтық актілердің оған сәйкестігін қамтамасыз етудің маңызды элементі Конституциялық Кеңес – конституциялық бақылау органы болып табылады. Оның қызметін жетілдіру құқықтық, демократиялық, әлеуметтік мемлекет құрудың бір бағыты ретінде қарастырылады. Конституциялық бақылау органының шешімдері құқық көздерінің қатарына жататындығы, Конституциялық Кеңестің және басқа мемлекеттердің конституциялық соттарының қаулылары нормативтік сипатта бола ма деген мәселе әдебиетте пікірталас болып табылады.

Мақаланы орындау барысында ғылыми-зерттеу әдістері қолданылды: жалпы әдістер – талдау, синтез, диалектикалық әдіс, тарихи әдіс, құрылымдық-функционалдық әдіс, әлеуметтік әдіс, статистикалық әдіс.

Түйін сөздер: конституция, нормативтік акт, құқықтық акт, құқық, міндеттер, мемлекеттік орган.

Д.М. Баймаханова¹, А.Б. Сманова^{1,2},
Л.Б. Нусипова¹, С.И. Таженова¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: dina_405@mail.ru, Latifa.Nusipova@kaznu.kz, saltanat_t88@mail.ru

²Алматинская академия МВД РК имени М. Есболатова, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: akmaralbahtyar@gmail.com

Специфика решений Конституционного Совета РК, затрагивающих основы конституционного строя

Данная статья раскрывает специфику деятельности Конституционного Совета Республики Казахстан как основного органа, ведущего контроль над исполнением норм главного правового акта государства Конституции. Конституционный Совет Республики Казахстан при осуществлении своих полномочий самостоятелен и независим от государственных органов, организаций, должностных лиц и граждан, подчиняется только Конституции Республики и не может исходить из политических и иных мотивов, а также осуществляет свои полномочия, руководствуясь действующим законодательством.

Одним из институциональных компонентов развивающегося конституционализма в суверенном Казахстане, важнейшим элементом механизма защиты Конституции, обеспечения соответствия ей всех правовых актов в Республике Казахстан является Конституционный Совет – орган конституционного контроля. Совершенствование его деятельности рассматривается как одно из направлений построения правового, демократического, социального государства. Вопрос о том, относятся ли решения органа конституционного контроля к числу источников права, носят ли постановления Конституционного Совета и конституционных судов других государств нормативный характер, является в литературе дискуссионным.

В ходе написания были применены методы исследования: общие методы – анализ, синтез, диалектический метод, исторический метод, структурно-функциональный метод, социологический метод, статистический метод.

Ключевые слова: конституция, нормативный акт, правовой акт, права, обязанности, государственный орган.

Introduction

2019 was a turning point for Kazakhstan in its trajectory. As noted in the Message of the constitutional Council of RK “On state constitutional legality in the Republic of Kazakhstan”, “Kazakhstan took place a smooth process of transfer of Supreme authority” (<http://akorda.kz>) from the First President of Kazakhstan – Leader of nation N. Nazarbayev to the President of the Senate K-Zh. Tokayev, who was elected President of the Republic of Kazakhstan in early elections on June 9, 2019. As Kasym-Zhomart Tokayev has repeatedly emphasized, the main vector of his policy as the country’s President is to continue the course of the First President of Kazakhstan, Elbasy N. A. Nazarbayev, to conduct large-scale economic, political, and social transformations of all aspects of the life of Kazakhstan’s society, caused by the requirements of the modern world. In the Address of the Head of state Kassym-Jomart Tokayev to the people of Ka-

zakhstan “Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan”, special emphasis was placed: “Our fundamental principle: successful economic reforms are no longer possible without the modernization of the country’s social and political life. “A strong President – an influential Parliament – an accountable Government.” This is not a fait accompli, but a goal to which we must move at an accelerated pace” (<http://akorda.kz>).

Both the first President of Kazakhstan – Elbasy N. A. Nazarbayev, and the current President of Kazakhstan K-Zh. Tokayev in his speeches and writings repeatedly stressed that Kazakhstan is building a legal state based on the principle of legality and the supremacy of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. As the well-known Kazakh scientist-statesman I. I. Rogov confirms, the regulatory potential of the current Constitution is far from being exhausted. The foundations of the constitutional system of the Republic of Kazakhstan, human and civil rights and freedoms, and forms of ownership

set out in the Constitution take into account the long-term needs and historical development trends of our country. National legislation functions on its basis, and state and public institutions are being created and developed. And in this continuous process, it is very important to create all the necessary conditions for the formation of constitutional practice that meets the letter and spirit of the basic Law, to ensure the real operation of constitutional norms and their uniform application (Rogov 2015a: 18).

Main part

One of the institutional components of developing constitutionalism in sovereign Kazakhstan, the most important element of the mechanism for protecting the Constitution, ensuring compliance with it of all legal acts in the Republic of Kazakhstan is the constitutional Council – the body of constitutional control. Improvement of its activity is considered as one of the directions of building a legal, democratic, social state. Therefore, the study of the nature, specifics and features of acts of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan is of considerable scientific and practical interest (Rogov 2015b: 98-99). No less important, in our opinion, is the analysis of the decisions of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan on the basics of the constitutional system, human and civil rights and freedoms, and other issues.

The question of whether the decisions of the constitutional control body are among the sources of law, whether the decisions of the constitutional Council and the constitutional courts of other States are normative in nature, is debatable in the literature.

As noted by the well-known Russian constitutionalist Avakian S. A., the existing approaches to this problem are diametrically opposite: according to one approach, constitutional courts are only law enforcement bodies that do not create new norms of law; according to another, along with law enforcement, constitutional courts are also engaged in law – making, i.e. many of their decisions have normative significance, become sources of law, including constitutional law. In this regard, the famous Russian researcher N. V. Vitruk with all certainty notes: “Decisions and legal positions of the constitutional Court of the Russian Federation contained in them are the source of constitutional law and Supplement its content” (Vytruk 2001: 167).

The second approach is more rational because in General, the implementation of law enforcement tasks by legal entities does not exclude their law-making activities (Avakian 2010: 382).

V. A. Kryazhkov emphasizes: “The decisions of the constitutional Court occupy a specific place in the system of legal acts. They cannot be attributed either to law-enforcement or norm-setting acts; they combine the qualities of both” (Kryazhkov 1998: 227).

Justifying his position on this issue, Professor Avakian S. A. notes that the assessment of the role of constitutional courts as creators of law (i.e., new legal norms) can not disagree. But much, of course, is connected with the methods and external design of this function of the constitutional courts. At the meeting of Bulgarian and Russian practitioners and scientists in Sofia within the framework of the Bulgarian-Russian law club in November 2003, in his report, the well-known Bulgarian scientist N. Nenovsky rightly noted that the decisions of the constitutional courts are not typical of the way of drafting regulations adopted in modern legal systems. Probably, the typology of normative regulation of public relations cannot be extended to acts of the constitutional courts. Therefore, an act of the constitutional court cannot look like a law with its formal internal characteristics – articles, paragraphs, chapters, sections, etc. And the purpose of the act of constitutional justice is different, however, this does not change much in principle.

Apparently, it must be conducted on the other – about the normative, and in this respect on a constructive the value of the acts of constitutional courts, their influence on the development of social relations, because after the decision of the constitutional court, these relationships will arise on the basis of not only normative acts of the bodies issuing them, but also the acts of the constitutional court. Moreover, the norms formulated by the constitutional court can either remain an independent Foundation of public relations, or will be implemented in the amendments made by the relevant body to its normative act (Avakian 2010: 383).

In the Republic of Kazakhstan, article 4 of the Constitution stipulates that the current law in the Republic of Kazakhstan is the norms of the Constitution, relevant laws, other normative legal acts, international Treaty and other obligations of the Republic, as well as normative decisions of the constitutional Council and the Supreme Court of the Republic (<http://adilet.kz>).

Kazakhstan authors in spite of this provision of the Constitution, was also not unanimous on the question of whether to include among the sources of constitutional law the regulatory resolution of the constitutional Council of Kazakhstan. According to Abdrasulov E. B., a positive solution to this issue

means identifying the results of the interpretation of the Constitution with the Constitution itself. This approach «comes into some contradiction with the theory and definition of normative legal acts and the interpretation of law, according to which acts of official interpretation cannot be applied independently without legal acts explained by them» (Abdrasulov 2002: 3-4).

Kazakh researcher Beibitov M. S. draws attention to the fact that from the point of view of the legal nature of the decisions of the constitutional Council can be divided into two groups: normative and individual. A normative legal act that expresses the will of the state is aimed at establishing, changing, canceling legal norms or changing the scope of the latter, which is characterized by General obligation, the possibility of repeated application, and the preservation of the effect of the order regardless of its execution. Normative acts of the constitutional Council are the authoritative statements of the constitutional Council that make changes to the system of existing legal norms, developed in a certain order in the process of implementing the tasks and functions of constitutional control in the Republic of Kazakhstan on the basis of and in compliance with the Constitution, laws and acting in the form of resolutions.

The qualification of decisions of the constitutional Council as normative legal acts does not mean that by their nature they are acts that are completely identical to classical parliamentary laws. Their specifics are as follows:

- these are acts of a kind of «negative» legislation;
- they are limited in the choice of subject, object;
- these are acts of activity auxiliary to the legislation implemented by the Parliament (Beibitov 2005: 247).

This point of view seems to deserve attention.

In the study of this problem for understanding the nature and specificity of the normative decisions of the constitutional Council of Kazakhstan and their role in the system of sources of law, in our opinion, the interest of academic debate known domestic experts Kotov A. K. and Gateway HP

As noted last interesting position in the determination of regulations of the constitutional Council Republic of Kazakhstan in the system of sources of law expressed Kotov, who said that the decision of the constitutional Council may carry diverse nature of this normatively, depending on lawmaking in them. In his view, the constitutional Council's decisions on the official interpretation of constitutional norms are of a law-explaining nature. The legal qualities are those that establish inconsistencies

with the norms of the Constitution of specific laws before they are signed by the Head of state, or recognize unconstitutional norms of laws and other normative acts that infringe on constitutional rights and freedoms of a person and citizen. The law-forming provisions, «concretizing the norm of the Constitution, only manifest and objectify the mechanism of disposition, that is, prescribe the legal implementation of powers within the same constitutional norm» (Kotov 2002: 5-6).

Judgments about the versatile, but unconditional normatively of the constitutional Council's decision led the author to the idea that «mandatory precedents for understanding and applying constitutional norms contained in the decisions of the constitutional Council in the form of various legal provisions gradually form the necessary sub – branch of constitutional law-case constitutional law, which by its inherent methods of regulation significantly facilitates the direct operation of the Constitution» (Kotov 2002: 7).

The idea of forming a case-law constitutional law in the context of the functioning of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan looks untenable for the reason that the activities of the constitutional control body and the final acts adopted on its results have fundamental differences from the activities of the justice bodies to resolve specific legal cases (Zhakayeva 2006: 266 – 267).

In this position Gateway HP, in our opinion, it is true, decisions of the constitutional Council cannot be recognized as precedents, because otherwise no visible difference between the implementation of courts of justice and the function of constitutional control by the Constitutional Council. We fully agree with Zhakayeva L. S. emphasizing that, first, the fundamental differences between the constitutional control body and the judicial authorities in many respects, established by the constitutional and legal legislation of Kazakhstan, do not allow us to draw an analogy between the control activities and the administration of justice and, ultimately, between the final acts of the relevant bodies. Consequently, the idea of judicial precedent as a source of law, which has found application and development in the countries of the Anglo-Saxon legal system, in principle cannot be adapted to the conditions of our state.

Secondly, the decisions of the constitutional Council as acts of official interpretation of the norms of the Constitution are not a «precedent» in the proper sense of the word or a «precedent for understanding and applying constitutional norms», for the reason that, being the final result of establishing

the meaning of a constitutional norm or their totality, they contain an explanation of the norms implemented in the future by other subjects of specific legal relations, including judicial bodies, that is, these decisions of the constitutional Council cannot serve as an example (model) of law enforcement.

Normative decisions of the constitutional Council are acts of official delegated interpretation with all the consequences that follow from this. They contain rules of conduct detailing the original rules—the provisions established by the constitutional norm are generally binding, designed for a wide range of subjects of legal relations, for repeated application (Zhakayeva 2006: 269).

In the special literature on the activities of constitutional control bodies, the issue of so-called constitutional precedents is raised repeatedly. This aspect in their works concerned N. V. Vitruk, Nersesyants V. S., Luchin V. O., Bogdanova N. A.

In accordance with article 32 of the constitutional Law «On constitutional Council of Kazakhstan» from December 29, 1995 decision of the constitutional Council was adopted in the form of : 1) decrees, including regulatory decrees which are a constituent part of the current law of the Republic of Kazakhstan; 2) reports; 3) messages (Шеретов 2013).

The decision of the constitutional Council accepts the official interpretation of provisions of the Constitution, on the constitutionality of laws and international agreements on the recognition of laws and other regulatory legal acts infringing on the rights guaranteed by the Constitution and freedoms of man and citizen. These final decisions are designed to be applied repeatedly by analogy to an indefinite number of cases. The legal consequences of the adoption of resolutions indicate that the Constitution gives such final decisions of the constitutional Council the properties of a normative act, since they are aimed not only at establishing, but also at changing and canceling legal norms (Beibitov 2005: 249).

It seems necessary to focus on the following circumstance: can we say that the normative decisions of the constitutional Council have a novelty, create new «expansive» norms?

As the Kazakh researcher Zhakayeva L.S. emphasizes, the most difficult issue in the discussion about the normativity of decisions of the constitutional Council (as well as any acts of interpretation) is whether the interpretative norms of these acts can have novelty.

On the one hand, an affirmative answer to this question means that the Constitutional Council recognizes the powers of the legislative body,

which contradicts its position in the system of state bodies, as defined by the constitutional legislation of Kazakhstan.

On the other hand, the denial of normative novelty acts of interpretation of the Constitution does not reflect the reality of constitutional-legal practice, since in the course of interpretation of the Constitution there is a danger of a tacit «transformation» of its contents without formal modification of the text of the basic law within the constitutional procedures... The law «On normative legal acts» States that «the regulatory resolution of the constitutional Council of Kazakhstan based on the Constitution and all other regulations can't contradict» (clause 6, article 4). Thus, indirectly (through the ordinary law), the prerogative of normative acts of the constitutional control body over acts of the legislative body (Parliament), over acts of the President equated to constitutional and ordinary laws and acts (constitutional and ordinary laws) adopted as a result of a Republican referendum is recognized. In essence, the norms of interpretation of the Constitution are endowed with the force of the norms of the Constitution itself, which confirms the idea of indirect delegation of legislative powers to the Constitutional Council (Zhakayeva 2006: 269-270).

This position seems too extreme and harsh. In our opinion, we cannot talk about the «prerogative» of acts of the constitutional Council over acts of Parliament, and, moreover, about the direct or indirect delegation of legislative powers of the Parliament to the Constitutional Council.

Normative resolutions of the constitutional Council often contain interpretations of the norms of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. In this aspect, the problems of limits of interpretation and the possibility of broad interpretation of constitutional norms are important. It is difficult not to agree with the point of view expressed by the famous Russian researchers khabrieva T. Ya. and Chirkin V. E.

They note that one of the main provisions of the theory of law is that the subject of interpretation does not make anything new to the rule being explained, but only seeks to understand its actual meaning and content by known methods and means. It is necessary to focus attention on this, because especially when interpreting the Constitution (because many of its rules are very General), there is a great temptation to put in the norm the content that is not provided by the legislator. In practice, the formation of new legal norms under the guise of interpretation cannot contribute to the improvement of legislation and the

stabilization of the rule of law. The constitutional court can do a lot, but not everything. It cannot decide questions for the legislator, even if the legislator himself insists on it (for example, when the legislature makes a request to the constitutional court).

In the study of the limits of interpretation of legal, including constitutional, norms, it should be assumed that the interpretation is inseparable from the content of the legal norm being explained, it reflects the state will expressed in it. This means that when referring to a legal norm, it must also be interpreted in accordance with existing official interpretations (Habrieva 2005).

When deciding on the possibility of an extended interpretation of the Constitution by the Constitutional Council, it is necessary to rely on the explanations given by the Constitutional Council itself in one of its resolutions:

«The official interpretation of the norms of the Constitution is a normative interpretation that is given by the Constitutional Council in accordance with the meaning of the verbal expression of the norms of the Constitution by various means of understanding and extracting their meaning. The scope of interpretation cannot be determined in advance. The constitutional Council is bound to choose scientific legal methods of official interpretation of the Constitution only by the Constitution itself. It takes into account the logical relationship and interfacing of the norms of the Constitution with its General provisions and principles. Normative decisions of the constitutional Council, creating precedents for the interpretation of the norms of the Constitution exclusively on issues of subjects of appeal, fill in the semantic understanding of these norms for direct constitutional regulation. At the same time, the legal positions of the constitutional Council, which follow from the norms of the Constitution, correspond to the Constitution itself. The constitutional Council of the Republic of Kazakhstan does not draw conclusions that do not directly follow from the meaning of the Constitution, its norms, General provisions and principles. When interpreting the norms of the Constitution, the Council does not go beyond the subject of constitutional regulation» (<http://akorda.kz>).

Normative decisions of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan, as already mentioned above, have all the features of normativity, come into force from the date of their adoption, are generally binding throughout the Republic, final and are not subject to appeal. As B. S. Sapargaliev emphasizes, the decision of the constitutional Council has the force of a norm of the

Constitution and is among the constitutional norms (Sapargaliev 1997: 36).

About the validity of the decisions of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan evidenced by the facts: first, in some cases, the decision of the constitutional Council was the basis of the overall adoption of new laws; secondly, there are known cases of adoption, based on the decisions of the constitutional Council decrees of the President of the Republic of Kazakhstan; third, the courts have applied the decision of the constitutional Council in specific cases; fourthly, the decisions of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan based its activities the prosecutors of all ranks, etc. (Beibitov 2005: 248).

Summing up the above, in our opinion, it should be emphasized that the normative resolutions of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan are the current law, have all the features of normativity. These features of normativity are inherent in all decisions of the constitutional Council, some of them to a greater extent (acts of interpretation and decisions on specific cases that have generated large consequences, that is, had a significant impact on the development and regulation of public relations), some to a lesser extent (decisions on specific cases that had less significant consequences).

The resolutions of the constitutional Council reflect its legal positions. Without going into the discussion about the concept of «legal positions of the constitutional Council», in our opinion, it should be noted the correctness of the position of the well-known Kazakh constitutionalist A.K.Kotov, who notes that the generalizing term «legal positions» refers to the logical and legal justifications and conclusions of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan, which it came to in the course of the proceedings established by constitutional norms, and adopted by it in the form of normative resolutions. In legal positions, the official interpretation of the norms of the Constitution is completed, filled with the Council's understanding of these norms and its judgment on them (Kotov 2005). The above-quoted opinion of Professor Kotov A. K., it is true and justified.

Resolutions and decisions of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan are adopted on various issues. It seems that one of the most important decisions are those that affect the foundations of the constitutional system of the Republic of Kazakhstan.

The concept of the constitutional system in the science of constitutional law is debatable. Russian

researchers E. I. Kozlova and O. E. Kutafin emphasize that the constitutional system is a form or way of organizing a state that ensures its subordination to law and characterizes it as a constitutional state (Kozlova 1996).

Kazakh scientist-constitutionalist V. A. Kim, studying the definition of the constitutional system, considers it somewhat broader, noting that the concept of «constitutional system» includes the entire system of rights and freedoms, duties of citizens, organization of civil society and the state... We believe that the constitutional system – this is a system of the most important social relations and basic state-legal institutions, basic human and civil rights and freedoms enshrined in the Constitution and protected by it, including the idea of subordination of the state to the Constitution, or a system of constitutional institutions that enshrine all this (Kim 1998: 26-27). The position of prof. V. A. Kim is correct and justified, as it is based on the analysis of the provisions of the Constitution.

The constitutional system is a broad concept, since it covers a wide range of public relations and all branches of national law participate in its regulation. However, the norms of the Constitution are of crucial importance in securing the constitutional system, since they secure the foundations of the constitutional system. The latter represent the most important, fundamental, basic elements and foundations of the state, the principles underlying its organization. Prominent Kazakh statesmen A.T. Ascheulov and O. K. Kopabayev note that the components of the foundations of the constitutional system of the Republic of Kazakhstan are its economic, political, social and spiritual and cultural relations, the constitutional regulation of which has a certain system-it reflects the structure and nature of society with the mandatory inclusion in the Constitution of provisions based on universal values and ideals of social justice (Ascheulov 2001).

As noted above, the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan has repeatedly made decisions that affect the foundations of the constitutional system. In our opinion, we can offer the following classification of decisions of the constitutional Council on the basis of the constitutional system:

* Decisions on building a democratic, secular, legal, social, sovereign, unitary state with a presidential form of government;

* Decisions on strengthening the mechanism for ensuring, guaranteeing and protecting human and civil rights and freedoms;

* Decisions on the development of the economic base of the Republic of Kazakhstan;

* Decisions on strengthening the status of the state language;

* Decisions on strengthening the status of state symbols of the Republic.

Since February 1996, the constitutional Council has received more than 200 appeals: 23 from the Head of state, 77 from the presidents of the Chambers of Parliament and its deputies, 27 from the Prime Minister of the Republic, and 69 from the courts. the Constitutional Council has adopted about 150 normative decisions, including 6 on additional interpretation of its decisions. Due to amendments to the Basic Law (in 1998, 2007 and 2017) The constitutional Council made decisions to review some of its acts (in 2004, 2007, 2008, 2011 and 2017) (Mami 2019: 52).

Examples of decisions on the issues of building a democratic, secular, legal, social, sovereign, unitary state with a presidential form of government can be called:

– The decision of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan from October 28, 1996 №6/2 «About official interpretation of item 1 of article 4 and paragraph 2 of article 12 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan»

– Normative resolution of the constitutional Council of Kazakhstan of 31 January 2011 №2 “About verification of the Law of RK “About modification and additions in the Constitution of the Republic of Kazakhstan” on compliance of the Constitution of the Republic of Kazakhstan;

– Normative decision of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan from March 9, 2017 No. 1 “About check of the Law “On amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan” on compliance of the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

– Examples of decisions of the constitutional Council on strengthening the mechanism for ensuring, guaranteeing and protecting human and civil rights and freedoms include:

– The decision of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan of 9 April 2004 No. 5 “On verification of conformity of the constitutional law RK “About modification and additions in the constitutional Law of Kazakhstan “On elections in RK” in compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan»;

– Normative resolution of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan dated February 28, 2008 No. 2 “ on checking the constitutionality of parts one and four of article 361 of the Criminal

code of the Republic of Kazakhstan on the appeal of the Kapchagay city court of Almaty region»;

– Additional decision of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan dated 6 January 2012 # 1 “the interpretation of decisions of the constitutional Council of Kazakhstan of 9 April 2004 No. 5” On verification of conformity of the constitutional law RK “About modification and additions in the constitutional Law of Kazakhstan “On elections in RK” in compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan”.

As an example, decisions on the development of the economic basis of the Republic of Kazakhstan can result in a regulatory decision of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan from April 23, 2008 No. 4 “On verification the constitutionality of paragraph 3 of article 9 and subparagraph 6) of paragraph 1 of article 25 of the Law of RK dated July 26, 2007 №310-III “On state registration of rights to immovable property and transactions with it” on appeal of the court №2 of Kostanay Kostanay region.

As an example of the decision on strengthening the status of state language can be noted the decision of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan from May 8, 1997 of No. 10/2 “About the address of the President of Kazakhstan about compliance of the Constitution of Kazakhstan presented to the President of the RK Law “On languages in the Republic of Kazakhstan”, adopted by the Parliament on 12 March 1997.

The subject of the decision of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan of May 28, 2007 No. 6 “On the termination of constitutional proceedings in the appeal of group of deputies of the Parliament of Kazakhstan about consideration about compliance of the Constitution of Kazakhstan the constitutional Law of RK “On state symbols of the Republic of Kazakhstan”, adopted by the Parliament on 26 April 2007,” focuses on strengthening the status of the state symbols of the Republic.

Decisions of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan on the basics of the constitutional system affect the most important aspects of the life of sovereign Kazakhstan and reflect the specifics of the current moment in its history. It is clearly seen from the analysis of the regulatory resolution of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan from March 9, 2017 No. 1 “About check of the Law “On amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan” on compliance of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, which was adopted at the request of the First President Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev.

This resolution of the constitutional Council notes that the amendments and additions made by the Law to the Constitution give new content to the constitutional values and fundamental principles of the Republic’s activity. It is unacceptable to change the independence of the state established by the Constitution and the fundamental principles of the Republic’s activity. It is mandatory to obtain the opinion of the constitutional Council on amendments to the Constitution before they are submitted to a national referendum or for consideration by the Parliament. The protection of human and civil rights and freedoms is being enhanced by granting the President of the country the right to appeal to the constitutional Council in relation to a law or other legal act that has entered into force, as well as by granting constitutional status to the institution of the Commissioner for human rights, and by further improving the judicial system and the Prosecutor’s office. The public consent and political stability is additionally guaranteed by the recognition of the unconstitutionality of any actions capable of upsetting inter-religious peace and understanding. Increasing the role of the legislative branch of government strengthens the principle of resolving the most important issues of public life by democratic methods, including voting in Parliament. Strengthening of parliamentary control over the government, as well as the institution of constitutional control, is an indispensable trend in the development of a democratic and legal state, evidence of the Republic’s commitment to the idea of the rule of law. According to the constitutional Council, the redistribution of powers between the branches of government does not affect the basis of the presidential form of government... An initiative of the President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy constitutional reform corresponds to the logic of the historical evolution of the country and provides a further embodiment of democracy, greater accountability of Parliament and Government in the immutability of the presidential form of government (Mami 2019: 560-561).

The constitutional Council of the Republic of Kazakhstan in this resolution disclosed and investigated that the changes provided for by the Law will not affect the unitarity, territorial integrity of the state and the form of government. Consequently, this decision of the constitutional Council, adopted on the basis of the constitutional system, was of historical significance.

Another important decision of the constitutional Council on the constitutional order can be called the conclusion of the constitutional Council of

Kazakhstan from March 20, 2019 No. 2 “On the audit of the draft Law “On amendments to the Constitution of Kazakhstan” on compliance of the Constitution of the Republic of Kazakhstan”. In this case, it was about renaming the capital of Kazakhstan Astana to Nur-Sultan.

This question did not arise by chance. In 1997, on the initiative of the President of Kazakhstan N.A. Nazarbayev, the capital of the country was moved from Almaty to Akmola. This decision was dictated by the important geopolitical location of the city – in the center of Kazakhstan and the Eurasian continent, the availability of the necessary transport and communication infrastructure. A special role in choosing the new capital was played by the availability of free land for the development of the city. The decision to move the capital from Almaty to Astana was strategically justified, due to economic, environmental, and geographical expediency. In 1998, it was decided to rename the new capital – “Astana”, which means” capital “ in Kazakh.

Conclusion

In conclusion, the constitutional Council of 20 March 2019, it is noted that insertion in the Constitution changes relating to the renaming of the capital of the Republic of Kazakhstan “Astana” in “Nur-Sultan”, associated with the recognition

of the historical role and perpetuation of the merits of the First President RK to the people of Kazakhstan will not affect the independence of the state, territorial integrity of the Republic, forms of government, and the fundamental principles of the Republic established by the Founder of independent Kazakhstan, the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy, and do not contradict the requirements of paragraph 3 of article 91 of the Basic Law [26]. This decision of the constitutional Council strengthened the foundations of the constitutional system of the Republic of Kazakhstan.

The constitutional Council of the Republic of Kazakhstan is a body whose activities are aimed at protecting the Constitution. In the context of new constitutional realities, it is necessary to further raise the authority of the Basic Law and continue to form a state of constitutional patriotism. Its main principles are the rule of law and the rule of law, universal law-abiding and security, freedom and responsibility. Further development of constitutional values in legislation and organizational and practical activities of state bodies will contribute to the sustainable and consistent strengthening of the state independence of the Republic of Kazakhstan [1]. Making decisions related to strengthening the foundations of the constitutional system of the Republic of Kazakhstan contributes to the achievement of this main goal.

Литература

- Послание Конституционного Совета РК «О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан» (оглашено на совместном заседании Палат Парламента РК 20 июня 2019 года) // Казахстанская правда, 2019, 21 июня, №117 (28994)
- Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» // Казахстанская правда, 2019 год, 3 сентября, №169 (29046)
- Рогов И.И. Конституционная политика Республики Казахстан. В кн. Малиновский В.А., Орманова Ш.Ш. Практикум по конституционному контролю в Республике Казахстан: Учебное пособие / авт.-сост. Малиновский В.А., Орманова Ш.Ш. – Астана, Алматы: ТОО «Мастер ПО», 2015 – 805 с. – С.18.
- Конституционный контроль в Казахстане: доктрина и практика утверждения конституционализма: Монография / Под ред. И.И. Рогова, В.А. Малиновского. – Алматы: Раритет, 2015. – 384 с. – С. 98-99
- Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России (1991-2001 годы): Очерки теории и практики. – М., 2001. – С. 167.
- Авакьян С.А. Размышления конституционалиста. Избранные статьи. – М.: Изд-во МГУ, 2010. – 559 с.
- Кряжков В.А., Лазарев Л.В. Конституционная юстиция в Российской Федерации. – М., 1998. – С. 227.
- Конституция РК от 30 августа 1995. – Алматы, 2014. – С. 5
- См: Абрасулов Е.Б. Критический анализ опыта толкования Конституции в РК // Правовая реформа в Казахстане. – 2002. – №1. – С. 3-4
- Бейбитов М.С. Институт конституционного контроля в Республике Казахстан: эволюция и проблемы модернизации. – Алматы: Комплекс, 2005. – 292 с.
- Котов А.К. Толкование Конституции и формирование прецедентного конституционного права // Правовая реформа в Казахстане. – 2002. – №2
- Жақаева Л.С. Конституционный процесс в Республике Казахстан: теоретико-правовые вопросы. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2006. – 287 с.
- Нерсесянц В.С. У российских судов нет правотворческих полномочий // Судебная практика как источник права. – М., 2000.

- Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. – М., 2002.
- Богданова Н.А. Система науки конституционного права. – М.: Юристъ, 2001
- Конституционный закон РК «О Конституционном Совете РК» от 29 декабря 1995. – Конституционное право РК. «Сборник конституционно-правовых актов / Сост. Шеретов С.Г. – Алматы, 2013. – С. 313
- Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции. – М.: изд-во Норма, 2005. – С. 304.
- Постановление Конституционного Совета РК от 13 декабря 2001 г. №19/2 «Об официальном толковании пунктов 1 и 5 ст. 52, п.п. 4) п. 1. Ст. 72 и п. 3. ст. 74 Конституции Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 2001. – 22 декабря
- Сапаргалиев Г.С. Проблемы соотношения Конституции и законов РК. – Алматы: Саясат, 1997. – №8.
- Конституционный контроль в Казахстане: Монография. – Алматы: ИД «Мураргер», 2005. – 232 с. – С. 131.
- Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. – М., 1996. – С. 75-76.
- В.А.Ким, Г.В.Ким. Конституционный строй Республики Казахстан. – Алматы: ТОО «Книга», 1998. – 169 с. – С. 26-27.
- Конституционное право РК: Учебник / Сост. д.ю.н., проф. А.Т. Ащеулов. – Алматы: КазГЮА, 2001. – 656 с. – С. 113.
- Мами К.А., Рогов И.И., Малиновский В.А. Республика Казахстан: хроника утверждения конституционализма. – Алматы: Казак университеті, 2019. – 728 с.
- Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. – Астана, 2018. – 640 с. – С. 37.
- Заключение Конституционного Совета РК от 20 марта 2019 года №2 «О проверке проекта Закона РК «О внесении изменений в Конституцию РК» на соответствие Конституции Республики Казахстан» // Казахстанская правда, 2019, 28 марта.

References

- Poslanie Konstitucionnogo Soveta RK «O sostojanii konstitucionnoj zakonnosti v Respublike Kazahstan» (oglasheno na sovmestnom zasedanii Palat Parlamenta RK 20 ijunja 2019 goda) // Kazahstanskaja pravda, 2019, 21 ijunja, №117 (28994) [The message of the constitutional Council of RK “On state constitutional legality in the Republic of Kazakhstan” (announced at joint session of Chambers of Parliament of Kazakhstan on 20 June 2019)]
- Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Konstruktivnyj obshhestvennyj dialog – osnova stabil’nosti i procvetaniya Kazahstana» // Kazahstanskaja pravda, 2019 god, 3 sentjabrja, №169 (29046) [Message of the Head of state Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan “Constructive public dialogue-the basis of stability and prosperity of Kazakhstan”]
- Rogov I.I. (2015) Konstitucionnaja politika Respubliki Kazahstan. V kn. Malinovskij V.A., Ormanova Sh.Sh. Praktikum po konstitucionnomu kontrolju v Respublike Kazahstan: Uchebnoe posobie / avt.-sost. Malinovskij V.A., Ormanova Sh. [Constitutional policy of the Republic of Kazakhstan. In the book. Malinovskij V. A., Ormanova S. S. Workshop on constitutional control in the Republic of Kazakhstan: textbook / ed.-comp. Malinovskij V. A., Ormanova Sh.] – Astana, Almaty: TOO «Master PO», 2015 – 805s. – S.18
- Konstitucionnyj kontrol’ v Kazahstane: doktrina i praktika utverzhenija konstitucionalizma: Monografija [The constitutional control in Kazakhstan: the doctrine and practice of adoption of constitutionalism: Monograph / Pod red. I.I.Rogova, V.A.Malinovskogo. – Almaty: Raritet, 2015. – 384s. – S.98-99
- Vitruk N.V. (2001) Konstitucionnoe pravosudie v Rossii (1991-2001 gody): Ocherki teorii i praktiki. [Constitutional justice in Russia (1991-2001): Essays on theory and practice]. – М, 2001. – S.167
- Avak’jan S.A. (2012) Razmyshlenija konstitucionalista. Izbrannye stat’i. [Reflections of a constitutionalist. Selected articles.] – М: Izd-vo MGU. – 559 s.
- Krjzjzhkov V.A. Lazarev L.V. (1998) Konstitucionnaja justicija v Rossijskoj Federacii. [Constitutional justice in the Russian Federation]. – М. – S. 227.
- Konstitucija RK ot 30 avgusta 1995. [Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995]. – Almaty, 2014. – S.5
- Abrasulov E.B. (2002) Kriticheskij analiz opyta tolkovanija Konstitucii v RK// Pravovaja reforma v Kazahstane.[Critical analysis of the experience of interpretation of the Constitution in the Republic of Kazakhstan// Legal reform in Kazakhstan].- №1. – S.3-4
- Bejbitov M.S. (2005) Institut konstitucionnogo kontrolja v Respublike Kazahstan: jevoljucija i problemy modernizacii [Institute of constitutional control in the Republic of Kazakhstan: evolution and problems of modernization]. – Almaty: Kompleks. – 292 s.
- Kotov A.K. (2002) Tolkovanie Konstitucii i formirovanie precendentnogo konstitucionnogo prava // Pravovaja reforma v Kazahstane. – 2002.- №2
- Zhakaeva L.S. (2006) Konstitucionnyj process v Respublike Kazahstan: teoretiko-pravovye voprosy. – Karaganda: Izd-vo KarGU.- 2006.- 287s.
- Nersesjanc V.S. (2000) U rossijskih sudov net pravotvorcheskih polnomochij// Sudebnaja praktika kak istochnik prava. – М.
- Luchin V.O. (2002) Konstitucija Rossijskoj Federacii. Problemy realizacii. – М.
- Bogdanova N.A. (2001) Sistema nauki konstitucionnogo prava. – М.: Jurist#.
- Конституционный закон РК «О Конституционном Совете РК» от 29 декабря 1995. – Конституционное право РК. «Сборник конституционно-правовых актов/ Сост. Sheretov S.G.- Almaty, 2013. – S.313
- Habrieva T.Ja., Chirkin V.E. (2005) Teorija sovremennoj konstitucii. – Moskva: izd-vo Norma. – S.304

- Postanovlenie Konstitucionnogo Soveta RK ot 13 dekabnja 2001 g. №19/2 «Ob oficial'nom tolkovanii punktov 1 i 5 st.52, p.p.4) p.1.st72 i p.3.st.74 Konstitucii Respubliki Kazahstan»// Kazahstanskaja pravda. – 2001. -22 dekabnja
- Sapargaliev G.S. Problemy sootnoshenija Konstitucii i zakonov RK. – Almaty: Sajasat. – 1997. – №8
- Konstitucionnyj kontrol' v Kazahstane. Monografija. Almaty: ID «Murager», 2005. – 232s. – S.131
- E.I. Kozlova, O.E. Kutafin (1996) Konstitucionnoe pravo Rossii, M. S.75-76
- V.A.Kim, G.V.Kim. Konstitucionnyj stroj Respubliki Kazahstan. – Almaty: TOO «Kniga». – 1998. – 169s. – S.26-27
- Konstitucionnoe pravo RK: Uchebnik / Sost. D.ju.n., prof. A.T.Ashheulov. – Almaty: KazGJuA, 2001. – 656s. – S.113
- Mami K.A., Rogov I.I., Malinovskij V.A. (2019) Respublika Kazahstan: hronika utverzhenija konstitucionalizma. – Almaty: Kazak universiteti. – 728 s.
- Konstitucija Respubliki Kazahstan. Nauchno-prakticheskij kommentarij. – Astana: 2018. – 640s. – S.37
- Zaključenje Konstitucionnogo Soveta RK ot 20 marta 2019 goda №2 «O proverke proekta Zakona RK «O vnesenii izmenenij v Konstituciju RK» na sootvetstvie Konstitucii Respubliki Kazahstan» // Kazahstanskaja pravda, 2019, 28 marta

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 3
**CIVIL LAW
AND LABOUR LAW**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

З.Н. Аданбекова¹, **Г.Г. Нурахметова²**,
С.А. Сарина¹, **Д.Ш. Исмаилова¹**

¹«Тұран» Университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: adanbekova.z@mail.ru; sarina_salima@mail.ru; di.ismailova@mail.ru
²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: nurahmetova.74@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДЕРДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫҚ МӘМІЛЕЛЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада тек Қазақстан қоғамы мен нарығында ғана емес, бүкіл әлем бойынша ерекше орынды иеленетін жаңа ақпараттық технологиялардың азаматтық құқықтық қатынастарға енгізілу барысы баяндалады. Зерттеу бүгінгі таңда алыс қашықтықтан сауда-саттықпен айналысуға мүмкіндік беретін Интернет арқылы жасалатын электрондық мәміліні (шарттарды) қарастырып қана қоймай, Интернет – мәмілелердің алғашқы прототиптері қалыптасқан уақыттан басталады. Сонымен бірге, мақалада электрондық мәмілелерге байланысты нормативтік құқықтық актілердің қабылдану тарихы және АҚШ, Еуропа Одағы мемлекеттеріндегі, Қазақстан Республикасындағы заңнамалық ерекшеліктері баяндалады.

Мақаланың мақсаты электрондық мәмілелердің пайда болуына әкеп соққан ақпараттық технологияларға тоқталу, электрондық мәмілелердің Қазақстан және шетелдердегі пайда болу тарихы анықтап, кезеңдерге бөлу және заңнамалық қалыптасу ерекшеліктерін айқындау. Электрондық мәміле ұғымының құқықтық пайда болу тарихын зерттеу болып табылады.

Мақаланың әдістемелік негізін жүйелілік, логикалық-заңдық, тарихи және нақты-әлеуметтік сияқты жалпы ғылыми және арнайы білім әдістері құрайды.

Мақаланың тәжірибелік маңыздылығы электрондық мәмілелердің қалыптасу тарихын мемлекеттер ішінде салыстыру арқылы электрондық сауда (коммерция) саласындағы заңнаманы барынша жетілдіру үшін талдаулар мен ұсыныстарды қолдану мүмкіндігінен тұрады. Зерттеу қорытындылары электрондық мәмілелер ұғымын тәжірибеде талдауда, студенттерге түсіндіру барысында пайдаланылуы мүмкін.

Мақалада қарастырылған теориялық негіздер, мазмұны мен қорытындылары азаматтық құқық пен контракт құқығының көптеген бөлімдерін толықтырады және дамытады.

Түйін сөздер: электрондық мәміле, интернет ресурстары, ақпараттық технологиялар, электрондық құжат.

Z.N. Adanbekova¹, G.G. Nurahmetova²,
S.A. Sarina¹, D.Sh. Ismailova¹

¹«Turan» University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: adanbekova.z@mail.ru; sarina_salima@mail.ru; di.ismailova@mail.ru
²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: nurahmetova.74@mail.ru

Features of the formation and development of electronic transactions in the Republic of Kazakhstan and foreign countries

The article is devoted to the study of the process of introducing new information technologies into civil law relations, which occupies a special place not only in society and the market of Kazakhstan, but throughout the world. The article considers not only electronic transactions (contracts) concluded on the Internet that allow you to engage in distance trading, but also the formation of the first prototypes of Internet transactions. In addition, the article presents the history of the adoption of normative legal acts on electronic transactions, as well as their legal features in the United States, EU countries and the Republic of Kazakhstan.

The purpose of this article is to analyze information technologies that led to the emergence of electronic transactions, dividing into stages the history of the formation of electronic transactions in Kazakhstan and abroad, studying the history of the legal origin of the concept of electronic transactions.

The methodological basis of the article is composed of general scientific and special methods of cognition such as systemic, logical-legal, historical and concrete sociological.

The practical significance of the article lies in the possibility of using conclusions and proposals to improve legislation in the field of electronic commerce by comparing the history of electronic transactions between countries. The research results can be used in a practical analysis of the concept of electronic transactions, in the process of studying and explaining the institution of transactions.

The theoretical foundations, content and conclusions discussed in the article complement and develop many sections of civil law and contract law.

Key words: electronic transaction, Internet resources, information technology, electronic document.

З.Н. Аданбекова¹, Г.Г. Нурахметова²,
С.А. Сарина¹, Д.Ш. Исмаилова¹

¹Университета «Туран», Казахстан, г. Алматы
e-mail: adanbekova.z@mail.ru; sarina_salima@mail.ru; di.ismailova@mail.ru

²Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: nurahmetova.74@mail.ru

Особенности формирования и развития электронных сделок в Республике Казахстан и зарубежных странах

Статья посвящена изучению процесса внедрения новых информационных технологий в гражданско-правовые отношения, который занимает особое место не только в обществе и на рынке Казахстана, но и во всем мире. Статья рассматривает не только электронные транзакции (контракты), заключаемые в Интернете, которые позволяют заниматься дистанционной торговлей, но и формирование первых прототипов интернет-транзакций. Кроме того, в статье представлены история принятия нормативно-правовых актов об электронных сделках, а также их правовые особенности в США, странах ЕС и Республике Казахстан. Целью данной статьи является анализ информационных технологий, которые привели к появлению электронных транзакций, деление на этапы истории становления электронных сделок в Казахстане и за рубежом, изучение истории правового происхождения понятия электронной сделки.

Методологическую основу статьи составляют общенаучные и специальные методы познания, такие, как системный, логико-юридический, исторический и конкретно-социологический.

Практическая значимость статьи состоит в возможности использования выводов и предложений для совершенствования законодательства в области электронной торговли путем сравнения истории электронных транзакций между странами. Результаты исследования могут быть использованы при практическом анализе концепции электронных сделок, в процессе изучения и объяснения института сделок.

Теоретические основы, содержание и выводы, обсуждаемые в статье, дополняют и развивают многие разделы гражданского права и договорного права.

Ключевые слова: электронная сделка, интернет-ресурсы, информационные технологии, электронный документ.

Кіріспе

Авторлар мақалада ақпараттық технологиялардың дамуына байланысты Қазақстан нарығында кеңінен таралған, тек ішкі саудада емес, сонымен бірге сыртқы саудада да жасалатын электрондық мәмілелердің қалыптасу тарихын қарастырады. Зерттеу барысында электрондық мәмілелер тек ақпараттық байланыс құралдарының пайда болуымен ғана байланыстырылып қойылмай, ақпаратты тасымалдау ұғымымен байланыстырылып, барынша тереңірек қарастырылады. Барша өркениеттерге ортақ болған телекоммуникациялық жетістіктер құқықтық реттеу қажеттілігін тудырып, қабылданған нормативтік-құқықтық актілер тарихы

Қазақстанның ғана емес, Еуропа Одағы, Америка Құрама Штаттарының заңнамалық базасының қалыптасуына призмасынан зерттелінеді. Зерттеу барысында электрондық мәмілелердің қалыптасу тарихы шартты түрде кезеңдерге бөлініп, қазіргі даму деңгейіне объективті түрде баға беруге мүмкіндік жасалады.

Сонымен бірге, заңнамалық базаның қалыптасуының қазіргі кезеңінің ерекшеліктерін алға тарта отырып, электрондық мәміленің құқықтық анықтамасының жоқтығы, электрондық мәміленің нысанын анықтауға байланысты цивилистика ғылымындағы түрлі пікірлерге авторлық ой білдіріледі. Жалпы, электрондық мәмілелердің тарихын талдау және қалыптасу ерекшеліктеріне тоқталу Интернет платформа-

ларда пайда болатын қатынастардың азаматтық құқық тұрғысынан реттелу сипатына баға беріп, болашақтағы даму тенденцияларын анықтауға жағдай жасайды.

Электрондық мәмілелер дәстүрлі түрдегі мәмілелерге қарағанда салыстырмалы түрде кешірек пайда болғанына қарамастан бірқатар еңбектер жалпы айналымда бар. Мәмілелер институтын зерттеген Ю.Г. Басин, М.К. Сулейменов, М.М. Агарков, С.С. Алексеев, М.И. Брагинский, В.В. Витрянский, О.С. Иоффе, И.Б. Новицкий, Е.А. Суханов сынды ғалымдардың еңбегін елеген түрде, Отандық және шетелдік заңгер ғалымдардың арасында электрондық мәмілелер, электрондық шарттардың жекелеген түрлері жөнінде, электрондық коммерция туралы С.И. Климкин, В. Казанцев, Н.А. Дмитрик, И.А. Зенин, Н.И. Соловяненко, И.Л. Бачило, М.В. Марвелова, И.С. Евдокимова, Е.О. Гладкова, Л.Г. Ефимова, Н.В. Крысанова, В.М. Елин сынды ғалымдар бар.

Мақала объектісі болып Интернет ресурстарын пайдалану арқылы жасалатын мәмілелердің қалыптасу тарихы, электрондық мәмілелерді жасау арқылы туындайтын қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған нормативтік құқықтық актілердің нормалары болып табылады.

Мақаланың мақсаты болып электрондық мәмілені жасаудың пайда болуынан бастап, оның қазіргі заманға дейінгі даму тенденциясын салыстырмалы түрде анықтай отырып, тарихи кезеңдерге бөлу, электрондық мәміле ұғымының құқықтық пайда болу тарихын зерттеу болып табылады.

Жоғарыда көрсетілген мақсатқа қол жеткізу үшін алдымызға мынадай міндеттер қоямыз: электрондық мәмілелердің даму тарихын кезеңдерге бөле отырып талдау, кезеңдердің ерекшеліктерін мемлекеттермен салыстыра отырып анықтау.

Аталмыш тақырыпты зерттеу барысында жүйелілік, логикалық-заңдық, тарихи және нақты-әлеуметтік сияқты жалпы ғылыми және арнайы білім әдістері пайдаланылды.

Негізгі бөлім

Кез келген мемлекет экономикасының тұрақты дамуы және кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруды барынша жеңілдету үшін мәмілелер институтының алатын орны ерекше. Ол тек шаруашылық қатынас субъектілерінің өз еріктерін білдіру құралы ғана емес, сонымен бірге мәміле тараптарының арақатынасын

ортақ мүддеге келу арқылы реттейтін ұтымды ұйымдастыру әдісі. Ғылыми-техникалық прогрестің қарқынды дамуының нәтижесінде пайда болған сандық кеңістікке өту мәмілелер мен шарттар институтын да қамтыды. Оның қарапайым дәлелі ретінде электрондық мәмілелер, электрондық сауда, электрондық цифрлық колтанба, электронды ақша, тіпті кейбір шетелдерде арақашықтықтан жасалатын сауда (дистанционная торговля, РФ) сынды терминдердің заңи айналымға енгізілуін атасақ болады. Оған қоса, бүкіл дүниежүзінде Интернет арқылы тауар және қызметтер саудасының (коммерциясының) жалпы саудаға шаққандағы үлесі жылдан жылға артуда. Назар аударатын жәйт, электрондық сауда электрондық нарықтағы тек қана тауар айналымын меңзейді, ал электронлық коммерция ұғымы тауарға қоса қызметтер айналымын да қамтиды. «Қазпошта» АҚ ресми ақпаратына сәйкес 2018 жылы Қазақстандағы электрондық сауда көлемі 270 млрд. теңгені құраған, бұл көрсеткіш өз кезегінде 2017 жылғы айналымда болған 174 млрд. теңгеден 1,5 есе көп (<http://atameken.kz>).

Аталмыш көрсеткіштер Интернет алаңында жасалатын сауданың тек алғашқы кезеңдеріндегі көрсеткіштер, яғни бұл сала әлі де барынша кең ауқымда дамиды деп күтілуде. Демек, бұл феноменнің қозғаушы күші болып табылатын электрондық мәмілелер немесе Интернет ресурстарын пайдалану арқылы жасалатын мәмілелердің шығу және қалыптасу тарихын зерттеу, оның даму кезеңдерін анықтау ерекше маңызға ие.

Қазіргі түсініктегі электрондық мәмілелердің тарихы алыс қашықтықтан тұрып аз уақыт ішінде контрагентпен келісімге келуге мүмкіндік тудырған инновациялық технологиялардың, дәлірек айтқанда, байланыс құралдарының жасап шығарылуымен байланысты десек дұрыс болмайтын секілді. Себебі, алыс қашықтыққа ақпаратты жіберу туралы алғашқы деректер тарихтан бұрынырақта белгілі. Мәселен, ежелгі грек мифологиясындағы Тесей туралы аңыз бойынша ол жеңген кезде қайығының үстіне ақ желкенді көтеретін болған. Одан бөлек, түтін, маяк сынды көзге көрінетін сигналдардан басқа, ысқырық, дабылды аспаптарды ұру секілді аудио сигналдар электрондық емес ақпарат тасымалдаудың алғашқы тәсілдері болды (Румпф, 1974: 79).

Белгілі бір қашықтықта тұрып келісімге келу идеясы Орта ғасырдағы Еуропадағы крест жорығының нәтижесінде құрылған Тампли-

ер орденінің рыцарьлары көрсеткен қаржылық қызметтің дамуымен байланыстырылады. Х ғасырда құрылған одақтың XII-XIII ғасырларда бүкіл Еуропа қалаларында орналасқан, өздеріне тиесілі көптеген бекіністері болады. Сол бекіністер арасында алтын тиындар мен өзге де бағалы заттарды тасымалдап, ұрыларға тап болмас үшін орден мүшелері жол чектерін ойлап табады. Яғни, Орденге байлығын сақтауға берген адам жол чегі деп аталатын пергамент қағазына өзінің саусақ ізін қалдырады, сондай саусақ ізімен барған адам кез келген бекіністен керекті алтын тиындар мен өзге де құнды заттарды алып, мәміле жасасуға құқылы болды. Әр түрлі шалғайлықта орналасқан бекіністер мен қамалдар қазіргі банктердің филиалдарын елестетеді (<https://www.ancient.eu>).

Ақпаратты барынша ұзақ қашықтыққа жеткізуге негіз болған уақыт аралығы, электрондық келісім жасауға тікелей қатысы болмағанымен, электрондық мәмілелерді жасаудың қалыптасуының алғышартын құрады.

Шын мәнінде бүгінгі электрондық мәмілелерді жасауға ұқсас жүйе XIX ғасырдың бірінші жартысынан бастап пайда бола бастады. Осы аталған кезеңге дейін ақпарат пошта арқылы жетіп отырды. Мысалы, Америка құрлығы мен Еуропа елдері арасын теңіз кемелері жалғап, ақпарат бір аптаға дейін кешігіп жеткізілетін. Алайда, электр тогын пайдалану арқылы жасалған, Шиллинг пен Уильям Куктың ойлап тапқан телеграфтарын жетілдірген америкалық Сэмюэль Финли Бриз Морзе 1837 жылы электр телеграфының жұмысын аяқтайды және оның өнертабысы екі органы тез-ақ байланыстырды.

Арадан көп уақыт өтпей жатып, қоғамда қағазға жазылған ақпаратты ғана жеткізетін телеграфқа қоса адамның жанды дауысын немесе әуенді жеткізетін құралға қызығушылық туа бастады. 1876 жылы өзі ойлап тапқан телефонға қорғау құжаты – патентті алу үшін екі күн бұрын өтініш берген тегі шотландиялық Александр Грехам Белл авторлық презумпция қағидасының арқасында телефон аппаратын ойлап тапқан тұлға ретінде тарихта қалады, ал ақпарат тасымалдау уақыты барынша қысқарып, арақашықтық ұзара түседі.

Бір декадан да аз уақыт ішінде 1895 жылы орыс ғалымы Александр Степанович Попов радионы, яғни сымсыз жұмыс істейтін радиотелеграфты ойлап табады. Осы кезеңде жасап шығарылған өнертабыстардың өркениеттің дамуына тиізген әсерінен бөлек, нақты зерттеу объектісі болып табылатын электрондық

мәмілелер институтының дамуына да ықпал етті. 1896 жылы орыс ғалымы В. Катков «Заключение договоров при посредстве электричества» атты мақаласында телефон және телеграф аппараттарының маңызын атай келе, сол дәуірдегі ірі мәмілелер осы байланыс құралдары арқылы жасалады деп көрсетеді (<https://blog.liga.net>).

Белгілі бір қашықтықтан мәміле жасауға мүмкіндік тудырған тағы бір өнертабыс ретінде «суреті бар радио» немесе қазіргі телевизорды атауға болады. Оны жасау XX ғасырдың алғашқы жылдарынан бастау алып, Б.Л. Розинг атымен тікелей байланыстырылады. Телевизор аппаратының дамуы механикалық және электрондық деп аталатын екі түрлі бағытта дамығанымен, XX ғасырдың 40-жылдарында электрондық тәсілмен жұмыс істейтін телевизор жүйелері сол кездегі ірі державалар АҚШ, КСРО, Германия т.б. мемлекеттерде үлкен сұранысқа ие болады. Нәтижесінде, дистанциядан сауда жасаудың алғышартын қалаған ТВ-жарнамалар пайда бола бастады. Мысалы, Bulova Watch Co. атты сағат шығаратын компания 1941 жылы 1 шілде күні WNBT каналында 10 секундтық ролик көрсетті. Бертін келе, 1949 жылы жарнамаға 12.3 млн. АҚШ доллары жұмсалса, 1951 жылы 128 млн. АҚШ долларын құрап, 1954 жылы телевизия өзге медиа құралдарының ішінде көшбасшы болды (<https://www.guinnessworldrecords.com>).

Осылайша, электрондық мәмілелердің тарихи тұрғыдан қалыптасуының алғашқы кезеңі телекоммуникацияның дамуымен тікелей байланысты болды. XIX ғасырдың бірінші жартысы мен XX ғасырдың екінші жартысына дейін созылған уақыт аралығында электрондық мәмілелерді жасау ойлап табылған телеграф, телефон, телевизор аппараттары арқылы жүзеге асырылып, жалпы сауда дами түсті.

Интернет ресурстарын пайдалану арқылы жасалатын электрондық келісімшарттарды жасау тарихының кезекті сатысы XX ғасырдың орталарынан басталып, есептеуіш техниканың қарқынды дамуымен тығыз байланыстырылады. Себебі, сол жылдары алғашқы электрондық есептеуіш машиналар жасап шығарылып, олар үлкен көлемді, бір-бірімен күрделі байланыста болып, қолдану үшін ыңғайсыз болды. Әрине, мұндай алып машиналардың жұмыс істеу қағидалары 1883 жылы Чарльз Беббидж жасап шығарған логикалық құрылымы қазіргі күнгі компьютерлерді елестетін «Analytical Engine» машинасының негізінде жасалды (Simmons, 2001:1).

Бертін келе, есептеуіш машиналарымен жұмыс оның кемшіліктерін жоюға, барынша қолдануға қолжетімді етуге бағытталды. Өзі шағын, ұзаққа дейін шыдайтын, электр лампаларының орнын басқан транзисторлардың ойлап табылуы, барша транзисторларды бір ғана пластинасына сыйдыра білетін интегралды микросхемалардың ойлап табылуы есептеуіш машиналардың көлемін кішірейтті. Ал, модемнің жасап шығарылуы компьютерлер арасында «компьютер – компьютер» байланысын орнатып, жүйе қалыптастыруға мүмкіндік тудырды. Нақтырақ айтқанда, файлдармен алмасу, мәліметтер базасын синхронизациялау, электрондық поштаны пайдалану сынды жүйелік қызметтерге қол жеткізілді.

XX ғасырдың 60-70 жылдары электрондық байланыс құралдарының даму барысында төңкеріске әкелген оқиғалар легі қарқынды түрде жалғасып, АҚШ және КСРО сынды алып мемлекеттердің арасындағы бақталастық нәтижесінде Интернет пайда болды. 1958 жылы КСРО алғашқы болып жасанды жер серігін ұшырады, оған жауап ретінде АҚШ-та Пентагон әзірлеген ұшырылған ракетелар туралы жылдам хабар тарататын ғаламдық жүйенің (NORAD) негізінде мемлекеттік масштабтағы бірінші жүйе құрылады. Бұл жобаға жауапты ретінде АҚШ Қорғаныс Министрлігіне қарасты Басқарма – DARPA (Defense Advances Research Project Agency) бекітіліп, 60 жылдарға қарай жүйенің құрамына авиация, метеорология, әскери және азаматтық қызметтер біріктіріледі. Сондай-ақ, жүйе жұмысындағы кейбір олқылықтарды шешу үшін университеттер де жүйеге енгізілді. ARPANET деп аталып кеткен ұлттық жүйе (қазіргі Интернет) 1969 жылы толықтай іске қосылды. 70 жылдары тордың қызметі барынша баяу болғанына қарамастан, Интернет жеке тұтынушылар арасында да қолданылып, коммерциялық мақсатта тауарлар мен қызметтерді пайдалану арта түсті. Тарихи жазбаларға қарағанда ең алғашқы онлайн мәміле 1972 жылы орын алған. ARPANET akkaунтының жасанды интеллект зертханасында Стенфорд Университетінің студенттері MIT студенттеріне тыйым салынған есірткі заты – марихуананы сатқан деп болжанады.

Ал, 80 жылдары Интернет тек АҚШ мемлекетінде ғана емес, сонымен бірге бірқатар шетелдерде де танымалдылыққа ие бола бастады және түрлі жетілдірулер мен модификацияларға ұшырады. Мәселен, 1991 жылы Еуропалық физикалық зертхана Т. Бернар

Лидің зерттеулерінің арқасында Интернет компьютерлік жүйесінің негізінде World Wide Web (WWW) протоколын жасайды. Кейіннен WWW-да көрсетілген ақпаратты пайдалану мақсатында Web-парақша үшін ортақ тіл – HTML, ақпарат тасымалдау үшін гипертекстік транспорттау протоколы – HTTP, мекен-жайдың стандартты нұсқасын білдіретін – URL ойлап табылды. Оған қоса электрондық пошта – E-mail, телеконференция – Usenet, компьютерді қашықтықтан басқару – Telnet сынды қызметтер қосылып, Интернетті миллиондаған адамдар мен ұйымдар пайдалана бастады (Орлов, 2007 : 23).

Бүкіләлемдік тор Интернеттің танымал бола бастағаны соншалықты, ең алғашқы интернет-дүкендер пайда бола бастады, онлайн сауда дами түсті. Мұндай типтегі ең бірінші интернет дүкен ретінде Джеффри Безос негізін қалаған, Amazon атты кітап дүкені болды. Алғашында тек өзі жұмыс жасаған Д. Безос кейіннен дүкендегі тауарлар түрін ұлғайтып, ойыншықтар, электроника, CD және DVD дисктермен сауда жүргізді. Amazon.com интернет дүкенінің бүгінгі таңдағы танымалдылығы мен ассортименті жөнінде айтудың мүлдем қажеті жоқ секілді. Ал, Қазақстан нарығындағы интернет дүкендерінің пионері ретінде 1998 жылы құрылған, тауарлар мен қызметтердің ақпараттық бағалық каталогын ұсынатын «Guide Park» онлайн дүкенін атасақ болады. Кейіннен осындай модель негізінде Alfa.kz сауда порталы құрылды.

Осы орайда Интернет арқылы жасалған мәмілелер, оның тауар (қызметтер) айналымына әсері жөнінде бірқатар ғалымдардың пікірлерін келтірсек болады. Ең бірінші көшбасшы Н. Соловяненко 1997 жылы жарық көрген «Совершенство сделок путем электронного обмена данными» деп аталатын мақаласында Интернеттің артықшылықтарын атай келе, тауарлар мен қызметтерді өткізудің ерекше арнасы деп баға береді (Соловяненко, 1997:4). Тұтынушылар үшін кез келген көлемдегі ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік беретін, анықтамалық және басқа ақпараттық қызметті ұсынатын жүйе деп Интернетті жоғары бағалай келе, И.Л. Бачило азаматтық құқықтық шарттар жасау үшін де қолайлы орта деп құқықтық тұрғыдан баға береді (Бачило, 2003:210). М.В. Маркелованың заманауи технологиялардың пайда болуы нарықтық экономика заманында жасалатын мәмілелердің нәтижесіне қолайлы әсер етеді деген пікірімен келіспеу мүмкін емес (Марвелова, 2017:48-49).

Біздің ойымызша, Интернет дамуының келесі кезеңі – 2000 жылдардың басын электрондық

мәмілелердің даму тарихының келесі кезеңі деп қарастырған жөн. Өйткені, Bluetooth, Wi-Fi сияқты ақпаратты сымсыз жеткізу жолдары пайда болуы, интернет банкингінің танымал болуы, алғашында әлеуметтік қарым-қатынас құралы ретінде ұсынылып, бүгінде электрондық сауда алаңы ретінде пайдаланылатын Facebook, Instagram сияқты әлеуметтік желілердің дамуы, тауар сату, қызмет көрсетуге арналған арнайы веб-сайттардың көбеюі, электрондық платформалардың еселенуі электрондық мәмілелердің өсуіне зор үлес қосты.

Ендігі кезекте заңгер-ғалымдардың арасында телекоммуникация құралы – Интернет арқылы жасалатын азаматтық-құқықтық мәмілелерді құқықтық реттеу қажеттілігі туындады және барша мемлекеттерде өзіне тән ерекшеліктерімен дами түсті. Назар аударатын сәт, электрондық мәмілелерді жасау электрондық сауда және коммерция шеңберінде жүзеге асырылатындықтан, мемлекеттердің заңнамалық тарихын қарастырғанда электрондық мәмілелермен бірге электрондық сауда (коммерция) туралы заңдардың қабылдануын да ескеретін боламыз.

1996 жылы БҰҰ-ның халықаралық сауда Комиссиясымен жасақталған «Электрондық сауда туралы» типтік заңы (ЮНСИТРАЛ) қабылданады. Ұсынымдық сипаттағы типтік заң электрондық мәміле, электрондық коммерция сынды кілтті ұғымдарға нақты анықтама бермесе де, электрондық мәмілелерді қағаз бетіндегі мәмілелермен теңестіру, электрондық хабарламалардың құқықтық мәртебесін анықтайды. 2001 жылы БҰҰ-мен «Электрондық қолтаңбалар туралы» ЮНСИТРАЛ типтік заңы қабылданды (<https://uncitral.un>).

Электрондық мәмілелермен жасау арқылы пайда болатын қоғамдық қатынастарды реттеу Еуропа Одағында (әрі қарай – ЕО) ерекше қарқынмен дамыды. Цифрлық қолтаңба туралы жалпы ережелерді қамтыған нормативтік-құқықтық акт ең бірінші Германияда (1997), кейін Италияда қабылданды. Бұл заңдар ұлттық деңгейдегі реттеу құралдары болды.

1999 жылы ЕО барша мүше мемлекеттерге міндетті болып табылатын Директива («Директива об общих рамочных условиях для электронных подписей») қабылдап, нәтижесінде 2000 жылдары электрондық цифрлық қолтаңба Ұлыбритания, Австрия, Франция, Эстония, Литва сынды мемлекеттерде құқықтық қолдау тауып, заңдар шығарылады. Оған қоса, 2000 жылы ЕО «Электрондық коммерция туралы» Директива қабылдап, электрондық ақпараттық жүйеде

мәміле жасаумен туындаған қатынастарды құқықтық реттеудің жалпы ережелерін баяндайды. Осы Директиваның негізінде көптеген Еуропа мемлекеттерінде электрондық сауданы реттеуге бағытталған арнайы нормативтік-құқықтық актілер қабылданды.

АҚШ-та Интернет ресурстарын пайдалану арқылы жасалатын мәмілелерді құқықтық реттеу 1999 жылғы «Электрондық мәмілелер туралы» (Uniform Electronic Transactions Act) Актіде көрініс табады. Бұл құжат электрондық мәмілені жасау сәтін анықтау үшін ерекше маңызға ие электрондық құжаттарды жіберу және қабылдау тәртібін бекітті. Дегенмен, Актінің заң ретінде ешбір нормативтілік сипаты болмағанымен, кейіннен әрбір штат өздерінің ерекшеліктерін ескере отырып, осы Актінің негізінде өз Заңдарын қабылдады. Мысалы, Пенсильвания штаты 1999 жылы «Электрондық мәмілелер туралы» Заңын қабылдаса, келесі екі-үш жылда осы сарындағы Заңдар Айова, Индиана, Каролина, Юта, Вайоминг, Невада, Солтүстік Каролина, Орегон, Солтүстік Дакота, Миссури және т.б. ондаған штаттарында қабылданды. Электрондық құжаттарды растау үшін қажетті электрондық цифрлық қолтаңба туралы құқықтық акті (Digital signature Act) әлем бойынша бірінші болып АҚШ-тың Юта штатында 1995 жылы заң күшіне енсе, 2000 жылы «Әлемдік және ұлттық саудадағы электрондық қолтаңба туралы» (Electronic Signatures in Global and National Commerce Act) Федералдық Заң қабылданды. Кейіннен модекльдік заңның негізінде дерлік барлық штаттар өздерінің осындай заңнамаларын қабылдай бастады (<https://rightsignature.com>).

Қазақстан Республикасында ақпараттық коммуникациялық құралдарды пайдалану нәтижесінде пайда болатын қатынастарды құқықтық реттеу 7 қаңтар 2003 жылы қабылданған №370-II «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» Заңымен байланыстырылады (<https://online.zakon.kz>). Осы Заңның қабылдануына байланысты Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексінің (әрі қарай – ҚР АҚ) 152-бабының 3-тармағында мәміленің жазбаша нысанына хат, жеделхат, телефонжазба, телетайпжазба, факспен бірге электрондық құжаттар теңестірілді.

12 сәуір 2004 жылы №544 «Сауда қызметін реттеу туралы» ҚР Заңы қабылданып, онда электрондық коммерция, электрондық сауда, электрондық сауда алаңы, электрондық сауда қатысушысы сынды терминдерге құқықтық

анықтама беріліп, электрондық сауданы жүзеге асыру туралы бірқатар нормаларды қамтиды (<https://online.zakon.kz>).

Қазақстан Республикасының Дүниежүзілік Сауда Ұйымына мүше болу үдерісінің басталуына және 24 қараша 2015 №418-V «Ақпараттандыру туралы» ҚР Заңының қабылдануына орай өзгерістер мен толықтырулар енгізілген ҚР нормативтік-құқықтық актілерінің ішінде ҚР Азаматтық Кодексіне өзгерістер енгізілді. Атап айтқанда, 152-бабы 1-1 тармағымен толықтырылып, «мәміленің жазбаша нысанда жасалады» деп көрсетілді. Сонымен бірге, жазбаша нысанда жасалған мәмілеге бұрынғы мәтінде көрсетілгендерден бөлек «электрондық хабарлар» қосылды (<https://online.zakon.kz>).

Электрондық кеңістікке көшу нәтижесінде банктердің қызметін, өзге де қаржылық қызмет көрсететін ұйымдардың қызметін, биржалық мәмілелер, бағалы қағаздар нарығында жасалатын мәмілелер, мемлекеттік сатып алу қызметін реттейтін арнайы нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер енгізіліп, «Интернет ресурстарын пайдалану арқылы жасалатын» немесе «веб порталдарда жасалатын шарттар» деген тіркестер осы Заңдарға енгізілді. Қызықтысы, мемлекеттік сатып алулар саласындағы арнайы Заңға сәйкес, тапсырыс беруші мемлекет пен тапсырысты орындаушы тарап – жеке немесе заңды тұлғаның арасында мемлекеттік сатып алу туралы шарт жасалады және ол интернет ресурстарын пайдалану арқылы тікелей онлайн платформада жүзеге асырылады.

Жоғарыда аталған нормативтік-құқықтық актілерден басқа электрондық коммерция мен сауданы жан-жақты дамытуға, оның ішінде құқықтық қолдауға бағытталған, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 12 желтоқсан 2017 жылы №827 Қаулысымен бекітілген «Цифрлық Қазақстан» атты Мемлекеттік бағдарлама әрекет етуде (<https://digitalkz.kz>).

Қазақстандағы Интернет ресурстары арқылы жасалатын мәмілелердің қалыптасу тарихын зерттей отырып, қазақстандық заң шығарушылар «электрондық нысандағы мәміле» деген терминге тоқтайды. Яғни, электрондық мәмілені мәміле категориясының бір түрі емес, мәмілені жасаудың бір жолы ретінде қарастырады.

Осы орайда электрондық мәміленің құқықтық табиғатын анықтауға байланысты теорияда көптеген заңгер-ғалымдардың бір-біріне кереғар түрлі пікірлері бар. Нақтырақ айтсақ, азаматтық құқық ғылымында электрондық мәміле ка-

тегориясын анықтау, терминдер бірізділігін қалыптастыру (мәселен, Интернет-мәмілелер, online, offline мәмілелер сынды терминдер де қолданылып жүр), электрондық мәмілелердің нысанын нақтылау, құқықтар мен міндеттердің туындау сәтін, субъектілер құрамын анықтау сынды сұрақтар көтерілуде.

Қазақстандық заң шығарушылар жоғарыда аталғандай электрондық мәміленің нысанына байланысты кең тараған концепцияны қолдайды, яғни электрондық мәмілелер мәміленің қарапайым жазбаша түрінен ешбір елеулі өзгешелігі жоқ деп санайды. Ондай пікірді И.С. Евдокимова, Е.О. Гладкова секілді бірқатар ғалымдар ұстанады. Е.О. Гладкованың ойынша, Интернет технологиялар арқылы рәсімделген (жасалған) мәмілелер цивилистикаға бұрыннан белгілі жазбаша мәмілелерден өзгешеленбейді, субъектілер өз еріктерін тек интернет ресурстарын пайдалану арқылы білдіреді (Гладкова, 2016: 14-18).

Бұл пікірге толықтай қарсы шыққан келесі топ ғалымдарының ішінде Л.Г. Ефимова өз қарсылығын бірқатар аргументтермен түсіндіреді. Оның пікірінше, ақпараттық технологияларды қолдану арқылы шарт туралы келісімге келу тек жазбаша нысанда жүзеге асады деп топшылау мүмкін емес, себебі бүгінде ауызша келісуге мүмкіндік беретін Skype сынды қосымшалар да бар. Оған қоса, тараптар жазбаша нысанға қойылатын барлық талаптарды сақтай отырып, Интернет арқылы мәміле жасаған күннің өзінде олар жасаған мәміле дәстүрлі жазбаша нысандағы мәміледен өзгеше белгілері болады (Ефимова, 2017:22-41).

Біздің ойымызша, ақпараттық технологиялардың жылдам дамуының салдарынан нақты бір нысанның шеңберіне кіретін электрондық мәмілер болмауы мүмкін, ол белгілі бір дәрежеде ауызша және жазбаша нысанда жасалатын мәмілелердің қасиеттерін иеленуі мүмкін. Сондықтан, заң шығарушы электрондық мәмілелерді жазбаша мәмілелерге теңестіру арқылы құқықтық мәртебесін анықтап қойғанына қарамастан, электрондық мәмілелерге байланысты нормаларды тағы да бір қарастырған жөн. Себебі осы бір мәселе шарттың орнын анықтау, контрагенттің өзі екендігін растау сынды өзге де проблемалардың туындауына әкеп соғады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, электрондық мәмілелерді жасаудың негізінде жатқан идея – алыс

қашықтықта тұрып хабар алмасу ежелгі заманнан белгілі. Бірақ, қазіргі электрондық мәміле жасау моделіне барынша жақын үлгі телекоммуникация құралдарының дамуымен, тұтынушылар мен кәсіпкерлік қызмет саласында Интернеттің пайда болуымен, Интернет арқылы жұмыс жасайтын электрондық платформалардың өріс алуымен байланысты. Телефон, телеграф, телевизор, Интернет сынды инновациялық технологияларды ойлап табу, айналымға енгізу бір мемлекет шеңберінде ғана емес, әлемдік сипатта орын алған үдеріс болды. Сондықтан, электрондық мәмілелердің қалыптасу тарихының бірінші кезеңі ХІХ ғасырдың 2-жартысынан басталып ХХ ғасырдың 2-жартысына дейін созылды және дерлік барлық мемлекеттерде бірдей сарында жүзеге асты. Бұл кезең субъектілерде электрондық байланыс құралдары арқылы ақпаратпен алмасу мүмкіндігін тудырды, электрондық мәліметтермен алмасу нәтижесінде ақпараттық қоғам мен электрондық қатынас пайда болды, электрондық коммерцияның пайда болуы және дамуы салдарынан электрондық мәмілелерді жасауға жағдай туды. Назар салсақ, электрондық мәмілелердің қалыптасуының бастапқы кезеңінде тәжірибеде пайда болған электрондық қатынастар заңнамалық тұрғыдан реттелмеді, арнайы қабылданған ешбір нормативтік-құқықтық акт ешқандай мемлекетте болмады.

Біздің ойымызша, екінші кезең электрондық мәмілелерді құқықтық реттеумен байланысты, сәйкесінше әрбір мемлекеттің өзінше заңнамалық даму траекториясы болды. Нақты Қазақстандағы электрондық мәмілелердің заңнамалық бекітілу динамикасына тоқталсақ, онда екінші кезеңде ХХІ ғасырдың басынан басталады және әлі де жалғасуда деп ұйғаруға болады. Бұл кезең бірқатар негізгі нормативтік-құқықтық актілердің, мемлекеттік бағдарламалардың қабылдануымен, мемлекетаралық сыртқа электрондық сауданы дамыту мақсатында жасалған мемлекетаралық келісімдердің қабылдануымен ерекшеленеді. Осы уақыт аралығында қалыптастырылған заңнамалық базаның болуына қарамастан, электрондық мәмілелер туралы ережелер әлі де толық жетілдіруді қажет етеді. Сондай мәселенің бірі – электрондық мәмілелер ұғымының құқықтық табиғатын анықтауда, оның нысанын белгілеуде ғалымдар арасында ортақ консенсустың жоқтығы, себебі бір топ ғалымдар оны мәміленің жекелеген түріне жатқызса, ендігі екінші топ ғалымдары оны мәміленің жазбаша түріне теңестірілген оны жасаудың бір тәсілі ретінде талдайды. Біздің ойымызша, электрондық мәміле арқылы электрондық сауда жасау тез қарқынмен дамып келе жатқан бағыт және электрондық мәмілені мәміленің дербес түрі ретінде қарастыра отырып, толықтай құқықтық реттеуді қажет етеді.

Әдебиеттер

- Бачило И.Л. Информационное право. – М.: Юринформцентр, 2003. – 352 с.
- Гладкова Е.О. (2016) Правовое регулирование электронной формы заключения сделок / Е.О. Гладкова // в сб.: Актуальные проблемы современного частного права: Сборник научно практических статей Всероссийской научно-практической студенческой конференции. [Legal regulation of the electronic form of transactions / E. O. Gladkova // in the collection: Actual problems of modern private law. Collection of scientific and practical articles of the all-Russian scientific and practical student conference.] – 2016. – С. 14-18.
- Заключение договоров посредством Интернета [Conclusion of contracts via the Internet] // <https://blog.liga.net/user/rudenko/article/2462>
- ҚР 7 қаңтар 2003 жылы қабылданған №370-II «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» Заңы [Law of the Republic of Kazakhstan dated January 7, 2003 No. 370-II “ on electronic document and digital signature»]// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1035484&corr=1035484&sub_ids=undefined&status=0&excludeArcBuh=0#pos=41;-155
- ҚР 12 сәуір 2004 жылы №544 «Сауда қызметін реттеу туралы» Заңы // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1047488&doc_id2=37157145#pos=113;-93&pos2=139;-84
- ҚР 24 қараша 2015 №419-V «Ақпараттандыру мәселелеріне орай Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңы// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&doc_id2=32910969#pos=2022;-86&pos2=1;-8
- Ефимова Л.Г. Правовые особенности электронной формы банковских сделок // Вестник Университета им. О.Е. Кутафина (МГЮА). – М., 2017. – №1. – С.22-41.
- Марвелова М.В. Применение электронной подписи во внешнеэкономических сделках // Наука и образования сегодня. – Иваново, 2017. – №1 (12). – С.48-49.
- Орлов А.А. Богданов-Катков Н.В., Гор А.А. Полная энциклопедия Интернета. – М., 2007. – 243 с.
- Румпф, К.Г. Барабаны, телефон, транзисторы. – М.: Мир, 1974. – 232 с.

Соловяненко Н.И. Совершение сделок путем электронного обмена данными // Хозяйство и право. – № 6-7. – 1997.

Сандық Қазақстан // <https://digitalkz.kz/o-programme/>

Тексты и их статус // <https://uncitral.un.org/ru/texts>

Электронная торговля: что мы хотим от отрасли // <https://atameken.kz/ru/articles/32126-elektronnaya-torgovlya-chto-mi-xotim-ot-otrasli>

A. John Simmons. Justification and Legitimacy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 249 p.

First TV advert // <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/first-tv-advert/>

Knights Templar by Mark Cartwright (2/09/2018) // https://www.ancient.eu/Knights_Templar/

UETA – Uniform Electronic Transactions Act // <https://rightsignature.com/legality/ueta-act>

References

Bachilo I.L. (2003) Informacionnoe pravo. [Informational law]M.: Yurinformcentr, 2003, 352 p.

Gladkova E.O. Pravovoe regulirovanie elektronnoj formy zaklyucheniya sdelok / E.O. Gladkova // v sb.: Aktual'nye problemy sovremennogo chastnogo prava. Sbornik nauchno pravkticheskikh statej Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy studencheskoj konferencii. 2016. s.14-18.

Zaklyuchenie dogovorov posredstvom Interneta // <https://blog.liga.net/user/rudenko/article/2462>

QR 7 kantar 2003 zhyly қабылданған №370-II «Elektronnyy quzhat zhane elektronnyy cifrlyy qoltanba turaly» Zany // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1035484&corr=1035484&sub_ids=undefined&status=0&excludeArcBuh=0#pos=41;-155

QR 12 sauir 2004 zhyly №544 «Sauda qyzmetin retteu turaly» Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated April 12, 2004 No. 544 “ on regulation of trade activities”] // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1047488&doc_id2=37157145#pos=113;-93&pos2=139;-84

QR 24 qarasha 2015 №419-V «Aqparattandyru maselelerine oraj Qazaqstan Respublikasynyn kejbir zangnamalyq aktilerine ozgerister men tolyqtyrular engizu turaly» Zany [Law of the Republic of Kazakhstan dated November 24, 2015 No. 419-V “on amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on Informatization”]. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1006061&doc_id2=32910969#pos=2022;-86&pos2=1;-8

L.G. Efimova (2017) Pravovye osobennosti elektronnoj formy bankovskih sdelok. Vestnik Universiteta im. O.E. Kutafina (MGYUA). [Legal features of electronic banking transactions. Bulletin of the Kutafin University (MSU). Moscow, 2017.]. M., 2017. №1. P. 22-41.

Marvelova M.V. (2017) Primenenie elektronnoj podpisi vo vneshneekonomicheskikh sdelkakh. Nauka i obrazovaniya segodnya [The Use of electronic signatures in international trade transactions. Science and education today.] Ivanovo, 2017. №1 (12). P. 48-49.

Orlov A.A., Bogdanov –Kat'kov N.V., Gor A.A., Polnaya enciklopediya Interneta [Complete encyclopedia of the Internet]. M. 2007. P. 243.

Rumpf, K. G. Barabany, telefon, tranzistory [Drum, telephone, transistor]. Moskva: Mir, 1974. P. 232.

Solovyanenko N. I. Sovershenie sdelok putem elektronnoogo obmena dannymi/Hozyajstvo i pravo, [Making transactions by electronic data exchange / Economy and law]. № 6-7. 1997.

Sandyq Qazaqstan [Digital Kazakhstan] // <https://digitalkz.kz/o-programme/>

Teksty i ih status [Texts and their status] // <https://uncitral.un.org/ru/texts>

Elektronnaya trgovlya: chto my hoti ot otrasli [E-Commerce: what we want from the industry]. <https://atameken.kz/ru/articles/32126-elektronnaya-torgovlya-chto-mi-xotim-ot-otrasli>

A. John Simmons (2001) Justification and Legitimacy.- Cambridge: Cambridge University Press. – 249 p.

First TV advert // <https://www.guinnessworldrecords.com/world-records/first-tv-advert/>

Knights Templar by Mark Cartwright (2/09/2018) // https://www.ancient.eu/Knights_Templar/

UETA – Uniform Electronic Transactions Act // <https://rightsignature.com/legality/ueta-act>

G.B. Mukaldyeva , **D.B. Makhambetsaliyev**

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: gulyiya@mail.ru; mahambetsaliyev@mail.ru

COMPARATIVE ANALYSIS OF JOINT STOCK COMPANIES OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES

The market transformation of Kazakhstan's economy has caused a revival of Kazakhstan's shareholding law. Among the most important players in the market economy of any country that has already reached the required level of capital-building are economic partnerships and societies.

In today's market transformation, the company as an organizational form of business takes on special importance. The classic function of the company is to attract and long-term accumulation of capital. The availability of capital is vital for businesses. The shareholder form is optimal for anonymously combining a large number of participants, allows to attract additional investments by issuing shares, "removes" the differences between different forms of capital and thus facilitates their overflow ingressing out industry in the industry. Economic growth needs investment. One of the most effective ways to concentrate free resources and turn them into investments are joint-stock companies.

Method of research. The methodological basis of scientific research is a set of methods of scientific knowledge, among which the leading place is occupied by the dialectical method. This scientific article uses General scientific methods of cognition, which, first of all, should include formal logical methods (analysis, synthesis, induction, deduction, analogy), as well as special legal methods (formal legal, the method of comparative law and system analysis).

The theoretical basis of the study was the theoretical and scientific-practical work of Russian scientists on the legal regulation of share capital, changes in the structure of shareholders in the reorganization of joint-stock companies, including the change of ownership of a joint-stock company, as well as fundamental work in the theory of civil and corporate legislation.

Key words: joint-stock company, legal entity, entrepreneur, authorized capital, legal status, procedure of creation, activity, rights and obligations of shareholders, procedure of formation and functioning of bodies of joint-stock company.

Г.Б. Мұқалдиева, Д.Б. Махамбетсалиев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: gulyiya@mail.ru; mahambetsaliyev@mail.ru

Қазақстан Республикасының және шет елдердің акционерлік қоғамдарының салыстырмалы талдауы

Қазақстандық және шет елдердің экономиканың нарықтық өзгеруі қазақстандық акционерлік қоғамның құқықтық жағдайының қайта жаңғыруына себеп болды. Капиталды жинақтаудың қажетті деңгейіне жеткен кез келген елдің нарықтық шаруашылығының неғұрлым маңызды субъектілерінің қатарына шаруашылық серіктестіктер мен қоғамдар жатады.

Нарықтық өзгерістердің қазіргі жағдайында акционерлік қоғам кәсіпкерлік қызметтің ұйымдық нысаны ретінде ерекше маңызға ие болады. Акционерлік қоғамның классикалық функциясы капиталды тарту және ұзақ мерзімді шоғырландырудан тұрады. Капиталдың болуы кәсіпорындар үшін маңызды. Акционерлік нысан қатысушылардың үлкен шеңберін жасырын біріктіру үшін оңтайлы болып табылады, акцияларды шығару жолымен қосымша инвестициялар тартуға мүмкіндік береді, капиталдың әртүрлі нысандары арасындағы айырмашылықтарды «алып тастайды» және сол арқылы олардың саладан салаға құйылуын жеңілдетеді.

Экономикалық өсім инвестицияны қажет етеді. Еркін ресурстарды шоғырландырудың және оларды инвестицияларға айналдырудың ең тиімді тәсілдерінің бірі Акционерлік қоғамдар болып табылады.

Зерттеу әдістері. Ғылыми зерттеудің әдіснамалық негізін ғылыми таным әдістерінің жиынтығы құрайды, оның ішінде жетекші орынды диалектикалық әдіс алады. Осы ғылыми мақалада танымның жалпы ғылыми әдістері пайдаланылды, оларға ең алдымен формальды-логикалық әдістерді (талдау, синтез, индукция, дедукция, аналогия), сондай-ақ арнайы заңдық әдістерді (формальды-заңдық, салыстырмалы құқықтану және жүйелік талдау әдісі) жатқызуға болады.

Зерттеудің теориялық негізін акционерлік капиталды құқықтық реттеу мәселелері бойынша ресейлік және қазақстандық ғалымдардың теориялық және ғылыми-практикалық жұмыстары, акционерлік қоғамдарды қайта ұйымдастыру кезінде, оның ішінде акционерлік қоғамның меншік иесі өзгергенде акционерлер құрылымының өзгеруі, сондай-ақ азаматтық және корпоративтік заңнама теориясы саласындағы негізгі жұмыстар құрайды.

Түйін сөздер: акционерлік қоғам, заңды тұлға, кәсіпкер, жарғылық капитал, кәсіпорындар, құқықтық жағдай, құру тәртібі, акционерлердің құқықтары мен міндеттері, акционерлік қоғам органдарының құрылу және жұмыс істеу тәртібі.

Г.Б. Мұқалдиева, Д.Б. Махамбетсалиев

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: gulyiya@mail.ru, mahambetsaliev@mail.ru

Сравнительный анализ акционерных обществ РК и зарубежных стран

Рыночное изменение экономики Казахстана и зарубежных стран способствовало возрождению правового положения казахстанского акционерного общества. К числу наиболее важных субъектов рыночного хозяйства любой страны, достигших необходимого уровня накопления капитала, относятся хозяйственные товарищества и общества. К числу наиболее важных субъектов рыночного хозяйства любой страны, уже достигшей необходимого уровня обобществления капитала, относятся хозяйственные товарищества и общества.

В современных условиях рыночных преобразований акционерное общество как организационная форма предпринимательской деятельности приобретает особое значение. Классическая функция акционерного общества состоит в привлечении и долгосрочном аккумулировании капитала. Наличие капитала имеет жизненно важное значение для предприятий. Акционерная форма является оптимальной для анонимного объединения большого круга участников, позволяет привлечь дополнительные инвестиции путем выпуска акций, «снимает» различия между разнообразными формами капитала и облегчает тем самым их перелив из отрасли в отрасль.

Экономический рост нуждается в инвестициях. Одним из наиболее эффективных способов концентрации свободных ресурсов и превращения их в инвестиции выступают акционерные общества.

Методы исследования. Методологическую основу научного исследования составляет совокупность методов научного познания, среди которых ведущее место занимает диалектический метод. В настоящей научной статье использованы общенаучные методы познания, к которым, прежде всего, следует отнести формально-логические методы (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия), а также специальные юридические методы (формально-юридический, метод сравнительного правоведения и системного анализа).

Теоретическую основу исследования составили теоретические и научно-практические работы российских ученых по вопросам правового регулирования акционерного капитала, изменения структуры акционеров при реорганизации акционерных обществ, в том числе при перемене собственника акционерного общества, а также основополагающие работы в области теории гражданского и корпоративного законодательства.

Ключевые слова: акционерное общество, юридическое лицо, предприниматель, уставный капитал, enterprises, предприятия, правовое положение, порядок создания, деятельности, права и обязанности акционеров, порядок образования и функционирования органов акционерного общества.

Introduction

The Civil Code of the Republic of Kazakhstan is the first joint-stock company is recognized as a form of legal entity. Thus, the personal law of the companies approved by the personality itself, according to the Article 34 of the Civil Code, the company that is compatible with the law of the legal definition of property and personal non-property rights on its own behalf, and to perform tasks related to the im-

plementation of the court the ability to act as a plaintiff and approved. Such legal subject to the effective implementation of the activities of the joint-stock company will be deemed to belong to the ownership of the property is the foundation of society.

The company's third feature of the Civil Code and "Law" that the provisions of limited liability for the debts of the company and its shareholders and their property on the basis of isolation responsibility of the property restrictions. In addition, Article 44 of

the Civil Code, the Law on Joint Stock Companies «and» in accordance with Article 85, the participants of the joint-stock company own the property separate from the property, which it owns all its obligations; is responsible for the property and shall not be liable for the obligations of its founders and shareholders, and in turn, the overall position of the joint-stock company cannot be responsible for the obligations of its shareholders and the extent of the value of their shares by the company bears the risk of losses associated with the activities.

The fourth and fifth of the above-mentioned symptoms, joint stock companies not a legal definition, but they are not the property of a person, created as a result of the merger are important to any commercial organization. The company created by the shareholders for the purpose of determining the legal and regulatory; the latter in the law to limit the status of (the company) in the provision of legal and moral autonomy. However, the company created by the shareholders and the existence of significant shareholders, as well as being interested in the success of its business, and the proper management of the property and its fruit is not difficult to understand that is also interested in the position.

Main part

According to the article 6 of the law on joint-stock society or its organization in accordance with the existing legal entity (or an existing legal entity) may be formed by means of the reorganization. In other words, that the decision on the establishment of a joint-stock company law and the law is defined as the founders of the joint stock and (or) legal entities can be formed. In particular, the law and the decision on the establishment of joint-stock company is defined as the founders of the joint stock and (or) legal entities that form.

The first constituent meeting of the decision on the establishment of a joint stock company, the founders: the company signed a contract to agree to the establishment of the foundation, the selection of the company's registrar, receives its charter, announced the decision on state registration of the shares, the company's joint venture in accordance with the law and establishing a procedure for the establishment of the founders the introduction of the payment of the share capital of the company to identify persons carrying out the assessment of the property, as well as its state registration on behalf of the company to choose the persons authorized to sign the documents to be adopted at the meeting.

All the decisions of the Constituent Assembly are formalized by protocol. The content of the foundation agreement difference of commercial secrets of the constituent parties of the minutes of the meetings of the same nature of the public or to a certain extent (the foundation agreement difference again) provisioning and other authorized bodies, counter parties to conclude an agreement on the terms (for example, the registrar, valuers and the judicial authorities, the Financial Market and Financial Institutions Supervisory Agency) to confirm the decisions made by the founders of the society is or can be.

According to the Kazakhstan laws we are going to say about the two cases relating to the status of a joint-stock company.

As it has been said the joint-stock company is dedicated for the large business groups and the conflicts in the former (between the authorities and the shareholders of the company, shareholders and other risks) will be guessed the governing by the regulations according to the aims. The law does not prohibit the using this form in the large and small business sphere, but capitalization, accounting, corporate management and demands sufficient by the problems which bring the difficulties to the joint-stock society and, usually it does not allow the development of small and medium-sized business.

The minimum amount of the authorized capital refers to the differences of the legal requirements of the joint-stock company and a limited liability company (the most popular form of small and medium-sized businesses) as in outstanding example. So, the "Act" in accordance with Article 10, the authorized capital's minimum volume of the company for the financial year (from the 1st of January to the 31st of December) is the monthly value of 50,000 times which was marked by the law. In turn, the amount of the charter capital of a limited liability company of such monthly rates of (On joint stock companies the law of the Republic of Kazakhstan 2003: Article 2) LLC must not be less than 100 the amount that is equivalent to the amount corresponding to the value of the share capital of less than the minimum requirement of 500 times. Moreover, for a number of types of business activities, the law only requires the use of the legal form of a joint stock society, but also a high minimum capital requirements, for example, banks (for the period of validity of the claims, and the location of the branches of the banks), which is in the amount of one billion to ten billion. High performances were established for pension funds and for some other types of services.

Thus, the requirements of commercial organizations authorized to the capital that organizational

and legal form to be separated by volumes show the intention that legislator wants to use the joint stock form large businesses (The Civil Code of the Republic of Kazakhstan, 1994: Article 85). As the second it's connected with Kazakhstan legislation that is still granting for the not commercial formation of in the joint-stock form. (Article 34 of the Civil Code). It cannot be ruled out that there was the organization called Kazakhstan Stock Exchange in the practice of Kazakhstan. However, economic and legal point of view, the effectiveness of any such forms of co-existence and validity were not observed.

As well as, there will be some important problems connected with the disposal of its shares in the management of non-profit organizations. (first of all, in terms of limiting the competence of the shareholders).

Moreover, Kazakhstan legislation suggests a wide selection for the purpose of the establishment of non-profit organizations and their subject, depending on the composition of the founders (Sharipova, 2003: 29).

However, no one of these forms does not take in to the property interests of a non-profit organization of the founders, and at that time the economic value of the shares (through its ownership of key competence) is that the subject will buy the account the dividends on the shares of the entity. Therefore, non-profit organizations in the form of joint stock company first of all theoretically, unjustified and, secondly, for the economic system of any significant economic or social benefits.

It is effective to denial of the possibility of the establishment of joint-stock company in the form of non-profit organizations. As though as it is shown in the literature that there were opinions about corporations are non-profit organizations, the development of corporate legal is unreasonable. Therefore, we should acknowledge that legal entities that were establish had in the form of joint-stock companies, corporate companies and corporations must be considered as the commercial organizations (Karagusov, 2016:12).

An important symbol of joint stock company is the issue of shares and its formation the arrangement of them between the shareholders (The Republic of Kazakhstan "On the Securities Market Law", 2003). As it's shown in the law on joint-stock company the issue of shares and the extent of their respective allocation will be given the key to the settlement of the legal status of the company: the founding act of the agreement is terminated by the state registration of the shares, after the company's shares, and the others will be created.

In today's world of scientific literature, there are more than a hundred different interpretation of the concept of «corporation». According to Business Law Dictionary, the corporation is understood to be a legal structure approved at the state level, which allows the company to organize a separate legal entity among its owners – as a legal entity. In this capacity, the Corporation may enter into contracts, acts as a plaintiff and/or defendant, issue shares to raise capital, and perform other activities related to the conduct of business. The personal responsibility of the owners of the Corporation (i.e. shareholders) at the legal level is legally separated from the corporation's liability and debts (the latter are limited by its assets). A business corporation is usually created as a profit-making enterprise (Basin, 2003:155).

The intelligent legal dictionary of Baskakova M.A. gives us the following definition: A corporation is a set of persons united to achieve any goal and form an independent subject of law – a legal entity. The Corporation is a widely used form of business organization in developed countries, providing for the share ownership of participants and the management functions of professional managers «employees» (Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General part), 2012). Based on the above definitions, it can be concluded that according to the Business Law Dictionary, a Corporation can be organized only as a joint-stock company, allows the possibility of issuing shares. The second definition specified in the Explanatory legal dictionary, on the contrary, does not clearly specify the characteristics of a legal entity, its organizational and legal form, which allows to identify the special status and specific features of «corporations» among other legal entities.

Having understood the definition of the corporation, we would like to dwell on the types and features of some corporations in the Republic of Kazakhstan and an abroad.

Based on the analysis of information on the types of corporations in the Republic of Kazakhstan well as legislation enshrining the legal status of individual corporations, we propose the following classification of corporations, characteristic of our country:

- 1) Ordinary corporations;
- 2) Multinationals;
- 3) Social – entrepreneurial corporations.

To define an ordinary Corporation in this context, we propose to use the above definition with the addition that an ordinary Corporation is a commercial legal entity organized in the form of a joint-stock company or a limited liability partnership es-

established to conduct large business in the territory of the Republic of Kazakhstan. Cross-border corporations (TNCs) are defined under international law as a legal entity (a set of legal entities):

- owning, managing or operating property in the territories of two or more states;
- formed by legal entities of two or more states;
- Registered as a corporation under the Convention on Cross-Border Corporation (the «Convention») (The concept of development of corporate legislation of the Republic of Kazakhstan, 2011).

The member states are 12 CIS countries, namely: Kazakhstan, Russia, Armenia, Belarus, Ukraine, Moldova, Tajikistan, Georgia, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Azerbaijan and Uzbekistan. According to the Convention the concept of «transnational Corporation» includes various transnational structures, including financial and industrial groups, companies, concerns, holdings, joint ventures, joint-stock companies with foreign participation, etc. an example of TNCs in Kazakhstan may be the joint-stock company. Transnational company «Kazchrome». The TNCs legal regime involves business activities in various countries through the establishment of branches and subsidiaries. These companies have a relatively independent service, production and marketing of finished products, research and development, customer service etc. In general, they constitute a single large production complex with ownership over the share capital of only representatives of the and founding country. At the same time, branches and subsidiaries may be mixed enterprises with predominantly national participation of the home country. The Social and Entrepreneurial Corporation (SPC) refers to a legal entity in the form of a public company, created by the Government of the Republic of Kazakhstan (Convention On transnational corporations of 06 March 1998). This type of corporation in Kazakhstan appeared relatively recently, although for the first time they were mentioned in the message of the ex-president of the Republic of Kazakhstan Nazarbayev N.A. «Strategy of Kazakhstan's entry into the 50 most competitive countries in the world» in 2006.

The creation of the (SPC) in Kazakhstan used the experience of the United States «Regional Economic Development Corporations (EDS – Regional Economic Development Corporations) », Western Europe, in particular, Great Britain and Denmark – «social enterprises». For example, in the United States there is the «Public works and Economic Development Act of 1965 in England», the Economic Development Agency Act of 1998.

The American Economic Development Corporation (KER) model is an organization that mediates assistance to private businesses in dealing with the state. The main task of the care is to reduce the bureaucratic process, to assist in obtaining subsidies grants, tax benefits and other privileges. Grants given to private businesses by the state and other organizations are initially transferred to the Economic Development Corporation, which distributes them in accordance with the requirements of the recipients of these funds and benefits.

Social entrepreneurship in European countries is a business whose main task is to help solve the problems of social development, whose income is primarily for the retaliation of these tasks, rather than on maxi mining profits. These organizations provide, assistance to the poor, create jobs for the disabled or unemployed, promote small business, and provide various trainings. However, such organizations in these countries are created on the initiative of groups of business leaders, and with a small share of the state' participation and in Kazakhstan's SPC the share of the state is significant.

The main function of Kazakhstan's SPC, entrusted to it by the Government, is to participate in social, innovative projects, as well as in the productive activities of the region in which it was created. With each SPC, a Regional Social Fund is established that reviews and participates in the development and implementation of social development projects in the region; promotes financial and technical assistance from individuals and businesses for the economic and social development of the region, funds the social project (Kazakov, 2000:71).

In accordance with the government's resolution «On the approval of the list on national management holdings, national holdings, national companies» there are currently 16 SPC in 14 regions of the Republic of Kazakhstan (The law of the Republic of Kazakhstan “on social and entrepreneurial corporations”, Astana, January 2008).

There are many other types of corporations in the world. Under-Anglo-Saxon law, corporations can be private closed (private) and public open (public). By law, U.S. corporations are considered in abroad sense, including various types of legal entities. Distinguish between corporations that have a for profit (business Corporation) and not with the purpose of extraction of profit (non-entrepreneurial Corporation). The main role is played by corporations of the first type. Corporations in the United States can be created only in the form of a limited liability company, where all shareholders legally and for tax purposes are different from the Corporation

itself and are limited in liability for the debts of the Corporation only to the extent of their share in the authorized capital of the enterprise.

In the direction of activity highlight:

1) public corporations (in the UK they are called «public»), which include, for example, municipalities;

2) quasi-public (quasi-state), acting as private, but with some state support;

3) entrepreneurial (private) created for profit;

4) non-entrepreneurial corporations (such as government, city, municipals, political associations, as well as charitable, religious, educational and other similar institutions).

By its legal status, the American business Corporation is similar to a joint-stock company of continental law countries (On foreign experience of functioning of social and entrepreneurial corporations.).

Based on the specifics of taxation, all corporations are divided into two types in the United States – C Corporation and S (Small) Corporation. Corporations in the U.S. are registered as C Corporations.

C Corporation is entitled to have an unlimited number of U.S. resident and non-resident shareholders (individuals and entities) unless the corporation provides professional services, is not a charitable organization or doesn't involved in trust activities related to real estate investments. C Corporation may issue shares of various types, and in some states, it is allowed to issue shares on the bearer, dividends distributed to shareholders if C Corporation decides to distribute dividends.

S Corporation is entitled to have no more than 75 shareholders, who can only be individuals-residents on the United States. S Corporation may have shareholders-legal entities, if the corporation is involved in trust activities related to real estate investments. S Corporation can issue only name shares. Profits of S Corporation are not subject to corporate taxation, as the tax status of this corporation stipulates that all profits of the corporation are distributed to shareholders, and only the shareholders of S Corporation are subject to taxation in the U.S. (The concept of development of social and entrepreneurial corporations. Astana, 2012).

For example, in Russia, the possibility of state corporations in the form of non-profit organizations, which are created under federal law (Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 6, 2011:№ 376).

Multinational corporations, which are understood to be international corporations that bring

together national companies of a number of states on a production and scientific and technical basis, or global corporations, which are large and largest financial, industrial, scientific, technological, trade and service associations (Russian Dictionary of law, 2000:704).

Every year, thousands of foreign entrepreneurs seek to register a company in the United States, one of the most prestigious and promising jurisdictions in the business world. Nearly a third of the business entities operating in America are LLC, a large part of which are equity firms (Butler, 1998:79-86).

According to Thomson Reuters data, U.S. equity markets have significantly improved their performance compared to previous years, particularly in the first nine months of 2018, revenue from stock offerings and offers U.S. stock-related issuers were nearly 9 percent higher than in the same period in 2017, at \$181.9 billion (Platonova, 1998:№1,2). The study also found that in the first nine months of 2018, the initial public offering (IPO) made by U.S. issuers reached its highest level compared to previous years, starting in 2014. As for 2019, the figures continue to grow, thus creating the most favorable environment for those wishing to register a company in America and open a corporate account in the United States.

The most popular sectors to place shares during the period were:

17% are health care;

20% – the field of technology;

14% are in the energy and electricity sectors;

13% – service sector (financial business).

The best results for this period were shown by the issuers' offers in fast-growing markets and with proven management teams (Syrodoyev, 1996:12).

Thus, it can be concluded that in different countries, depending on the legal system, the history of development of both the country and corporate relations, as well as other objective factors, there are different approaches to determining the concepts and types Corporations. And, summing up all of the above, we want to note that in Kazakhstan every day the issue of legislative consolidation of such concepts as “corporation” and “corporate relations” becomes more and more urgent. We believe that the creation of a coherent and internally consistent system of corporate legislation, the improvement of some of its provisions will allow getting positive results in the form of further growth and development of entrepreneurial reducing the number of corporate disputes and attracting more investment to the Republic of Kazakhstan.

Литература

- Закон Республики Казахстан «Об акционерных обществах» (2003, 13 мая).
Гражданский кодекс Республики Казахстан (1994, 27 декабря)
Анатомия корпоративного права // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30969126.
Карагусов Ф. С. «Основы корпоративного права и корпоративного права Республики Казахстан», https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33630798.
Закон Республики Казахстан «О рынке ценных бумаг» (2003, 2 июля).
Басин, Ю. Г. Избранные труды по гражданскому праву. – М.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 155.
Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) с изменениями от 26 декабря 2012 года (1994, 27 декабря).
Концепция развития корпоративного законодательства Республики Казахстан, <https://articlekz.com/article/13329>.
Конвенция о транснациональных корпорациях от 06 марта 1998 года. 10. Казаков И.А. транснациональные корпорации и элементы регулирования в мировом экономическом пространстве // Вестник Московского университета. – 2010. – С. 71.
Указ Президента Республики Казахстан «О мерах по созданию и обеспечению деятельности социально-предпринимательских корпораций» (в ред. от 20.07.2008).
Закон Республики Казахстан «О социальных и предпринимательских корпорациях», Астана, январь 2008 года, https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30084417
О зарубежном опыте функционирования социальных и предпринимательских корпораций. <http://www.iimp.kz/Lists/articles/DispForm.aspx?ID=957> Хм.
Концепция развития социально-предпринимательских корпораций. – Астана, 2012. <http://minplan.gov.kz/economy-about/8980/45828/>.
Постановление Правительства Республики Казахстан от 6 апреля 2011 года № 376 «Об утверждении перечня национальных управляющих холдингов, национальных холдингов и национальных компаний», <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100000376> Russian юридический словарь (2000): право и бизнес (русско-английский, англо-русский). 8-е изд., сборный. Я ДООП. М.: Финансы и статистика, 704 С.
Батлер В.Е. (1998) Основные положения российской публичной компании и американской корпорации // Государство и право. Вып. 7. – С. 79-86.
Платонова Н. (1998) О правовом положении предпринимательской корпорации в США. №1, 2.
Сыродоев О. Н. (1996) Акционерное право России и США (сравнительный анализ).

References

- Zakon Respubliki Kazahstan” Ob akcionerlyh obshhestvah “ (2003, 13 maja) [The Republic of Kazakhstan “On Joint-Stock Companies Law” (2003, May 13)]. – Almaty. – 2003.
Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazahstan (1994, 27 dekabrja) [The Civil Code of the Republic of Kazakhstan (1994, December 27)]. – Almaty. – 1995.
Anatomija korporativnogo prava [The Anatomy of Corporate law] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30969126.
Karagusov F. S. Osnovy korporativnogo prava i korporativnogo prava Respubliki Kazahstan [Fundamentals of corporate law and corporate law of the Republic of Kazakhstan], https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33630798.
Zakon Respubliki Kazahstan” O rynke cennyh bumag “ (2003, 2 ijulja) [Law of the Republic of Kazakhstan “on the securities market” (2003, July 2)]. – Almaty. – 2005.
Basin, Ju. G. (2003) Izbrannye trudy po grazhdanskomu pravu [Selected works on civil law]. Izdatel’stvo “Juridicheskij centr Press”. – P.155
Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazahstan (Obshhaja chast’) s izmenenijami ot 26 dekabrja 2012 goda (1994, 27 dekabrja) [Civil code of the Republic of Kazakhstan (General part) as amended on December 26, 2012 (1994, December 27)]. – Almaty. – 2012.
Konceptija razvitija korporativnogo zakonodatel’sтва Respubliki Kazahstan [Concept of development of corporate legislation of the Republic of Kazakhstan] // <https://articlekz.com/article/13329>.
Konvencija o transnacional’nyh korporacijah ot 06 marta 1998 goda [Convention on transnational corporations of 06 March 1998].
Kazakov I.A. (2010) Transnacional’nye korporacii i jelementy regulirovanija v mirovom jekonomicheskom prostranstve. Vestnik Moskovskogo universiteta. [Transnational corporations and elements of regulation in the world economic space. Bulletin of the Moscow University]. – P.71
Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan “O merah po sozdaniju i obespecheniju dejatel’nosti social’no-predprinimatel’skih korporacij” (v red. ot 20.07.2008) [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan “on measures to create and ensure the activities of social and entrepreneurial corporations” (ed. from 20.07.2008)].
Zakon Respubliki Kazahstan “O social’nyh i predprinimatel’skih korporacijah”, Astana, janvar’ 2008 goda [Law of the Republic of Kazakhstan “on social and business corporations”, Astana, January 2008] // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30084417
Ob zarubezhnom opyte funkcionirovanija social’nyh i predprinimatel’skih korporacij [About foreign experience of functioning of social and entrepreneurial corporations] // <http://www.iimp.kz/Lists/articles/DispForm.aspx?ID=957> Hm.
Konceptija razvitija social’no-predprinimatel’skih korporacij. Astana, 2012. [Concept of development of social and entrepreneurial corporations. Astana, 2012.] // <http://minplan.gov.kz/economyabout/8980/45828/>.

Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 6 aprelja 2011 goda № 376 "Ob utverzhdenii perechnja nacional'nyh upravljajushchih holdingov, nacional'nyh holdingov i nacional'nyh kompanij" [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 6, 2011 No. 376 "on approval of the list of national managing holdings, national holdings and national companies"] // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100000376>Russian juridicheskij slovar' (2000): pravo i biznes (rusško-anglijskij, anglo-russkij). 8-e izd., sbornyj. Ja DOP. M.: Finansy i statistika, 704 S. [<http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100000376>Russian Russian dictionary of law (2000): law and business (Russian-English, English-Russian). 8th ed., collected. Ya ADD. M.: Finance and statistics] – 704 P.

Batler V. E. (1998) Osnovnye položenija rossijskoj publichnoj kompanii i amerikanskoj korporacii / gosudarstvo i pravo [Basic provisions of the Russian public company and American Corporation / state and law]. – V.7. 79-86 S.

Platonova N. (1998) O pravovom položenii predprinimatel'skoj korporacii v SShA №1, 2. [On the legal status of an entrepreneurial Corporation in the United States].

Syrodoev O. N. (1996) Akcionerное pravo Rossii i SShA (sravnitel'nyj analiz) [joint stock law of Russia and the USA (comparative analysis)].

A.A. Urisbaeva , **S.R. Ermuhametova** , **D.A. Alkebaeva**

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: Urisbaevaainur_7@mail.ru; saulehan11r@mail.ru; alkebaeva.zhanat@gmail.com

CIVIL PROCEEDINGS AS A PROCEDURAL FORM OF THE JUDICIAL POWER REALIZATION

The problem of the ratio of legal categories to “civil law” and “civil process” is a debatable one in the civility procedural doctrine. For the purposes of this study, these legal categories are used as identical. The term “civil proceedings” is used in the current procedural legislation. In the light of the reform of the current procedural legislation, the definition of the concept, purpose and objectives of civil litigation is a relevant. The concept of civil procedure (process) in the doctrine of civil procedural law is debatable. The science of civil procedural law discusses the concepts of a broad and narrow understanding of the civil process. Proponents of narrow interpretation refer to the civil process only the work of the court to implement justice in civil cases.

As well as the scientific article states theoretical and practical research of civil proceedings as specialization as a procedural form. General provisions having initial importance for such cognition by the science of civil procedure law are defined and characterized, their influence on specialization and its characteristic is also recognized. According to the authors, this approach reflects the development of branch domestic legislation and law, legal practice and legal doctrine, with a special role – procedural. It allows to correctly establish and correctly explain, holistically and systematically understand the legal form of the procedural form and its action in accordance with the subject of the judicial examination, when the results achieved are verified, confirmed or denied its perfection.

Key words: civil procedure, civil proceedings, arbitration process, procedural form, the science of civil procedure law, specialization as a research area.

A.A. Урисбаева, С.Р. Ермухаметова, Д.А. Алкебаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: Urisbaevaainur_7@mail.ru; saulehan11r@mail.ru; alkebaeva.zhanat@gmail.com

Азаматтық сот ісін жүргізу – сот билігін жүзеге асырудың іс жүргізу нысаны ретінде

«Азаматтық сот ісін жүргізу» және «азаматтық процесс» құқықтық санаттарының арақатынасы проблемасы өркениеттік іс жүргізу доктринасында пікірталас болып табылады. Осы зерттеудің мақсаттары үшін осы құқықтық санаттар ұқсас ретінде қолданылады. Қолданыстағы іс жүргізу заңнамасында азаматтық сот ісін жүргізу термині пайдаланылады. Тұрғысынан реформалау қолданыстағы іс жүргізу заңнамасының түсінігі, мақсаттары мен міндеттері, азаматтық сот ісін жүргізу өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Өркениеттік іс жүргізу құқығы доктринасында азаматтық сот ісін жүргізу (процесс) ұғымы пікірталас болып табылады. Азаматтық іс жүргізу құқығы ғылымында азаматтық процесті кең және тар түсінудің тұжырымдамалары талқыланады. Тар мағынада түсіндіруді жақтаушылар азаматтық процеске тек соттың азаматтық істер бойынша сот төрелігін жүзеге асыру жөніндегі қызметін ғана жатқызады. Азаматтық процесс кең мағынада соттың және процестің басқа да қатысушыларының қызметін қамтиды.

Сонымен қатар, ғылыми мақалада азаматтық сот ісін жүргізудің теориялық-практикалық зерттеулері, оны іс жүргізу формасы ретінде мамандандыру көрсетіледі. Азаматтық іс жүргізу құқығын ғылымның осындай тануы үшін бастапқы маңызы бар жалпы ережелер айқындалады және сипатталады, сондай-ақ олардың мамандануына және оның сипаттамасына әсері де танылады. Авторлардың пікірінше, мұндай тәсіл салалық отандық заңнама мен құқықтың, заң тәжірибесі мен құқықтық доктринаның, ерекше рөлді – іс жүргізу кезінде дамуын көрсетеді. Ол іс жүргізу нысанының заңды ресімделуін және оның іс-әрекетін қол жеткізілген нәтижелермен тексерілгенде, оның жетілдірілуі расталғанда немесе теріске шығарғанда сот қарауының мәніне сәйкес дұрыс анықтауға және дұрыс түсіндіруге, тұтас және жүйелі түрде түсінуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: азаматтық сот ісін жүргізу, азаматтық процесс, арбитраждық процесс, іс жүргізу нысаны, азаматтық іс жүргізу құқығы ғылымы, зерттеу бағыты ретінде мамандануы.

А.А. Урисбаева, С.Р. Ермухаметова, Д.А. Алкебаева
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: Urisbaevaainur_7@mail.ru; saulehan11r@mail.ru; alkebaeva.zhanat@gmail.com

Гражданское судопроизводство как процессуальная форма реализации судебной власти

Проблема соотношения правовых категорий «гражданское судопроизводство» и «гражданский процесс» является дискуссионной в цивилистической процессуальной доктрине. Для целей настоящего исследования данные правовые категории употребляются как тождественные. В действующем процессуальном законодательстве используется термин «гражданское судопроизводство». В свете реформирования действующего процессуального законодательства определение понятия, цели и задач гражданского судопроизводства является актуальным. Понятие гражданского судопроизводства (процесса) в доктрине цивилистического процессуального права является дискуссионным. В науке гражданского процессуального права обсуждаются концепции широкого и узкого понимания гражданского процесса. Сторонники узкого толкования относят к гражданскому процессу только деятельность суда по осуществлению правосудия по гражданским делам. В широком смысле гражданский процесс включает в себя деятельность суда и других участников процесса.

Также в научной статье констатируется теоретико-практическое исследование гражданского судопроизводства в качестве специализации его как процессуальной формы. Определяются и характеризуются общие положения, имеющие исходное значение для подобного познания наукой гражданского процессуального права, также признается и их влияние на специализацию и ее характеристику. По мнению авторов, такой подход отражает развитие отраслевого отечественного законодательства и права, юридической практики и правовой доктрины, при особой роли – процессуальной. Он позволяет правильно установить и верно объяснить, целостно и системно понять юридическое оформление процессуальной формы и ее действие сообразно предмету судебного рассмотрения, когда достигнутыми результатами проверяется, подтверждается или опровергается ее совершенство.

Ключевые слова: гражданский процесс, гражданское судопроизводства, арбитражный процесс, процессуальная форма, наука гражданского процессуального права, специализация как направления исследования.

Introduction

The Constitutional Law on the Status of Courts and Judges in the Republic of Kazakhstan, adopted on 25 December 2000, has become a very important element in the formation and improvement of the judicial system. In particular, the status of courts and judges was determined by constitutional laws, the courts were united into a single system and were the optimal and effective basis for the construction of courts and trials.

The concept of civil justice is closely linked to the concept of civil justice, and the science of civil procedural law has been discussed throughout its history and development. Some authors provide a broader interpretation of the civil process and attempt to uncover the composition of its main components. Other points of view support the idea of a complex civil litigation process based on a thorough and comprehensive analysis of the relationship between procedural and procedural relations in civil proceedings.

There is a need to use objective protection of certain safeguards when the rights of individuals or

organizations are violated by others and in the event of a future threat to remedies. He uses the right to defend himself against the obligatory side.

The right to protect the right is a category of material law. The Civil Code of the Republic of Kazakhstan provides for the protection of rights.

Main Part

The right to be protected is a procedural category. Law enforcement agencies legally define the form of enforcement as a definition of the right to protection and a decision to determine the practical situation of enforcement. The qualitative changes in the material legislation governing market relations show the need of society for procedural regulation. Public Relations: “The nature of the civil process – it creates various specific rights and therefore makes them inseparable.” Consequently, the link between material and procedural standards has clearly visible methodological significance for both procedural law and the creation of a more effective form of civil dispute resolution (Baimoldina 2001:44).

First, of all, we must understand the meaning of any stage of activity. The scene in the encyclopedic dictionary (from the Latin word “stadium”) refers to the period and period of development of any thing that has its own qualitative features. A civil process is a system of certain actions that are systematically carried out, for example, by any activity. It combines actions at different levels into levels, periods, stages, and cycles. And in general, we are talking about its stages. However, in procedural law theory, the process was not resolved unilaterally. Because of different explanations, the word “withindoor” needs to be considered in more detail.

Many authors agree that the concept of “step by step” implies a series of procedural actions that are clearly aimed at one thing. Trials are conducted in stages. This is called the civil justice phases.

The proceedings are part of a trial that combines procedural actions aimed at achieving a specific goal. The stages of civil proceedings are closely related but are relatively separate parts of civil proceedings. They are separated from each other by a procedural decision made accordingly.

At the same time, there is no consensus on dividing the civil process into stages. A number of authors argue that civil proceedings are divided into the following stages:

- Proceedings in the court of first instance;
- Proceedings in the court of second instance;
- Judicial review of decisions, rulings and rulings;
- Review of judicial acts on newly discovered circumstances;
- Doing the deed (Rozhkova 2005:12).

Each stage is characterized by its own goals: either the resolution of the dispute (in the first stage), or the consideration of a complaint (protest) against the court’s decision, which has not entered into legal force, and so on. But not every step is over. The trial may be terminated in the court of first instance if the court’s decision has not been appealed or challenged.

However, if a decision or objection is given, the case is referred to the court of second instance (appeal and cassation). In this case, the proceedings may be initiated after the case is completed in the court of second instance. Only a small proportion of decisions and rulings that have come into force will be reviewed under supervision or under new circumstances. Thus, the trial can end at any stage. This sign is crucial in the distribution of civil proceedings by stages. Not all authors agree with the aforementioned division of the civil process. In

theory, as a separate stage, the court of first instance conducts civil proceedings and prepares cases for consideration.

Russian prosecutor Y.K. Osipov reviewed seven lines.

Thus, M.Y. Lebedev defines civil proceedings as the statutory settled activities of the court and other participants in procedural legal relations concerning the consideration and resolution of disputes and other cases proceeding from the court material relations. In the opinion of N.A. Chechina and D.M. Chechot, civil proceedings are the procedure for the emergence and development of civil procedural relations, established for the right and rapid the court’s handling and resolution of civil cases; the manner in how civil justice is done.

In order to give the most accurate definition of civil proceedings (process), it is necessary to list the most important features of it. The first sign is the civil procedural relations between the court and other participants in the trial, which are formed during the consideration and resolution of the case. These legal relations specify the rights and obligations of the subjects under civil procedural law. The second sign is that civil procedural relations have been legally settled. There is a relationship between civil procedural relations and procedural actions.

In conjunction with these signs, the following definition can be given: a civil process is a set of procedural proceedings and civil procedure, which is settled between the court and other participants in the civil procedure (Yurova 2008 a: 14-15).

According to Gurvich’s argument, the process is thus divided: “First, its stages are revealed in procedural relations, and secondly, the unique basis of distribution is lost.”

At the same time, the question arises as to why the cassation and supervision process is being investigated, as well as the stages of civil proceedings and preparation of the case for trial. Attempts are being made at all stages of the proceedings to initiate civil proceedings and prepare the case for trial. From this, it would be desirable to divide the proceedings into the court of first instance into three parts: initiation of a case, preparation for trial and consideration of the case. The following are:

1. Trials in the first instance (from the moment of initiation of a case, decision or decision).
2. Proceedings in the court of second instance (appeal or cassation or protest, review of rulings and decisions).
3. The procedure for reviewing court decisions and rulings in the supervisory order.

4. Proceedings for review of court decisions, rulings and rulings on newly discovered circumstances.

5. Executive production (Vol.5 P.280).

Each stage of the proceedings has its responsibilities: for the court of first instance – the consideration of the dispute; for the court of second instance – appeal, cassation, protest against the decision or decision of the court of first instance; for the supervisory court – consideration of the protest of the official by the acts of the courts of first and second instance; executive proceedings – execution of court orders.

Initially, V.M. According to Sherstuk, civil proceedings consist of only two stages: trial and judicial review of the courts of first instance. Later, the author proposed to change this view and divide the civil process into cycles of law, not at the stage. These cycles include:

- Proceedings in the court of first instance;
- Proceedings in the court of second instance;
- Review of the case as a matter of supervision;
- Revisiting the case in new circumstances;
- Executive production.

Each of these cycles includes three factors: initiation of a case, preparation for trial and consideration of the case.

All of the above is a key element in the development of the civil process.

The stages of the civil process are a set of proceedings aimed at achieving the following objectives: the adoption of a lawsuit (complaint), trials, litigation, the publication of court acts, etc.

The civil process is determined by civil procedure law, as well as by the civil process (civil proceedings) established by civil procedure law. In our view, the stages of civil proceedings are stages that end with an act of court in accordance with the Civil Procedure Code. Therefore, agreeing with Osipov's opinion, the first stage of civil proceedings should begin from the moment of filing the complaint, from the moment of the decision on their conviction, acceptance or rejection. At this stage, judicial acts may be issued that could lead to the end of the civil process.

The correctness of the consideration and resolution of a civil case is inextricably linked to the notion of legality in civil proceedings, since procedural law in the implementation of justice is to be properly considered.

The legality is that strong legal foundation, without which it is impossible to build a house, because such a house will be destroyed, because at first

cracks will appear in the walls, and then its complete destruction. So, in the judicial process: there will be no proper enforcement of the rule of law – there will not be properly ensured disposability, adversarial parties and much more, without which it is impossible to implement justice effectively and quickly restore violated the rights and legitimate interests of individuals and entities. It is worth bearing in note that in accordance with procedural law not all violations of the law entail the cancellation of a court order by a higher court.

The requirement of proper consideration and resolution of the case applies not only to the law enforcement actions of the court, but also to all other subjects of civil proceedings, whose conduct in the consideration and resolution of the case must correspond to their rights and responsibilities, as established by procedural law (Yurova 2008 b: 12-34).

The timeliness of the civil case means that the deadlines for the commission of proceedings are met. As the general objectives of civil proceedings, correctness and timeliness are interconnected, as deadlines are set by law. When it is clear, the provisions of art should be taken into account when it is clear. 6 Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which provides for the right to a fair trial within a reasonable time by an independent and impartial court in determining civil rights and responsibilities.

Currently, the judges of the first instance, who bear the main and heaviest burden of resolving civil disputes, organize and conduct claims against individuals and entities, ensure the conduct of the trial, control the and are responsible for the work of secretaries, etc., which they should not do in principle. This takes a long time for the judge to spend on cases.

Therefore, the release of judges from their non-characteristic organizational and administrative functions will allow them to have a real opportunity to hear a large number of court cases in a timely manner.

There are differing views in the literature on civil procedural law about the relationship between the objectives and objectives of civil proceedings. In our opinion, the court's performance of the task of properly and in a timely manner to consider civil cases is a prerequisite for achieving the stated in Art. 150 GPC goals. These goals, the formation of respect for the law and the court can be achieved only as a result of the fair and professional performance of the courts set before them.

The objectives and objectives of civil proceedings defined in Art. 4 GPC RK, allow to correctly in-

interpret the rules of civil procedural law on the basis of their actual meaning (Yurova 2008 c: 37).

The Court is a binding subject of any procedural legal relationship, and its power is limited by law and is balanced by the procedural capacity of those involved in the proceedings. Each such person, being the second party of civil procedure, has the right to require the court to perform its procedural duties and, accordingly, to perform certain actions. The court has a similar right (Erpylova 2015:23-26). A civil process is a legal relationship between a court and a disputed party, with its purpose or recognition by a court of civil law belonging to one party because of the denial of this right by the other party, or by non-recognition of that right in view of assertions of the opposing side of the existence of it in its face (Bahin 2003:13).

Therefore, the GPC should take into account the special nature of civil procedure in the formulation of the concept of “parties” in the civil process. Thus, procedural relations should be defined in the legislation as the most important real legal category and the most important guarantee of an adversarial, lawful and fair trial. Finally, we believe that compliance with the moral principles of society, the rules of business ethics inherent in material law, may have difficulties in implementing them in a procedural manner, for example in the process of proof, where the evaluation of evidence strictly formalized and does not, we believe, give wide opportunities to appeal to the rules of business ethics and fairness. Indication in Art. 16 GPC that the judge evaluates the evidence on his own internal conviction, based on an impartial, comprehensive and full examination of the evidence available in the case in their totality, guided by the law and conscience, is clearly insufficient, as it is. Contained in Art. The 68 GPC provisions were certainly more formalized than the ethical notion of “conscience”, and the judge was more inclined to apply certain provisions of the law than to be guided by his conscience (Shak 2001:2-3).

An important problem with the procedural code remains the creation of a whole set of rules based on the original ideas, legal principles that permeate and cement the entire procedural mechanism. In general, the importance of judicial and judicial principles, and by their totality should be understood the fundamental tenets of the new branch of judicial law, cannot be overestimated. National constitutions and laws. It can be argued that the principles of material and procedural law are most directly involved in the regulation of legal relations, as are the rules of law itself. Principles define not only the “letter” but also the “spirit” and meaning of the law, which

allows judges to wisely combine the most stringent imperatives with the beginnings of humanism and justice. Ultimately, the point of this requirement is that the civil process provided the right decisions of the courts (Neshatayeva 2004:366).

In our opinion, most of the comments on the structure, general logic, legislative technique, principles and many other issues regulated by the GPC are related to the absence of serious theoretical study on a number of basic provisions of the code procedural problems and, as a result, a formal approach to many procedural rules and institutions (Klein 2018:15).

As already indicated, the regulatory exercise of civil procedure rules is due in large part to the need to adequately implement the rules of material law in the event of a dispute or other problems that make it difficult to implement certain or other rights (protection of statutory interest). To what extent the procedural procedure reflects in its inherent form the specifics of the method of legal regulation of a particular branch of material law, to what extent this procedure takes into account the peculiarities of material law and whether there is a scientifically sound concept, allowing the means of legislative technology, stylistics and semantics to reflect in procedural form the preservation of principled ideas inherent in material law – these and a number of other issues, the authors of the code, it seems to us, did not pay attention to due attention (Mamaev 2008:53).

Examples include civil law rules that ensure the fair, reasonable and fair exercise of their rights by citizens and legal entities, adherence to the moral principles of society, business rules Ethics. Integrity, reasonableness and fairness of the actions of participants in civil legal relations are assumed (Article 8 of the GPC). However, these provisions are not fully incorporated into procedural legislation. Okay, in Art. 218 GPC notes that the court’s decision should be lawful and justified. But there are many examples where a formally lawful and reasonable decision is unjust and not in accordance with the moral principles of society. However, the principle of fairness has not been adequately reflected in the GCC.

Private legal procedural form is necessary for resolving conflicts between materially equal subjects, which predetermines the possibility and necessity of maximum equality of the parties in adversarial and dispositive process. This form, in turn, taking into account the specifics of economic disputes involving professional economic entities, is divided into civil and arbitration proceedings. It cannot be excluded that other procedural forms may arise in the future, if it is required by consideration of newly

formed groups of cases with specialized features (for example, bankruptcy cases, and labor cases). Thus, the external differentiation of the procedural form depends and is directly related to the types of proceedings used for realization of judicial activity. At present, G.L. Osokina, for example, substantiates the existence of arbitration proceedings as norms regulating the procedure of consideration and resolution of civil cases by arbitration courts, which represent a full element of the system of civil procedure law (Osokina 2008:69).

In addition to the external differentiation of the procedural form, there is also its internal division: in addition to the traditional types of civil and arbitration proceedings, such as claim, special, "simplified" procedural rules are used to consider cases not related to the resolution of the conflict, to establish the actual circumstances of the case, which have not all, but only the most essential features of the private legal procedural form, in which the basic principles of judicial activity are implemented. These forms create an opportunity not to burden the court and the participants in the process with a long and costly trial. At the same time, they will make it possible to ensure certain guarantees of legality in each specific case, which are necessary to give legal effect to a judicial act issued as a result of such proceedings, which is binding on all State authorities, local self-government bodies, public associations, officials, citizens and organizations without exception and is subject to strict enforcement throughout the Russian Federation. At the same time, the latest procedural codes have shown a significant modernization and expansion of various simplified procedures, which is associated with the process of optimization of court proceedings and judicial activities, under which simple, indisputable cases were supposed to be considered without the use of extensive ordinary regulations. The simplification of the procedure arises when the process is conducted without summoning the parties, i.e. without a court session (Treushnikov 2002:7-18).

Law enforcement and law enforcement activities are characteristic of both jurisdictional and other bodies protecting citizens' rights by resolving legal

and social conflicts. Law enforcement relations are the activities of bodies empowered by virtue of their specific competence to carry out activities related to the application of certain regulatory requirements. This activity is peculiar to both jurisdictional and all other bodies related to the application of normative acts (e.g. public organizations, economic, etc.).

Enforcement as an activity does not exist by itself. This activity has a general direction – the application of law and, presumably, special purposes.

The essence of justice is expressed in the fact that only the court may rule on cases under consideration in accordance with the procedure established by law; any annulment or amendment of a court decision is permissible only by a higher court and only in accordance with the procedure established by the procedural legislation, i.e. in the form of a court hearing. Justice has special features that make it possible to distance this type of state activity from its other types, which are concluded:

- 1) The administration of justice on behalf of the State;
- 2) The specificity of the means and methods – justice is administered in the form of court sessions;
- 3) The administration of justice in the strictly procedural form established by procedural legislation;
- 4) In the administration of justice by special State bodies – the courts;
- 5) The wide publicity of judicial proceedings (Shvedova 1989:853-856).

Civil and procedural legal capacity is closely linked, but this is not an identical relationship. Procedural legal capacity in its objective aspects and in the subjects to which it belongs does not coincide with civil legal capacity. It has been established that civil rights can be protected not only through civil proceedings. A number of civil rights, for example in the area of housing, labor, land and other legal relations, are protected through administrative procedures. Conversely, it may be possible to demonstrate procedural legal capacity in disputes in the field of such legal relations, which are excluded from the scope of civil law activities of the person (Princekin 2015: 89).

Литература

Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: Учебник. В двух томах. Т. I. Общая часть (темы 1-15). – Алматы: КазГЮА, 2001. – С. 44.

См., например: Рожкова М.А. Мирная сделка: использование в коммерческом обороте. – М.: Статут, 2005. – С. 12.

Юрова Н.М. Международное гражданское процессуальное право: теоретические основы имплементации норм в правовой системе Российской Федерации. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – С. 14-15.

Подробнее изложение позиции авторов и ссылки на источники см.: Юрова Н.М. Указ. соч. 2008. С. 12-34.

- См.: Юрова Н.М. Указ. соч. 2008. С.37.
- Актуальные проблемы гражданского процесса: Материалы конференции / Под ред. С.В. Бахина – СПб., 2003. – С. 13.
- Шак Х. Международное гражданское процессуальное право: Учебник / Пер. с нем. – М.: Изд-во БЕК, 2001. – С. 2-3.
- Нешатаева Т.Н. Международное частное право и Международный гражданский процесс: Учебный курс в трех частях. – М.: ОАО Изд. дом Городец, 2004. – С. 366.
- Ерпылева Н.Ю. Международное частное право: Учебник для бакалавров и магистрантов. В 3 т. Том 3. – М.: Изд-во Юрайт, 2015. – С. 23-26.
- Мамаев А.А. Международная судебная юрисдикция по трансграничным гражданским делам. – М., 2008. – С. 53.
- Klein N.I. Settlement of disputes in the CIS countries, with business activity. 2018. p. 15.
- Осокина Г.Л. О сущности производств по делам об оспаривании решений третейских судов и о выдаче исполнительных листов на принудительное исполнение решений третейских судов // Тенденции развития гражданского процессуального права России: Сб. науч. статей. – СПб., 2008. – С. 69.
- Треушников М.К. Развитие гражданского процессуального права России // Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве. – М., 2004. – С. 20; Громошина Н.А. Административное судопроизводство: точка зрения процессуалиста // Актуальные проблемы гражданского права, гражданского и арбитражного процесса. Ч. 2. – Воронеж, 2002. – С. 7-18.
- Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 21-е изд., перераб., и доп. – М.: Русс яз., 1989. – С. 853, 856.
- Князькин С.И., Юрлов И.А. Гражданский, арбитражный и административный процесс в схемах с комментариями: учебник. – М.: Инфротропик Медиа, 2015. – С. 89.

References

- Baimoldina Z.H. Grajdanskoe protsessýalnoe pravo Respýblikí Kazahstan: Ýchebnik. V dvýh tomah. T. I. Obaia chast (temy 1-15). Almaty: KazGlÝA, 2001. S.44.
- Sm., naprimer: Rojkova M.A. Mirovaia sdelka: ispolzovanie v kommercheskom oborote. M.: Statýt, 2005. S.12.
- Ýrova N.M. Mejdýnarodnoe grajdanskoe protsessýalnoe pravo: teoreticheskie osnovy implementatsii norm v pravovoi sisteme Rossuskoj Federatsii. M.: Volters Klýver, 2008. S.14-15.
- Podrobnее izlozenie pozitsii avtorov i ssyki na istochniki sm.: Ýrova N.M. Ýkaz. soch. 2008. S.12-34.
- Sm.: Ýrova N.M. Ýkaz. soch. 2008. S.37.
- Aktýalnye problemy grajdanskogo protsessá: Materialy konferentsii / Pod red. S.V. Bahina SPb, 2003. S.13.
- Shak H. Mejdýnarodnoe grajdanskoe protsessýalnoe pravo: Ýchebnik / Per. s nem. M.: Izd-vo BEK, 2001. S.2-3.
- Neshataeva T.N. Mejdýnarodnoe chastnoe pravo i Mejdýnarodnyí grajdanskii protsess: Ýchebnyí kýrs v treh chastyah. M.: ОАО Изд. дом Gorodets, 2004. S.366.
- Erpyleva N.Ý. Mejdýnarodnoe chastnoe pravo: Ýchebnik dlía bakalavrov i magistrantov. V 3 t. Tom 3. M.: Izd-vo Ýrait, 2015. S.23-26.
- Мамаев А.А. Mejdýnarodnaia sýdebnnaia ýurisdiktsiia po transgranichnym grajdanskim delam. M., 2008. S.53.
- Klein N.I. Settlement of disputes in the CIS countries, with business activity. 2018. P.15.
- Osokina G.L. O sýnosti proizvodstv po delam ob osparivanii reshenui treteiskih sýdov i o vydache ispolnitelnyh listov na prinýditelnoe ispolnenie reshenui treteiskih sýdov // Tendentsii razvitia grajdanskogo protsessýalnogo prava Rossii: Sb. naých. statei. – SPb, 2008. S.69.
- Treyshnikov M.K. Razvitie grajdanskogo protsessýalnogo prava Rossii // Zametki o sovremennom grajdanskom i arbitrajnom protsessýalnom prave. — M., 2004. S. 20; Gromoshina N.A. Administrativnoe sýdoproizvodstvo: tochka zrennia protsessýalista // Aktýalnye problemy grajdanskogo prava, grajdanskogo i arbitrajnogo protsessá. Ch. 2. — Voronej, 2002. S. 7—18.
- Ojegov S.I. Slovar rýsskogo iazyka: 70000 slov / Pod red. N.Ý. Shvedovoi. 21-e izd., pere rab, i dop. M.: Rýss iaz., 1989. S. 853, 856.
- Knjazkin S.I., Ýrlov I.A. Grajdanskii, arbitrajnyí i administrativnyí protsess v shemah s kommentariami: ýchebnik. M.: Infrotropik Media, 2015. S.89.

4-бөлім
**ТАБИҒИ РЕСУРСТАР ЖӘНЕ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 4
**NATURAL RESOURCES
AND ECOLOGY LAW**

Раздел 4
**ПРИРОДОРЕСУРСОВОЕ
И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО**

A.Ye. Zhatkanbaeva , **A.K. Jangabulova** , **K. N.Aydarkhanova**

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: Ayzhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz; Arailym.Dzhangabulova@kaznu.kz; aidarhanovak@gmail.com

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF THE USE OF TRANSBOUNDARY WATER BODIES IN CENTRAL ASIA

Given article analyses the causes of increasing problems of shared water use by transboundary rivers in Central Asia. The existing complex problems of relations between the states of the region reduce the effectiveness of individual states, the work of industries, the level of life safety, the existence of water and terrestrial ecosystems. Water use in the region and the ability to control it is turning into a powerful mechanism of economic and political pressure from some states of the Central Asian region. According to the fact that on a number of issues the governments of Central Asia cannot come to a consensus, it is proposed to use the experience of Europe. It is noted that in spite of the development of contractual international water legislation, issues of joint water use are exacerbated in practice and develop into international conflicts. In order to avoid conflicts, the author believes that despite the active position of Kazakhstan in international politics and the quantity and quality of agreements concluded by him on the use of transboundary opening facilities, one should consider options for using own facilities and reduce the consumption of transboundary rivers. It is also proposed to continue the policy of hydro-diplomacy based on economical and environmentally friendly water use.

Key words: water law, water security, transboundary water bodies, shared water use, legal regulation.

А.Е. Жатқанбаева, А.К. Джангабулова, К.Н. Айдарханова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: Ayzhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz; Arailym.Dzhangabulova@kaznu.kz; aidarhanovak@gmail.com

Орта Азиядағы трансшекаралық су объектілерін пайдалануды құқықтық реттеу мәселелері

Мақалада Орталық Азиядағы трансшекаралық өзендердің суды бірлесіп пайдалану проблемаларының шиеленісу себептері талданады. Аймақ мемлекеттері арасындағы қатынастардың қазіргі күрделі мәселелері жекелеген мемлекеттердің тиімділігін, өндірістердің жұмысын, халқының тіршілік қауіпсіздігі деңгейін төмендетеді, су мен жер экожүйелерін төмендетеді. Аймақтағы суды пайдалану және оны басқару мүмкіндігі Орталық Азия аймағының кейбір мемлекеттерінің экономикалық және саяси қысымының күшті тетігіне айналуға. Халықаралық тәжірибе әр түрлі институционалдық тетіктерді белсенді қолдана отырып, көпжақты және екі жақты келісімдер, хаттамалар және басқа да құқықтық нысандар негізінде трансшекаралық суларды басқару және қорғау саласындағы ынтымақтастықты реттеу саласында үлкен тәжірибе жинақтады. Орталық Азия үкіметтері бірқатар мәселелер бойынша бірыңғай келісімге келе алмайтындығын ескере отырып, Еуропаның тәжірибесін пайдалану ұсынылады. Халықаралық су заңнамасының дамуына қарамастан, суды бірлесіп пайдалану мәселелері іс жүзінде шиеленісіп, халықаралық қақтығыстарға ұласуда. Қақтығыстардың алдын алу үшін автор Қазақстанның халықаралық саясаттағы белсенді ұстанымына және трансшекаралық ашылатын құрылыстарды пайдалану туралы жасасқан келісімдердің саны мен сапасына қарамастан, өз мүмкіндіктерін пайдалану және трансшекаралық өзендердің тұтынылуын азайту керек деп санайды. Сондай-ақ суды үнемді және экологиялық таза пайдалануға негізделген гидро-дипломатия саясатын жалғастыру ұсынылады.

Түйін сөздер: су құқығы, су қауіпсіздігі, трансшекаралық су объектілері, ортақ су пайдалану, құқықтық реттеу.

А.Е. Жатканбаева, А.К. Джангабулова, К.Н. Айдарханова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: Ayzhan.Zhatkanbaeva@kaznu.kz; Arailym.Dzhangabulova@kaznu.kz; aidarhanovak@gmail.com

Проблемы правового регулирования использования трансграничных водных объектов в Центральной Азии

В статье проводится анализ причин обострения проблем совместного водопользования трансграничными реками в Средней Азии. Существующие сложные проблемы отношений между государствами региона снижают эффективность отдельных государств, работы отраслей хозяйства, уровень безопасности жизнедеятельности населения, существования водных и наземных экосистем. Водопользование в регионе и возможности его контролировать превращаются в мощнейший механизм экономического и политического давления со стороны некоторых государств Центрально-Азиатского региона. С учетом того, что по ряду вопросов правительства стран Средней Азии не могут прийти к единому консенсусу, предлагается использовать опыт Европы. Отмечается, что несмотря на развитие договорного международного водного законодательства, вопросы совместного водопользования обостряются на практике и перерастают в международные конфликты. Во избежание конфликтов автор считает, что несмотря на активную позицию Казахстана в международной политике и количество и качество заключенных им соглашений по использованию трансграничных водных объектов, следует рассматривать варианты использования собственных объектов и снизить потребление трансграничных рек. Предлагается также продолжать политику гидродипломатии, основанную на экономном и экологичном водопользовании.

Ключевые слова: водное право, водная безопасность, трансграничные водные объекты, совместное водопользование, правовое регулирование.

Introduction

The issue of availability and use of water resources has always been and is increasingly being addressed in Central Asia every year. The shortage and uneven distribution of water resources, their apparent shortage and climatic conditions, and rapid population growth ensure a constant acuteness of the issue.

Given that all countries in Central Asia are agrarian, the problem of water use is also increasing.

The problem is compounded by the existence of serious global and regional environmental problems, resulting in severe water resource cuts and water shortages.

Most of the rivers in the region are transboundary and belong to a number of countries, each of which claims to use water resources. In this regard, it is necessary to remain an apple of discord and a basis for political and sometimes armed conflicts. However, according to some researchers, the main problem of water use is «inefficient distribution of water resources, extensive use and the resulting imbalance in water consumption by various countries are the main causes of water scarcity in the Central Asian region» (Kozhakmatova 2009: 21).

Issues of joint water use and efficient distribution of water resources are trying to solve both in national and in joint documents. But it should be noted that the only country that has ratified the Helsinki

Convention on the Protection and Use of Transboundary Water bodies and International Lakes is Kazakhstan. Other countries have not signed this agreement, although Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan are considering such a possibility. Analysis of the constitutional and resulting water legislation shows that each country considers water resources an important part of the country's natural resources, its historical heritage and national wealth.

Each country, recognizing the need for international cooperation in the field of shared water management, documents:

- Economic aspects of water use, necessity of compensation and necessity to compensate costs and losses, as well as share in used water resources;

- Environmental friendliness of water use, for example, water legislation of Tajikistan establishes that the protection of water resources on the basis of observance of the principles of international water law, mutually beneficial and friendly cooperation with foreign countries, universal environmental security, development of international cooperation in the field of water relations (<https://online.zakon.kz/>);

- Control over water use, namely state control over prevention, limitation and reduction of pollution discharge into boundary waters by application of low-waste and non-waste technologies, as well as setting of criteria and control over water quality, etc. (<https://online.zakon.kz/>).

Main part

The legal framework for the cooperation of Central Asian countries in the rational use of water and energy resources of transboundary rivers have already been laid. In February 1992, a framework Agreement was adopted between the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Republic of Tajikistan, Turkmenistan and the Republic of Uzbekistan on the use of water resources of interstate sources. In 1998, in order to coordinate and mutually beneficial use of the Naryn – Syr Darya cascade of reservoirs between Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Tajikistan, an agreement was signed on the use of water and energy resources of the Syr Darya river basin. On January 21, 2000, the Governments of the Republic of Kazakhstan and the Kyrgyz Republic signed an Agreement on the use of interstate water facilities on the Chu and Talas rivers (<http://mfa.gov.kz/>).

At the time of the establishment of EurAsEC, member members initiated a proposal to prepare a concept of efficient use of water and energy resources, but this agreement has not yet been reached. At the same time, it should be noted that part of these agreements does not work, as countries, every year are increasingly interested in the independent use of water, which is considered as a strategic agrarian and industrial resource.

However, despite the existence of legislative grounds for international cooperation, the problem of interaction between the governments of the countries of the Central Asian region continues to remain acute. Conflicts of residents of border territories in the problems of water use are not isolated, which clearly reflects the picture of the problem. Political scientists note that «Problems of sharing water resources can become a catalyst for enhancing inter-ethnic and interstate contradictions in the states of Central Asia. The negative precedent for resolving controversial issues regarding the use of transboundary water resources can have serious consequences for all countries of Central Asia.

The existing complex problems of relations between the states of the region reduce the efficiency of individual states, the work of sectors of the economy, the level of life safety, the existence of aquatic and terrestrial ecosystems. Water use in the region and the ability to control it is turning into a powerful mechanism of economic and political pressure from some states of the Central Asian region. The solutions proposed by either party to key issues are not always acceptable to the other parties. In addition, initiatives in the field of the use of water resources

are often perceived as an attempt to exert pressure or consolidate an advantageous position on specific water resources» (Kozhakmatova 2009: 23).

We have to admit the fact that a civilized and effective dialogue on water use issues has not yet been achieved. But at the same time, «the countries of the region are to varying degrees open to dialogue on the use of transboundary rivers. There is a certain connection between the possession of river sources and the degree of readiness to cooperate on issues of their division» (Nechaeva 2016: 56-57).

Governments are fully aware that water management problems can be addressed only through honest dialogue. Well-known researchers in this field have repeatedly noted that «the solution of these issues depends not only on the domestic management of water resources, but also on inter-State cooperation with neighbouring countries in the field of shared use and protection of transboundary waters» (<https://isca.kz/ru/analytics-ru/2361>).

At the present stage of development of the states of the Central Asian region, when the situation has substantially improved, for example, in Uzbekistan and Kyrgyzstan, which are more pleased than ever to engage in international dialogue, it is necessary to renew the desire for agreements on transboundary water use. It is necessary to move to a higher level of international cooperation, using the principles of integrated water resources management, as a recognized practice in the world.

Many scientists and practitioners suggest using foreign experience to solve problematic issues of joint water use in our region. And this thought is quite viable.

The most useful in our opinion is the experience of Europe, which has a number of water bodies that flow through several countries. So, for example, only in the territory of Southeast Europe, transboundary rivers, lakes and groundwaters are under the jurisdiction of two or more of the following states: Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Greece, Hungary, Montenegro, Romania, Serbia, Slovenia, the former Yugoslav Republic of Macedonia and Turkey (<https://www.unece.org/>). In general, according to the analysis of the status of transboundary waters in Europe as a whole, it shows that «more than 150 large rivers and 50 large lakes in the UNECE region flow or cross the borders of two or more states. More than 100 transboundary groundwaters have been discovered in Western and Central Europe; they can exist in other parts of the region. Twenty European states are more than 10% dependent on the water resources of neighboring states, and five states receive 75% of their water resources

from upstream states» (Sasiev 2009: 21). Twenty European countries are more than 10% dependent on the water resources of neighboring countries, and five countries receive 75% of their water resources from upstream countries (<http://www.unece.org/>).

However, it is Europe's experience that continues to be the most representative of transboundary water management.

At the same time, it should be noted that the analysis of the Constitution or the regulations on water and water use of these countries establish exclusively State ownership of water resources, and also provide on an equal basis with State ownership of water bodies.

In our opinion, it should be especially noted that all contractual agreements and EU documents were drawn up on the basis of a deep and comprehensive scientific analysis of the socio-economic and climatic conditions for the entire water management complex. Then, as in none of the countries of Central Asia there is a single analytical document on the state of water bodies, which significantly complicates the possibility of effective state regulation and high-quality international cooperation in this area. The initiative for a general analysis of the state of the problems of transboundary water use and the state of transboundary objects was taken by international organizations, which were submitted for review as reports. The most valuable are the reports of the United Nations Economic Commission for Europe, a body that develops international legal instruments and sets international norms and standards.

The basic document for the EU on transboundary water use is the «Water Framework Directive» (<http://www.caresd.net/>) which is binding on all EU countries. The following principles are taken as the basis for transboundary water use of the EU;

- ensuring the protection, improvement and restoration of all surface water bodies in order to achieve their satisfactory environmental status;

- water resources management within the water basin with the creation of a special state governing body;

- the need to study the condition and use of water bodies of each water basin, assess the degree and sources of anthropogenic impact on water bodies, conduct an economic analysis of water use;

- the need to develop a long-term action program for each water basin, which should be reviewed and updated every 6 years, with their mandatory publication for wide discussion;

- Active involvement in the process of development, adjustment and implementation of basin pro-

grams of all interested parties, including water users, local governments and the public;

- application in practice of the principle of full coverage of expenses for the study, protection and reproduction of water resources, restoration of water bodies at the expense of payments for water use and pollution of water bodies (the principles of «water pays for water» and «pollutant pays»);

- licensing of water use on the basis of standards for permissible impacts on water bodies and target indicators of water quality;

- monitoring the status of water bodies and specially protected natural areas;

- coordination of actions on transboundary watercourses with neighboring countries and the desirability of creating an interstate governing body (<http://www.caresd.net/>).

The Water Framework Directive emphasizes the need to provide an institutional framework for European water management, including in order to achieve a satisfactory ecological status for European rivers, lakes and seas. Water, is seen by the European community as «Europe's legacy and a market-incompatible essential basic product. It is obliged to treat, preserve and protect it carefully against any encroachment » (<http://www.caresd.net/>) and «Water is not a commercial product as others, but rather a heritage requiring protection and appropriate treatment» (http://www.cawater-info.net/bk/water_law/9_5.htm).

In addition to water quality and the provision of water services, the EU faces the problem of monitoring the activities of transnational corporations (TNCs) in the European water market, which «occupy a leading position in the economy of the EU countries. Their economic power and strategic interests determine their political positions on issues of internal and foreign policy of governments» (Rakovsky 2001: 120). It is multinational companies that determine the cost of water resources and lobby for their use for industrial purposes. The containment of the interests of such corporations, their involvement in the implementation of the environmental policy of the region is an important direction of state regulation in the field of water use.

It should be noted that in all European countries, water is considered as a strategic resource, any use of which is regulated by regulatory legal acts. A number of international agreements have been adopted. The founding act was the UNECE Helsinki Water Convention, which was adopted on March 17, 1992 and is characterized as «the first document aimed at creating a legal framework for cooperation on the protection and rational use of transboundary

waters within the whole region» (McCaffrey 2001: 140). Currently, 34 states are participating in the Convention, its main objectives were:

- Protection of transboundary waters (including surface and groundwater) by preventing, limiting and reducing pollution;
- Environmentally sound and rational management of transboundary waters;
- Reasonable and equitable use of transboundary waters;
- Conservation and restoration of ecosystems.

This document was strengthened by the adoption of two more acts under the UNECE: the 1991 Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo) and the Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice on Matters Concerning 1998 Environment. As a regional basic document, the Directive on the establishment of the Union's framework action in the field of water policy (EU Water Directive), adopted by the European Parliament and the Council in 2000, should be noted.

The main objective of the Directive is to establish a legal framework for the protection of waters, including surface, groundwater, as well as transitional and coastal waters, including by:

- Prevention of further deterioration, protection and improvement of the condition of aquatic ecosystems;
- Development of sustainable water use based on long-term protection of water resources;
- Adoption of special measures to progressively reduce emissions, discharges and losses of hazardous substances;
- Progressive reduction of groundwater pollution;
- Reducing the effects of floods and droughts (http://www.cawater-info.net/bk/water_law/9_5.htm).

At the same time, it was the Helsinki Water Convention that laid the foundation for the so-called hydro-diplomacy and was aimed at "promoting international cooperation in protecting people and the environment from industrial accidents by preventing such accidents as much as possible, reducing their number and severity, and also mitigating their impact" (<http://www.cawater-info.net/>).

Based on this document, more than 400 agreements were signed, which became possible only thanks to the joint interest of states in solving water problems and the mediation activities of the UNECE. Water governance in the transboundary context of water resources requires the significant

participation of a wide range of stakeholders based on operational and functional mechanisms (formal and informal). At the same time, the specialist noted that «no, not a single formula that works in all situations». Even with agreements and contracts, everything is determined by local executive discipline.

International practice has accumulated a wealth of experience in the field of regulation of cooperation on the management and protection of transboundary waters on the basis of multilateral and bilateral agreements, protocols and in other legal forms with the active use of various institutional mechanisms, the role of which is difficult to overestimate. This practice consists in the development of major international agreements, as well as basin-type agreements, the scope of which extends to the entire catchment area.

Based on the experience of the EU countries in 2008 today, the concept of integrated (or integrated) water resources management (IWRM) comes to the fore. The Global Water Partnership (GWP) and the International Network of Basin Organizations (INBOs) have developed the «Guidelines for Integrated Water Resources Management in Basins» (Istanbul, March 2009). This document has identified 6 key principles for an integrated approach:

1. management in the basin section;
2. integrated water and land management;
3. joint consideration of social, economic and environmental factors;
4. inclusion of surface and groundwater resources in planning;
5. public participation in the planning process;
6. transparency and accountability in the decision-making process (Rakovsky 2001: 122).

The UNECE in its recommendations notes the need to develop National Water Strategies and, as an additional guarantee, the adoption of the Regional Water Strategies. Thus, in the Report of the World Summit on Sustainable Development in Johannesburg, all interested states were recommended:

- develop and implement national and regional strategies, plans and programs for integrated management of river basins, catchments and groundwaters;
- improve the efficiency of water resources use and ensure their distribution among competing uses in such a way that priority is given to meeting basic human needs;
- achieving a balance between the requirement to preserve and restore ecosystems, especially vulnerable ones, and domestic, industrial and agricultural needs, including ensuring the quality of drinking water (Doklad 2002: 21)

As part of the report on the implementation of the UNECE Water Convention in the Central Asian region, it was noted that national governments have adopted legal regimes that largely follow the UN Watercourses Convention and other regional documents.

To disseminate the European experience on transboundary waters, in 2016 the VIES Program was launched its goal is «to improve the management of water resources, in particular transboundary rivers, in the countries.

The specific goal is to bring national policies and strategies closer to the EU Water Framework Directive (WFD), integrated water resources management (IWRM) and related multilateral environmental agreements (MEAs).

The project consists of the following three areas of achievement:

Result 1: regulatory frameworks improved in accordance with the WFD, IWRM and MEAs;

Result 2: river basin management plans developed and implemented in accordance with the principles of the WFD;

Result 3: lessons learned regularly collected, presented and communicated to interested parties» (www.oecd.org/).

As a direct participant in this program, Kazakhstan put forward the Astana Water Initiative, the foundations of which are laid down in the State Water Management Program for 2014 -2020, designed to preserve and rationally use water resources and ensure effective management of Kazakhstan's river basins.

At the initiative of Kazakhstan, water use agreements were concluded with all neighbors: the Russian Federation, Uzbekistan, Kyrgyzstan, China. Of particular note is our policy to save the Aral Sea.

The modern experience of Kazakhstan on issues of solving water problems is interesting, since they are becoming more and more relevant for the domestic economy.

In October 2018, the 8th session of the Meeting of the Parties to the UNECE Helsinki Convention was held in Astana, which became the basis for the continuation of the Astana initiative on transboundary waters. In addition, the Convention's Work Program for 2019-2021 was adopted, which aims to support the monitoring, assessment and exchange of information in transboundary basins and to facilitate the financing of cooperation in the field of transboundary waters.

In January 2019, Government delegations from five Central Asian countries adopted the Final Provision «EU-Central Asia Platforms for Cooperation

in the Field of Environmental Protection and Water Resources». The document defines specific areas for further cooperation of the countries of the region with the assistance of the European Union in such areas as ensuring compliance with the Paris Agreement on climate change, improving the effectiveness of national environmental protection systems, and managing the region's water resources.

However, it should be noted the presence of a huge number of problems in this area. The problems of transboundary water use are becoming more acute. The experts identified the following areas of activity, which, in our opinion, are the same for the entire Central Asian region:

1. Improvement of the interstate regulatory framework for the joint use and protection of transboundary water resources based on the development of the existing system of interstate agreements on individual transboundary river basins that are of strategic importance in the economic development and preservation of the environmental safety of the Republic of Kazakhstan;

2. Improving economic and financial instruments for cooperation in transboundary river basins based on the experience of joint management, water allocation and use of water management facilities of interstate importance;

3. Strengthening the system of monitoring and assessment of transboundary water resources to a level that ensures timely and accurate information on the current state and forecasts of the development of the water management and environmental situation in transboundary river basins;

4. Strengthening capacities in the field of transboundary water management by increasing the general level of knowledge, awareness and understanding of the tasks and features of the negotiation process at the level of framework interstate agreements and at the level of agreements for individual transboundary river basins;

5. Strengthening the institutional framework of cooperation by increasing the effectiveness of national state authorized bodies at the basin level and interstate bodies (Sovmestnyj proekt: <http://www.cawater-info.net/bk/>).

In our opinion, one of the most important problems of transboundary water use is the neighborhood with China – a country that ignores any international agreements on this issue, which does not prevent it from developing interstate water cooperation within the framework of predominantly bilateral relations and in accordance with the principles of international water law» (Turmagambetov 2011: 56). A report by the Institute of Geographical Sci-

ences and Natural Resources Research of the Chinese Academy of Sciences noted that «Both countries face intense competition on the Ili River, but China has a much larger share of its water resources. 15.7 billion cubic meters per year flows within its borders, which is almost twice as much as the volume of water flowing through Kazakhstan (8.4 billion cubic meters). Therefore, it was difficult for both countries to determine how to properly distribute the amount of water between them. China believes that it has the right to appropriate use of river water that flows within its borders. He considers this to be fair, since Kazakhstan largely used the river in the late 1960s, for example, in connection with the Kapchagai reservoir» (<https://informburo.kz/>).

Conclusion

Accordingly, we believe that in spite of the active position of Kazakhstan in international politics and the quantity and quality of agreements concluded

by him on the use of transboundary introductory facilities, we should consider options for using our own facilities and reduce the consumption of transboundary rivers. This will avoid the political and economic influence of such large countries as China and the Russian Federation and will stimulate the process of searching for new technologies, more economical use of available resources, etc. Given the fact that China and Russia are pouring large financial resources into Kazakhstan's economy in the form of investments in the program «Silk Road Economic Belt» and the EAEU and the necessary «good neighborly policy», Kazakhstan does not have the proper tool to influence these countries. There remains the path of diplomatic dialogue with the conviction of the need for deliberate, effective and equitable water use.

But on the other hand, transboundary water use cannot be completely avoided and does not make sense. The policy of hydro-diplomacy should continue, continuing the main directions of economical and environmentally friendly water use.

References

- Kozhakmatova N.S. (2009) Politicheskie problemy mezhdunarodnyh otnoshenij i globalnogo razvitiya. [Political problems of international relations and global development] Avtoref. diss. na soisk. uch. step. k.p.n. [Abstract. cand. diss.]. Moskva. 25 s.
- Vodnyj kodeks Respubliki Tadjikistan ot 20 noyabrya 2000 goda (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 16.04.2012 g [The Water Code of the Republic of Tajikistan dated November 20, 2000 (as amended on April 16, 2012)]. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30486859
- Vodnyj kodeks Kyrgyzskoj Respubliki ot 12 yanvarya 2005 goda № 8 (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 30.07.2019 g.) [The Water Code of the Kyrgyz Republic dated January 12, 2005 No. 8 (as amended and supplemented as of July 30, 2019)]. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30299858
- Sotrudnichestvo so stranami Centralnoj Azii v sfere racionalnogo ispolzovaniya vodno-energeticheskikh resursov [Cooperation with Central Asian countries in the rational use of water and energy resources]. <http://mfa.gov.kz/ru/content-view/sotrudnichestvo-so-stranami-tsentralnoj-azii-v-sfere-ratsionalnogo-ispolzovaniya-vodno-energeticheskikh-resursov>
- Nechaeva E.L. Smakova J.Zh. (2016) Nacionalnoe zakonodatelstvo stran Centralnoj Azii v oblasti vodnoj politiki [National legislation of the countries of Central Asia in the field of water policy]. Vestnik KazNPU. S. 50-56.
- Bekniyazov M.K. Opyt upravleniya vodnymi resursami v razvityh stranah [Experience in water management in developed countries]. <https://isca.kz/ru/analytics-ru/2361>.
- Rezyume ocenki statusa transgranichnyh rek, ozer i gruntovyh vod Yugo-Vostochnoj Evrope [Summary of the assessment of the status of transboundary rivers, lakes and groundwaters in South-Eastern Europe]. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2009/Wat/mp_wat/ECE_MP_WAT_2009_8_R.pdf
- Sasiev K.Kh. (2009) Aktualnye mezhdunarodno-pravovye voprosy ekologicheskoy zashity transgranichnyh vodotokov v interesah zdorovya cheloveka. [Actual international legal issues of environmental protection of transboundary watercourses in the interests of human health] Avtoref. diss. na soisk. uch. step. k.yu.n. [Abstract. cand. diss.]. Moskva. 25 s.
- Konvenciya EEK OON po ohrane i ispolzovaniyu transgranichnyh transgranichnyh vodotokov i mezhdunarodnyh ozer 1992 [UNECE Convention on the Protection and Use of Transboundary Transboundary Watercourses and International Lakes 1992]. http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/documents/brochure_water_convention_russian.pdf
- Direktiva Evropejskogo parlamenta i Soveta Evropejskogo Soyuza № 2000/60/ES ot 23 oktyabrya 2000 goda, ustanavlivayushaya osnovy dlya deyatelnosti Soobshestva v oblasti vodnoj politiki [Directive of the European Parliament and of the Council of the European Union No. 2000/60 / EC of 23 October 2000 laying down the basis for Community activities in the field of water policy]. <http://www.caresd.net/iwrm/new/doc/direct.pdf>
- Direktiva Soveta Evropejskogo Soyuza 98/83/ES ot 3 noyabrya 1998 g. O kachestve vody, prednaznachenoj dlya potrebleniya lyudmi [Council Directive of the European Union 98/83 / EC of November 3, 1998 On the quality of water intended for human consumption]. http://www.cawater-info.net/bk/water_law/9_5.htm

Rakovsky O.N. (2001) Vliyanie zapadnoevropejskih transnacionalnyh korporacij na ekonomiku stran Evropejskogo Soyuza. [The influence of Western European transnational corporations on the economies of the countries of the European Union] Avtoref. diss. na soisk uch. step. k.e.n. [Abstract. cand. diss]. Moskva. 192 s.

McCaffrey S. (2001) Konvenciya Organizacii Obedinennyh Nacij o prave nesudohodnyh vidov ispolzovaniya mezhdunarodnyh vodotokov: perspektivy i nedostatki [United Nations Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses: Prospects and Disadvantages, in International Watercourses. Enhancing Cooperation and Conflict Resolution]. Mezhdunarodnoe i nacionalnoe vodnoe pravo i politika. Tashkent. S. 138-149.

Ukrepnenie potenciala vodnogo sotrudnichestva v Vostochnoj Evrope, na Kavkaze i v Centralnoj Azii. Pravovye osnovy sotrudnichestva v sfere ispolzovaniya i ohrany transgranichnyh vod [Strengthening the potential of water cooperation in Eastern Europe, the Caucasus and Central Asia N 1 Legal framework for cooperation in the use and protection of transboundary waters]. [http://www.cawater-info.net/bk/water_law/pdf/ece_wat_21_en .pdf](http://www.cawater-info.net/bk/water_law/pdf/ece_wat_21_en.pdf).

Doklad o rabote Vsemirnoj vstrechi na vysshem urovne po ustojchivomu razvitiyu [Report of the World Summit on Sustainable Development]. Johannesburg, 26 avgusta – 4 sentyabrya 2002 goda, A/Conf.199/20, OON, Nyu-Jork, 2002 g. 26 s.

Vodnaya iniciativa plyus Evropejskogo soyuza dlya Vostochnogo partnerstva [Water Initiative plus the European Union for the Eastern Partnership]. [http:// www.oecd.org/environment/outreach/euwi-plus-rus.htm](http://www.oecd.org/environment/outreach/euwi-plus-rus.htm)

Sovmestnyj proekt ES/PROON/EEK OON “Podderzhka Kazahstana dlya perehoda k modeli Zelenoj Ekonomiki. Obzor politiki i rekomendacii dlya Respubliki Kazahstan v sfere upravleniya transgranichnymi vodnymi resursami [The joint EU / UNDP / UNECE project «Support to Kazakhstan for the transition to the Green Economy model. Review of policies and recommendations for the Republic of Kazakhstan in the field of transboundary water resources management»]. [http://www.cawater-info.net/bk/water_law / pdf/kz-wat-pol-16.pdf](http://www.cawater-info.net/bk/water_law/pdf/kz-wat-pol-16.pdf)

Turmagambetov A., Orman A, Burlibaev M., Skolsky V., Mirkhashimov I., Dzhumagulov A. (2011) Sravnitelno-pravovoj analiz vodnyh zakonodatelstv sopredelnyh s Kazahstanom gosudarstv, i podgotovka rekomendacij dlya garmonizacii mehanizma upravleniya transgranichnymi rekami [Comparative legal analysis of water laws of states adjacent to Kazakhstan, and preparation of recommendations for harmonizing the mechanism of transboundary river management]. Almaty. 316 s.

Kazahstan izmenil vodnuyu politiku, chtoby snizit potreblenie resursov transgranichnyh rek [Kazakhstan has changed its water policy to reduce the consumption of resources of transboundary rivers]. <https://informburo.kz/novosti/kazahstan-izmenil-vodnuyu-politiku-chtoby-snizit-potreblenie-resursov-transgranichnyh-rek.html>

Ө. Калдарбекұлы¹ , Мишель Реми Нджики²

¹Жетысуский государственный университет имени И. Жансугурова,
Казахстан, г. Талдыкорган, e-mail: omiruzak_92@mail.ru

²Университет Кадиса автономного сообщества Испании Андалусия,
Испания, г. Кадис, e-mail: michei.remi@usa.es

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ В ОПРЕДЕЛЕНИИ «ОСВОЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНОГО УЧАСТКА» И ПРОБЛЕМЫ ПРИНУДИТЕЛЬНОГО ИЗЪЯТИЯ ЗЕМЛИ

В данной статье изучены научные подходы к понятию «освоение земли», что имеет важное значение при принудительном изъятии земельного участка. Авторами отмечается, что в настоящее время нет единообразного понимания данного понятия, что порождает на практике большое количество земельных споров, отсутствие единых подходов в правоприменительной практике, что вызывает недовольство земельных собственников и землепользователей.

Теоретическая значимость исследования состоит в том, что оно развивает и дает новые импульсы правовому институту «Прекращение прав на земельные участки и иных прав на земли» Особенной части земельного права Республики Казахстан, дополняет теорию земельного права, способствует развитию интереса к рассматриваемым проблемам со стороны новых исследователей, ученых, студентов и других заинтересованных лиц.

Практическая значимость результатов данного исследования в том, что они будут способствовать установлению единообразной практики при изъятии земельного участка у собственника и права землепользования у землепользователя в связи с неосвоением земельных участков. В статье сделан обзор и сравнительный анализ законодательства зарубежных стран, теоретический анализ различных научных точек зрения и подходов, проведен анализ правоприменительной практики, что позволило сформулировать авторское определение понятия «освоения земли» и предложить практические рекомендации для совершенствования земельного законодательства Республики Казахстан.

Ключевые слова: земельный участок, право собственности и иные права на землю, принудительное изъятие земли, освоение земли, компенсация.

O. Kaldarbekuly¹, Michelle Remy Njiki²

¹Zhetysu state University named after I. Zhansugurov,
Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: omiruzak_92@mail.ru

²University of Cadiz Autonomous community of Spain Andalusia,
Spain, Cadiz, e-mail: michei.remi@usa.es

Scientific Approaches in the Definition of “Development of a Land Plot” And Problems of Forced Extraction of the Land

This article explores the scientific approaches to the concept of “land development”, which is important for the forced withdrawal of land. The authors note that at present there is no uniform understanding of this concept, which gives rise in practice to a large number of land disputes, the lack of unified approaches in law enforcement practice, which causes dissatisfaction of land owners and land users.

The theoretical significance of the study is that it develops and gives new impulses to the legal Institute “Termination of rights to land plots and other rights to land” of a Special part of the land law of the Republic of Kazakhstan, complements the theory of land law, promotes the development of interest in the issues under consideration by new researchers, scientists, students and other interested persons.

The results of this study will help to establish a uniform practice in the withdrawal of land from the owner and the right of land use from the land user in connection with the non-development of land plots.

The article provides a review and comparative analysis of the legislation of foreign countries, a theoretical analysis of various scientific points of view and approaches, an analysis of law enforcement practice, which made it possible to formulate the author’s definition of the concept of “land development” and offer practical recommendations for improving the land legislation of the Republic of Kazakhstan.

Key words: land, ownership and other rights to land, expropriation of land, land development, compensation.

Ө. Калдарбекұлы¹, Мишель Реми Нджики²

¹1. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: omiruzak_92@mail.ru

²Кадис Университеті Испания автономды қауымдастығы Андалусия,
Испания, Кадис қ., e-mail: michei.remi@usa.es

“Жер учаскесін игеру» анықтамасына байланысты ғылыми тұжырымдамалар және жерді мәжбүрлеп алып қою мәселелері

Бұл мақалада жерді мәжбүрлеп алып қою үшін маңызды болып табылатын «жерді игеру» деген түсінікке байланысты ғылыми көзқарастар қарастырылған. Авторлар қазіргі уақытта бұл мәселе аясында біртұтас түсінік жоқ екендігі жер туралы даудың көптігін, құқық қолдану практикасында бірыңғай тәсілдердің жоқтығын тудыратындығын және жер иелері мен жер пайдаланушылардың сенбеушілігі мен наразылығын туғызатын салдарын айтады.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы Қазақстан Республикасының Жер құқығы Ерекше бөлігінің “жер учаскелеріне құқықтарды және жерге өзге де құқықтарды тоқтату” құқық институтына жаңа серпін береді және дамытады, жер құқығы теориясын толықтырады, жаңа зерттеушілер, ғалымдар, студенттер және басқа да мүдделі тұлғалар тарапынан қаралатын проблемаларға қызығушылықтың дамуына ықпал етеді.

Осы зерттеу нәтижелерінің тәжірибелік маңыздылығы – жер учаскелерін игермеуіне байланысты меншік иесінен жер учаскесін және жер пайдаланушыдан жер пайдалану құқығын алып қою кезінде бірыңғай тәжірибені қалыптастыруға ықпал етеді.

Мақалада шет елдердің заңнамаларына шолу және салыстырмалы талдау, әр түрлі ғылыми көзқарастар мен көзқарастарға теориялық талдау, «жерді игеру» ұғымына автордың анықтамасын қалыптастыруға және Қазақстан Республикасының жер заңнамасын жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар ұсынуға мүмкіндік беретін құқық қолдану практикасының талдауы келтірілген.

Түйін сөздер: жер, меншік және басқа құқықтар, жерді мәжбүрлеп иеліктен шығару, жерді игеру, өтемақы.

Введение

Очень важным является определение понятия «освоение земель», что требует глубокого научного подхода как в теории земельного права, так и в практике применения земельного законодательства Республики Казахстан.

На данный вопрос обращают внимание представители уполномоченных органов в сфере земельных отношений, правоохранители в лице прокуроров и судьи, а также предприниматели и иные заинтересованные лица.

Так, из интервью с судьей Верховного суда Валерием Ноздриным, проведенного журналистом Р. Мейрамовым, выяснилось, что актуальным остается вопрос о понятии «освоение земельного участка», а также о пределах освоения земельного участка, так как они не прописаны в казахстанском законодательстве. «То есть можно ли считать освоением, если имеется эскизный проект разработки, участок огорожен и возведена сторожка? Или когда собственник уже построил магазин без документов?» (Мейрамов 2019).

Судебная практика показывает, как много граждан остаются недовольными вынесенными решениями судами, сколько жалоб и обращений

направляется в соответствующие государственные органы, насколько неоднозначна судебная практика при разрешении земельных споров, связанных с изъятием земельных участков и правом землепользования, связанных с неосвоением земельных участков. «К примеру, если в одном регионе незастроенный (пустой) земельный участок, предназначенный для строительства объекта, при наличии у собственника действующей разрешительной документации (АПЗ, ТУ, утвержденного эскизного проекта и др.) признается судом «неосвоенным» и изымается, в другом регионе наличие указанной документации является основанием для отказа в удовлетворении судом иска уполномоченного органа об изъятии земельного участка» (Реестр проблем: № 631.2019).

Актуальность выбранной темы обусловлена не только практикой регулирования земельных отношений, но и теорией. В науке казахстанского земельного права также нет единого мнения, что же понимается под освоением земель и как данное понятие разграничивается с понятием «использование земель». Более того, отсутствуют диссертационные или монографические исследования, в которых бы поднималась дискуссия о понятии «освоение земельного участка», за

исключением докторской диссертации Л.К. Еркинбаевой на тему «Аграрные правоотношения в Республике Казахстан», к которой исследовался вопрос о времени, необходимом для освоения земельного участка (Еркинбаева 2008).

В странах СНГ данному вопросу уделялось достаточно внимания. Наибольшее количество работ, посвященных данному вопросу, было опубликовано в Российской Федерации. Именно здесь термину «освоение земель» придается особое значение и уже сложился правовой субинститут «комплексное освоение территорий». Дискуссия о понятии «освоение земельного участка», понятии «комплексное освоение земельного участка» рассматривалась в работах таких ученых, как Гринь Е.А. (Гринь 2012), Зайнуллина Д.Р. (Зайнуллина 2012), Левов Н.А. (Левов 2020), Фатхриева Д.И., Рахматуллина Е.С. (Фатхриева 2020), Daniel R. Mandelker Howard A. Stamper (Mandelker 2008), Timothy Besley (Besley 1995), Simon Baughen (Baughen 2006).

Объектом научного исследования являются общественные отношения, возникающие в связи с процессом освоения земельных участков.

Предметом исследования выступают нормы действующего законодательства РК и законов зарубежных стран в области освоения земельных участков, анализ и сравнение научных подходов к понятию «освоение земельного участка».

Основная цель данной работы – разработка определения понятия «освоение земельного участка», установление его отличий от определения понятия «использование земельного участка», для чего будут исследованы не только нормы отечественного и зарубежного права, но и практика деятельности государственных органов по изъятию земель, зарубежный опыт рассматриваемых процессов.

Достижению поставленной цели будет способствовать решение следующих задач:

- изучение казахстанского законодательства в части установления понятий «освоение земельного участка», «использование земельного участка»;
- анализ понятия и сущности освоения земельного участка, выявление его отличий от использования земельного участка;
- выявление особенностей освоения земельного участка за рубежом, рассмотрение правового опыта и практики;
- обзор правоприменительной практики Республики Казахстан в области изъятия земельного участка у собственника и права землепользования у землепользователя в связи с неосвое-

нием земель, выявление проблемных вопросов;

- разработка предложений и рекомендаций теоретического и практического плана.

Методами научного исследования являются такие общенаучные методы, как: диалектический, системного анализа, логический, сравнения, обобщения.

Также использованы научные подходы к рассмотрению и освещению понятия «освоение земельного участка»: проанализированы точки зрения ряда ученых, непосредственно занимавшихся данной проблемой, преимущественно зарубежных – представителей постсоветских стран.

Основная гипотеза – в земельное законодательство Республики Казахстан необходимо введение четко сформулированного определения понятия «освоение земельного участка», так как на практике, в деятельности государственных, судебных органов иногда происходит подмена понятия «освоение земельного участка» другим понятием – «использование земельного участка», что приводит к отсутствию единообразной практики.

Данное исследование имеет теоретическое и практическое значение. Теоретическая значимость исследования состоит в том, что оно развивает и дает новые импульсы правовому институту «Прекращение прав на земельные участки и иных прав на земли» Особенной части земельного права Республики Казахстан, дополняет теорию земельного права, способствует развитию интереса к рассматриваемым проблемам со стороны новых исследователей, ученых, студентов и других заинтересованных лиц.

Практическая значимость результатов данного исследования – они будут способствовать установлению единообразной практики при изъятии земельного участка у собственника и права землепользования у землепользователя в связи с неосвоением земельных участков.

Материал и методы

В ходе исследования были исследованы работы известных ученых-земельников – Г.А. Аксененка, Б.Ж. Абдраимова, А.Е. Бектурганова, С.А. Боголюбова, Г.Е. Быстрова, А.Е. Еренова, Л.К. Еркинбаевой, Б.В. Ерофеева, Ю.Г. Жарикова, И.А. Иконицкой, Ж.Х. Косанова, Е.Ш. Рахметова, А.С. Стамкулова, А.Х. Хаджиева по рассматриваемому вопросу. Выяснено, что этими учеными в их работах освоение земель описывалось в историческом аспекте – освоение це-

лины (А.Е. Еренов, Л.К. Еркинбаева, Ж.Х. Косанов, А.С. Стамкулов, А.Х. Хаджиев). Также освоение земель рассматривалось как мера по культивированию земель сельскохозяйственного назначения, лесного фонда и т.д. (Г.А. Аксененок, С.А. Боголюбов, Г.Е. Быстров, Б.В. Ерофеев, Ю.Г. Жариков, И.А. Иконицкая). Вместе с тем, понятие «освоение земельного участка» как таковое не рассматривалось. Нами же предлагается определение данного понятия с правовой точки зрения для включения в действующее законодательство Республики Казахстан. Этим данное исследование отличается от исследований вышеуказанных авторов.

Больше ответов на поставленные вопросы было получено из современных исследований таких авторов, как Гринь Е.А. (Гринь 2012), Зайнуллина Д.Р. (Зайнуллина, 2012), Левов Н.А. (Левов 2020), Фатхриева Д.И., Рахматуллина Е.С. (Фатхриева 2020). Здесь данный вопрос был рассмотрен более обстоятельно и прагматично. Более того, в законодательстве Российской Федерации уже устоялся термин «комплексное освоение территорий».

Поэтому были изучены Земельный и Градостроительный кодексы Российской Федерации, Закон города Москвы от 14 мая 2003 г. «О землепользовании и застройке в городе Москве».

Также были рассмотрены законы о земле таких государств как Азербайджанская Республика, Грузия, Кыргызская Республика, Республика Армения, Республика Беларусь, Республика Молдова, Республика Таджикистан, Республика Узбекистан, Эстония.

При исследовании был задействован ряд методов. Сравнительно-правовой метод использовался при изучении зарубежного опыта, логический, анализ и синтез – при исследовании понятия и сущности освоения и изъятия земель.

Результаты и Обсуждение

Постановка проблемы

Понятие «освоение земельного участка» давно и активно используется в правоприменительной практике по регулированию земельных отношений. Вместе с тем в земельном законодательстве РК такое определение не закреплено ни на законодательном, ни на внутриведомственном уровнях.

Анализ Земельного кодекса РК (далее ЗК РК) показал, что данный термин и производные от него словосочетания используются в тексте закона 19 раз. При этом его толкование не всегда

однозначно. Например, в Главе 10 «Земли сельскохозяйственного назначения» термин «освоение земельного участка» используется применительно к новым землям, которые необходимо культивировать, подготовить для использования в сельскохозяйственных целях (произвести вспашку, обеспечить земельный участок водоснабжением, улучшить плодородие, вплоть до нанесения нового плодородного слоя). В Главе 12 «Земли промышленности, транспорта, связи, для нужд космической деятельности, обороны, национальной безопасности и иного несельскохозяйственного назначения» под освоением, например, земель промышленности понимается их предварительная подготовка к размещению и эксплуатации объектов промышленности.

Если же сделать анализ ст. 92 ЗК РК «Принудительное изъятие у собственника и землепользователя земельного участка, не используемого по назначению и не освоенного», то не совсем ясно, чем же «освоение земельного участка» отличается от понятия «использование земельного участка». Так, в самом названии говорится об изъятии земельного участка, одновременно и не используемого по назначению, и не освоенного, хотя уже то, что земельный участок не освоен, свидетельствует о том, что он не используется.

При этом в ч. 2 приведенной статьи говорится, что если земельный участок для строительства не используется в течение определенного периода (3 лет) со дня принятия решения о его выдаче, то он принудительно изымается. Но исключением являются земельные участки, находящиеся в частной собственности граждан под индивидуальное жилищное строительство.

Если же земельные участки под индивидуальное жилищное строительство находятся на праве землепользования и находятся на неподготовленных площадках, то идет отсчет срока освоения этого земельного участка с момента его обеспечения инженерной (коммунальной) инфраструктурой.

Срок освоения указан и для нового правообладателя, когда банк второго уровня либо иная организация согласно Закону «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» отчуждает земельный участок.

Таким образом, в данной статье смешались понятия «освоение земельного участка» и «использование земельного участка». С какого момента начинается освоение, а с какого – использование?

В разъясняющих правовых актах также трудно найти ясный ответ. Так, в Нормативном

постановлении Верховного суда Республики Казахстан от 16 июля 2007 года № 6 «О некоторых вопросах применения судами земельного законодательства» в пункте 10 внимание судов обращено на причины несвоевременного освоения земельных участков, а также установлены первоначальные действия судов по подтверждению факта неосвоения: был ли проведен комплекс строительно-монтажных работ, есть ли разрешение уполномоченных органов на строительство, эскизный проект (Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан, 2007). Таким образом, Верховный Суд РК включает указанные действия в понятие «освоение».

Исходя из вышеуказанного, можно прийти к следующим выводам:

Первое. В настоящее время в земельном законодательстве Казахстана нет четкого разграничения понятиям «освоение земельного участка» и «использование земельного участка».

Второе. Понятие «освоение земельного участка» бывает различным применительно к разным категориям земельных участков.

Третье. Возникла потребность к включению в земельное законодательство Казахстана категории «освоение земельного участка».

Четвертое. При формулировании определения «освоение земельного участка» следует исходить из различий в категориях земельных участков.

Зарубежный опыт

При обращении к зарубежному опыту правового закрепления категории «освоение земельного участка» выясняется следующее.

Земельное законодательство зарубежных государств (Азербайджанская Республика, Грузия, Кыргызская Республика, Республика Армения, Республика Беларусь, Республика Молдова, Республика Таджикистан, Республика Узбекистан, Эстония) в большинстве случаев не закрепляет в самих законах данное определение.

Один правовой акт, в котором закреплено данное понятие, – это Закон города Москвы № 27 от 14 мая 2003 года «О землепользовании и застройке в городе Москве». Здесь дается следующее определение: «освоение земельного участка – осуществление собственниками, землевладельцами, землепользователями, арендаторами земельных участков мероприятий по застройке или иных мероприятий на земельном участке в соответствии с разрешенным использованием земельного участка» (Закон города Москвы, 2013).

Несмотря на прогрессивность данного закона в плане отражения определения освоения земель, сущности этого правового явления он не раскрывает.

Первое. Идет отождествление понятий «освоение земельного участка» и «застройка».

Второе. Не раскрыты иные мероприятия.

В Градостроительном кодексе Российской Федерации от 29.12.2004 № 190-ФЗ в ст. 46.4 «Договор о комплексном освоении территории» раскрыто содержание понятия «комплексное освоение территории». Здесь указано, что оно включает в себя «подготовку документации по планировке территории, образование земельных участков в границах данной территории, строительство на земельных участках в границах данной территории объектов транспортной, коммунальной и социальной инфраструктур, а также иных объектов в соответствии с документацией по планировке территории» (Градостроительный кодекс Российской Федерации, 2014).

Считаем, что данное определение можно взять за основу для формулирования определения «освоение земельного участка».

В Кодексе Республики Беларусь о Земле в ст. 1 в определении понятия «занятие земельного участка», в раскрывающем его сущность содержании, упоминается понятие «иное освоение земельного участка» – «осуществление комплекса работ в соответствии с целевым назначением и условиями предоставления земельного участка» (Кодекс Республики Беларусь о Земле, 2018). Данное понятие дается для освоения земельных участков, на которых не предполагается строительство капитальных строений. В отношении земельных участков, на которых планируется строительство, под освоением понимается «осуществление строительно-монтажных работ в соответствии с утвержденной проектной документацией, в том числе в отношении нежилых построек на придомовой территории на предоставленном земельном участке». Такой вывод следует из внимательного анализа определения «занятие земельного участка», так как оно является собирательным. Также можно сделать вывод, что здесь отождествляются понятия «занятие земельного участка» и «освоение земельного участка», с чем мы не согласны, так как строительно-монтажные работы относятся к самому факту строительства, а не к освоению земель.

Хотя четкого и раскрывающего сущность освоения земельного участка определения нет и в земельном законодательстве зарубежных

государств, здесь часто обращаются к этому понятию.

В частности, термин «освоение земель» используется применительно к землям сельскохозяйственного назначения и лесного фонда (в большей части к первой категории земель) в Земельном кодексе Азербайджанской Республики от 25 июня 1999 года № 695-IQ (ст.102), Земельном кодексе Кыргызской Республики от 30 апреля 1999 года (ст. 32), Земельном кодексе Республики Молдова от 25 декабря 1991 года № 828-XII (ст. 99-100), Земельном кодексе Украины от 25 октября 2001 года № 2768-III (стст. 42, 165, 205, 209). Это статьи, касающиеся возмещения потерь.

Также данный термин используется и по отношению к другим категориям земель. При этом данные законы разграничивают освоение и использование земель. Например, в Земельном кодексе Киргизии в ст. 32 ч. 2 указано, что малопродуктивные сельскохозяйственные угодья, предоставляются для освоения и ведения сельскохозяйственного производства, то есть отдельно – «освоение» и отдельно «сельхозпроизводство». В Земельном кодексе Украины разграничиваются «застройка» и «освоение земельного участка» (ст. 111 ЗК Украины). В Земельном кодексе Российской Федерации различают «освоение территории» и строительство и эксплуатацию строения (ст. 52 ЗК РФ).

Заметим, что именно в Земельном кодексе Российской Федерации наиболее четко отграничены понятия «освоение земельного участка» и «использование земельного участка».

Так, в ст. 45, где предусмотрены основания прекращения прав на пользование земельным участком, права пожизненного наследуемого владения земельным участком, закреплено, что в трехгодичный период неиспользования земельного участка, предназначенного для сельскохозяйственного производства либо жилищного или иного строительства, влекущий правовые последствия в виде изъятия земельного участка, не включается время, необходимое для освоения участка. Это правило касается всех участков, кроме сельскохозяйственных. Отталкиваясь «от обратного», на примере п. 4 ст. 6 Федерального закона от 24.07.2002 N 101-ФЗ «Об обороте земель сельскохозяйственного назначения», где сказано, что срок освоения земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения включается в срок неиспользования или использования с нарушениями, что дает основание для санкций, можно сделать вывод, что данные по-

нятия «освоение земельного участка» и «использование земельного участка» различаются.

Эти правила следует учесть и в нашем законодательстве.

Еще одним нормативным правовым актом, конкретизирующим понятие «освоение земельного участка», хотя при этом четкое определение там отсутствует, является Положение о порядке предоставления малопродуктивных сельскохозяйственных угодий для освоения и ведения сельскохозяйственного производства, утвержденное постановлением Правительства Кыргызской Республики от 17 июня 2008 года № 306. Здесь указаны цель – повышение плодородия почв, поддержание экологического баланса (п. 4 Положения), объекты – малопродуктивные сельскохозяйственные угодья (п. 5 Положения), сроки – от 7 до 10 лет (п. 6 Положения), краткое содержание мероприятий – соответствующие строительные и мелиоративные мероприятия (п. 6 Положения) по освоению земель.

Также в зарубежных законах о земле термин «освоение» отделяют и от термина «улучшение земель»: (ст. 81 Земельного кодекса Молдовы, ст. 70, 205, 209 ЗК Украины, ст. 42, 54 Земельного кодекса Республики Таджикистан от 13 декабря 1996 года № 327), от термина «восстановление земель» (ст. 99 Земельного кодекса Молдовы, ст. 102 Земельного кодекса Республики Таджикистан), от термина «повышение их плодородия» (ст. 99 Земельного кодекса Молдовы, ст. 102 Земельного кодекса Азербайджанской Республики, ст. 102 Земельного кодекса Республики Таджикистан), от термина «увеличение продуктивности земель» (ст. 102 ЗК Азербайджанской Республики).

В нашем законодательстве данные понятия также носят различную смысловую нагрузку.

Выводы.

Первое. В земельном законодательстве зарубежных государств нет достаточно четкого определения понятия «освоение земельного участка».

Второе. В земельном законодательстве РФ, Республики Беларусь есть нормы об освоении земельного участка, комплексном освоении территории, которые можно использовать в качестве исходного материала для формулирования определения «освоение земельного участка».

Третье. При выработке определения «освоение земельного участка» следует учесть смысловые различия в понятиях «освоение земельного участка», «улучшение земель», «восстановление

земель», «повышение их плодородия», «увеличение продуктивности земель».

Научные подходы к понятию «освоение земельного участка»

Так как, по сути, вопросом разработки понятия «освоение земельного участка» мало кто занимался, приведем некоторые взгляды ученых на данную проблему и, кроме того, подробно рассмотрим понятие «комплексное освоение территории» или «лэнд-девелопмент».

В работах казахстанских авторов мы не нашли четко сформулированных определений освоения земельного участка. Но в работе Л.К. Еркинбаевой приводится краткий анализ понятия «время, необходимое для освоения земельного участка» и предлагается его определение: «это время, в течение которого есть возможность привести предоставленный участок в состояние, пригодное для дальнейшего использования по назначению. Это означает, что собственник земли или землепользователь за это время может заложить фундамент будущего строения, расчистить участок от камней, построить мост для того, чтобы пройти на свой участок» (Еркинбаева 2008: 124). В этом определении заложена сущность освоения земельного участка – приведение земельного участка в состояние, пригодное для дальнейшего использования по назначению. Спорным является только один момент: будет ли считаться действиями по освоению земельного участка строительство фундамента? Если земельный участок предназначен под застройку, то закладку самого фундамента строения уже можно отнести не к освоению, а к непосредственному использованию земельного участка по назначению.

Одно из определений освоения земельного участка найдено в диссертации российского автора Е.А. Гринь на тему «Принудительное прекращение прав на земельные участки: теория и практика правового регулирования». В одном из положений, выносимых на защиту, указано, что освоение земельного участка – это «период, когда совершаются все необходимые действия, связанные с получением разрешений на осуществление фактических действий» (Гринь 2012: 10). При этом данное мероприятие отличается от использования земельного участка. Последнее подразумевает «совершение правообладателем фактических действий, соответствующих виду разрешенного использования земельного участка, указанному в правоустанавливающем документе» (Гринь 2012: 10).

Положительным моментом определения освоения земельного участка, разработанного Е.А. Гринь, является то, что она провела границу между освоением земельного участка и его использованием: освоение – это сфера действий, производимых до осуществления фактических действий по использованию земельного участка, закрепленных в разрешительном документе на право на землю. Но мы считаем недостатком то, что в данном определении отмечены только «действия, связанные с получением разрешений на осуществление фактических действий», так как считаем, что освоение земельного участка предполагает не сколько получение разрешений, а иные действия, непосредственно связанные с самим земельным участком, до фактического использования его по целевому назначению, например, работы по подготовке земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения к посевным работам. Так, в период целинного освоения земель Казахстана производились работы по вспашке земли, до этого не использовавшейся для выращивания сельхозпродукции.

Авторами Комментария к Земельному кодексу Российской Федерации выведено следующее определение освоения новых земель: «комплекс мероприятий по организации новых хозяйств и вовлечению в сельскохозяйственное использование земель, занятых кустарниками, малоценными лесами, вырубками и другими несельскохозяйственными угодьями, путем проведения мелиоративных работ (осушение, орошение, культур технических и другие мероприятия)» (Кодекс Республики Беларусь о Земле, 2008).

Данное определение носит узкую специфику, так как касается освоения земель сельхоз назначения, и сформулировано путем перечисления ряда проводимых работ на непригодных для этой цели земель. Довольно подробно дается характеристика таких земель. Вместе с тем это определение недостаточно четко разграничивает освоение земель и непосредственно застройку, так как есть указание на «организацию новых хозяйств», что предполагает строительство подсобных объектов и сооружений и иные мероприятия.

В данном Комментарии используется и такой термин, как «градостроительное освоение (реконструкция) территории» (Кодекс Республики Беларусь о Земле, 2008), хотя его определение не приводится.

Следующие определения, которые мы исследовали, касаются нового правового явления, которое получило активное развитие в России

– лэнд-девелопмент. «Лэнд» – в переводе земля, а «девелопмент» имеет корни от английского то develop, что означает развивать, разрабатывать, раскрывать (Анисимов 2006).

Как отмечают некоторые авторы, «данный термин в широком смысле этого понятия используют для определения деятельности по созданию и преобразованию объекта недвижимости, которое востребовано на рынке, подразумевающее существенные, в том числе и качественные изменения в объекте, позволяющие получить прибыль» (Фатхриева 2018). Данное понятие действительно носит слишком обобщающий характер, так как его можно использовать не только для земельных участков, но и для иных объектов недвижимости.

По мнению Д.Р. Зайнуллиной, «девелопмент означает развитие недвижимости – проведение строительных, инженерных и иных операций над недвижимым имуществом, ведущих к качественным изменениям в земле, зданиях и сооружениях» (Фатхриева Д.И., Рахматуллина 2018: 53). Отсюда также следует, что понятие «девелопмент» применяется не только к земельным участкам, но и к иным объектам – зданиям, сооружениям.

Более уточняющее понятие дается С.И. Беляковым и Б.В. Шабалкиным: «Если рассматривать лэнд-девелопмент в общем, то это деятельность по освоению земельных участков, имеющая своей целью увеличение их последующей стоимости и, как следствие, максимизации потенциальной прибыли» (Беляков 2019).

В данном определении заслуживает внимание мысль о том, что освоение земельных участков увеличивает последующую стоимость земель. Вместе с тем понятие «лэнд-девелопмент» как обобщенное понятие нельзя отождествлять с понятием «освоение земельных участков», так как сюда входит не только деятельность по освоению, но и иные действия: выбор перспективных земельных участков, оформление на них прав, подготовка проектной документации и т.д.

Например, в работах Асаула А.Н. лэнд-девелопмент рассматривается как «деятельность, которая направлена на повышение ликвидности и инвестиционной привлекательности земельных участков» (Асаул 2009).

Из вышеуказанного следует, что понятия «девелопмент» и «лэнд-девелопмент» имеют более обширную смысловую нагрузку при сравнении с понятием «освоение земельного участка». Первые два включают в свое содержание целый комплекс мероприятий.

Так, по мнению исследователей, лэнд-девелопмент проходит в четыре этапа: 1) приобретение земельного участка; 2) освоение земельного участка с целью увеличения рыночной стоимости; 3) подготовка проекта целевого использования земельного участка; 4) продажа проекта инвестору, который готов приступить к строительству (Фатхриева 2018). В данном определении освоение земельного участка является одной из стадий лэнд-девелопмента.

Н.А. Левов считает, что девелопмент земли можно подразделить на три этапа: 1) действия с неподготовленными земельными участками; 2) сооружение и подведение основных элементов инфраструктуры (дорог, магистральных инженерных сетей); 3) разделение земли на участки, готовые для последующей застройки (Левов 2012: 31). В данном случае эти этапы охватывают освоение земельного участка, так как сюда входят работы по подготовке земельных участков к дальнейшему использованию, разработка инфраструктуры, сегментирование земельных участков, например, по зонам застройки или под конкретные объекты.

Как видим, и в этом вопросе у ученых нет единого мнения.

Заключение, выводы

Проведенный сравнительно-правовой анализ законодательства постсоветских стран, а также исследование дискуссий по вопросу освоения земель, лэнд-девелопмента позволяет сформулировать универсальное определение понятия «освоение земельного участка». Универсальным мы его указываем, потому что оно дается независимо от категорий земель.

Освоение земельного участка – это совокупность мероприятий по его подготовке к последующему использованию по целевому назначению, повышающих его стоимость.

В это универсальное определение мы не стали включать такую характеристику как повышение качества земель, так как в отношении земельных участков, предназначенных под застройку, не проводят мероприятия по повышению плодородия почв, увеличению продуктивности земель или восстановлению почв.

Также мы не стали указывать в определении нацеленность производимых действий на увеличение ликвидности и инвестиционной привлекательности земельных участков или на увеличение их последующей стоимости, потому что иногда освоение земель производится не в целях получения прибыли от продажи земельных

участков, а для развития сельского хозяйства (освоение целины), иных сфер деятельности государства.

Разработанное нами определение будет полезным для включения в текст ст. 12 ЗК РК для того, чтобы правоприменители имели четкое представление о том, что такое освоение земельного участка и чем оно отличается от обычно-

го использования земельного участка, что это предваряющая стадия перед непосредственным использованием земельного участка по целевому назначению.

Данное научное знание позволит сократить количество земельных споров в судах по поводу изъятия неиспользуемых и неосвоенных земельных участков.

Литература

Анисимов А.П., Рыженков А.Я., Черноморец А.Е. Комментарий к Земельному кодексу Российской Федерации. – Волгоград: Издательство «Альянс», 2006. – 468 с.

Асаул А.Н., Иванов С.Н., Старовойтов М.К. Экономика недвижимости//Учебник для вузов. – 3-е изд., исправл. – СПб.: АНО «ИПЭВ», 2009. – 304 с. URL: <http://www.aup.ru/books/m491>

Беляков С.И., Шабалкин Б.В. Организация и планирование ленд-девелопмента // Московский экономический журнал. – 2019. № 8. – С. 283-289. <https://qje.su/wp-content/uploads/2019/07/Nomer-8-2019-Arhiv-1.pdf> // doi: 10.24411/2413-046X-2019-18072

Baughen, Simon, Expropriation and Environmental Regulation: The Lessons of Nafta Chapter Eleven (2006). Journal of Environmental Law, Vol. 18, Issue 2, pp. 207-228, 2006. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=914759> or <http://dx.doi.org/10.1093/jel/eqi050>

Besley Timothy Property Rights and Investment Incentives: Theory and Evidence from Ghana/ //Journal of Political Economy, Vol. 103, No. 5 (Oct., 1995), pp. 903-937. <https://doi.org/10.1086/262008>

Градостроительный кодекс Российской Федерации от 29.12.2004 N 190-ФЗ// http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_51040/cdec16ec747f11f3a7a39c7303d03373e0ef91c4/

Гринь Е.А. Принудительное прекращение прав на земельные участки: теория и практика правового регулирования: автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Краснодар, 2012.

Еркинбаева Л.К. Аграрные правоотношения в Республике Казахстан: дисс. докт. юрид. наук. – Алматы, 2008.

Зайнуллина Д.Р. Использование модели девелопмента при комплексном освоении территорий в рамках инновационного развития строительного комплекса (на примере республики Татарстан) // Региональная экономика: теория и практика. – 2012. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-modeli-razvitiya-stroitel'nogo-kompleksa-na> (дата обращения: 06.02.2020).

Кодекс Республики Беларусь о Земле// https://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_zemle.htm

Левов Н.А. Особенности девелопмента земельных участков на региональном уровне // Вестник ГУУ. – 2013. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-razvitiya-zemelnykh-uchastkov-na-regionalnom-urovne> (дата обращения: 06.02.2020).

Левов Н.А. Ленд-девелопмент – метод эффективного управления земельными ресурсами // Сервис в России и за рубежом. – 2012. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lend-development-metod-effektivnogo-upravleniya-zemelnymi-resursami> (дата обращения: 06.02.2020).

Мазур И.И., Шапиро В.Д. Девелопмент недвижимости: учеб. пособие по дисциплине специализации специальности «Менеджмент орг.» / Мазур И.И. и др. – М.: ЕЛИМА: Изд-во «Омега – Л», 2011.

Мейрамов Р. Земля требует ответственности // Время: общественно-политическая газета Казахстана. 2019. 17 июля / <https://time.kz/articles/ugol/2019/07/17/zemlya-trebuuet-otvetstvennosti>

Mandelker Daniel R. Planning and control of land development: cases and materials / (et al.). – 8th ed. Newark, NJ. Matthew Bender, (c) 2008.

Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 16 июля 2007 года N 6. О некоторых вопросах применения судами земельного законодательства // Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан от 2007 года N 8.

Реестр проблем: № 631. Касательно проблемных вопросов, выявления и принудительного изъятия неиспользуемых по целевому назначению земельных участков, предназначенных для строительства объектов / <https://atameken.kz/ru/registers/631>

Фатхриева Д.И., Рахматуллина Е.С. Комплексное освоение и развитие крупных земельных участков // Иннов: электронный научный журнал. – 2018. №3 (36). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompleksnoe-osvoenie-i-razvitie-krupnykh-zemelnykh-uchastkov> (дата обращения: 06.02.2020).

References

- Anisimov A.P., Ryzhenkov A.Ya., Chernomorets A.E. Commentary on the Land code of the Russian Federation. Volgograd: «Alliance» Publishing House, 468 p. (2006).
- Asaul A.N., Ivanov S.N., Starovoytov M.K. (2009) real estate Economics. Textbook for universities. 3rd ed., corrected. SPb.: ANO «IPEV»-304 s. URL: <http://www.aup.ru/books/m491/>
- Belyakov S.I., Shabalkin B.V. Organization and planning of land development. Moscow economic journal. 2019. № 8. S.283-289. <https://qe.su/wp-content/uploads/2019/07/Nomer-8-2019-Arhiv-1.pdf> // doi: 10.24411/2413-046X-2019-18072
- Baughen, Simon, Expropriation and Environmental Regulation: The Lessons of Nafta Chapter Eleven (2006). Journal of Environmental Law, Vol. 18, Issue 2, pp. 207-228, 2006. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=914759> or <http://dx.doi.org/10.1093/jel/eqi050>
- Besley Timothy Property Rights and Investment Incentives: Theory and Evidence from Ghana. Journal of Political Economy. Vol. 103. No. 5 (Oct. 1995). pp. 903-937. <https://doi.org/10.1086/262008>
- Town-planning code of the Russian Federation of 29.12.2004 N 190-FZ// http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_51040/cdec16ec747f11f3a7a39c7303d03373e0ef91c4/
- Grin E. A. Compulsory termination of rights to land plots: theory and practice of legal regulation: autoref. Diss. Cand. the faculty of law. sciences'. Krasnodar, 2012
- Erkinbayeva L. K. Agrarian legal relations in the Republic of Kazakhstan: Diss. doctor. the faculty of law. sciences'. Almaty, 2008.
- Zainullina D. R. Using the development model for complex development of territories within the framework of innovative development of the construction complex (on the example of the Republic of Tatarstan). Regional economy: theory and practice. 2012. No. 8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-modeli-razvitiya-stroitelnoy-kompleksa-na> (accessed 06.02.2020).doi: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-modeli-razvitiya-stroitelnoy-kompleksa-na/viewer>
<http://elibrary.ru/item.asp?id=17317931>
- Land code of the Republic of Belarus // https://kodeksy-by.com/kodeks_rb_o_zemle.htm
- Levov N. A. land development-a method of effective land management. Service in Russia and abroad. 2013. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-razvitiya-zemelnyh-uchastkov-na-regionalnom-urovne> (accessed: 06.02.2020). doi: <http://elibrary.ru/item.asp?id=19093005>
- Levov N. A. land development-a method of effective land management. Service in Russia and abroad. 2012. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lend-development-metod-effektivnogo-upravleniya-zemelnymi-resursami> (accessed 06.02.2020). doi: <http://elibrary.ru/item.asp?id=17803147>
- Mazur I. I., Shapiro V. D. real estate development: studies. manual on the discipline of specialization of the specialty “Management”. (Mazur I. I. et al.). M.: ELIMA: Publishing house “omega-L”, 2011.
- Meiramov R. Land requires responsibility. Vremya: socio-political newspaper of Kazakhstan. 2019. July 17 /https://time.kz/articles/ugol/2019/07/17/land_requires_responsibility
- Mandelker Daniel R. Planning and control of land development : cases and materials (et al.). 8th ed. Newark, NJ . Matthew Bender, (c) 2008.
- Normative resolution of the Supreme court of the Republic of Kazakhstan dated July 16, 2007 N 6. About some questions of application by courts of the land legislation. Bulletin of the Supreme Court of the «Republic of Kazakhstan» from 2007 N 8 doi: http://adilet.zan.kz/rus/docs/P07000006S_
- Register of problems: no. 631. Concerning problematic issues, identification and forced withdrawal of unused land plots intended for construction of objects / <https://atameken.kz/ru/registers/631> doi:
- Fadeeva D. I., Rakhmatullina E. S. Integrated management and development of large land // Innov: electronic scientific journal. 2018. No. 3 (36). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompleksnoe-osvoenie-i-razvitie-krupnyh-zemelnyh-uchastkov> (accessed 06.02.2020). doi: <https://elibrary.ru/item.asp?id=32741970>

Aigarinova G. , **Rasheva G.K.**

Al-Farabi National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: 87012178280g@gmail.com; gulnur1989@mail.ru

PARTICULARITY OF PHYTOSANITARY SECURITY LEGAL SUPPORT IN MODERN TIMES OF AGRICULTURAL SYSTEM OF FARMING DEVELOPMENT (analysis of agrarian, land and environmental legislation)

Within a market economy, the trends of agrarian, territorial and environmental legislation reforming are aimed at development of agricultural cooperation and ensuring phytosanitary security. For a long time eminent menaces from quarantine, extremely hazardous and undesirables directly affect the further development of agriculture, increasing biodiversity, as well as ensuring country's food security. At the present moment, entitled issues are the premier sources that harm the economy of the State.

This article deals with the legal support of phytosanitary security in the modern development of agricultural system of farming.

In the time of active research writing, the author used methods of analysis and synthesis, generalization and classification.

The primary objectives requiring shift solution are the scientific substantiation and the need of evaluation and risk management system applying restrictive quarantine measures in the field of state phytosanitary control (supervision). In this regard, ensuring the sustainable development of agricultural production, including organically pure agricultural products, is of particular importance. The author analyzes the current agricultural, land and environmental legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of phytosanitary safety. Conclusions and suggestions on improving the activities of phytosanitary inspections are given.

Key words: food security, phytosanitary security, phytosanitary control, protection and plant quarantine, agricultural industry, farming, agricultural cooperative society, rural sector, phytosanitary and quarantine demands.

Г.Т. Айгаринова, Г.К. Рашева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: 87012178280g@gmail.com; gulnur1989@mail.ru

Ауылшаруашылық кооперациясының дамуының қазіргі кезеңіндегі фитосанитарлық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз етудің ерекшеліктері (аграрлық, жер, экологиялық заңнаманы талдау)

Нарықтық экономика жағдайында аграрлық, жер және экологиялық заңдарды реформалау үрдістері ауылшаруашылық кооперацияны дамытуға және фитосанитариялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған. Карантиндік, әсіресе қауіпті және зиянды организмдерден болатын тұрақты қауіптер ауыл шаруашылығының одан әрі дамуына, биоәртүрлілікті арттыруға, сондай-ақ елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге тікелей әсер етеді. Қазіргі уақытта бұл проблемалар мемлекет экономикасына зиян келтірудің негізгі көзі болып табылады.

Нақты мақалада ауылшаруашылық кооперациясының заманауи дамуы жағдайында фитосанитариялық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз ету мәселелері талқыланады.

Осы зерттеуді жазу барысында автор талдау және синтез, жалпылау және жіктеу әдістерін қолданған.

Мемлекеттік фитосанитариялық бақылау (қадағалау) саласындағы шектеулі карантиндік шараларды қолдану кезінде ғылыми негіздеу және бағалау мен тәуекелдерді басқару жүйесінің қажеттілігі жедел шешуді талап ететін негізгі міндеттер болып табылады. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы өндірісінің, оның ішінде органикалық таза ауылшаруашылық өнімдерінің тұрақты дамуын қамтамасыз ету ерекше маңызға ие. Автор фитосанитариялық қауіпсіздік саласындағы Қазақстан Республикасының қолданыстағы ауыл шаруашылығы, жер және экологиялық заңнамаларына талдау жасайды. Фитосанитарлық инспекциялар қызметін жетілдіру бойынша қорытындылар мен ұсыныстар келтірілген.

Түйін сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, фитосанитариялық қауіпсіздік, фитосанитариялық бақылау (қадағалау), өсімдіктерді қорғау және карантин, ауылшаруашылық өндірісі, ауыл шаруашылығы, ауылшаруашылық кооперативтері, агроөнеркәсіптік кешен, фитосанитарлық және карантиндік талаптар.

Айгаринова Г.Т., Рашева Г.К.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: 87012178280g@gmail.com, e-mail: gulnur1989@mail.ru

Особенности правового обеспечения фитосанитарной безопасности на современном этапе развития сельскохозяйственной кооперации (анализ аграрного, земельного, экологического законодательства)

В условиях рыночной экономики тенденции реформирования аграрного, земельного и экологического законодательства направлены на развитие сельскохозяйственной кооперации и обеспечение фитосанитарной безопасности. Перманентно исходящие угрозы от карантинных, особо опасных и вредных организмов напрямую влияют на дальнейшее развитие сельского хозяйства, увеличение биоразнообразия, а также обеспечение продовольственной безопасности страны. В настоящее время названные проблемы являются главным источником, наносящим ущерб экономике государства.

В данной статье рассматриваются вопросы правового обеспечения фитосанитарной безопасности в условиях современного развития сельскохозяйственной кооперации.

При написании настоящего исследования автором были использованы методы анализа и синтеза, обобщения и классификации.

Основными задачами, требующими незамедлительного решения, являются научное обоснование и необходимость оценки и системы управления риском при применении ограничительных карантинных мер в сфере государственного фитосанитарного контроля (надзора). В связи с этим особое значение приобретает обеспечение устойчивости развития сельскохозяйственного производства, в том числе органически чистых сельхозпродуктов. Автором проведен анализ действующего аграрного, земельного и экологического законодательства Республики Казахстан в сфере фитосанитарной безопасности. Даны выводы и предложения по совершенствованию деятельности фитосанитарных инспекций.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, фитосанитарная безопасность, фитосанитарный контроль (надзор), защита и карантин растений, сельскохозяйственное производство, сельское хозяйство, сельскохозяйственные кооперации, аграрный сектор, фитосанитарные и карантинные требования.

Introduction

At the present stage for sustainable development of the country a lot of attention paid to the development of agriculture, as the agricultural sector is a key sector of the economy and its development depends on the food security of the country. Legal support of food security is a major component of economic security of the Republic of Kazakhstan. To ensure food security of the country one of the most important components is the main line of phytosanitary security.

The Law of the Republic of Kazakhstan dated July 8, 2005 No. 66-III "On State Regulation of the Development of the Agroindustrial Complex and Rural Territories" defines the concept of phytosanitary security refers to the state of protection of agricultural objects and crop products from pests, plant diseases and weeds (www.online.zakon.kz).

Within a market economy, the trends of agrarian, territorial and environmental legislation reforming are aimed at development of agricultural cooperation. The importance of the functioning and development of agricultural cooperation was noted in the Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan "New Development Opportunities in the Conditions of the Fourth Industrial Revolution" dated January 10, 2018. Elbasy N. Nazarbayev pointed out that "the introduction of new technologies and business models, increasing the knowledge intensity of agricultural industrial complex reinforce the need for cooperative farms. Comprehensive support for agricultural cooperatives is needed. The state, together with business, must find strategic niches in international markets and promote domestic products. The intensification of agriculture should take place while maintaining the quality and environmental friendliness of the products" (Nazarbayev, 2018).

Main part

For the first time, after the independence of Kazakhstan, the most important legislative act establishing the legal status of agricultural cooperatives is the Law of the Republic of Kazakhstan “On Agricultural Cooperatives” dated October 29, 2015. This Law determines the legal status, rights and duties of the members of agricultural cooperatives, as well as the legal status, establishment, operation, reorganization and liquidation of agricultural cooperatives and their associations (unions) (www.adilet.zan.kz).

Primary intent of formation and activity of agricultural cooperative society are the following:

- Satisfy the socio-economic and other needs of members of a cooperative and protecting their interests;
- Increase the income of members of the cooperative;
- Creation of a competitive environment in the areas of production, processing, marketing, storage of agricultural products, aquaculture products (fish farming), supply of means of production and material and technical resources;
- Development of infrastructure and ensuring direct deliveries of agricultural products, aquaculture products (fish farming) from producer to consumer;
- Assistance in acquiring the necessary resources on favorable terms by the members of the cooperative and gaining access to finance their production and other economic activities (www.adilet.zan.kz).

The activities of cooperatives are directly related to environmental protection and the rational use of natural resources. This relationship can be viewed from two perspectives. First of all, it is the functioning of production, processing and other cooperatives that may have an impact on the environment. Two main interconnected factors are traditionally distinguished here: environmental pollution by harmful substances and exploitation of natural resources. Secondly, the environmental activities of cooperatives, aimed at protecting and restoring the environment – waste management, resource conservation, land reclamation (Khamzin: 2018).

As of November 1, 2018, the agricultural sector of the republic has 213.5 thousand farms and farms, which are assigned 62.6 million hectares (59.5%) of agricultural land, 1631 agricultural production cooperatives on an area of 2.7 million ha (2.5%), 7,708 business partnerships of all forms and joint-stock companies on an area of 37.5 million ha (35.6%). State agricultural enterprises occupy 1.5 million ha or 1.4% of agricultural land (www.mao.gov.kz).

The main purpose of agricultural cooperative societies is the production of clean, natural, safe food products. Not only obtaining fruitful crops, but also ensuring the country’s food security depends on the phytosanitary situation. A key factor in increasing crop yields is protecting plants from pests, plant diseases, and weeds. The timely detection and investigation of especially dangerous, harmful and quarantine organisms for agricultural land, finding ways to limit their impact on food security are especially important tasks for the state.

Agriculture and agri-food production over the past two decades have become increasingly industrialized and globalized (Humphrey: 2006). Large cooperatives pursue industrial production in order to achieve economies of scale with higher productivity and profit. Mass cultivation and processing of agricultural products currently characterize modern agri-food production, which includes technological and biological achievements obtained as a result of intensive Research and Advanced Development (R&D). In addition, the distribution of pre-packaged and finished products has contributed to the growth of food producers are leading firms in the agri-food chain through intensive technological and marketing research (Boyd and Watts, 1997). To obtain environmentally friendly products, new technologies must be used and scientifically based methods should be based. However, the receipt of agricultural products is associated with the chemicalization of production. Chemicalization in turn leads to the detection of pesticide residues not only in food consumed, but also in soil, atmospheric air and in groundwater.

According to I.M. Khamzina and S.P. Emelyanova, the role of agricultural cooperatives in solving such problems lies in the fact that they can organize meetings with their own shareholders on the environmentally safe use of chemistry and the introduction of new technologies in production, establish control over the correct application of fertilizers on the fields, their processing. They are obliged to take into account the environmental factor when selling finished products, in other words, food prices need to be differentiated depending on their production efficiency in environmentally accepted conditions and at elevated doses in the use of fertilizers and pesticides (Khamzin 2018).

Under standards of the environmental legislation land owners and landusers laid under obligations to hold following activities:

- 1) Protection of lands from water and wind erosion, mudflows, waterlogging, waterlogging, secondary salinization, desiccation, compaction,

contamination with radioactive and chemical substances, littering with production and consumption waste, pollution, including biogenic, as well as other negative impacts;

2) Protection of agricultural land and other lands from infection with bacterial-parasitic and quarantine pests and plant diseases, overgrowing with weeds, shrubs and light forests and from other types of land degradation;

3) The elimination of the consequences of pollution, including nutrient, and land litter;

4) Maintaining the achieved level of land reclamation;

5) Reclamation of disturbed lands, restoration of soil fertility, timely land involvement in circulation;

6) Removal and preservation of the fertile soil layer for its subsequent use in reclamation. (Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, Article 217) (www.adilet.zan.kz).

In compliance with article 141 of the Land Code provides for the conservation of land:

- In order to prevent land degradation, restore soil fertility and contaminated territories, as well as in cases where it is impossible to restore soil fertility in degraded agricultural land,

- Lands contaminated with chemical, biological, radioactive and other harmful substances in excess of the established standards for their maximum permissible concentrations and maximum permissible levels of exposure, production and consumption waste, sewage,

- As well as lands infected with quarantine pests and plant diseases, in the manner established by the Government of the Republic of Kazakhstan (www.online.zakon.kz).

The Land Code of the Republic of Kazakhstan from 2003 focuses on the peculiarities of land owned by the state, for conducting a country or farm, farming. According to Article 43-1 of the Land Code of the Republic of Kazakhstan, the application for participation in the tender for granting the right of temporary paid land-use (lease) for conducting a country or farm, agricultural production should include:

1) For non-state characters of the Republic of Kazakhstan – legal name, location, information on state registration (re-registration) as a legal entity, information on the leaders and participants or shareholders of the applicant legal entity, indicating the size of their share in the authorized capital (from total amount of the authorized capital), information about the affiliated persons of the applicant;

2) For individuals – first and last name (if it is indicated in the identification document) of the applicant, place of residence, citizenship, individual

identification number, information about the identity document of the applicant;

3) The location of the land plot claimed by the applicant;

4) Tender offer;

5) Obligations to conclude a contract for temporary reimbursable land use (lease) of an agricultural land plot for conducting peasant or farm farming or agricultural production within three working days from the day of receipt of notification of the need to sign this agreement if the applicant is recognized as the winner of the tender for granting the right to temporary compensation land use (lease) for peasant or farm farming, agricultural wow production.

Competitive bid should maintain:

1) A business proposal (forecasted investment, cultivated area, livestock population, applied agricultural technologies, the availability of agricultural machinery and technological equipment, qualified specialists in the field of agriculture, the number of jobs created);

2) Obligations on the preparation and development of the on-farm land management project, the implementation of measures for the development of agricultural infrastructure;

3) Obligations to fulfill the requirements of the land legislation of the Republic of Kazakhstan, including the rules for the rational use of agricultural land, to fulfill indicative indicators for diversifying the structure of sown areas of agricultural crops in accordance with the region's specialization, observing scientifically based agricultural technologies, phytosanitary and quarantine requirements (www.online.zakon.kz).

In order to maintain phytosanitary safety in satisfactory condition, Article 115 of the Land Code of the Republic of Kazakhstan prohibits the construction of buildings and structures, as well as laying utilities within the right of way along a public highway, with the exception of road service facilities, outdoor (visual) advertising, traffic police posts, sanitary and epidemiological control, customs authorities, border, transport control, veterinary and phytosanitary control x posts (www.online.zakon.kz).

One of the problems in the sphere of protection and quarantine of plants is the lack of budget. Annually, at the expense of the republican budget allocated for phytosanitary and quarantine measures against especially dangerous pests and quarantine objects, no more than 50% of the area to be treated is cultivated. From the allocated funds for the purchase of pesticides have from 30% to 50%, i.e., about half of the funds spent on the procurement of services

for the storage, transportation and use of purchased pesticides (www.senate.parlam.kz).

Up to date, the Senate of the Parliament of the Republic of Kazakhstan is considering amendments to the legislation on agricultural issues. According to the Project in the field of legal support of phytosanitary safety, the following changes are made: in order to increase the efficiency of functioning of this area, it is recommended that the division of responsibilities between phytosanitary and quarantine measures between the state and agricultural producers is recommended. Thus, it is proposed that the state retain responsibility for carrying out measures against pests, diseases and weeds that pose a high phytosanitary risk, as well as measures against quarantine weeds on state-owned lands, agricultural producers will be held responsible for carrying out treatments against the remaining pests and diseases, as well as against quarantine measures on land owned and (or) land use by individuals and legal entities. At the same time, subsidies will be provided for agricultural producers to purchase pesticides for phytosanitary and quarantine measures. In addition, it provides for reimbursement to individuals and legal entities of the costs of planting and growing destroyed fruit and berry crops infected with fruit bacterial burns. The list of quarantine objects and alien species with respect to which localization and elimination of outbreaks is carried out at the expense of budgetary funds, the authorized body approves (www.senate.parlam.kz).

Given that agricultural producers will be responsible for carrying out treatments against pests and diseases, as well as against quarantine measures on land plots owned and used by the land, the natural question arises, how will they conduct phytosanitary measures for plant quarantine on their own? The use of pesticides poses a real danger not only to the environment, but also to gardeners and consumers. Ignorance of the dangers of using pesticides can be a major source of health problems. For work related to the handling of pesticides, special knowledge is required (higher education in the field of agronomy), special techniques and equipment, special clothing, etc. in the field of pesticides. Therefore, in the current state of entrepreneurship in the field of agriculture, legal regulation of the development of phytosanitary entrepreneurship is necessary. We offer the author's concept of phytosanitary entrepreneurship, so phytosanitary entrepreneurship is understood to mean activities to perform work and provide services that have as their main purpose phytosanitary measures for the use of pesticides (pesticides) for

the disinfection of especially dangerous and harmful quarantine plants.

According to the Law of the Republic of Kazakhstan «On Permits and Notifications of May 16, 2014, a permit or notification procedure is introduced depending on the level of danger of activities or actions (operations) to be carried out and is divided into three levels, permissions of the first category – licenses that are introduced in relation to types (subspecies) of activity or actions (operations) associated with a high level of danger» (www.online.zakon.kz). Activities in the field of pesticide handling obtaining a license for the production (formulation) of pesticides (pesticides), the sale of pesticides (pesticides), the use of pesticides (pesticides) by aerosol and fumigation methods belongs to the first category. It turns out that private business entities have the right to engage in entrepreneurial activity in the field of plant protection and quarantine. Now there is a need for a legislative level to oblige farmers to carry out treatments against pests and diseases, as well as against quarantine measures on land plots owned and (or) land use (their own subsidiary plots), but did not involve themselves, but involved an enterprise that has a license for production (formulation) of pesticides (pesticides), the implementation of pesticides (pesticides), the use of pesticides (pesticides) by aerosol and fumigation methods. This provision is, firstly, to ensure that phytosanitary measures are carried out at an appropriate level, since they have special knowledge and technology in the field of pesticide management. Secondly, for any state, the preservation of human life and health is a top priority.

Based on past experience of the Rating agency of regional financial center of Almaty (RFCA), it has emerged that a survey of the capacities of grain receiving points and elevators in certain areas of the republic showed the presence of dangerous insect species, such as: flour mite, fusty flour beetle, grain weevil, etc. All this makes it difficult to promote Kazakhstan grain to the world market. Over and above, quarantine weeds (dodder, common ragweed, and knapweed) and pests (knapweed) and pests (knapweed) that damage the grain are registered in the republic. Their further distribution may disqualify Kazakhstan grain on the world market, as laws on quarantine control of imported products are in force throughout the world (www.analitika.kz). Food safety and agricultural health security measures have a major impact on international agro-food trade (Jaffee, Steven M.: 2015).

For the prevention of the presence of especially extremely hazardous of pests in grain products, it

is necessary to tighten the sanctions of the norms of legislation providing for administrative responsibility. Article 401 of the Code of Administrative Offenses of 2014 provides for administrative liability for violation of the legislation of the Republic of Kazakhstan on grain: «Non-observance by grain receiving enterprises of the procedure for storing grain, as well as measures ensuring their quantitative and qualitative preservation, failure to ensure in the established manner grain sampling by its owner – entail a fine on medium-sized businesses in the amount of one hundred, on large businesses – in the amount of one hundred and fifty monthly calculation indices» (www.adilet.zan.kz). Since Kazakhstan is a major exporter of grain, food safety of grain products is especially important and directly related to human health. Therefore, in cases of non-conser-

vation of phytosanitary requirements, it is necessary to tighten sanctions up to the deprivation of a license or the closure of organization data.

Conclusion

In order to improve the effectiveness of legal support of phytosanitary security deems it necessary to implement the following:

1. Lock in full-time personnel trained and advanced work on plant quarantine
2. Look up inventory and logistics management.
3. Introduce plant quarantine laboratories in each region.
4. Commonly intrude enterprises for the disposal of containers and other packaging material used for storage and transportation of pesticides.

References

- «Agroonerkasiptik keshendi zhəne auyldyk aumaktardy damytudy memlekettik retteu turaly» 2005 zhylygy 8 shildedegi № 66-III Kazakstan Respublikasynyn Zany (2019.28.10. berilgen ozgerister men tolyktyrularymen) <https://online.zakon.kz>
- Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti N. Nazarbaevtyn Kazakstan halkyna Zholdauy. 2018 zhylygy 10 kahtar Tortinshi onerkasiptik revoljucija zhagdajyndagy damudyn zhanə mymkindikteri https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-n-nazarbaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylygy-10-kanthar-8-g
- Zakon Respubliki Kazahstan ot 29 oktjabrja 2015 goda № 372-V «O sel'skohozejstvennyh kooperativah» // <http://adilet.zan.kz>
- Hamzin I.M., Emel'janov S.P. Kooperacija i jekologija: organizacionno-pravovye aspekty // Vestnik Rossijskogo universiteta kooperacii. 2014. №2(16).
- Cvodnyj analiticheskij otcheto sostojanii i ispol'zovanii zemel' Respubliki Kazahstan za 2018 god. Sostaviteli: Omash S. B., Bajmaganbetov B.U., Bimendina G.A. i dr. Ministerstvo sel'skogo hozjajstva Respubliki Kazahstan. Komitet po upravleniju zemel'nymi resursami.-Astana, 2019. <https://mao.gov.kz>
- Environmental Code of the Republic of Kazakhstan Code of the Republic of Kazakhstan dated 9 January, 2007 No.212. <https://adilet.zan.kz>
- Land Code of the Republic of Kazakhstan Code of the Republic of Kazakhstan dated 20 June, 2003 No.442. http://adilet.zan.kz/eng/docs/K030000442_
- Zakon Respubliki Kazahstan «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam regulirovanija agropromyshlennogo kompleksa» ot 28 oktjabrja 2019 goda <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000268>.
- Analiz rastenievodstva Respubliki Kazahstan // AO «Rejtingovoe agentstvo Regional'nogo finansovogo centra goroda Almaty» // agro_sector_report.pdf // <https://analitika.kz>
- O razreshenijah i uvedomlenijah. Zakon Respubliki Kazahstan ot 16 maja 2014 goda № 202-V ZRK <http://online.zakon.kz>.
- Humphrey, John. 2006. "Policy Implications of Trends in Agribusiness Value Chains." *European Journal of Development Research* 18:572-592.
- Boyd, William and Michael Watts. 1997. "Agro-Industrial Just-in-Time: The Chicken Industry and Postwar American Capitalism." Pp. 192-225 in *Globalising Food: Agrarian Questions and Global Restructuring*, edited by D. Goodman and M. J. Watts. London: Routledge.
- Jaffee, Steven M. Food safety and agricultural health standards and developing country exports : rethinking the impacts and the policy agenda September 14, 2005. <http://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=US2012411726>
- «Akimshilik kukyk buzushylyk turaly» Kazakstan Respublikasynyn 2014 zhylygy 5 shildedegi № 235-V Kodeksi. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>

5-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ
КРИМИНАЛИСТИКА**

Section 5
**CRIMINAL LAW AND
CRIMINALISTICS**

Раздел 5
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО
И КРИМИНАЛИСТИКА**

M.K. Bysenova , **G.M. Atakhanova**

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: bysenova@mail.ru

THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PREVENTION, DETECTION AND INVESTIGATION OF CRIMES

The use of electronic means of monitoring the conduct of persons released from prison on parole and suspects for whom preventive measures are applied without detention, including those under house arrest. Electronic search and identification systems. The modernization of the law enforcement system should be carried out by means of simplifying the process of justice, freeing it from unnecessary bureaucratic procedures with the active introduction of new information technologies. The purpose of this article is to investigate the latest computer programs and their application in the activities of the internal affairs agencies. The article also speaks about application of special knowledge and skills of specialists, i.e. about other level of application of scientific and technical knowledge and means in criminal proceedings. Computerization has accelerated the transfer and exchange of forensic information received during the investigation between the subjects of criminal activity. In the investigation of crimes, the investigator often resorted to the assistance of specialists and experts. Specialists exist in various fields of science, technology, art and professional skill. With the knowledge and skills of knowledgeable persons, various crimes are solved.

Key words: innovative technology, electronic media system, smart technology, type of weapon, information technology, development, influence.

М.К. Бисенова, Г.М. Атаханова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: bysenova@mail.ru; e-mail:

Қылмыстың алдын алуда, ашуда және тергеуде инновациялық технологияларды пайдалану

Бас бостандығынан айыру орындарынан шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған, сондай-ақ қамауға алынбай бұлтартпау шаралары қолданылған күдіктілердің, оның ішінде үй қамақта жүрген адамдардың мінез-құлқын қадағалаудың электрондық құралдарын қолдану. Тұлғаны іздеу және сәйкестендірудің электрондық құралдарының жүйелері. Құқық қорғау жүйесін жаңғырту жаңа ақпараттық технологияларды белсенді енгізу кезінде оны артық бюрократиялық рәсімдерден арылтып, сот төрелігін іске асыру процесін оңайлату құралдары бойынша жүзеге асырылуға тиіс. Осы мақаланың мақсаты – жаңа компьютерлік бағдарламалар мен оларды ішкі істер органдарының қызметінде қолдану. Мақалада сонымен бірге мамандардың арнайы білімі мен дағдыларын, яғни қылмыстық процесте ғылыми-техникалық білім мен құралдарды қолданудың әртүрлі деңгейіне қатысты айтылған. Компьютерлендіру сот-сараптама қызметі субъектілері арасында тергеу барысында алынған соттық ақпараттың берілуін және алмасуын жеделдетті. Тергеуші қылмыстарды тергеу кезінде мамандар мен сарапшылардың көмегіне жүгінеді. Мамандар әртүрлі ғылым, технология, өнер және кәсіби шеберлік саласында жұмыс істейді. Білімді адамдардың білімі мен дағдыларының көмегімен түрлі қылмыстар ашылады.

Түйін сөздер: инновациялық технологиялар, электрондық медиа-жүйелер, зияткерлік технологиялар, қару түрі, ақпараттық технологиялар, даму, әсер ету.

М.К. Бисенова, Г.М. Атаханова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: bysenova@mail.ru

Использование инновационных технологий в предупреждении, раскрытии и расследовании преступлений

Применение электронных средств слежения за поведением лиц, освобожденных из мест лишения свободы условно-досрочно, а также подозреваемых, в отношении которых применены меры пресечения без заключения под стражу, в том числе находящихся под домашним

арестом. Системы электронных средств поиска и идентификации личности. Модернизация правоохранительной системы должна осуществляться посредством упрощения процесса отправления правосудия, избавив его от излишних бюрократических процедур при активном внедрении новых информационных технологий. Цель данной статьи заключается в исследовании новейших компьютерных программ и их применении в деятельности органов внутренних дел. Так же в статье говорится о применении специальных познаний и навыков специалистов, то есть об ином уровне использования научно-технических познаний и средств в уголовном судопроизводстве. Компьютеризация ускорила передачу и обмен полученной в ходе следствия криминалистической информацией между субъектами криминалистической деятельности. При расследовании преступлений следователь часто прибегает к помощи специалистов и экспертов. Специалисты существуют в различных областях науки, техники, искусства и профессионального мастерства. С помощью знаний и навыков сведущих лиц раскрываются различные преступления.

Ключевые слова: инновационные технологии, электронные медиасистемы, интеллектуальные технологии, тип оружия, информационные технологии, развитие, влияние.

Introduction

During the years of Kazakhstan's independence, a law enforcement system has developed and generally operates effectively, meeting the needs of a democratic and legal state. At the same time, the law enforcement activities of the state require their further development and improvement of the forms and methods of ensuring the rule of law and public security of their work on the basis of best practices. The modernization of the law enforcement system should be carried out by means of simplifying the process of justice, freeing it from unnecessary bureaucratic procedures, with the active introduction of new information technologies. It is necessary to carry out work in this area using modern methods and introducing world experience into the domestic activities of law enforcement agencies based on innovative technologies. Solving the problems of fighting crime at the present stage requires a significant improvement in the activities of law enforcement agencies. There are a number of new specific circumstances in the case of the internal affairs authorities (Belonovskaya I.D., Filippova E.O. 2011:163-168).

Firstly, the increased level of professionalism of criminals, their use in their criminal activities of the latest technical advances, the use of new organizational forms. Secondly, the crime rate has increased significantly, and hence the workload of law enforcement officers. Third, a certain "discount" and metamorphosis of testimony. Fourthly, the need to improve the effectiveness of the use of NTS in the recording of administrative offenses, the use of the data as evidence and in the preventive activities of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan. Fifth, effective response by law enforcement agencies and other government agencies (prosecutor's office, financial police and internal

affairs, media authority, local executive authorities of regions (cities of republican importance, capital) on the facts of violation of the media legislation. Sixthly, creating conditions for modern modernization and improvement of available technical means and information channels, constant study of foreign best practices in this area (Vasiliev V.L. 2009:431).

Main Part

In this regard, the use of scientific and technological advances in the identification, consolidation and study of objective evidence is of particular importance. In addition, the ever-increasing possibilities of using the achievements of science and technology in administrative and investigative practice allow a new, new level to address the specific issues of disclosure and investigation of offenses. Scientific and technological progress brings a lot of new things to the theory and practice of combating wrongdoing, changes the methods of proof and content of the professional level of law enforcement and court, poses important problems further improving the activities of the police department on a scientific basis. It is obvious that the needs of law enforcement practice are predetermined by a lack of scientific knowledge and practical recommendations in this area of criminal prosecution. One of the main aspects of improving the activities of the police department is to identify ways and means to eliminate or significantly reduce the gap between the scientific potential of investigation and the real capabilities of law enforcement agencies. The noted evidence of the relevance of the targeted study of opportunities to improve the use of scientific and technical advances in the activities of the police department for the prevention, detection and investigation of crimes. This paper reviews and analyses innovative technologies used in the prevention, detection and

investigation of crimes that can be integrated into the activities of the internal affairs authorities of the Republic of Kazakhstan.

In the modern era, the reasons for the use of advances in criminal justice and administrative practice are:

- features of the functioning of certain elements of the work process of investigators and administrative bodies (physical and spiritual capabilities of persons investigating and reviewing criminal and administrative cases, objectively Need to be strengthened by the use of technical means; In addition to material means of work, there are also spiritual, which include knowledge);

Increasing the social importance of fighting crime and, as a result, the need to improve the quality of administrative and criminal justice agencies, largely through the use of achievements Science and technology progress;

Significant expansion in the context of the scientific and technological revolution of the range of achievements provided by science and technology to the service of fighting crime; The availability of personnel capable of applying scientific and technological advances with knowledge;

The need to use advances in scientific and technological progress on the part of process actors not involved in the investigative functions (experts, lawyers, etc.); The use of documents (materials) in criminal proceedings and administrative practice, the content of which requires the use of scientific knowledge and technical means;

The inability to improve the activities of administrative and investigative bodies by extensive methods, which makes it necessary to move to intensive methods, which involve widespread use of the achievements of science and technology. The reality of these causes is manifested at three levels: in the practice of administrative and criminal justice bodies; In the provisions of the current administrative and criminal procedure legislation; research in science.

The study identified a number of reasons for the effectiveness of the use of scientific and technological advances in the police department: the lack of proper attention to the modernization of the services of the police by technical means; Insufficient funding for the area; lack of specialists in the system of internal affairs (employees of the technical service of the Ministry of Internal Affairs when entering the service do not have the proper skills of knowledge of programming languages (level of SJ, August1), use of AIS, network administration); fear and challenge of using new technologies; distrust of techni-

cal means in the police department; weak regulatory framework and lack of a systematic approach to innovative modernization of the police department; the use of proprietary software⁵, which in turn leads to unnecessary expenditure of budget funds, creates problems in optimizing or expanding functionality, creates confusion and ambiguous interpretation of the right to use in plan for the licensing purity of the software being used, as well as making the problem of combating viral activity a priority. As the world practice and experience of government agencies in various countries (including Russia) shows, the introduction of open source software (Orin Source), on the GPL, etc. (primarily Linux-dazed) allows solve these and a number of other problems. In this regard, we believe that this should be addressed in the formation of the Information Development Strategy of the Police Department; a lot of money for the use of modern technologies (electronic databases, software, optical communication channels, satellite channels). The reason for this is the belonging of all modern systems to commercial organizations, which independently set prices for their purchase, lease and maintenance; disparate sources of operational information and the difficulty in obtaining it (Volkov V.N. 2015:368). Each authorized body accumulates information, archives, databases on the information available to it, which are allowed only in accordance with formal procedures, which often causes difficulties in the activities of police officers; lack of methods for conducting examinations of technical equipment and computer technologies, these examinations are carried out for a very long time, which affect the timing of the investigation and before the investigation; Complexity in the peculiarities of the use of NTS in the police department. For example, the Living Scanner complex cannot be used if there is contamination of the hands or surface of the scanner, which is not always possible to eliminate when working in difficult conditions. For this reason, the purchased equipment is not used, and criminologists work the old-fashioned way with paper dactocards; The need for compact printing devices. To date, there are no battery-powered compact printers on the market, compact printers, or their cost is greatly overstated; Further development of cctv systems. Measures should be taken to phase out video cameras with "smart" software that allow you to independently monitor and analyze the situation in the field of view of the camera. In this regard, it is necessary to continue to replace existing analog video cameras with modern digital video surveillance installations. These measures will improve the quality of the transmitted video image, especially

at night, automatically record traffic violations, respond to crowds, and traffic in the prohibited zone, running, left items, etc. (Babin A.N. 2015:136-137).

The government of Kazakhstan approved a list of special means used by police officers to stop, detain and bring to the internal affairs authorities, the authorities of October 30, 2001. Rubber sticks, handcuffs, tear-gas products (grenades, cartridges, aerosol cylinders), aerosol complex, light noise devices, smoke-forming devices, forced stop vehicles, products to protect against mechanical impacts.

However, in most cases, a police officer, while on duty, has at his disposal only a limited list of special means, which he can apply if necessary, to the offender – a rubber stick and handcuffs. Often, employees have to rely only on their strength and abilities. Only operational services, stepping into the daily outfit, are armed with a service firearm. But even in this case, the intended effect is not guaranteed, as the use of firearms is accompanied by the risk of causing consequences, including serious consequences, both for the offender and for third parties, especially in urban environments with high population density. The lethal outcome of the use of firearms is not ruled out. In this regard, I would like to draw attention to the problem of psychological readiness of police officers to use firearms, since in practice officers have developed a stereotype for fear of being prosecuted or become the object of a long trial (Ishin A.M. 2013:116-123).

The above-mentioned problems are the reason for the increase in the number of complaints by the civilian population against law enforcement agencies, due to the increase in recent cases of abuse of office related to the infliction of bodily harm in stopping the illegal actions of offenders. The current situation lends itself to a reasonable explanation, as law enforcement officers, realizing their tasks and responsibilities inevitably resort to the use of special means and physical force, which in turn, against the background the declining level of authority towards employees generates a negative response from the public. At the same time, it should be noted that the special means used are not quite humane and when they are used inevitably because harm to the health of the person against whom the special means was used.

Modern conditions, the level of development of innovative technologies and technology in the field of weapons science allow us to find the best solution in the current situation on the example of international experience. For example, in the United States and a number of western European countries in the broad use of the police are stun guns, which have

long proved the effectiveness of their use (Vehov V.B. 2017:271-272).

A stun gun is based on the direct effect of an electrical discharge on a target. It belongs to the class of non-lethal weapons, is divided into a contact stun device and a remote stun device.⁸ In neighboring countries (Russia, China) and far (Israel, USA, England, etc.) the following are used abroad types of stun weapons, which are in the service of police units: Taser – remote stun gun, firing two electrodes called probes, with compressed gas, at a distance of 4.5 m to 10 m. connected by thin insulated wires with a high voltage source in the arms hull. When probes hit the target, the electrical spark discharge transmitted through the wires is able to pierce a layer of outer clothing up to five centimeters thick. Tension of 50 thousand. volt effectively paralyzes the offender while the current goes on the wires (Figure 1, 2).

Stinger-remote electroshock weapon of the same name of the company Stinger Systems, the principle of operation of which is similar to the “Teizer” but the probes are fired not pneumatically, but with a small powder charge.

The Taser XREP is a Taser International electric bullet fired from a 12-gauge smooth-bore weapon. The bullet weighs 14 grams and has a speed of about 90 m/c. The bullet has a range of about 30 m, which is about 3 times the range of a conventional stun device (Zhakulin A., 2012).

Active Countermeasures System Active Denial System (ADS) is one of several weapons developed under the Managed Effects Weapons program, a device that emits electromagnetic vibrations in the millimeter wave range at a rate of about 94 GHz, which has a short-term shock effect on people. The powerful transmitter generates a narrow directional microwave – a 95GHz beam that penetrates the human skin to a depth of 0.3mm, heats it above 45oC, causing searing pain. It feels similar to that experienced by a person, to the skin of which is close to the included light bulb, heated to a temperature of 120-130oC. The pain reaction is intense enough to force the enemy to leave the battlefield. The reaction to radiation occurs within 2-3 seconds, becomes unbearable after 5 seconds and disappears after the generator is turned off or after the person leaves the radiation zone. If a person does not leave within 250 seconds, he will earn a skin burn. The expected range of enemy manpower is up to 700 yards. Metal objects, which are under the action of the beam, are strongly heated and therefore if a person has keys, coins, etc. in his pockets, he can get a severe burn. Even metal buttons and just glasses pose a danger (Kusainov D., Akhmetova A.A. 2012:219-223).

Due to the power adjustment, the body's irradiated tissues may not be damaged. Studies conducted by U.S. Air Force scientists have established a safe level of microwave radiation for humans at 10 mWh/cm². Exceeding the level of 2 Vt/cm² after 3 seconds resulted in damage to the cornea in the rhesus macaque (Mityshin D.A. 2012 a: www.bnti.ru).

The Pentagon conducted certification tests of the ADS installation on volunteers (military personnel and reservists) who experienced pain shock and reflexive desire to escape from the strike zone immediately during radiation exposure. About 10,000 tests showed that the pain threshold was reached within 3 seconds of exposure, and after 5 seconds the pain became unbearable. However, only

in 6 cases did the subjects suffer mild burns in the form of redness and bloating of the skin, and in one case, even a second-degree burn (Mityshin D.A. 2012 b: www.bnti.ru).

Intelligent CCTV cameras, with the function of assessing the criminal situation and illegality of the actions of surveillance objects. Researchers from Carnegie Mellon University are working on a project that aims to eliminate the human factor in the analysis of images obtained from a large number of CCTV cameras. The system being developed uses a number of technologies that are used in the Microsoft Kinect game controller and Google's robotic car control systems. Thanks to these technologies, with the help of conventional cameras, it is possible to accurately identify and identify objects in the image. The next step that researchers are already doing is developing a self-learning and cognitive software "engine" using which the computer will be able to determine how bad objects behave in the images and what they are going to take the next moment of time.

This technology can be equally well used in various areas of law enforcement activity, such as airport surveillance of an individual who has left a suspicious package or luggage unattended. The advantages of a computerized system over humans are obvious, the computer can analyze simultaneously data coming from all cameras, the human capabilities from this point of view are very limited (Burnam U. 2006:12-16).

The project is far from complete, but all the works go according to the plans without any unforeseen situations. Unfortunately, more information about the project is missing due to the fact that some of its parts are secret developments. But in any case, this project will ever be completed because it is another step in Skynet's attack on our world, the coming of which will sooner or later come to pass (Butov V.N. 2018:200).

By the way, video surveillance systems in the Republic of Kazakhstan have justified their use, now in general the country operates in places of mass gathering of people, in yards – 2.7 thousand. 694 in Astana and 156 in Almaty. With their help, about 290,000 were identified. offences, more than 1.7 thousand cases have been solved. Crimes (Slusar V. 2010: www.electronics.ru).

Taking into account the world experience of remote surveillance (tracking) and its identification of positive aspects, the introduction of the electronic monitoring system (SEM) is a promising direction to improve the law enforcement activities of the police department Kazakhstan.

The law of the Republic of Kazakhstan of 18.01.2011 amended the current legislation, according to which, criminal-executive inspections (article 53, 182, 184 PEC of the Republic of Kazakhstan) and investigative bodies (V. 140 CPC of the Republic of Kazakhstan) have the right to use electronic means of tracking. In addition, two Government Regulations have been adopted approving a list of electronic tracking tools used in the supervision of persons serving sentences in the form of restriction of liberty and the probation service of the criminal executive inspections: No 977 of July 26, 2012, No. 1061 of August 17, 2012

Also issued is the Order of the Minister of the Interior of the Republic of Kazakhstan No. 141 of March 14, 2012 – “Some issues of execution of punishments not related to the isolation of a convict from society” affirming the Rules of electronic tracking and the criminal-executive inspection to oversee those serving sentences in the form of restriction of liberty.

Studies in this area have shown:

- Significant economic benefits (the cost of electronic monitoring costs up to 5 times cheaper than the detention of a convict in correctional facilities and detention facilities);
- Savings (there is no need to expand the staff while increasing the contingent under control);
- Reducing the number of repeat crimes and offences (by introducing SEM is projected to decrease from 40% to 10%) At the same time, despite the fact that the administrative police are responsible for protecting citizens from criminal encroachment, public order and public safety, preventing recidivism, to ensure the monitoring of previously convicted persons and to prevent the commission of offences on their part – the legal regulation of the use of electronic means of tracking in this area of activity has not been carried out in any way

Conclusion

Based on the study of the experience of law enforcement agencies of foreign countries, as well as the domestic practice of using modern technical devices and innovative technologies, the most effective and efficient technical and software devices that have been tested and confirmed their viability in the field of public order and public safety are proposed.

The paper also proposes revolutionary technologies, which, based on the characteristics and results of the tests confirm their importance in the fight against crime. In this regard, we consider it necessary to introduce into the activities of the internal Affairs bodies of the Republic of Kazakhstan:

- non-lethal weapons (laser, electroshock); – intelligent video surveillance cameras; – unmanned aerial vehicles; – the use of electronic means of

tracking the behavior of persons released from prison on parole, as well as suspects against whom preventive measures are applied without detention, including those under house arrest;

- intelligent software: systems “Blue CRUSH”: retrospective forecasting of crime; systems of combating crime Domain Awareness System (DAS); Analytical decision-making systems in crisis situations. The use of modern technical achievements in the police will improve the quality of work and expand opportunities in the fight against crime. In addition, the studies conducted in this direction have shown: significant economic benefits, savings of forces and means of employees; reducing the number of repeated crimes and offenses, ensuring the scale of preventive work in the areas of law enforcement; ensuring public order and safety of citizens of the Republic of Kazakhstan.

Литература

- Белоновская И.Д., Филиппова Е.О. Моделирование проблемных в прогностической подготовке будущего юриста / И.Д. Белоновская, Е.О. Филиппова // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2011, №11. – С. 163-168.
- Васильев В.Л. Юридическая психология: учебник для вузов. – СПб., 2009. – С. 431.
- Волков В.Н. Юридическая психология. – М.: Юрнити – Дана, 2015. – С. 368.
- Бабкин А.Н. Пример построения информационно-телекоммуникационных системы (ИТС) связи органов внутренних дел отдельно взятого региона / А.Н. Бабкин // Вестник Воронежского института МВД России – 2015. – №2. – С. 136-137.
- Ишин А.М. Современные проблемы использования сети интернет в расследовании преступления. – 2017. – С. 116-123.
- Вехов В.Б. Компьютерные преступления. Способы совершения и методика расследования – 2017. – С. 271-272.
- Жакулин А. Использование инновационных технологий в осмотре места происшествия//матер, учебно-методическом сборе заместителей начальников ДВД, ДВД (Т) по следствию, г. Караганда (8-9 октября 2012 г.).
- Кусаинов Д.Ш., Ахметова А.А. Перспективы применения электрошоковых устройств сотрудниками правоохранительных органов Республики Казахстан // Актуальные вопросы современной науки: Материалы международной научно-практической конференции. – Караганда: Карагандинская Академия МВД РК, 2012. – С. 219-223.
- Митюшин Д. А. Опыт применения беспилотных комплексов и систем в деятельности полиции зарубежных стран // сайт «Специальная техника» – www.bnti.ru.
- Митюшин Д. А. Сравнительный анализ тактико-технических требований к военным и полицейским комплексам с беспилотными летательными аппаратами // Специальная техника. – 2011. – №2 // www.bnti.ru.
- Burnam W. The Legal system of the United States. – Moscow: New justice, 2006. – P. 12-16.
- Бутов В.Н. Уголовный процесс Австрии. – Красноярск: изд-во Красноярского университета, 1988. – 200 с.
- Слюсар В. Передача данных с борта БПЛА: стандарты НАТО // Электроника: НТБ. – 2010. – №3 // www.electronics.ru

References

- Belonovskaia I.D., Filippova E.O. Modelirovanie problemnykh v prognosticheskoi podgotovke býdyégo úryista / I.D. Belonovskaia, E.O. Filippova. Vestnik orenbýrskogo gosýdarstvennogo ýniversiteta. 2011, №11. s. 163-168.
- Vasilev V.L. Ýúridicheskaiia psihologíia: ýchebnyk dlia výzov. Piter, 2009. s. 431.
- Volkov V.N. Ýúridicheskaiia psihologíia. M.: Ýýrniti – Dana, 2015. s. 368.
- Babkin A.N. Primer postroeniia informatsionno-telekommýnikatsionnykh sistemy (ITS) svyazi organov vnýtrennykh del otdelno vziatogo regiona. A.N. Babkin // Vestnik Voronejskogo institýta MVD Rossii 2015. №2. s. 136-137.
- Ishin A.M. Sovremennyye problemy ispolzovaniia seti internet v rassledovanii prestýplenií. 2017, s. 116-123.
- Vehov V.B. Kompýúternyye prestýpleniia. Sposoby soversheniia i metodika rassledovaniia. 2017. s. 271-272.

Jakýlin A. Ispolzovanie innovatsionnyh tehnologii v osmotre mesta proisshestviia//mater, ýchebno-metodicheskom sbore zamestitelei nachalnikov DVD, DVD (T) po sledstviý, g. Karaganda (8-9 oktiabria 2012 g.).

Kýsamov D. Sh., Ahmetova A. A. «Perspektivy primeneniia elektroshokovyh ýstroistv sotrydnikami pravoohranitelnyh organov Respýblyki Kazahstan». Aktýalnye voprosy sovremennoi náýki: Materialy mejdýnarodnoi náýchno-prakticheskoi konferentsii – Karaganda: Karagandínskaia Akademiia MVD RK, 2012, S. 219-223.

Mitiýshin D. A. Opyt primeneniia bespilotnyh kompleksov i sistem v deratelnosti politssi zarýbejnyh stran // sait «Spetsialnaia tehnika» – www.bnti.ru.

Mitiýshin D. A. Sravnitelnyí analiz taktiko-tehnicheskikh trebovanií k voennym i politseiskim kompleksam s bespilotnymi letatelnyimi apparatami. Spetsialnaia tehnika. 2011. №2 // www.bnti.ru.

Burnam W. the Legal system of the United States. Moscow: New justice, 2006. 12-16 p.

Býtov V.N. Ýgolovnyí protsess Avstrii. Krasnoiarsk: izd-vo Krasnoiarskogo ýniversiteta, 1988. 200 s.

Shýsar V. Peredacha dannyh s borta BPLA: standarty NATO. Elektronika: NTB. 2010. №3// www.electronics.ru

А.Б. Шарипова , **Г. Мухамадиева** , **А.Х. Аманкулов**

Казахский национальный университет имени аль Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: aselya.sharipova@mail.ru, Gucci_78@mail.ru, Efxart@gmail.com

О СВОЙСТВАХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Статья представляет собой результат проведенного исследования об оценке доказательств как элемента процесса доказывания, состоящий в логической деятельности по определению относимости, допустимости, достоверности и достаточности доказательств. В статье изложен научно-теоретический анализ понятия оценки доказательств в уголовном процессе, а также результаты сравнительно-правового изучения регламентации вопросов оценки доказательств в уголовно-процессуальном законодательстве некоторых зарубежных стран. Оценка доказательств состоит из следующих признаков: относимость доказательств (их отношение к предмету доказывания); допустимость доказательств (законность их получения); достоверность доказательств (истинность, отсутствие разумных сомнений); достаточность доказательств (способность совокупности доказательств обосновать решение). Суд, прокурор, следователь, дознаватель оценивают доказательства по внутреннему убеждению, основанному на совокупности имеющихся в уголовном деле доказательств, руководствуясь при этом законом и совестью.

Научно-методологическую основу составили законы Республики Казахстан, УК РК, УПК РК, а также труды известных ученых-процессуалистов Казахстана и зарубежных стран.

Ключевые слова: доказательство, процесс доказывания, субъект доказывания, оценка доказательств, относимость, допустимость, доказательственное право.

A.B. Sharipova, G. Muhamadyeva, A.K. Amankulov

al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: aselya.sharipova@mail.ru; Gucci_78@mail.ru; Efxart@gmail.com

About the properties of evidence in criminal proceedings

The article represents the result of the conducted study on evaluation of evidence as an element of the proof process, consisting of logical activities to determine the relevance, admissibility, reliability and sufficiency of evidence. The article illustrates a scientific and theoretical analysis of the concept of evaluation of evidence in criminal proceedings, as well as the results of a comparative legal study of issue regulatory issues (questions) related to evaluation of evidence in criminal procedure legislation in some foreign countries. Evaluation of evidence consists of the following features: relevance of evidence (its relation to the subject of proof); admissibility of evidence (legality of obtaining it); reliability of evidence (truth, absence of reasonable doubt); sufficiency of evidence (the ability of a set of evidence to justify a decision). The court, the prosecutor, the investigator, and the interrogator evaluate evidences on an internal conviction based on the aggregate evidences available in a criminal case, guided by the law and conscience.

Scientific-methodological basis are the laws of the Republic of Kazakhstan, the criminal code, the criminal procedure code of Kazakhstan, as well as the works of famous scientists processualist from Kazakhstan and foreign countries.

Key words: proof, process of proof, subject of proof, evaluation of evidence, relevance, admissibility, evidentiary law.

А.Б. Шарипова, Г. Мухамадиева, А.Х. Аманкулов

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: aselya.sharipova@mail.ru; Gucci_78@mail.ru; Efxart@gmail.com

Қылмыстық іс жүргіздегі дәлелдемелердің қасиеттері туралы

Мақала дәлелдемелердің қатыстылығын, қолдануға рұқсаттығын, шынайылығын және жеткіліктілігін анықтау бойынша қисынды әрекеттен тұратын дәлелдеу процесінің элементі ретінде дәлелдемелерді бағалау туралы жүргізілген зерттеудің нәтижесі болып табылады. Мақалада қылмыстық процестегі дәлелдемелерді бағалау ұғымына ғылыми-теориялық талдау,

сондай-ақ кейбір шет елдердің қылмыстық іс жүргізу заңнамасында дәлелдемелерді бағалау мәселелерін регламенттеудің салыстырмалы-құқықтық зерттеу нәтижелері баяндалған. Дәлелдемелерді бағалау мынадай белгілерден тұрады: дәлелдемелердің қатыстылығы (олардың дәлелдеу нысанасына қатысы); дәлелдемелердің қолдануға рұқсат етілуі (оларды алудың заңдылығы); дәлелдемелердің дұрыстығы (ақиқаттығы, ақылға қонымды күмәндардың болмауы); дәлелдемелердің жеткіліктілігі (дәлелдемелер жиынтығының шешімді негіздеуге қабілеттілігі). Сот, прокурор, тергеуші, анықтаушы дәлелдемелерді қылмыстық істе бар дәлелдемелердің жиынтығына негізделген ішкі наным бойынша бағалайды, бұл ретте Заң мен ар-ожданды басшылыққа алады.

Ғылыми-әдістемелік негізін Қазақстан Республикасының, ҚР ҚК, ҚР ҚПК заңдары, сондай-ақ Қазақстан мен шет елдердің белгілі процессуалистерінің еңбектері құрайды.

Түйін сөздер: дәлелдеу, дәлелдеу процесі, дәлелдеу субъектісі, дәлелдемелерді бағалау, қатыстылық, жол беру, дәлелдеу құқығы.

Введение

Понятие доказательств определено в главе 15 УПК РК: Доказательствами по уголовному делу являются любые сведения, на основе которых суд, прокурор следователь, дознаватель в порядке, определенном УПК, устанавливают наличие или отсутствие обстоятельств, подлежащих доказыванию при производстве по уголовному делу, а также иных обстоятельств, имеющих значение по уголовному делу (Уголовно-процессуальный кодекс РК, 2014).

Факты, с которыми закон связывает доказательства, образуют две относительно самостоятельные группы:

- обстоятельства, которые составляют в своей совокупности предмет доказывания по уголовному делу;

- факты, не входящие в предмет доказывания (промежуточные, вспомогательные, побочные).

В ст. 113 УПК РК перечислены те фактические обстоятельства, которые при разрешении любого дела имеют правовое значение. Это обстоятельства, характеризующие событие преступления (время, место, способ и другие обстоятельства совершения преступления); виновности обвиняемого в совершении преступления и мотивы преступления; обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого; характер и размер вреда, причиненного преступлением; обстоятельства, смягчающие и отягчающие наказание; обстоятельства, способствовавшие совершению преступления.

Таким образом, доказательства – это:

а) фактические данные, под которыми необходимо понимать сведения об имевшем событии преступления;

б) фактические данные, на основании которых устанавливаются наличие или отсутствие

общественно опасного деяния, виновного лица, совершившего это деяние, и иные обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения дела;

в) фактические данные, которые устанавливаются только показаниями свидетеля, показаниями потерпевшего, показаниями подозреваемого, показаниями обвиняемого, заключением эксперта, вещественными доказательствами, протоколами следственных и судебных действий и иными документами;

г) фактические данные, собранные в установленном законом порядке. Ст. 122 УПК РК определяет способы собирания доказательств, а соответствующие нормы – порядок производства различных следственных действий;

д) фактические данные, проверенные и оцененные по внутреннему убеждению.

Доказательствами могут быть любые фактические данные, все, что служит установлению истины, если соблюдены законные правила доказывания.

На наш взгляд, это не соответствует смыслу закона и природе доказывания. Сами факты, представляющие интерес для органов расследования и суда, не могут быть познаны иначе, как путем доказывания, с помощью доказательств. Доказательства – это не сами факты, подлежащие установлению по делу, а сведения об этих фактах, информация о них, их отображения.

Только отдельные обстоятельства, факты могут быть восприняты следователем, судьей непосредственно. Это те факты и состояния, которые сохранились ко времени расследования, рассмотрения судом дела.

К этой группе можно отнести:

1) некоторые факты, относящиеся к материальным последствиям совершенного преступления (например, последствия пожара, обезображенное лицо потерпевшего, испорченная вещь);

2) сохранившиеся продукты преступной деятельности (подделанный документ, фальшивая банкнота и др.);

3) найденные предметы преступного посягательства (похищенный костюм, часы и др.);

4) обстановка на месте совершения преступления;

5) некоторые факты, характеризующие внешность преступника (черты лица, рост, цвет волос и др.).

Иногда доказательствами называют факты, установленные по делу, из которых можно сделать вывод о других фактах, существенных для дела, т. е. доказательственные факты (побег с места преступления, обладание похищенной вещью и т. п.). Но каждый доказательственный факт, существуя реально, сам может быть установлен лишь с помощью доказательств, доказан, и только после этого он может использоваться для установления обстоятельств, подлежащих доказыванию.

Понятие доказательств относится к числу наиболее важных, исходных понятий теории и практики уголовного процесса. Доказательства являются единственным допустимым законом средством установления истины по делу. Абсолютное большинство процессуальных действий направлено на собирание и исследование доказательств. Все процессуальные решения принимаются на основе доказательств. От глубокого теоретического изучения, правильного и четкого понимания требований закона, относящихся к доказательствам, во многом зависит успешное достижение задач уголовного судопроизводства.

Основная часть

Вопрос о понятии доказательств, пожалуй, один из самых сложных в уголовном процессе. Ни по одному вопросу не высказано столько различных точек зрения, не ведутся столь острые многолетние споры (Жогин 1973: 36). Прежде всего, посмотрим, что и как говорит закон о понятии доказательств. В ст. 111 УПК РК сформулировано следующее понятие доказательства: «Доказательствами по уголовному делу являются законно полученные фактические данные, на основе которых в определенном законом порядке дознаватель, следователь, прокурор, суд устанавливают наличие или отсутствие деяния, предусмотренного УК РК, совершение или не совершение этого деяния обвиняемым и виновность либо невиновность обвиняемого, а также иные обстоятельства, имеющие значение для

правильного разрешения дела». Часть вторая ст. 111 УПК РК указывает на источники доказательств и определяет, что фактические данные, имеющие значение для правильного разрешения уголовного дела, устанавливаются: показаниями подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего, свидетеля; заключением эксперта; вещественными доказательствами; протоколами процессуальных действий и иными документами.

Как видно, определение доказательств законодатель строит по обычному всем нам знакомому образцу. Определяемое понятие – «доказательства» подводится под более широкое – «фактические данные, т.е. данные о фактах», а затем даются отличительные признаки, которые ограничивают доказательства от бесконечного множества других фактических данных.

«В научной литературе нет единообразного понятия доказательств. В действующем уголовно-процессуальном законодательстве имеется ряд трудно совместимых определений доказательств в виде протоколов следственных действий, документов, иных доказательств, вещественных доказательств. Зачастую это приводит к ошибкам, допускаемым практическими работниками при принятии процессуальных решений в ходе предварительного и судебного следствия. Поэтому четкое определение понятия доказательств является методологической основой правильного использования их в уголовном судопроизводстве» (Берсугурова 2015: 216).

В этой связи А.И. Трусов писал: «В судебном доказывании оперируют не только мыслями, но прежде всего фактами. ... Отличие судебных доказательств от доказательств или аргументов логики, следовательно, состоит в том, что они представляют собой не мысли и мыслительные формы, но факты, фактические данные, которые, отражаясь в нашем сознании, приобретают форму логических доводов, аргументов, доказательств» (Трусов 1969: 33).

Отдельными учеными высказывалось мнение, что доказательствами являются сами факты. Так, М.А. Чельцов писал: «Факты, из которых выводится существование доказываемого факта, носят название доказательственных фактов, или доказательств... Доказательствами являются факты, обстоятельства» (Чельцов 1962: 134).

Аналогичную точку зрения можно встретить и у М.С. Строговича, который указывает: «Сам термин «доказательство» в уголовном процессе применяется в двух значениях: доказательство как источник получения следствием и судом сведений о том или ином факте и доказательство

как самый факт, обстоятельство, из которого следствие и суд делают выводы о других фактах, подлежащих установлению по данному уголовному делу» (Строгович 1991: 120).

Мы считаем, что такое понимание доказательств не является верным. Доказательствами являются не сами факты, а сведения об этих фактах, т.е. фактические данные.

В.Ю. Алферов, отмечает, что «факты, образующие событие преступления, отражаются, запечатлеваются в сознании будущих свидетелей, обвиняемых, потерпевших, а также в виде изменений материальных объектов и т.д. В соответствующем процессуальном порядке эти фактические данные доводятся до следователя, судей, которые таким образом восстанавливают картину совершенного преступления или устанавливают его отсутствие».

Доказательствами в уголовном процессе нельзя называть ни факты, входящие в предмет доказывания, ни иные факты. В мышлении человека существуют, взаимодействуют не вещи, не предметы, а их образы, понятия, сведения о них. Эти данные о предметах, явлениях – фактические данные, как уже сказано, представляют результат воздействия предметов, вещей, действий, событий на органы чувств свидетелей, обвиняемых, потерпевших» (Алферов 2017: 7).

Содержание, вкладываемое в понятие доказательства, существенно влияет на установление прав и обязанностей участников уголовного судопроизводства. Следовательно, правильное определение понятия доказательства – необходимое условие достижения истины, обеспечения законности и обоснованности принимаемых решений.

Любой факт, любое обстоятельство, имеющее значение для дела, должны быть доказаны – и доказаны таким образом, чтобы наличие этого факта, обстоятельства было установлено с полной достоверностью.

Разумеется, само существование или несуществование исследуемого по уголовному делу события, факта, обстоятельства не зависит от того, смогли ли участники процесса, субъекты процессуальной деятельности доказать, но пока то или иное обстоятельство дела не доказано, относительно его нельзя сказать, что оно было, имело место в действительности, а поэтому из него нельзя сделать никаких выводов, его нельзя положить в основание решения по делу.

Иными словами, доказательства являются единственным средством познания фактов (обстоятельств), исследуемых по уголовному делу,

и утверждать что-либо о них следствие и суд могут лишь постольку, поскольку они доказаны, т. е. подтверждены собранными по данному делу и проверенными доказательствами. Совершенно исключается возможность и правомерность каких-либо утверждений следствия и суда о событии преступления, о совершении его определенным лицом, о виновности этого лица, не опирающихся на конкретные доказательства, собранные по делу, законным образом зафиксированные, тщательно проверенные и оцененные.

Конечно, в процессе расследования уголовного дела следствие может выдвигать различные предположения (версии, гипотезы) относительно расследуемых фактов, виновности того или иного лица и т.д. Но, во-первых, сами предположения должны опираться на доказательства, вытекать из них, а не быть простыми догадками, а во-вторых, все эти предположения являются основанием лишь для производства тех или иных следственных действий, для направления расследования в ту или другую сторону, но никак ни для окончательного вывода о факте преступления и о виновности обвиняемого. Из этого вытекает исключительно важное значение доказательств в уголовном процессе, в практической деятельности органов следствия, прокуратуры и суда при рассмотрении и разрешении уголовных дел.

Своевременное обнаружение и процессуальное закрепление доказательств, тщательная их проверка и правильная оценка – все это является необходимым условием успешной борьбы с преступлениями. Раскрыть преступление и избличить преступника – это значит обнаружить доказательства, которые с достоверностью устанавливают событие преступления, дают возможность привлечь к ответственности его совершителя, с несомненностью установить его вину и обуславливают применение к нему заслуженного наказания.

Как отмечено выше, доказательства являются единственным средством установления фактов и обстоятельств уголовного дела: установить тот или иной факт, то или иное обстоятельство дела – значит доказать его; то что не доказано, того нельзя и утверждать. Из этого вовсе не следует, как говорили римские юристы, что «то, чего нет в актах дела, не существует в мире» (*quod non est in actis non est in mundo*) или, иначе: «то, что не доказано, не существует в природе». Конечно, это не так: то, что существует – существует, чего не было – того и не было независимо от того удалось ли следствию и суду в этом

убедиться и правильно установить. Если преступление было совершено – оно и было совершено и не делается несовершеннолетним от того, что его не удалось раскрыть.

Иными словами, факт преступления и совершение его определенным лицом – это объективные факты, существующие (или не существующие) в действительности, независимо от того, смогли ли следствие и суд их обнаружить и доказать. Но если в отношении этих фактов следствие и суд не располагают доказательствами, на основании которых можно сделать вывод, что преступление было совершено и совершено оно именно данным лицом, ни следствие, ни суд не могут и утверждать этого, т.е. не могут сделать вывод о виновности кого-либо в совершении преступления (Хмыров 1980: 71).

От всех других фактических данных доказательства отличают и ограничивают две характерные черты:

Первая состоит в том, что на основе доказательств можно установить наличие общественно опасного деяния, виновность лица и другие обстоятельства, имеющие значение по делу.

Вторая – в том, что доказательства, в отличие от любых других фактических данных, устанавливаются в определенном законом порядке.

Чтобы быть доказательством, фактическим данным должны быть одновременно присущи как первая, так и вторая черты. В теории эти черты называются признаками доказательств. Первый признак в теории и в уголовно-процессуальном законе именуют относимостью, второй – допустимостью доказательств. Кроме того, выделяются такие признаки доказательств как достоверность и достаточность.

Таким образом, доказательства – это те фактические данные, которые отвечают требованиям относимости и допустимости. Схематически это выглядит следующим образом. Чтобы выделить доказательства из громадной массы всех фактических данных, мы должны сначала исключить из их числа фактические данные о фактах, не имеющих по делу значения, затем из оставшейся части исключить фактические данные, полученные не в установленном законом порядке либо с нарушением этого порядка.

Поскольку относимость, допустимость, достоверность и достаточность есть те основные признаки, без которых не может быть доказательств, постольку разобраться в его сущности мы можем, лишь уяснив содержание этих признаков, посмотрев, какие требования к каждому из них закон предъявляет.

Критерии оценки доказательств, будучи развитыми и научно обогащенными, сохранили свою роль и значение в уголовно-процессуальном праве Казахстана в условиях суверенизации страны (Хведелидзе <https://articlekz.com/article/18699>). В ст.125 УПК РК содержатся самостоятельные определения оценочных критериев об относимости доказательств, об их допустимости, достоверности, их достаточности.

Относимость характеризует содержание доказательства.

Доказательство только тогда будет относящимся к делу, когда может быть использовано для выяснения наличия или отсутствия какого-либо обстоятельства, входящего в предмет доказывания по данному уголовному делу.

Определение относимости доказательств происходит в процессе доказывания по делу, начиная с собирания доказательств, когда решается вопрос о том, какие следственные действия необходимо произвести и каких результатов можно от них ожидать с точки зрения выяснения обстоятельств дела. С оценкой относимости доказательств связано планирование следствия, порядка проверки следственных версий, разрешение ходатайств участников процесса о собирании доказательств или приобщении их к делу.

Заранее установить круг обстоятельств, которые могут иметь значение для установления обстоятельств, входящих в предмет доказывания по конкретному делу, невозможно. Круг этих обстоятельств в первую очередь определяет и устанавливает следователь, разрабатывая и проверяя версии происшедшего события. Они могут быть установлены и по ходатайству участников процесса.

Имеющими значение для дела являются и обстоятельства, выяснение которых необходимо для проверки и оценки собранных доказательств. Очевидно, что разнообразие относящихся к делу обстоятельств влечет за собой и разнообразие тех фактических данных, которые признаются относящимися к делу.

Вопрос о том, относится ли то или иное обстоятельство к делу или, иначе говоря, может ли оно способствовать установлению имеющих значение для решения дела обстоятельств, определяют следователь, суд, руководствуясь правилами, указанными в законе. Для установления каждого из обстоятельств по делу требуется совокупность доказательств. Очевидно, что в законе невозможно предопределить ни количество этих доказательств (например, сколько свидетелей из числа очевидцев происшествия должны

быть допрошены), ни их виды. Все это зависит от конкретных обстоятельств дела и определяется лицами, ведущими производство по нему. Они сами по внутреннему убеждению решают, достаточно ли собрано доказательств для установления тех или иных обстоятельств, или всех обстоятельств, составляющих предмет доказывания по делу, т.е. определяют пределы доказывания.

Относимость доказательства определяется главным образом по тому, входит ли обстоятельство, которое может быть выяснено с помощью этого доказательства, в предмет доказывания по делу, а также способно ли доказательство по своему содержанию служить установлению этого обстоятельства.

Единство содержания и формы также является свойством доказательств. Сведения об обстоятельствах, входящих в предмет доказывания, образуют содержание доказательств. При этом значение доказательства имеет не только истинная, достоверная информация об обстоятельствах дела, на основании которой формулируются окончательные выводы, но любые сведения о существенных для дела фактах, полученные законным путем в процессе производства по делу.

Каждое доказательство, являясь по природе своей отражением определенных обстоятельств, как всякая вообще информация, имеет свое содержание и форму. Форма доказательства представляет собой способ существования информации об обстоятельствах дела в виде сообщений тех или иных лиц, изменения предметов, следов на предметах и т. д. Форма доказательства – предусмотренный законом источник сведений об относящихся к делу фактах.

Всякое доказательство представляет собой единство содержания и формы. Его содержание – данные об обстоятельствах, входящих в предмет доказывания, форма – источник сведений об этих обстоятельствах. Сведения, источник которых неизвестен или не удовлетворяет требованиям УПК, не есть доказательство, как и источник сведений, не содержащий данных, имеющих значение для дела.

В правилах доказывания особое место занимают правила допустимости доказательства. Эти правила должны обеспечить достоверность средств доказывания и тем самым создать надежный фундамент для признания доказанными или недоказанными определенных обстоятельств.

Под допустимостью доказательств понимается определение законности источника доказательств, способов получения и закрепления

фактических данных. Это его пригодность для использования при установлении обстоятельств, имеющих значение для дела, как отвечающего требованиям закона относительно источников, порядка обнаружения, закрепления и исследования доказательств.

Весьма интересно определение допустимости в *West's encyclopedia of American Law*: «доказательство допустимо, если оно имеет такие свойства, которые вынуждают суд принять его к вниманию в процессе, и оно может быть оценено судом или коллегией присяжных» (Thomson Gale 2004: p.119). Акцент сделан на возможности исследования доказательства судом, более того – на обязательности такого исследования, что создает широкие возможности для представления доказательств частными лицами.

Верховным Судом Канады в деле *R vs Lewis* сделан вывод о том, что «всякое относящееся к делу доказательство является допустимым» (James Wilbrod 1979: 631).

Применительно к праву Австралии Вильямом Твинингом выдвинута теория «здорового смысла», согласно которой ход уголовного процесса зависит от познавательной деятельности судьи. Суждения о допустимости доказательств в этом случае основаны на личном опыте и убеждении судьи и его знания о компетенции эксперта или полицейского органа (Gans J. 2004: 19). Таким образом, допустимость доказательства определяется как доверие к доказательству со стороны судьи, исходя из общих законов логики и здравого смысла.

По признанию ирландского исследователя, «наши громоздкие и противоречивые правила о допустимости доказательств часто противоречат здравому смыслу» (McDermott 2002: 42).

Позиция стран Карибского бассейна интересна тем, что все карибские территории, за исключением Тринидада и Тобаго, признают возможность двух способов допуска доказательств при рассмотрении дела – сертификации (письменное утверждение должностного лица, получившего или создавшего доказательство, о его подлинности) или аутентификации (путем допроса свидетеля под присягой) (Seetahal Dana S. 2011: 359).

Правила о допустимости доказательств в Израиле в общих чертах повторяют установления Соединенных Штатов Америки, вместе с тем, по утверждению исследователей, имеются «существенные различия: в Израиле нет жюри присяжных, не применяется правило об исключении доказательств, полученных в результате неза-

конных обысков и выемок, отказ обвиняемого свидетельствовать в суде может быть расценен как косвенное доказательство в пользу стороны обвинения, заверенные показания допустимы в суде, даже если свидетели позднее откажутся от своих показаний» (Robert R. Friedmann 1998: 57). Нельзя умолчать и о действующей в Израиле «теории активного сопротивления»: если гражданин полагает, что полиция совершает в отношении него незаконные действия, в том числе по поиску доказательств (обыск), то он может активно сопротивляться их действиям. Однако, как указывают правоприменители, «большой недостаток этой израильской системы состоит в том, что человек, не являясь судьей или адвокатом, обязан в ту же минуту определить, законен обыск или нет, и определиться с сопротивлением» (Аптекман 2006: 4).

В англоязычных странах для допустимости применяется термин *admissibility*. Oxford dictionary of Law выражает точку зрения правовой системы Великобритании на допустимость доказательств: «допустимость – это принципы, определяющие, возможно или нет принятие определенного доказательства судом. Центральным принципом допустимости является существенность. Все несущественные доказательства являются недопустимыми, но существенное доказательство может также быть недопустимым, если оно было получено с нарушением исключаящих правил о доказательствах» (Elizabeth A. Martin 2003: 13), таким образом, допустимость и относимость доказательств в английском процессе – одно и то же, с превалированием относимости над допустимостью.

Исходя из национального законодательства, допустимость доказательств признается, во-первых, если оно получено из источников доказательств, указанных в уголовно-процессуальном законе (из источников, указанных в части второй ст. 115 УПК РК), во-вторых, если оно получено в порядке, установленном уголовно-процессуальным законом. Таким образом, допустимость доказательств характеризуется двумя сторонами: законным должен быть как источник получения доказательственной информации, так и способ ее получения.

Закон дает исчерпывающий перечень источников, из которых можно получить фактические данные. Этот перечень расширительному толкованию не подлежит и фактические данные, полученные из других, не указанных в законе, источников не могут быть использованы в качестве доказательств.

Итак, источниками доказательств в соответствии с частью второй статьи 111 УПК РК являются: показания свидетеля; показания потерпевшего; показания подозреваемого; показания обвиняемого; показания свидетеля имеющего право на защиту; показания эксперта; показания специалиста; вещественные доказательства; заключение эксперта; заключение специалиста; протоколы процессуальных действий; иные документы.

Данные, полученные из других источников, например, данные, полученные из оперативных источников, полученные в результате применения полиграфа (детектора лжи), в результате применения оперативно-розыскной собаки, не могут считаться доказательством по делу. Однако это не означает, что они вообще не имеют никакого значения по делу. Отсутствие доказательственного значения не есть отсутствие значения вообще. Они могут быть использованы при определении и проверке версий, в качестве ориентирующей информации.

Закон устанавливает четкий и детальный порядок собирания и исследования доказательств, призванный гарантировать их доброкачественность. Этот порядок всесторонне обоснован теоретически, проверен многолетней практикой. Закон запрещает использовать в качестве доказательств по делу те фактические данные, которые получены не в установленном законом порядке, либо с существенным нарушением требований этого порядка.

Недопустимость доказательства, т.е. отсутствие у него требуемой законом процессуальной формы, лишает какого-либо значения содержащегося в нем сведения. Отсутствие у недопустимых доказательств юридической силы означает, что они не могут служить основой для принятия процессуальных решений.

Часть первая статьи 112 УПК РК представляет перечень оснований признания доказательств недопустимыми. Итак, фактические данные должны быть признаны недопустимыми в качестве доказательств, если они получены с нарушением требований уголовно-процессуального закона, которые путем лишения или стеснения гарантированных законом прав участников процесса или нарушением иных правил уголовного процесса при расследовании или судебном разбирательстве дела повлияли или могли повлиять на достоверность полученных данных, в том числе:

1) с применением насилия, угроз, обмана, а равно иных незаконных действий;

2) с использованием заблуждения лица, участвующего в уголовном процессе, относительно своих прав и обязанностей, возникшего вследствие неразъяснения, неполного или неправильного ему их разъяснения;

3) в связи с проведением процессуального действия лицом, не имеющим права осуществлять производство по данному уголовному делу;

4) в связи с участием в процессуальном действии лица, подлежащего отводу;

5) с существенным нарушением порядка производства процессуального действия;

6) от неизвестного источника или от источника, который не может быть установлен в судебном заседании;

7) с применением в ходе доказывания методов, противоречащих современным научным знаниям.

Поскольку решение вопроса о допустимости доказательств предполагает установление факта нарушения закона, то в зависимости от характера и объема имеющейся по делу информации вывод о допустимости или недопустимости доказательства может изменяться. Недопустимость использования фактических данных в качестве доказательств, а также возможность их ограниченного использования при производстве по уголовному делу устанавливается органом, ведущим уголовный процесс, по собственной инициативе или по ходатайству сторон.

Последствия признания доказательств недопустимыми могут быть восполнимыми или невосполнимыми. Восполнить образовавшийся пробел в доказательственной информации можно тогда, когда процессуальное действие, служившее средством получения доказательства, можно провести повторно, а полученные при его помощи сведения будут аналогичны имевшимся ранее. В противном случае, сведения, содержащиеся в доказательстве, которое признано недопустимым, юридически перестают существовать.

Достоверность доказательств: этот признак означает соответствие полученных фактических данных действительности. Фактические данные не будут соответствовать действительности, т.е. должны быть признаны недостоверными в следующих случаях:

- когда по делу будет установлено, что лицо дает заведомо ложные показания (это может быть и свидетель, и потерпевший, и подозреваемый, и обвиняемый);

- когда по делу будет установлено, что эксперт дает заведомо ложное заключение;

- когда по делу будет установлено, что лицо дает ошибочные показания в силу того, что он либо не расслышал, либо не разглядел, либо забыл, либо ошибается; либо неправильно понял и т.д.;

- когда по делу будет установлено, что эксперт дал необоснованное заключение вследствие недостаточной его компетентности, допущенной ошибки и т.д.

Достоверность полученных доказательств проверяется в ходе их исследования, как правило, путем производства следственных и судебных действий, иных процессуальных действий. Например, достоверность показаний обвиняемого можно проверить в ходе производства следственного эксперимента, очной ставки, проверки и уточнения на месте. Показания свидетелей на предмет их достоверности проверяются путем производства допроса других свидетелей, путем истребования документов и т.д.

Достаточность доказательств: совокупность доказательств признается достаточной для разрешения уголовного дела, если собраны относящиеся к делу допустимые и достоверные доказательства, неоспоримо устанавливающие истину о всех и каждом из обстоятельств, подлежащих доказыванию.

Достаточность доказательств означает, что собранная по делу совокупность доказательств дает возможность для принятия по уголовному делу того или иного процессуального решения. Совокупность доказательств, которая необходима для принятия процессуального решения по делу, не бывает одинаковой в силу характера принимаемого решения и обстоятельств исследуемого события.

Доказательства, собранные по делу, могут быть признаны достаточными, если на их основе будут с достоверностью установлены все обстоятельства, подлежащие доказыванию, и вынесен законный, обоснованный обвинительный приговор или иное судебное решение, связанное с ограничением прав граждан (применение принудительных мер медицинского характера).

Подводя итог проведенному анализу содержания признаков доказательств, можно сделать вывод о том, что только относимые по делу допустимые, достоверные и достаточные фактические данные могут быть использованы органами досудебного расследования и судом для установления тех или иных обстоятельств дела и при принятии процессуальных решений.

Следует отметить, что то обстоятельство, что факты, имеющие значение для уголовного

дела, устанавливаются только при помощи доказательств, имеет несомненное практическое значение для работы органов следствия, дознания, прокуратуры и суда. Это положение означает, что все факты и обстоятельства расследуемого и разрешаемого уголовного дела должны быть доказаны. Каждый факт, имеющий значение для дела, каждое обстоятельство расследуемого преступления должны быть доказаны и лишь при условии их доказанности могут быть положены в основу судебного приговора.

Доказательства, таким образом, являются средствами установления фактических обстоятельств дела в соответствии с действительностью. Рассматривая доказательства, на основе которых решаются уголовные дела, не трудно увидеть в них две стороны, два момента.

Прежде всего, доказательства выступают в качестве источников сведений о фактах, имеющих значение для дела. Это источники, из которых следствие и суд черпают сведения о фактах, подлежащих установлению по делу, и являются средствами установления этих фактов. Так, показания свидетеля о том, что он увидел, как обвиняемый наносил ранения потерпевшему, является источником сведений о данном факте, т.е. доказательства нанесения обвиняемым ранения потерпевшему. Во многих случаях доказательство выступает в качестве установленного из определенного источника факта, который служит основанием, для вывода о другом, подлежащем установлению факте. По уголовным делам сплошь да рядом бывает, что тот факт, который подлежит установлению, например, совершение данным лицом определенных действий, непосредственно из какого-либо источника установлен быть не может, т.к. его никто не наблюдал, и поэтому не может свидетельствовать о нем. Но если по делу нет источников, из которых можно было бы установить данный факт – совершение данных действий определенным лицом, то могут быть источники, из которых можно установить другие факты, связанные с исследуемым фактом, и таким образом из них можно сделать вывод об этом факте.

Например, по делу о краже нет свидетелей, которые видели бы, как обвиняемый производил кражу, но посредством свидетельских показаний, протокола обыска устанавливаются такие факты, как пребывание обвиняемого в момент кражи в том месте, где была кража, нахождение у обвиняемого тех предметов, которые были похищены и т.д. В этом случае факт пребывания

обвиняемого в месте совершения кражи и факт нахождения у него похищенных предметов в совокупности с другими обстоятельствами дела могут служить основанием для вывода о факте совершения обвиняемым кражи, т.е. служить доказательствами этого факта.

Отсюда и вытекает двойное значение понятие доказательства: доказательство означает источник сведений о подлежащем установлению факте и доказательство же означает тот факт, из которого делается вывод о другом факте.

Таким образом, с помощью доказательств в процессе доказывания устанавливаются следующие обстоятельства:

1) событие и предусмотренные уголовным законом признаки состава преступления (время, место, способ и другие обстоятельства совершения преступления);

2) кто совершил запрещенное уголовным законом деяние;

3) виновность лица в совершении запрещенного уголовным законом деяния, форма его вины, мотивы совершенного деяния, юридическая и фактическая ошибки;

4) обстоятельства, влияющие на степень и характер ответственности обвиняемого;

5) обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого;

6) последствия совершенного преступления;

7) характер, размер вреда, причиненного преступлением;

8) обстоятельства, исключающие преступность деяния;

9) обстоятельства, влекущие освобождение от уголовной ответственности и наказания.

Заключение

Значение доказательств в уголовном процессе состоит в следующем: доказательства являются единственным средством доказывания, так как целью доказывания является установление объективной истины, то доказательства выступают в качестве инструментов, с помощью которых достигается истина в уголовном судопроизводстве.

Во-первых, это касается самого понятия доказательств. Основываясь на данных, нашедших отражение в юридической литературе и УПК РК, доказательства – это фактические данные, полученные в порядке, предусмотренном законом, на основе которого должностные лица правоохранительных органов решают ряд вопросов, связанных с совершением деяния, предусмо-

тренного УК РК, а также устанавливают обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения дела.

Во-вторых, чтобы имеющиеся фактические данные могли выступать в качестве доказательств, они должны быть относимыми, допустимыми, достоверными и достаточными, т.е. способными обосновывать, доказывать и опровергать определенные обстоятельства дела.

В-третьих, любое доказательство должно удовлетворять требованиям закона в отношении соблюдения предусмотренных применительно к источникам соответствующего вида или типа процессуального порядка, способов и форм получения, закрепления и их использования в уголовном процессе.

Доказывание – сложный процесс, охватывающий всю уголовно-процессуальную деятельность и обеспечивающий осуществление задач уголовного судопроизводства путем установления истины по делу.

Содержание доказывания составляет, прежде всего, совокупность процессуальных действий по собиранию, проверке и оценке доказательств. Эти действия осуществляют государственные органы и должностные лица. Законодателем обязанность доказывания возложена на органы уголовного преследования (органы дознания, дознавателя, следователя и прокурора). Однако, это не означает, что другие участники уголовного судопроизводства не участвуют в процессе доказывания. Закон предоставляет право участия в доказывании подозреваемому (обвиняемому), защитнику и законному представителю, а также потерпевшему, гражданскому истцу и гражданскому ответчику и их представителям.

Доказывание имеет место во всех стадиях уголовного процесса, поскольку на каждой из них устанавливаются факты в соответствии с действительностью. На каждой из стадий уголовного процесса доказывание имеет свои специфические цели и задачи.

Литература

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.01.2020 г.) // <https://online.zakon.kz>

Жогин Н.В. Теория доказательств в советском уголовном процессе. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1973. – 736 с.

Барсугурова Л.Ш. Уголовно-процессуальное право РК. Часть общая. – Алматы, 2015. – 317 с.

Трусов А.И. Основы теории судебных доказательств. – М., 1960. – 176 с.

Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. – М., 1962. – 503 с.

Строгович М.С. Избранные труды. Теория судебных доказательств. Т. 3. – М., 1991. – 389 с.

Алферов В.Ю., Гришин А.И., Основы теории доказательств в уголовном судопроизводстве России. – Саратов, 2017. – 196 с.

Хмыров А.А. О классификации косвенных доказательств // Вопросы борьбы с преступностью. Выпуск 32. – М., 1980. – С. 71-75.

Хведелидзе Т.Б. Доказательственное значение информации, полученной в результате негласных следственных действий (по законодательству республики Казахстан) // Вестник КазНПУ, 2017 // <https://articlekz.com/article/18699>

Thomson Gale West's encyclopedia of American Law. – 2nd ed. Vol. 1, 2004. – 303 p.

James Wilbrod Supreme court of Canada Lewis v. The Queen, R vs Lewis, 1979. – 821 p.

Gans J., Palmer A. Australian Principles of Evidence. – 2nd ed. Coogee, 2004. – 519 p.

McDermott P.A. Criminal Procedure and Evidence // Criminal Justice in Ireland / ed. by Paul O'Mahony. Dublin, 2002. – 1122 p.

Seetahal Dana S. Commonwealth Caribbean Criminal Practice and Procedure. – 3rd ed. Abingdon, 2011. – 401 p.

Crime and the Criminal Justice System in Israel: Assessing the Knowledge Base toward the 21st Century / ed. by Robert R. Friedmann. – N.Y., 1998. – 437 p.

Аптекман А. Уголовное право в Израиле. – Исродон, 2006. – 368 с.

Elizabeth A. Martin Oxford dictionary of Law. 5th edition. – Oxford: University press, 2003. – 624 p.

References

Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan No. 231-V of July 4, 2014 (with amendments and additions as of 11.01.2020) // <https://online.zakon.kz>

Zhugin N. V. Theory of evidence in the Soviet criminal process. 2nd ed., ISPR. and additional. M.: Yurid. lit., 1973. 736 p.

Baragunova L. S. Criminal procedure law of the RK. Part of the General. Almaty, 2015. 317 p.

Trusov A. I. Fundamentals of the theory of judicial evidence. Moscow, 1960. 176 p.

Cheltsov M. A. Soviet criminal process. Moscow, 1962. 503 p.

- Strogovich M. S. Selected works. Theory of judicial evidence. Vol. 3. Moscow, 1991. 389 p.
- Alferov V. Yu., Grishin A. I., Fundamentals of the theory of evidence in criminal proceedings in Russia. Saratov, 2017. 196 p.
- Khmyrov A. A. on the classification of indirect evidence // Questions of fighting crime. Issue 32. Moscow, 1980. P. 71.
- Khvedelidze T. B. Evidentiary value of information obtained as a result of secret investigative actions (according to the legislation of the Republic of Kazakhstan). Bulletin of KazNPU, 2017 // <https://articlekz.com/article/18699>
- Thomson Gale West's encyclopedia of American Law. 2nd ed. Vol. 1, 2004. 303 p.
- James Wilbrod Supreme court of Canada Lewis V. The Queen, R vs Lewis, 1979. 821 p.
- Gans J., A. Palmer, Australian Principles of Evidence. 2nd ed. Coogee, 2004. 519 p.
- McDermott P. A. Criminal Procedure and Evidence. Criminal Justice in Ireland. ed. by Paul O'mahony. Dublin, 2002. 1122 p.
- Seetahal, Dana S. Commonwealth Carribean Criminal Practice and Procedure. 3rd ed. Abingdon, 2011. 401 p.
- Crime and the Criminal Justice System in Israel: Assessing the Knowledge Base towards the 21st Century / ed. by Robert R. Friedmann. N. Y., 1998. 437 p.
- Aptekman A. Criminal law in Israel. Isradon, 2006. 368 p.
- Elizabeth A. MartinOxford dictionary of Law. 5th edition. Oxford: University press, 2003. 624 p.

К. Аратулы¹ , С. Адилгазы² , С.С. Алимова³

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: cri-medep2016@gmail.com, serikhan@mail.ru, saulealimova010@gmail.com

ПОЛИГРАФ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

В данной статье рассматриваются основные проблемы, которые возникают в деятельности правоохранительных органов при использовании полиграфа (детектора лжи). Доказывается, что опрос с использованием полиграфа представляет собой процедуру оценки субъективной значимости стимула, в связи с чем обосновывается необходимость включения данной процедуры в систему методов и средств отечественной судебной психологической экспертизы. На сегодняшний день инструментальный метод психофизиологического выявления скрываемой информации, иными словами обследование с использованием полиграфа (детектора лжи), широко применяется в Республике Казахстан. По данным Общественного объединения «Евразийская ассоциация полиграфологов» только в 2015 году правоохранительные органы и специальные службы Казахстана ввели в строй не менее 75 новых полиграфов самых разных систем и моделей. В Учебном центре Ассоциации за год подготовлено 168 специалистов-полиграфологов для всех правоохранительных органов.

Стоит отметить тот факт, что использование научно-технических средств способствует быстрому и эффективному раскрытию преступлений, а также уменьшению числа судебных ошибок. В криминалистике и практике оперативно-розыскной деятельности приобретает большое значение использование методов, позаимствованных из других дисциплин. В настоящее время более чем в пятидесяти странах мира (США, Японии, Канаде, Израиле, Турции, Польше, Венгрии и др.) в правоохранительных органах используются методы регистрации психофизиологических реакций людей с целью установления их причастности к преступлениям с помощью полиграфов.

Ключевые слова: полиграф, оперативно-розыскная деятельность, детектор лжи, раскрытие и расследование преступлений, психофизиологический метод.

K. Aratuly, S. Adilgazy, S.S. Alimova

Al-Farabi Kazakh national university, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: crimedep2016@gmail.com; serikhan@mail.ru; saulealimova010@gmail.com

Polygraph in law enforcement activities

This article discusses the main problems that arise in the activities of law enforcement agencies when using a polygraph (lie detector). It is proved that the survey using a polygraph is a procedure for assessing the subjective significance of the stimulus, and therefore the need to include this procedure in the system of methods and means of domestic forensic psychological examination is justified. To date, the instrumental method of psychophysiological detection of hidden information, in other words, examination using a polygraph (lie detector), is widely used in the Republic of Kazakhstan. According to the public Association «Eurasian Association of polygraph examiners», only in 2015, law enforcement agencies and special services of Kazakhstan put into operation at least 75 new polygraphs of various systems and models. The training center of the Association has trained 168 polygraph specialists for all law enforcement agencies.

It is worth noting that the use of scientific and technical means contributes to the rapid and effective detection of crimes, as well as reducing the number of judicial errors. In criminology and the practice of operational investigative activities, the use of methods borrowed from other disciplines is of great importance. Currently, more than fifty countries around the world (USA, Japan, Canada, Israel, Turkey, Poland, Hungary, etc.) use methods of registering psychophysiological reactions of people in order to establish their involvement in crimes using polygraphs.

Key words: polygraph, operational-search activity, lie detector, disclosure and investigation of crimes, psychophysiological method.

Қ. Аратұлы, С. Әділғазы, С.С. Алимова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: crimedep2016@gmail.com; serikhan@mail.ru; saulealimova010@gmail.com

Құқыққорғау органдарының қызметіндегі полиграф

Бұл мақалада полиграфты (жалғандық детекторы) пайдалану кезінде құқық қорғау органдарының қызметінде туындайтын негізгі проблемалар қарастырылады. Полиграфты пайдалана отырып жүргізілген сауалнама стимулдың субъективті маңыздылығын бағалау рәсімін білдіретіні дәлелденеді, осыған байланысты осы рәсімді отандық сот психологиялық сараптамасының әдістері мен құралдары жүйесіне енгізу қажеттігі негізделеді. Бүгінгі күні жасырылған ақпаратты психофизиологиялық анықтаудың аспаптық әдісі, басқаша айтқанда, полиграфты (жалғандық детекторы) пайдалана отырып тексеру Қазақстан Республикасында кеңінен қолданылады. «Еуразиялық полиграфологтар қауымдастығы» қоғамдық бірлестігінің деректері бойынша, 2015 жылы ғана Қазақстанның құқық қорғау органдары мен арнайы қызметтері әртүрлі жүйелер мен модельдердің кемінде 75 жаңа полиграфиясын іске қосты. Қауымдастықтың оқу орталығында бір жыл ішінде барлық құқық қорғау органдары үшін 168 полиграфолог маман даярланды.

Ғылыми-техникалық құралдарды пайдалану қылмыстың тез және тиімді ашылуына, сондай-ақ сот қателіктерінің санын азайтуға ықпал ететінін атап өткен жөн. Криминалистика мен жедел-іздістіру қызметінің тәжірибесінде басқа пәндерден алынған әдістерді қолдану үлкен маңызға ие. Қазіргі уақытта әлемнің елуден астам елінде (АҚШ, Жапония, Канада, Израиль, Түркия, Польша, Венгрия және т.б.) құқық қорғау органдарында полиграфтардың көмегімен қылмысқа қатыстылығын анықтау мақсатында адамдардың психо-физиологиялық реакцияларын тіркеу әдістері пайдаланылады.

Түйін сөздер: полиграф, жедел-іздістіру қызметі, жалғандық детекторы, қылмыстарды ашу және тергеу, психо-физиологиялық әдіс.

Введение

Следует отметить тот факт, что Первый Президент Н.А. Назарбаев настоял на широком применении полиграфа в правоохранительной системе, в результате чего 21 мая 2013 г. были приняты поправки в закон «О правоохранительной службе» (Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.10.2015 г.), а через год, 19 июня 2014 г. и «Правила прохождения полиграфологического исследования в правоохранительных органах Республики Казахстан» (Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 июня 2014 года № 683 «Об утверждении Правил прохождения полиграфологического исследования в правоохранительных органах Республики Казахстан»). Сегодня полиграф в правоохранительных органах Казахстана в обязательном порядке применяется в трёх сферах: 1) при приёме на службу в правоохранительные органы; 2) при прохождении очередной аттестации; 3) при осуществлении служебных расследований.

Целью статьи является ознакомление читателя с основными вопросами, возникающими при деятельности правоохранительных органов по использованию полиграфного устройства, так называемого детектора лжи. Кроме того тест

(исследование) с использованием полиграфа представляет собой особенный процесс, не относящийся ни к одной отдельно взятой отрасли науки, а комплекс смежных знаний из разных практик медицины, психологии и физики и др., и даже правоведения вместе с информационными технологиями, что в комплексе находит пересечение в криминалистической и судебно-экспертной науке и практике.

Материалы и методы

Стоит отметить тот факт, что использование научно-технических средств способствует быстрому и эффективному раскрытию уголовных правонарушений, вместе с тем уменьшая и сокращая число судебных ошибок и погрешностей. В криминалистике и практике ОРД приобретает большое значение использование методов, позаимствованных из других отраслей науки и дисциплин. В целях исследования проблемы изучены и проанализированы научные источники, опыт и законодательства таких зарубежных стран как США, Канада, Россия и ряда Европейских государств. При проведении анализа правовых, медицинских и пробационных (практических) аспектов данного научно-исследовательского вопроса были применены следующие методы: анализ и синтез, историко-практический метод,

формализации, сравнительно-аналитический метод, логические методы, валидация и верификация, психоанализ, тактико-поведенческие, судебно-криминалистические методы, общенаучные, наблюдение и др.

Результаты и обсуждение

Современная борьба с преступностью характеризуется ростом опасных криминальных проявлений, но особенно их организованные формы. Увеличение числа тяжких латентных преступлений, объединение преступников в организованные группы и сообщества, повышение уровня их вооруженности и технической оснащенности, сращивание с коррумпированными должностными лицами объективно требуют адекватных мер со стороны правоохранительных органов.

Всоздавшихся условиях правоохранительные и иные государственные органы вынуждены активно внедрять в отечественную практику борьбы с опасными проявлениями преступности, стабилизации оперативной обстановки в целом новые, эффективные средства, методы, формы их выявления и раскрытия. Одним из приоритетных направлений в этом вопросе стало комплексное использование достижений прикладной психологии в сочетании с техническими устройствами.

Полиграф – это многоцелевой прибор, который предназначен для одновременной регистрации дыхания, кровяного давления, биотоков (мозга, сердца, скелетной и гладкой мускулатуры и т.п.) и других физиологических процессов. Так же применяется в клинической медицине, медико-биологических и психологических исследованиях. Специализированный полиграф – это полиграф, который предназначен для целей выявления возможно скрываемой человеком информации путем контроля его физиологических реакций в ответ на задаваемые вопросы (далее под полиграфом подразумевается именно специализированный полиграф). Приборы этого класса в силу своих конструктивных особенностей не используют в медицинской (клинической) практике и эпизодически применяют в психологии или психиатрии в исследовательских целях. Опрос с использованием полиграфа (ОИП) – частная форма опроса, осуществляемая исключительно с добровольного согласия опрашиваемого лица, с применением безвредных для здоровья технических средств, направленная на выяв-

ление у человека возможно скрываемой им информации.

В настоящее время имеет место тенденция увеличения практики применения опросов с использованием полиграфа в ведущих странах мира: США, Франции, Италии, Германии. Военная разведка, полиция, министерство обороны, ФБР, ЦРУ применяют эту методику, так же как и промышленные компании, банки, торговые фирмы. По данным Американской ассоциации операторов полиграфа, в настоящее время полиграф используют более 60 государств.

За последние годы в Республике Казахстан разработана система применения полиграфа применительно к оперативно-розыскной деятельности: создана нормативная база, разработаны квалификационные требования к специалистам, проводящим опросы, методика их подготовки, отработаны приемы проведения опроса и подготовлены рекомендации по его проведению (Алесковский 2014: 50). Вместе с тем использование полиграфа по-прежнему остается научной, нравственной и практической проблемой.

Одним из аспектов «проблемы полиграфа» является отождествление понятий «полиграф» и «детектор лжи». Для того чтобы разобраться в данном вопросе, необходимо обратиться к принципу работы полиграфа.

Полиграф регистрирует изменения физиологических параметров человека, которые практически не поддаются контролю со стороны сознания и, следовательно, являются объективными показателями функционирования организма и его систем. Физиологические реакции человека могут изменяться при предъявлении ему значимых (т.е. важных для него) стимулов. В качестве стимулов используются слова, фотографии, рисунки, предметы и т.д. Так, самый распространенный демонстрационный тест с использованием полиграфа заключается в «отгадывании» имени тестируемого. Собственное имя (фамилия) является значимым для любого человека, поэтому при предъявлении данного стимула физиологические реакции испытуемого будут отличаться от фоновых (полученных при предъявлении испытуемому различных «чужих» имен). Полиграф же способен зарегистрировать эти отличия.

Первым из отечественных психологов сформулировал генеральный принцип психофизиологических методов детекции лжи А.Р. Лурия: «Единственная возможность изучить механику внутренних «скрытых» процессов сводится к

тому, чтобы соединить эти скрытые процессы с каким-нибудь одновременно протекающим рядом доступных для непосредственного наблюдения процессов... в которых внутренние закономерности и соотношения находили бы свое отражение» (Лурия 1984: 329).

Примеры показывают, что действительно, если мы встревожены, обеспокоены, возбуждены, испытываем страх, у нас появляется эмоциональное напряжение. Оно проявляется в различного рода физиологических показателях: учащается или снижается частота пульса, изменяются ритм дыхания, статическая проводимость кожи, температура тела, характер биотоков мозга, т.е. организм реагирует на возникшие затруднения, стараясь выйти из создавшегося положения, занимая состояние повышенной мобилизованности. Можно зафиксировать такую эмоциональную реакцию человека, сопровождающуюся физиологическими изменениями, которые возникают ввиду создавшихся трудностей. Эмоции – это непосредственная реакция человека на внешнее или внутренне воздействие, выражающая его готовность действовать определенным образом. Эмоции находят проявление в показателях, и, что характерно, эти показатели проявляются произвольно, против воли и желания человека. Конечно, кое-какие реакции человек может регулировать физиологически, но далеко не все, а тем более в состоянии напряжения, интеллектуального поиска (как правильно сказать, как правильно среагировать, как правильно держаться). Многого упускается из вида, а вот полиграф фиксирует реакции объективно.

Проверка на полиграфе состоит в том, что оператор, проводящий обследование, задает тестируемому человеку вопросы, требующие однозначного ответа. Одновременно прибор регистрирует изменения физиологических процессов в организме проверяемого, возникающих как реакция организма на моделируемую ситуацию. Эти реакции – материальное отражение эмоций и переживаний человека. Эмоциональные переживания вызываются страхом быть разоблаченным, опасениями потерпеть поражение или впасть в немилость, быть опозоренным в глазах коллег, знакомых или волнением, что прибор что-нибудь не так покажет.

Если обследуемый не чувствует себя виновным, он обычно старается сотрудничать с экзаменатором и испытывает скорее не страх перед «детектором» лжи, а обычное

волнение, которое вскоре проходит или заметно ослабевает. Поэтому у невиновных людей, как правило, отклонений физиологических параметров намного меньше, чем у виновных. Существуют специальные методики дифференциации реакций обычного волнения и страха разоблачения. Конечно, и у невиновных испытуемых возникают опасения, связанные с прохождением обследования на детекторе. Однако оператор обязательно предварительно объяснит работу детектора лжи, обсудит с проверяемым сотрудником вопросы, которые ему будут задаваться во время проверки, это значительно уменьшит напряжение.

Вопросы, задаваемые при полиграфной проверке, активизируют симпатическую нервную систему и вызывают физиологические изменения, которые могут быть зарегистрированы, измерены и проанализированы. Полиграф – это совокупность нескольких усилителей низкой частоты, которые позволяют зафиксировать определенные физиологические параметры, такие как амплитуда дыхания, пульс, давление крови, электрическая активность кожи, частота мигания, а также ритмы головного мозга и сердца. Чем больше показаний, тем достовернее результаты теста. Успех в большей мере зависит от опыта оператора, поскольку объективных показателей лжи не существует. Ему необходимо суметь связать физиологические параметры – неритмичное дыхание, учащение сердечного ритма, подъем давления крови – с психологическими и, что самое главное, правильно интерпретировать их.

Опираясь на работы А.Р. Лурия, Ю.И. Холодный, один из авторитетных ученых в данной области, полиграфолог с тридцатилетним стажем работы, первым обозначил явление, которое лежит в основе процедуры проверки на полиграфе. Это явление было сформулировано им как психофизиологический феномен.

Психофизиологический феномен заключается в том, что внешний стимул (слово или предмет, фотография), несущий человеку значимую в конкретной ситуации информацию о событии, запечатленном в его памяти, устойчиво вызывает физиологическую реакцию, превышающую реакции на родственные (однородные) стимулы, предъявляемые в тех же условиях, но не связанные с упомянутым событием и не несущие человеку ситуационно значимой информации (Алесковский 2015: 23).

Сам полиграф как прибор н^я икакую ложь или правду выявить не способен, поскольку ложь –

это феномен человеческого общения. Вывод об искренности или неискренности испытуемого делает полиграфолог, сравнивая показатели физиологических реакций испытуемого, полученные с помощью полиграфа в ходе специально организованного опроса.

Таким образом, полиграф не является «детектором лжи», а представляет собой прибор, предназначенный для исследования субъективной значимости предъявляемых стимулов.

Другая проблема использования полиграфа в правоприменительной практике – это проблема вероятностного характера результатов ОИП.

В мировой практике опросы с использованием полиграфа применяют для решения задач звух классов.

Во-первых, проверки при различного рода расследованиях или разбирательствах (уголовных, служебных и т.д.), когда опрашиваемый подвергается проверке на предмет сокрытия информации, представляющей интерес для проводимого дознания. При всем разнообразии расследований в их основе всегда лежит какое-то конкретное событие (кража, подлог и т.д.), и полиграфолог определяет причастность конкретных лиц к этому событию, их осведомленность о деталях, обстоятельствах или признаках расследуемого события.

Во-вторых, скрининговые (англ. screen – просеивать, проверять на благонадежность) проверки при отборе кадров, оценке персонала и своевременного выявления его возможной нелояльности. Рентабельность применения проверок на полиграфе при приеме на работу определяется следующими факторами: быстротой получения точной информации о респонденте; склонностью людей быть более правдивыми и откровенными во время проверок на полиграфе, чем при иных кадровых опросах; высокой точностью и эффективностью метода полиграфной проверки.

Выполнение ОИП (опросов с использованием полиграфа) в интересах отбора кадров способствует своевременному выявлению нежелательных (с точки зрения работодателя) наклонностей у нанимаемого на работу лица или скрываемых этим лицом фактов биографии. Выпонение ОИП в интересах проверки работающего персонала или иных лиц способствует выявлению фактов нарушения установленных работодателем норм поведения или деяний, наносящих ущерб законным интересам работодателя. Проверка на полиграфе при проведении расследований по различным

происшествиям (кража, подлог, подделка документов, разглашение коммерческой тайны и др.) позволяет:

- оправдать лиц, не виновных в происшествии и не имеющих к нему никакого отношения;
- установить круг лиц, причастных к происшествию и определить вид долевого и ролевого участия в происшествии каждого конкретного подозреваемого;
- установить местонахождение похищенного имущества;
- в некоторых случаях – склонить виновного человека к даче признательных показаний.

Опрос с использованием полиграфа при проведении кадровых (скрининговых) проверок позволяет:

- оперативно (в течение 2-3 часов) проверить достоверность анкетных данных человека, поступающего на работу;
- выявить у кандидата на работу наличие алкогольной зависимости;
- выявить у кандидата на работу наличие наркотической зависимости;
- выявить у кандидата на работу наличие хронических заболеваний и травм;
- выявить у кандидата на работу наличие незарегистрированного оружия;
- выявить у кандидата на работу наличие фактов привлечения к уголовной ответственности;
- выявить у кандидата на работу наличие эпизодов мошенничества, краж, подлогов и т.д. на предыдущих местах работы;
- выявить у кандидата на работу наличие связей с криминальными структурами;
- выявить лиц, которые устраиваются на работу по заданию криминальных структур;
- выявить, кто из сотрудников передает не подлежащую разглашению информацию;
- определить степень лояльности работающего персонала.

Серьезной проблемой использования полиграфа в правоприменительной практике является проблема соблюдения методических принципов проведения ОИП.

К основным правилам ОИП относятся: принцип добровольности (опрашиваемый должен выразить добровольное согласие на проведение опроса); наличие предварительной беседы (с целью подготовить опрашиваемого к процедуре опроса); ознакомление опрашиваемого с содержанием вопросов (чтобы исключить различное понимание смысла вопросов и их новизну); одновременная регистрация как минимум трех

физиологических показателей: дыхания, сердечно-сосудистой деятельности и кожно-гальванической реакции; многократное (не менее трех раз) повторение задаваемых вопросов с целью исключения случайных реакций; правильная организация условий проведения ОИП: отсутствие побочных раздражителей, «лишних людей» в помещении, шума и т.д.

Проведенный автором анализ деятельности ряда специалистов-полиграфологов показывает, что, к сожалению, зачастую ими при проведении ОИП нарушаются основные правила данного метода, что приводит к резкому снижению результативности опроса и делает выводы недоуверенными.

Эффективность проведения опросов с использованием полиграфа напрямую зависит от опыта и качества подготовки специалиста-полиграфолога. Вопрос о профессиональной подготовке специалистов по опросам с использованием полиграфа, при всей кажущейся его обособленности, в сущности, является едва ли не центральным среди комплекса других вопросов, охватывающих теоретические и прикладные аспекты этого метода.

Работа полиграфолога – это самостоятельный вид деятельности, требующий глубоких знаний в области теории и практики применения метода ОИП. Отечественный опыт и данные зарубежных стран показывают, что подготовка полиграфолога – процесс длительный. Овладеть специальностью полиграфолога самостоятельно, без помощи наставника, только лишь упражняясь с «детектором лжи» в лабораторных условиях, принципиально невозможно.

Обучение методу и прикладным приемам выполнения ОИП за рубежом осуществляется почти индивидуально (в группах по два-три человека) и предполагает обязательную стажировку в реальных условиях под контролем опытного полиграфолога-профессионала. Поэтому становится понятным устоявшееся среди полиграфологов мнение о том, что успех ОИП в реальных условиях на 90% зависит от специалиста.

С 1 июля 2008 года заработало первое в истории Казахстана общественное объединение специалистов-полиграфологов – «Алматинская ассоциация полиграфологов» (Гинзбург 2011: 25). Процесс внедрения и использования полиграфа ускорился многократно и сегодня его уже вряд ли можно остановить. Алматинская ассоциация полиграфологов со временем приняла в свои ряды полиграфологов практически из всех крупных городов Казахстана, а также России,

Беларуси, Кыргызстана, Азербайджана, Монголии и других стран и в 2012 году логично была переименована в «Евразийскую ассоциацию полиграфологов». Отечественные полиграфологи окрепли, приобрели большой практический опыт и международное признание. В августе 2015 года большая группа полиграфологов из числа членов Общественного объединения «Евразийская ассоциация полиграфологов» была приглашена для участия в юбилейной пятидесятой конференции APA – American Polygraph Association (Американской ассоциации полиграфологов), которая проходила в г. Чикаго (Иллинойс, США). В течение шести дней, совместно с ведущими полиграфологами планеты, рассматривали злободневные вопросы мировой полиграфологии, перспективные методики обследований, особенности расследования особо тяжких преступлений с применением полиграфа, возможности выявления изолированных видов противодействия полиграфной проверке и т.д.

Лидером по проведению исследований с использованием полиграфа остаются США. Ежегодно в данной стране проводится более миллиона проверок на полиграфе, то есть больше, чем во всех остальных странах вместе взятых. Однако, различие законов на уровне штатов весьма существенно: в одних возможность применения полиграфа полностью исключается, в других – результаты исследований, полученных с помощью полиграфа, могут использоваться в суде в качестве доказательств. Например, в штатах Калифорния, Техас, Пенсильвания.

После многих лет применения полиграфа в различных областях в США в 1988 году был принят «Закон о защите служащих от полиграфа», который жестко определил методику проведения подобных исследований как в государственной, так и в коммерческой сферах.

В США, приступая к проверке на полиграфе, участника этой процедуры просят дать добровольное письменное согласие в установленной форме, одновременно информируя его:

- о праве молчать, поскольку любое заявление может быть использовано против него в суде;
- о праве участника в любой момент остановить ход исследования;
- о праве адвоката присутствовать во время проверки на полиграфе;
- о праве воспользоваться помощью адвоката на любом этапе испытания на полиграфе (Холдный 2000: 55).

На сегодняшний день психофизиологиче-

ское исследование широко применяется в целях профилактики и предупреждения преступлений при приеме на службу, а также в ходе оперативной деятельности правоохранительных органов США. Тем не менее, несмотря на положительные результаты проведенных исследований, американскими учеными так и не выработаны единые естественнонаучные основы психофизиологического метода «детектора лжи».

Сложный комплекс тесно связанных нейро- и психофизиологических процессов в организме человека, действующих как единое целое при проведении исследования с использованием полиграфа, остается в значительной степени еще неизученным. Результаты диагностики с использованием полиграфа носят вероятностный характер, а результат исследования основан на субъективной оценке специалиста-полиграфолога.

Нужно отметить, что методика инструментальной диагностики на полиграфе используется не только в плане обеспечения деятельности по сбору информации обвинительного характера в процессе разработки следственных версий, но и в целях повышения эффективности защиты прав и законных интересов подозреваемого. По оценке американских операторов полиграфа, вера в эффективность полиграфа в ходе расследований настолько велика, что сторона защиты часто инициирует проведение этой процедуры, чтобы снять необоснованные обвинения.

По данным Министерства обороны США, проверки в оправдательных целях составляют более 15% от общего числа испытаний на полиграфе и ежегодно исчисляются тысячами.

Второй страной после США по количеству проверок, проводимых на полиграфе, является Канада. Этот метод активно используется в ходе расследования преступлений, реже при кадровых проверках в органах исполнительной власти и в коммерческих целях (www.poligraf.sp.ru).

Однако, в отличие от США, на территории Канады результаты полиграфных проверок не используются в судах для доказательства вины подсудимого.

Канадские правоохранительные органы прибегают к исследованиям с помощью полиграфа в целях установления самого факта совершения преступления, сужения круга подозреваемых, получения дополнительной информации. Полиграфные проверки проводятся не только в отношении обвиняемого, но и в отношении потерпевшего, свидетелей, истцов.

На третьем месте в мире по числу высококвалифицированных кадров, проводящих иссле-

дования с использованием полиграфа, остается Япония, где полиграф применяется с 1956 года. Ведущим пользователем этого метода в стране является полиция. Уже на протяжении 50 лет японские исследователи занимаются вопросами теории и практики применения полиграфа. С 1959 года результаты проверок на полиграфе принимаются в качестве доказательств в судах низшей инстанции, а к началу 70-х годов стали приниматься и Верховным Судом, но по усмотрению судьи.

Европейским странам присуща совершенно иная картина использования данного метода.

В Великобритании попытка внедрения метода психофизиологического исследования не увенчалась успехом. Решение правительства Маргарет Тэтчер о необходимости проведения систематических обязательных проверок на полиграфе сотрудников спецслужб вызвало большую волну протеста, и проект был приостановлен на неопределенный срок.

В начале XX века в Германии полиграф активно использовался для расследования преступлений. Однако в 1954 году было принято судебное решение со ссылкой на Конституцию ФРГ, запрещающее применение полиграфа в ходе уголовного судопроизводства. Данная позиция была обоснована тем, что проверка на «детекторе лжи» унижает достоинство человека, его неприкосновенность.

18 августа 1981 года Конституционный суд ФРГ подтвердил запрет на использование полиграфа на территории ФРГ даже при согласии испытуемого.

Уголовно-процессуальный кодекс Австрии также запрещает использование полиграфа при расследовании преступлений, даже если сам обвиняемый будет ходатайствовать об этом (www.detectivecobra.ru).

Известны некоторые единичные случаи признания судом Польши результатов исследования с применением полиграфа в качестве доказательств по уголовному делу. Однако, на сегодняшний день этот метод используется в рамках оперативно-разыскной деятельности и при построении следственных версий в качестве ориентирующей информации.

Аналогичной позиции на сегодняшний день придерживаются Австралия, Боливия, Венгрия, Гайана, Гватемала, Индонезия, Иордания, Испания, Италия, Кения, КНР, Колумбия, Кувейт, Марокко, Молдова, Румыния, Словения, Нигерия, Пакистан, Панама, Франция, Ямайка и другие страны.

Говоря о возможностях использования полиграфа в различных странах, следует заметить, что в основном подготовку для работы с полиграфом специалисты из разных стран проходили в США. Что касается Казахстана, в последние годы широкое распространение по использованию полиграфа получила не только сфера по противодействию преступности, но и частная сфера.

Существуют в практике примеры признания результатов полиграфического исследования судом в качестве допустимых доказательств. Так, в ходе судебного разбирательства судьей Дзержинского городского суда Нижегородской области С. было назначено проведение психофизиологического исследования с применением полиграфного аппарата. Данное исследование проводилось с добровольного согласия самого подсудимого в присутствии педагога (поскольку подсудимый был несовершеннолетним) и адвоката, с согласия всех участников процесса. Заключение эксперта-полиграфолога судья дала оценку в приговоре и пришла к выводам о виновности лица, в том числе опираясь на выводы психофизиологического исследования (Ушаков 2015: 185).

Столь разная практика применения результатов, полученных с использованием полиграфа, во многом обусловлена отсутствием единой правовой основы его применения в данной стране. Тем не менее, неоспорима значимость проведения психофизиологических исследований с использованием полиграфа, особенно на стадии предварительного расследования для получения, главным образом, ориентирующей информации. В следственной практике имеется немало примеров, когда сам факт проведения исследования с использованием полиграфа и предъявления результатов проверки оказывал на опрашиваемых лиц эффективное психологическое воздействие и побуждал их к добровольной даче признательных показаний.

В настоящее время деятельность по применению полиграфных устройств в уголовном судопроизводстве России является относительно новой и малоизученной, о чем свидетельствуют многочисленные публикации и исследования, проводимые юридической общественностью по данному направлению. Причины такой обеспокоенности юридической польшиобщественности вопросами применения полиграфных устройств в уголовном судопроизводстве вполне понятны: для практических работников это возможность иметь в своем арсенале передовое

средство противодействия преступным проявлениям, для других вечные вопросы по соблюдению прав и законных интересов участвующих в уголовном процессе России (Ушаков 2014: 71).

Большинство психологов сходятся во мнении, что мало доказательств того, что тесты на детекторе лжи могут точно обнаружить ложь. Но, как утверждает психолог Леонард Сакс, доктор философии, идея о том, что мы можем обнаружить правдивость человека, отслеживая психофизиологические изменения, является скорее мифом, чем реальностью. Даже термин «детектор лжи», используемый для обозначения проверки на детекторе лжи, является неправильным. Так называемое «обнаружение лжи» включает в себя *вывод* обмана путем анализа физиологических ответов на структурированный, но нестандартный ряд вопросов (Saxe 1991: 409-15).

Инструмент, обычно используемый для проведения полиграфических тестов, состоит из физиологического регистратора, который оценивает три показателя вегетативного возбуждения: частоту сердечных сокращений/кровяное давление, дыхание и проводимость кожи. Большинство экспертов сегодня используют компьютеризированные системы записи. Частота и глубина дыхания измеряются с помощью пневмографов, обернутых вокруг груди субъекта. Сердечно-сосудистая активность оценивается с помощью манжета для измерения артериального давления. Кожная проводимость, называемая гальванической кожей или электродермальным откликом, измеряется с помощью электродов, прикрепленных к кончикам пальцев пациента.

Записывающий инструмент и методы опроса используются только во время проверки на полиграфе. Типичный экзамен включает в себя предтестовую фазу, во время которой объясняется методика и рассматривается каждый тестовый вопрос. Предтестовое интервью предназначено для того, чтобы субъекты понимали вопросы и вызывали их беспокойство по поводу обмана. Проверки на полиграфе часто включают процедуру, так называемую «тест на стимуляцию», которая демонстрирует точность инструмента в обнаружении обмана.

Например, проверка подозреваемого в краже может включать такие вопросы, как «были ли украдены 5000, 10 000 либо 20 000 тенге»? Если только подозреваемый знает правильный ответ, большая физиологическая реакция на правильный выбор будет указывать на обман. При наличии достаточного количества предметов может быть разработана психометрически обоснован-

ная оценка. Одним из ограничений GKT детектора является то, что он может использоваться только тогда, когда следователи располагают информацией, которую мог знать только виновный субъект. Интерпретация «без обмана» также является потенциальным ограничением.

Точность тестирования на полиграфе является теоретической: нет никаких доказательств того, что какой-либо характер физиологических реакций является уникальным для обмана. Честный человек может нервничать, отвечая правдиво, а нечестный человек может не беспокоиться. Кроме того, есть несколько исследований, которые подтверждают способность полиграфических процедур обнаруживать обман. Как отмечают доктор Сакс и израильский психолог Гершон Бен-Шахар, «на самом деле невозможно провести надлежащее исследование достоверности». В реальных ситуациях очень трудно понять, что такое истина (Saxe & Ben-Shakhar 1999: 203-23). Особая проблема заключается в том, что исследования на полиграфе не отделяют подобные эффекты от фактической связи между обманом и его физиологическими реакциями. Одна из причин, по которой тесты на полиграфе могут показаться точными, заключается в том, что субъекты, которые считают, что тест работает и что их можно обнаружить, могут признаться или будут очень взволнованы при опросе. Если эта точка зрения верна, детектор лжи лучше назвать детектором страха.

Несмотря на отсутствие исследований, подтверждающих тесты на детекторе лжи, продолжают усилия по разработке и оценке новых

подходов. Некоторая работа предполагает использование дополнительных вегетативных физиологических показателей, таких как сердечный выброс и температура кожи. Такие меры, однако, более специфичны для обмана, чем тесты на детекторе лжи. Другие исследователи, такие как Фрэнк Эндрю Козел, доктор медицины, исследовали функциональную визуализацию мозга как меру обмана. Исследовательская группа доктора Козел обнаружила, что ложь, по сравнению с правдой, активируется в пяти областях мозга (Kozel 2004: 852-56). Однако результаты в настоящее время не поддерживают данное использование для обнаружения обмана в реальных индивидуальных случаях.

Проверка на полиграфе вызвала значительный научный и общественный спор. Большинство психологов и ученых согласны с тем, что оснований для достоверности проверок на детекторе лжи мало. Суды, в том числе Верховный суд США, неоднократно отклоняли использование полиграфических доказательств из-за присутствия им ненадежности. Тем не менее, проверка на детекторе лжи по-прежнему используется в несудебных ситуациях, часто для проверки персонала, но иногда для оценки правдивости и чистоплотности подозреваемых и свидетелей, а также для отслеживания преступников на испытательном сроке. Тесты на детекторе лжи также иногда используются лицами, стремящимися убедить других в своей правоте и невинности и в узком диапазоне обстоятельств, частными агентствами и корпорациями (Lykken 1998: 2d ed.).

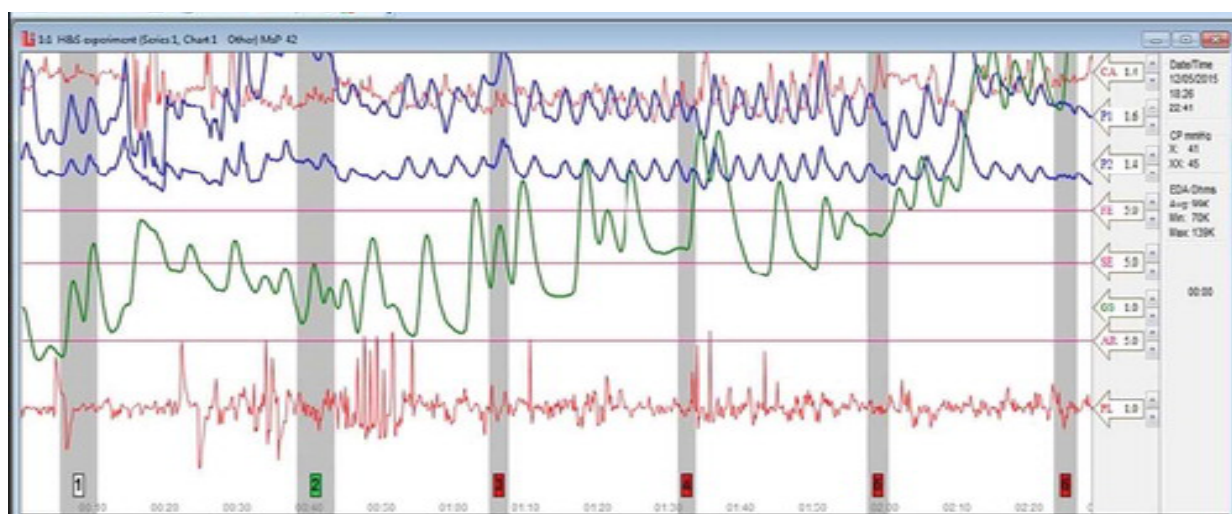

Рисунок 1 – Цифровой прикреплённых полиграфический работу вывод

Современные полиграфы больше не используют ручки, прикрепленные к тамбурам, чтобы писать чернилами на рулоне бумаги, управляемом часовым механизмом Maskenzie так, как работали оригинальные модели полиграфа Keeler. Современные полиграфы производят цифровые выходы, которые поступают непосредственно из измерительных приборов в компьютер с соответствующим программным обеспечением для полиграфа (Рисунок 1).

Физиологические каналы, которые измеряет полиграф, в основном не изменились по сравнению с оригинальными моделями Килера (Buckley 1980: 1187–1207). Это сердечно-сосудистая активность (красная линия, рисунок 1), дыхательная активность (синяя линия, рисунок 1) и электродермальная активность (зеленая линия, рисунок 1). Чувствительные к давлению рецепторы, барорецепторы, играют центральную роль в активации соответствующей системы, когда кровяное давление внезапно падает или повышается, поддерживая тем самым базальное кровяное давление, необходимое для устойчивой жизни (Cacioppo 1994: 586-598).

Заключение

В заключение обозначим возможные направления использования полиграфа в правоприменительной деятельности, помимо расследования преступлений и отбора персонала:

- организация мониторинга по принципу обратной связи при обучении персонала правоохранительных органов навыкам психологической саморегуляции;
- исследования механизмов субсенсорного восприятия, селекции информации, корреляции значимости сигнала и личностного смысла;
- клиническая экспертиза наличия у сотрудника правоохранительных органов посттравматического стрессового расстройства (для установление группы инвалидности т.д.);
- психолого-физиологическая диагностика агрессивности и тревожности личности;
- установление идентификационных социальнодемографических характеристик личности лиц, страдающих частичной или полной амнезией.

Литература

- Алесковский С.Ю. Полиграф в Казахстане – 15 лет поступательного развития // «Первые итоги и основные направления использования полиграфа в Казахстане»: Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Академия экономики и права, 2014. – С. 50.
- Алесковский С.Ю. Становление и развитие полиграфа в Казахстане // Эксперт-Криминалист: Федеральный научно-практический журнал. – М., 2015. – № 4. – С. 23.
- Гинзбург А.Я. Проблемы применения полиграфа в судопроизводстве Казахстана и других сферах деятельности // Актуальные проблемы и перспективы использования полиграфа: Материалы Круглого стола, посвященные 75-летию д.ю.н, профессора А.Ф. Аубакирова. – Алматы: Академия экономики и права, 2011. – С. 25.
- Лурия А.Р. Диагностика следов аффекта // Психология эмоций: Тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 329.
- Ушаков А.Ю., Андриянова О.Ю. Использование результатов психофизиологических исследований с помощью полиграфа в раскрытии и расследовании уголовных дел: монография. – Н. Новгород, 2014. – С. 71.
- Ушаков А.Ю., Беркович О.Е. Вестник Нижегородской академии МВД России / Архив Дзержинского городского суда Нижегородской области. д. № 1-88/10. – Н, 2015. – С.185.
- Холодный Ю.И. Применение полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений. – М.: Мир безопасности, 2000. – С. 55.
- URL: <http://www.poligraf.sp.ru/metric.html>
- URL: <http://www.detectivecobra.ru/oligraf-in-world>
- Buckley J.P. (1980) Polygraph technology. *Forensic Psychiatry* (pp. 1187–1207).
- Cacioppo J.T., Berntson G.G., Binkley P.F., Quigley K.S., Uchino B.N. & Fieldstone A. (1994) Autonomic cardiac control. II. Noninvasive indices and basal response as revealed by autonomic blockades. *Psychophysiology*, vol. 31, no 6, pp. 586-598.
- Kozel F.A., Padgett T.M. & George M.S. (2004) A Replication Study of the Neural Correlates of Deception. *Behavioral Neuroscience*, vol. 118, no 4, pp. 852-56.
- Lykken D. (1998) *Tremor v krvi: ispolzovanie I zloupotreblenie detektorom lzhi* [A Tremor in the Blood: Uses and Abuses of the Lie Detector]. New York: Perseus, 2d ed.
- Saxe L. (1991) Lozh: mysli prikladnogo socialnogo psikhologa [Lying: Thoughts of an applied social psychologist]. *American Psychologist*, vol. 46, no 4, pp. 409-15.
- Saxe L. & Ben-Shakhar G. (1999) Admissibility of polygraph tests: The application of scientific standards post-Daubert. *Psychology, Public Policy and the Law*, vol. 5, no 1, pp. 203-23.

References

- Aleskovskii S.Yu. (2014) Polygraph v Kazakhstane – 15 let postupatel'nogo razvitya/ «Pervie itogi i osnovnie napravleniya ispolzovaniya polygrapha v Kazakhstane» [Polygraph in Kazakhstan – 15 years of progressive development/ First results and main directions of polygraph use in Kazakhstan] Materials of the international voluntary scientific and practical banning conference. Almaty: Academy of Economics and measured rights, 2014. p.50.
- Aleskovskii S.Yu. (2015) Stanovlenie i razvitie polygrapha v Kazakhstane/ Expert-Criminalist: Federal scientific and practical magazine [Formation and development of polygraph in Kazakhstan/ Forensic Expert]. M., no 4, p. 23.
- Ginzburg A.Ya. (2011) Problemy primeneniya polygrapha v sudoproizvodstve Kazakhstana i drugih sferah deyatel'nosti [Problems of using a polygraph in Kazakhstan's legal proceedings and other areas of activity] / Current research problems and exculpatory prospects abstract of the use of other polygraph: Materials for a round table discussion dedicated to the 75th anniversary of the Doctor of Law and Professor A.F. Aubakirov. Almaty: Academy of Economics and rights. p. 25.
- Lurya A.R. (1984) Diagnostika sledov affecta/Psihologia emocii: Texts [Diagnostics of traces of affect// psychology of emotions: Texts] M.: MGU, p. 329.
- Ushakov A.U., Andriyanova O.Yu. (2014) Ispol'zovanie rezul'tatov psihofiziologicheskikh issledovaniy s pomosh'yu polygrapha v raskritii i rassledovanii ugolovnih del: monografiya [Using the results of the analysis of psychophysiological guilt studies with the special help of a human polygraph in the analysis of disclosure and experience in the investigation of criminal cases: monograph]. N. Novgorod, p. 71.
- Ushakov A.U., Berkovich O.E. (2015) Vestnik Nizhegorodskoi akademii MVD Rossii / Arhiv Dzerzhinskogo gorodskogo suda Nizhegorodskoi oblasti [Archive of the Dzerzhinsky city enforcement court in the Nizhny Novgorod region] D. no 1-88/10, p. 185.
- Holodnyi Yu.I. (2000) Primenenie polygrapha pri profilaktike, raskritii i rassledovanii prestuplenii. [The use of the polygraph by the author is recognizable in the process of its prevention, detection and investigation of crimes]. M.: Mir bezopasnosti, 2000. p.55.
URL: <http://www.poligraf.sp.ru/metric.html>
URL: <http://www.detectivecobra.ru/oligraf-in-world>
- Buckley J. P. (1980): Tekhnologiya poligraphii [Polygraph technology]. Forensic Psychiatry (pp. 1187–1207).
- Cacioppo J.T., Berntson G.G., Binkley P.F., Quigley K.S., Uchino B.N. & Fieldstone A. (1994) Avtonomnyi control serdca. II Neinvazivnye pokazateli i bazalnye otvety, vyavlennye vegetativnymi blokadami [Autonomic cardiac control. II. Noninvasive indices and basal response as revealed by autonomic blockades]. Psychophysiology, vol. 31, no 6, pp. 586–598.
- Kozel F.A., Padgett T.M. & George M.S. (2004) Replikacionnoe issledovanie neyronnykh korrelyatov obmana [A Replication Study of the Neural Correlates of Deception]. Behavioral Neuroscience, vol. 118, no 4, pp. 852-56.
- Lykken D. (1998) Tremor v krovi: ispolzovanie i zloupotreblenie detektorom lzhi [Tremor in the Blood: Uses and Abuses of the Lie Detector]. New York: Perseus, 2d ed.
- Saxe L. (1991) Lozh: mysli prikladnogo socialnogo psikhologa [Lying: Thoughts of an applied social psychologist]. American Psychologist, vol. 46, no 4, pp. 409-15.
- Saxe L. & Ben-Shakhar G. (1999) Dopustimost testov na poligraphie: primeneniye nauchnykh standartov posle Dauberta [Admissibility of polygraph tests: The application of scientific standards post-Daubert]. Psychology, Public Policy and the Law, vol. 5, no 1, pp. 203-23.

G.A. Kuanaliyeva¹ , **A. Lavnichak²** ,
G.N. Rakhimova³ , **M.N. Abisheva¹**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: kuanaliyeva.guldanakz@mail.ru; abisheva.meruertkz@mail.ru

²University of Wroclaw, Poland, Wroclaw, e-mail: natalia.unv@gmail.com

³Abay Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: gaku_almatycity@mail

CRIMINAL LAW AND ISSUES OF PRINCIPLES

This topic of the article is relevant to date. Criminal law and criminal law principles are closely related concepts. In the legal literature there are a lot of discussions on this topic. In this article the authors considered some issues of improvement of criminal legislation of the Republic of Kazakhstan in the sphere of principles of criminal law. It can be seen from the experience of many countries that criminal law principles are reflected in Criminal Codes in many States. In the Republic of Kazakhstan, this problem will be introduced today at the level of theories and has not found legislative consolidation. In the principles of criminal law, the level of civilization and society's culture is especially pronounced. According to the principles on which criminal law is based, one can judge the degree of significance of the individual for the state. Under the principles of criminal law, it is necessary to understand the fundamental ideas provided for in criminal law, which, reflecting universal values, determine both its content as a whole and the content of its individual institutions. The principles constitute the structure of criminal law. It is in the principles that the logical relationships of its elements find expression. They play an integrating role in criminal law and are the leading foundation of his system. The Principles of criminal law have a special place in the system of criminal legal regulation, which develops as a result of committing criminal offenses. These principles, proceeding from the nature of their existence in law, are designed to ensure internal consistency, logical harmony, qualitative and effective implementation of the tasks of criminal law. The current legal situation shows today that today there is no understanding of the importance of the principles of criminal law. The lack of attention to the problem of the principles of criminal law is explained by the lack of their legislative consolidation, to such an extent necessary, in which the principle can really be called such, to actually function within the industry, to solve the tasks assigned to the relevant branch of law. It is relevant and promising to introduce the principles of criminal law into the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Undoubtedly, the practice of judicial investigation can be improved by establishing the principles of criminal law in criminal law.

Key words: criminal policy, criminal law, principle of legality, principle of equality of citizens before law and court, principle of guilty responsibility, principle of justice, principle of humanism.

Г.А. Қуаналиева¹, А. Лавничак², Г.Н.Рахимова³, М.Н. Абишева¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: kuanaliyeva.guldanakz@mail.ru; abisheva.meruertkz@mail.ru

²Вроцлав университеті, Польша, Вроцлав қ., e-mail: natalia.unv@gmail.com

³Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: gaku_almatycity@mail.ru

Қылмыстық заңнама және қағидалар мәселелері

Мақала тақырыбы қазіргі таңдағы өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Қылмыстық заңнама және қылмыстық құқық қағидалары бір-бірімен тығыз байланысты ұғымдар. Заң әдебиеттерінде аталған тақырыпқа байланысты көптеген даулы пікірлер бар. Мақалада авторлар Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын қылмыстық құқықтың қағидалары саласында жетілдіру мәселесін зерделеп отыр. Көптеген елдердің тәжірибесін талдай отырып, қылмыстық құқықтың қағидалары бірқатар мемлекеттердің Қылмыстық кодекстерінде заң тарапынан бекітілгенін байқауға болады. Қазақстан Республикасында бұл мәселе теория деңгейінде талқыланып, қазіргі уақытқа дейін заң жүзінде бекітілуін таппаған. Қылмыстық құқық қағидаларында қоғамның өркениеті мен мәдениетінің деңгейі айқын көрініс табады. Қылмыстық заң негізделетін қағидаларға сәйкес, жеке тұлғаның мемлекет үшін маңыздылық дәрежесін анықтауға болады. Қылмыстық құқықтың қағидалары ретінде, жалпыға ортақ адамзат құндылықтарын көрсететін, сондай-ақ бүтіндей оның мазмұнын және жеке институттарының

мәнін анықтайтын қылмыстық заңда қарастырылған негізгі идеялар ретінде түсіну қажет. Қағидаттар қылмыстық құқықтың құрылымын құрайды. Қағидаттарда оның элементтерінің логикалық байланысы көрініс табады. Қағидаттар қылмыстық құқықта ажырамас, біріктіруші мәні бар және оның жүйесінің жетекші негізі болып табылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасау нәтижесінде қалыптасатын қылмыстық-құқықтық реттеу жүйесінде қылмыстық құқықтың қағидаттары ерекше орын алады. Бұл қағидаттар құқықтағы пайда болу табиғаты жағынан қылмыстық құқықтың міндеттерін сапалы және тиімді жүзеге асырудағы ішкі бірлікті, логикалық құрылымды қамтамасыз етуге бағытталған. Қолданыстағы құқықтық жағдай бүгінде қылмыстық құқық қағидаттарының маңыздылығы туралы түсінік жоқ екенін көрсетеді. Қылмыстық құқық қағидаттары мәселесіне баса назар аудармау олардың заңнамалық деңгейде бекітілмеуінде, қағидаттар құқық саласында нақты жүзеге асырылып, қажетті міндеттерді шешуге негізгі алға тартар ережелер бола алады. Авторлардың пікірінше Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне қылмыстық заңнаманың қағидаттарын енгізу өзекті және перспективалы болып табылады. Қылмыстық құқықтың қағидаларын қылмыстық заңда белгілеу арқылы сот тергеу тәжірибесін жетілдіруге болатыны сөзсіз.

Түйін сөздер: қылмыстық саясат, қылмыстық заң, заңдылық қағидаты, азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдігі қағидаты, кінәлі жауаптылық қағидаты, әділдік қағидаты, ізгілік қағидаты.

Г.А. Куналиева¹, А. Лавничак², Г.Н. Рахимова³, М.Н. Абишева¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: kuanaliyeva.guldanakz@mail.ru, abisheva.meruertkz@mail.ru

²Вроцлавский университет, Польша, г. Вроцлав, e-mail: natalia.unv@gmail.com

³Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
e-mail: gakku_almatycity@mail.

Уголовное законодательство и проблемы принципов

Данная тема статьи является актуальной на сегодняшний день. Уголовное законодательство и принципы уголовного права – тесно взаимосвязанные понятия. В юридической литературе очень много дискуссий на данную тематику. В данной статье авторами были рассмотрены некоторые вопросы совершенствования уголовного законодательства Республики Казахстан в сфере принципов уголовного права. Анализируя опыт многих стран, можно наблюдать, что принципы уголовного законодательства нашли свое отражение в Уголовных кодексах во многих государствах. В Республике Казахстан данная проблема по сегодняшний день решается на уровне теорий и не нашла законодательного закрепления. В принципах уголовного права особенно отчетливо проявляется уровень цивилизованности и культуры общества в целом. По принципам, на которых основывается уголовное законодательство, можно судить о степени значимости личности для государства. Под принципами уголовного права необходимо понимать предусмотренные в уголовном законодательстве основополагающие идеи, которые, отражая общечеловеческие ценности, определяют как его содержание в целом, так и содержание отдельных его институтов. Принципы составляют структуру уголовного права. Именно в принципах находят выражение закономерные связи его элементов. Они выполняют в уголовном праве интегрирующую роль и являются ведущей основой его системы. Принципам уголовного права принадлежит особое место в системе уголовно-правового регулирования, складывающейся в результате совершения уголовных правонарушений. Эти принципы, исходя из природы своего существования в праве, призваны обеспечивать внутреннюю согласованность, логическую стройность, качественную и эффективную реализацию задач уголовного права. Современная правовая ситуация показывает, что на сегодняшний день отсутствует понимание важности принципов уголовного права. Недостаточность же внимания к проблеме принципов уголовного права объясняется недостаточностью их законодательного закрепления, в такой степени необходимого, при которой принцип действительно может называться таковым, реально функционировать в рамках отрасли, решать задачи, поставленные перед соответствующей отраслью права. По мнению авторов актуальным и перспективным представляется введение принципов уголовного законодательства в Уголовный Кодекс Республики Казахстан. Несомненно, практика судебного расследования может быть улучшена путем установления принципов уголовного права в уголовном законодательстве.

Ключевые слова: уголовная политика, уголовный закон, принцип законности, принцип равенства граждан перед законом и судом, принцип виновной ответственности, принцип справедливости, принцип гуманизма.

Introduction

Ideas and principles laid in Basic Law of country shall determine principal directions and mechanisms of developing the national legal system, as well as constitutional right on a long-term perspective. In other words, the most important task is full implementation of the principles and rules of the Constitution, principally in the activity of bodies of state power and their civil servants, ensuring by this as direct force of the Constitution, so implementation of its potential through current legislation and law enforcement.

Thus, at the modern stage, successful implementation of priority national projects, decision of essential socially significant tasks directly conditioned by conducting balanced legal policy, where it requires the maximal pragmatism that would consider not only own experience and practice, but in case of necessity would borrow the institutes from other legal systems that are traditionally uncharacteristic for us answering to our national interests and proved its effectiveness in practice. Such borrowings upon the processes of convergence of different legal systems occurred in the world may be useful for modernizing the national law.

One of the key issues of the criminal law of the Republic of Kazakhstan is the problem of the principles of the criminal law. The principles of criminal law are fundamental ideas and principles that are the basis of the criminal policy of the Republic of Kazakhstan, the content of criminal legal means of combating crime, in the practice of their application.

In the dictionary, the term “principle” (from lat. principium-the beginning, the basis) is treated as the main, initial position of any theory, doctrine, science, worldview, political organization, etc. (Ozhegov 1998: 483). Consequently, the principles of law, including criminal law, are its guiding principles, initial provisions that determine the immutable starting points. It is obvious that the principles of criminal law in this sense have always existed; just as long as criminal law itself exists. However, to distinguish them as principles in science began not so long ago-at the end of the eighteenth century, after the famous French thinkers and Democrats.

The principles of criminal law are the normative set basic (starting) principles (ideas) defining the system of criminal law and addressed to the subjects of protective (general regulatory) and specifically regulatory (regulatory) criminal law relations.

In the theory of law, there are two main points of view regarding the system of legal principles, their

classification. According to the first of them, legal principles can be divided into: Basic legal principles (inherent in the whole system of law), intersectoral (inherent in the branches of law of a single cycle: criminal, civil, etc.) and sectoral (characteristic of a separate industry). According to the second point of view, the division of the principles into: basic legal, intersectoral and sectoral principles is impractical, since the sectoral principles are “derived” from the basic legal principles, giving them some “sectoral” specificity.

The object and subject research of article

The object of this article is public relations in field of legislative regulation of the principles of criminal law. The subject of the study is the criminal law of the Republic of Kazakhstan.

As rightly noted by S.G. Kelina and V.N. Kudryavtsev, the main thing is not to find and highlight the principles peculiar only to criminal law and not repeated in other industries, but to highlight the principles that reflect the true nature of criminal law, defining its tasks and functions in the state (Kelina, Kudryavtsev 1988: 63, 64).

One of the prominent scientists of Kazakhstan, Professor R.T. Nurtayev, pays special attention to this problem in the domestic science of criminal law.

«The consolidation of criminal law and strict adherence to the principles is an important condition for increasing the effectiveness of the state’s criminal policy. In the legal literature containing the development of criminal policy issues, special attention is paid to the special importance of the allocation and theoretical understanding of the fundamental principles of criminal policy. Which should be considered as acting generalized vectors aimed at determining the main directions of the criminal policy pursued by the state, with the specification of its goals and objectives. In the interests of drawing up a correct picture representing the system of principles of criminal policy from the point of view of modernity, it would be expedient, in our opinion, to focus increased attention on the importance of such fundamental principles of the criminal policy pursued by the state as legality, justice, democracy, humanism and others» (Nurtayev 2017: 119, 129).

Among Russian scientists, the question of the principles of criminal law (criminal legislation) at different times considered in their works the following authors: Belyayev N.A., Boyko A.I., Bytko Y.I.,

Vasiliev N.V., Wittenberg G.B., Galiakbarov P.P., Zagorodnikov N.I., Zdravomyslov B.V., Ignatov A.N., Kelina S. G., Klenova T.V., Kozachenko I.Y., Kriger G.A., Kudryavtsev V.N., Kuznetsova N. F., Lopashenko N.A., Lyapunov Y.I., Minkovsky B.S., Naumov A.V., Pirvagidov S. S., Pudovochkin Y.E., Sakharov A.B., Traynin A.N., Urzhinsky K.P., Fefelov P.A., Filimonov V.D., Shargorodsky M.D., Yakub M.L., etc. Dissertations of Galaktionov S.A., Grevnova I.A., Epifanov B.V., Kiyain D.V., Korshikov I.V., Popov A.N., Semenova I.S., Cherednichenko E.E. were devoted to separate principles of criminal law.

Material and methods

The methodological basis of research is made by the dialectic method of scientific knowledge reflecting interrelation of the theory and practice, in the course of research methods of synthesis, analogy, generalization, and also system, comparative and legal, legallistic, statistical were applied also.

Taking into account the peculiarity of the constructions of the criminal legislation of our Republic, connected with the absence of norms establishing principles, it is appropriate to refer to the following conceptual provision formulated in the theory of law: «The principles of law do not always lie on the surface. However, they are inherent in the law of any country. As a rule, they or are fixed directly in legislative acts (articles, preambles of constitutional and ordinary laws), or follow from the maintenance of concrete legal norms» (Marchenko 1998: 23).

Results and discussion

The current criminal code of the Republic of Kazakhstan (CC RK) was adopted on July 4, 2014, entered into force on January 1, 2015.

The criminal code of the Republic of Kazakhstan does not stipulate a separate article on the principles, there are no rules emphasizing the importance of compliance with the principles of criminal law, their role in lawmaking and law enforcement. Only a few principles are enshrined in individual articles of criminal law.

Based on the Constitution of the Republic of Kazakhstan, it is possible to formulate a number of principles of criminal law of the Republic of Kazakhstan, which should be implemented in law enforcement practice.

The principle of legality, the essence of which is that the crime and punishability of the act should

be determined only by criminal law. In the CC RK, this principle is enshrined in article 10, part 2. In practice, the implementation of this principle should result in a complete rejection of attempts to artificially criminalize acts that do not fall directly under the signs of a specific criminal offense, even if these acts pose a certain danger to society. And here there is another important addition that according to subparagraph 10 of paragraph 4 of article 77 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan the application of criminal law by analogy is not allowed (The Constitution of the Republic of Kazakhstan, adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377). This provision is enshrined in article 4 of the CC RK, i.e. the application of criminal law by analogy is unacceptable (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377). The principle of legality means the following:

1) the only normative act containing an exhaustive list of criminal acts is the CC RK;

2) the norms establishing the criminality of acts and introduced through the adoption of new laws are subject to mandatory inclusion in the CC RK;

3) the text of the criminal law should be officially published for public information;

4) the punishability of criminal acts and other criminal legal consequences of their Commission are also determined exclusively in the CC RK;

5) the list of criminal offenses is exhaustive, and the application of a «similar» norm (analogy) is unacceptable.

The principle of equality of citizens before the law and the court, proclaimed by article 14 of the Constitution. Part 4 of article 15 of the CC RK States that «Persons who have committed criminal offences are equal before the law regardless of origin, social, official and property status, sex, race, nationality, language, attitude to religion, beliefs, membership in public associations, place of residence or any other circumstances» (The Constitution of the Republic of Kazakhstan, adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377).

The list of possible grounds for inequality is quite wide, but it is not exhaustive, since the legislator uses the phrase «any other circumstances». Under «other circumstances» here should be understood:

1) various services to the state: in sports, in work, in military operations, in the field of culture and art, etc.;

2) close (related) relations with representatives of the economic or political elite;

3) place of permanent residence, place of study or work, etc.

Therefore, the list of possible grounds for inequality is «open».

Considering the principle of equality of citizens before the law, it is impossible not to pay attention to the question of the peculiarities of criminal responsibility of persons engaged in the field of justice or public administration. It is known that the criminal prosecution of judges, senior officials of the state has its own specifics (for example, obtaining permission from a higher court for criminal prosecution, the legislature, etc.). The question arises: is there a contradiction to the principle of equality of citizens before the law? In our opinion, there is no contradiction, since we are talking about the specifics of the procedure for bringing to criminal responsibility, and not about the features of their punishment or the use of other measures of criminal legal influence. Therefore, it can be argued that the question of the peculiarities of criminal responsibility of persons engaged in the field of justice or public administration, rather procedural, rather than criminal law.

According to I. E. Zvecharovsky, the essence of the principle of equality «is equal for all the obligation to bear responsibility for the crime» (Zvecharovsky 2001: 50). N. A. Lopashenko disagrees with this opinion, pointing out that «it is wrong to talk about the equal duty to bear criminal responsibility, because it means ignoring the facts of legal exemption from criminal responsibility. Accordingly, this equal duty simply does not exist. But the obligation to appear before the law in the event of a crime and to take those measures of influence that are provided by law, whether it is bringing to justice, or exemption from it, really equalizes the absolute majority of persons who have committed crimes» (Lopashenko, research.bfu.bg › jspui › bitstream , 2015).

His version of the understanding of the principle of equality offers And V.V. Maltsev «All are equal before the law and the court. Equality is ensured by equal protection of the same interests of all subjects of social life; equal responsibility of persons who have committed crimes of the same nature and degree of public danger» (Maltsev 2001 :151).

A very important principle of criminal law is the principle of culpable responsibility for the Commission of a criminal act. According to this principle, enshrined in article 19 CC RK, «A person shall be criminally liable only for those socially dangerous actions (or inaction) and those socially dangerous consequences with regard to which his guilt has been established» (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377). Guilt as the mental attitude

of a person to the act committed by him and the consequences that have occurred is one of the main components of a criminal offense. Thus, without guilt there is no criminal offense, and without criminal offense there is no punishment.

Objective imputation, i.e. criminal liability for innocent infliction of harm, is not allowed. Article 23 of the CC RK clarifies the concept of such innocent infliction. The existence of this principle in criminal legislation should guarantee the protection of citizens from possible arbitrariness of law enforcement agencies, and also implies an increase in the demands on the quality of the work of preliminary investigation bodies and courts, since any attempts to «circumvent» this principle should entail the unconditional termination of criminal prosecution.

As the well-known scientist Professor E.O. Alaukhanov rightly notes, «the Presence of this principle in criminal legislation protects citizens from possible abuses by law enforcement agencies, ignoring this principle leads to the termination of the criminal case» (Alaukhanov 2009 : 23).

Directly from the principle of culpable responsibility follows the principle of personal responsibility. According to the article 15 CC RK «A person who reached sixteen years of age by the time of the commission of a crime shall be criminally liable» (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377). The principle of personal responsibility of the guilty person for the criminal punishable act finds its implementation clearly obvious when addressing the issues of bringing to justice the accomplices of a criminal offense. So, according to the part 1 of the article 28 CC RK accomplices of a criminal offense are recognized: the performer; the organizer; instigator and accomplice. Articles 29 and 30, 31 of the CC RK provide for individualized measures of liability of accomplices of a criminal offense, as well as liability of persons for criminal offenses committed by a group of persons.

«The provision on personal responsibility is organically connected with all the principles of criminal law. Thus, the principle of equality of citizens before the law, which presupposes, first of all, a single basis of criminal responsibility (the commission of an act containing all the signs of a crime under the criminal law), determines the personal participation (at least as an accomplice) of the perpetrator of the crime.

The question of guilt arises only when there is a person who has committed a socially dangerous act. Moreover, the guilt (the mental attitude of a person

to the socially dangerous act committed by him and its consequences in the form of intent or negligence) is generally impossible without a subject possessing a psyche and only by virtue of this capable of a mental attitude to the crime committed by him (his act), and therefore unthinkable without the personal responsibility of this subject.

Only a personally committed crime can be the basis of a lawful, just and humane punishment. Therefore, the provision on personal responsibility is rather a necessary element (prerequisite) of the basis of criminal responsibility than a principle of criminal law» (Maltsev, <https://www.litres.ru/vasiliiy-malcev-5728948/>).

The next principle of criminal law is the principle of justice. It manifests itself in the courts addressed the requirement of the law (article 52 of Criminal code of the Republic of Kazakhstan) to assign a fair punishment taking into account character and degree of public danger of a criminal offense, the identity of the perpetrator, including his conduct before and after commission of the criminal offense circumstances mitigating and aggravating responsibility and punishment, and also influence of the appointed punishment on correction of the convict and the living conditions of his family or persons dependent on him. In addition, article 4 of Criminal code fixed enunciated in subparagraph 1 of paragraph 3 of article 77 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the requirement of prohibition of double prosecution for the same criminal offence.

The substantive and practical significance of this principle is manifested, in particular, in the fact that the appointment of an unjust punishment is the basis for the abolition or modification of the sentence of the court. The importance of the principle of justice is very clearly emphasized by A.M. Yakovlev: “without coercion, criminal justice would be powerless, without education-inhuman. However, without justice, jurisdiction would cease to exist at all” (Yakovlev 1985: 20). It should be noted that the category of “justice”, in its essence, has a subjective nature, that is, depends on the subjective attitudes of a particular court (judge). However, along with this, the criminal law formalizes this provision, determining that when imposing a punishment (or when deciding on the application of other measures of a criminal legal nature), mandatory accounting shall be subject to:

- the nature and degree of public danger of the committed criminal offense;
- circumstances of commission of this act;
- other (personal) characteristics of the guilty.

In turn, the nature and degree of public danger reflect the qualitative and quantitative properties of the criminal offense: the significance of the object of the attack, the amount of damage caused, the intensity of the attack, etc.

Circumstances of commission of a criminal offense can, for example, be shown in motivation of criminal behavior, target installations guilty, in commission of act at excess of limits of necessary defense or at violation of conditions of legality of other circumstances excluding crime of act, etc.

About personal (about his/her personality too) qualities of the guilty person can testify his age and sex, marital status, service characteristics from the place of work, study, household characteristics of neighbors, commission by it earlier criminal offenses and other data.

Accordingly, depending on the above features of the criminal act and the person who committed it, the punishment and other measures of a criminal legal nature may be either more severe or more lenient, but in the end – fair.

Another principle of criminal law follows from the Constitution of the Republic of Kazakhstan. This is the principle of humanism. We are talking about the already mentioned provisions of article 1 of the Constitution, in which the Republic of Kazakhstan is proclaimed a democratic, secular, legal and social state, the highest values of which are the person, his rights and freedoms. That is why, aware of the inevitable severity of criminal repression, the legislator limits them to a fairly clear constitutional framework. According to article 17, paragraph 2, of the Constitution, “no one shall be subjected to torture, violence or other cruel or degrading treatment or punishment” (The Constitution of the Republic of Kazakhstan, adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377). This constitutional norm is specified in relation to punishment in part 2 of article 39 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan: “Punishment is applied for the purpose of restoration of social justice, and also correction of the condemned and the prevention of commission of new criminal offenses both condemned, and other persons. Punishment is not intended to cause physical suffering or to degrade human dignity” (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377).

The principle of humanism, in turn, defines two major tasks of criminal law:

- 1) ensuring the safety of law-abiding citizens;
- 2) ensuring the safety of the offender.

A clear evidence of the implementation of this principle is, on the one hand, the establishment and tightening of responsibility for attacks on personal

security (for extremism and extremist activities, for terrorism and terrorist activities, as well as for other socially dangerous attacks), on the other hand – the mitigation of criminal repression, for example, against women and minors, the elderly and the disabled. The principle of humanism is manifested not only in the application of criminal legislation, but also at the level of criminal policy of the Republic of Kazakhstan as a whole. In addition, the evidence of the implementation in reality of the principle of humanism of criminal law, undoubtedly, are periodically adopted by our state laws on Amnesty.

The doctrine of criminal law studies such principles as: the principle of economy of measures of criminal repression; the principle of inevitability of criminal responsibility and punishment; the principle of individualization of punishment; the principle of democracy.

Very closely adjoins the principle of humanism, but is not fully covered by it, the principle of economy of measures of criminal and legal repression. To a large extent, from the standpoint of this principle, the issue of criminalization or decriminalization of an act that poses a danger to society was addressed in the development of a Special part of the Criminal code. As a result, a certain part of the acts, which, according to the legislator, can be combated with less repressive measures, was decriminalized and referred to the category of administrative offenses. In part 2 of article 52 of Criminal code of the Republic of Kazakhstan stipulated, “a person who has committed a criminal offence must be punished necessary and sufficient for his correction and prevention of new criminal offences. A more severe type of punishment from among those provided for the committed criminal offense shall be imposed only if a less severe type of punishment will not be able to achieve the objectives of punishment” (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377).

The following principle of criminal law, as the principle of inevitability of criminal responsibility and punishment, according to which every person guilty of committing a criminal offense is subject to criminal responsibility and punishment or other measures of influence provided for by criminal law.

The idea of inevitability of punishment was first fully disclosed in the work of C. Beccaria “Crimes and punishments”. The author, in particular, noted: “not in cruelty, but in the inevitability of punishment is one of the most effective ways to prevent crime. The inevitability of punishment, even moderate, always makes a stronger impression than the fear of being subjected to the most severe punishment, if

there is hope for impunity” (Beccaria 2000: 117). This idea is still the object of attention of lawyers and politicians.

According to V.K. Duyunov, who believes that in domestic criminal law it should be about the principle of inevitability of criminal legal impact. The latter consists in the requirement that every person who has committed a criminal offence shall, in some form of justice appropriate to the requirements, be subjected to a criminal impact for the commission of a criminal offence. The author writes “In this case, everything falls into place: the task is to ensure a mandatory reaction of the state to the crime, this reaction must correspond to the goals and principles of criminal legal impact, that is, to be expedient, reasonable, legal, humane, inevitable and fair, and in what form it will follow is a question derived from these goals and principles: in some cases, they will correspond to the reaction of the state in the form of criminal responsibility – with or without criminal punishment, in others – in the form of exemption from criminal liability” (Duyunov 2001:140).

The legislator of Kazakhstan did not go to the direct consolidation of this principle in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The fact that the proclamation of the principle of inevitability of criminal responsibility and punishment poorly corresponds with the already mentioned institution of immunity from criminal liability, as well as the presence in the criminal law of the so-called incentive norms. First of all, these are the norms containing such grounds for exemption from criminal liability as active repentance, exceeding the limits necessary defense due to fear, fear or confusion, reconciliation with the victim, etc. Therefore, if we talk about the principle of the inevitability of criminal liability and punishment, it must be borne in mind that the law provides for the possibility, in strictly defined cases, of moving away from this principle in the enforcement process.

The principle of individualization of criminal punishment concentrates a set of guiding ideas and rules, which together constitute recommendations for taking into account the degree of public danger of the committed criminal offense when sentencing, as well as specific features related to the characterization of the guilty person.

In the theory of criminal law, individualization of criminal responsibility is understood as the choice of a specific measure of state coercion in the process of imposing responsibility on the person who committed the criminal offense. A specific measure of responsibility must first of all correspond to the

social qualities of the guilty person, as well as the gravity of the committed criminal offense. In other words, the essence of individualization is to choose a specific measure of responsibility for a specific person, taking into account his personality, nature and gravity of the committed criminal act.

A.V. Zaryayeva, V.D. Malkov defines the individualization of criminal responsibility as the responsibility of a specific person for his commission of a specific crime in strict accordance with the gravity of the deed and his personality (Melnikova 1989: 38, 39). A.N. Ignatov, Yu. A. Krasikov believe, that the principle of individualization of criminal responsibility and punishment is a particular manifestation of the more general principle of justice (Ignatov, Krasikov 2001: 10).

The principle of individualization of criminal responsibility and punishment plays an important role in imposing a fair and humane punishment, since taking into account all the necessary conditions and reasons for the commission of a criminal offense, the personality of the guilty person and the act committed by him, the body carrying out the criminal process effectively implements the tasks of criminal law.

The principle of democracy implies that criminal laws can only be adopted by the supreme legislative body, which is elected by the entire population of the country and, therefore, expresses the will of whole people. While ignorance of the law in itself is not an excuse, the government is doing everything possible to make texts of law accessible to all segments of the population. It seems legitimate to link the actualization of the principle of democracy in criminal law with the expansion of the opportunities provided by our state to various public institutions of civil society in taking an active part in countering various criminal offenses. For example, legislative acts regulating the issues of combating corruption and preventing crime have formulated rules that encourage citizens to take part in the fight against corruption and in the prevention of crime in our republic.

In the theory of criminal law, some authors single out the following «non- typical» principles of criminal law: the principle of presumption of guiltiness (do not confuse with the presumption of innocence), The principle of objective imputation, and the principle of dispositivity (Sumachev 2017: 12).

«Criminal legal principles reflect the necessary, fundamental and mandatory provisions in the field of combating crime for legislation, science, law enforcement agencies and citizens» (Agybayev

2018: 19). Violation of the principles of criminal law adversely affects the quality and effectiveness of criminal law, the main tasks of which are the protection of basic goods and values in society, as well as the prevention of criminal offenses. The principles of criminal law are closely interlinked. Violation of one principle may result in violation of another principle.

Conclusions

There was a need to amend and supplement the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan regarding the principles of criminal law. It should be provided in the General Part of the Criminal Code a separate rule called «Tasks and Principles of the Criminal Legislation of the Republic of Kazakhstan», in which to collect in one places all the norms of the Criminal Code, which govern the principles of criminal law. We offer the introduction of the following principles in the CC RK principle of legality; the principle of equality of citizens before the law; guilt principle; principle of inevitability of criminal liability and punishment; principle of justice; principle of humanism.

The terms «principles of criminal law» and «principles of criminal legislation» are not identical concepts. This difference is based on a partial discrepancy between the content of the concepts of «criminal law» and «criminal legislation», which is due to the wider subject of criminal law than criminal legislation. Criminal legislation is only one of the elements of the subject of criminal law, the content of which is formed under the influence of its other elements (the subject of criminal law protection and socially dangerous behavior) and the social structure of society. Therefore, the principles of criminal law, in contrast to the principles of criminal legislation, reflect the entire subject of criminal law and are closer in content to such general social categories as justice, equality, humanism, etc.

From the point of view of their establishment in the legislation, these can only be such basic provisions, initial principles, fundamental ideas, the influence of which is found at all stages of the social evolution of criminal law, without exception.

The principles of criminal law are the principles of legal consciousness, due to those social realities that influence legal consciousness that are in the field of criminal law, while defining its boundaries and content. The principles of criminal law – justice, equality, humanism, guilt and the rule of law, as practice shows, have always been reflected in theory precisely because at all times they were perceived

by society as fundamental ideas of legal awareness. The content of the principles of criminal law, through both the usual norms of criminal legislation and the norms defining its principles, is included in the fabric of criminal law, thereby becoming a reflection of its principles. The principles of criminal legislation, in the future, finding their way into its norms, will give the principles of criminal law an official, state-guaranteed legal form.

The effectiveness of the process of implementing the principles of criminal law in law enforcement depends not only on the accuracy of the legislative expression of the principles themselves and the degree to which they meet the norms of the criminal law directly related to law enforcement, but also largely depends on the content of the criminal law policy of the state, clarity and adequacy to the social realities of the tasks confronted with criminal law.

Литература

- Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы / А.Н. Ағыбаев. – 2-бас. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 282 б.
- Алауханов Е.О. Қылмыстық құқық (жалпы бөлім). Оқулық. Алматы: ҚР Құқықтық сараптама және халықаралық ғылыми зерттеу орталығы, 2009. – 456 б.
- Бекария Ч. О преступлениях и наказаниях / пер. с ит. Ю.М. Юмашева. – М., 2000. – 157 с.
- Дуюнов В.К. Механизм уголовно-правового воздействия: теоретические основы и практика реализации: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 / Дуюнов Владимир Кузьмич. – Тольятти, 2001. – 512 с.
- Звечаровский И.Э. Современное уголовное право России. – СПб., 2001. – 250 с.
- Игнатов А.Н., Красиков Ю.А. Курс российского уголовного права: В 2 т. Т.1. Общая часть. – М.: Издательство Норма, 2001. – 310 с.
- Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. М.: Наука, 1988. – 176 с.
- Конституция Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Конституция принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/> свободный. (Дата обращения: 05.02.2020).
- Лопашенко Н.А. Проблемы законодательной регламентации принципов уголовного права в Уголовном кодексе Российской Федерации и пути их преодоления // Юридический сборник-2015 ЦЮОН <http://research.bfu.bg> › jspui › bitstream › 123
- Мальцев В.В. Принципы уголовного права. – Волгоград, 2001. – 231 с.
- Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности // <https://www.litres.ru/vasily-malcev-5728948/principy-ugolovno-prava-i-ih-realizaciya-v-pravoprimeritelnoy-deyatelnosti/chitat-onlayn/page-6/>
- Мельникова Ю.Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания. – Красноярск, 1989. – 239 с.
- Нуртаев Р.Т. О совершенствовании действующего уголовного законодательства // Государство и право. – 2017. №1-2 (74-75). – С. 119-129.
- Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Том 2. Теория права / Под ред. Марченко М.Н., соавторы: Керимов Д.А., Мицкевич А.В. – М.: «Зерцало», 1998. – 223 с.
- Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М.: Русс. яз., 1998. – 750 с.
- Сумачев А.В. О принципах уголовного права // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2017. №4 (42). – С. 8-15.
- Уголовный Кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №266-V ЗРК. Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: URL:<http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377/> свободный. (Дата обращения: 05.02.2020).
- Яковлев А.М. Теория криминологии и социальная практика. – М., 1985. – 220 с.

References

- Agybayev A.N. (2018) *Kylmystyk kuckyk. Zhalpy bolim: oku kuraly* [Criminal law. General part: textbook / A. N. Agybayev. 2 edition. Almaty: Kazakh University]. Almaty, 282 p.
- Alaukhanov E.O. (2009) *Kylmystyk kuckyk (zhalpy bolim)* [Criminal Law (General part)]. Almaty, 456 p.
- Bekaria Ch. (2000) *O prestupleniyah i nakazaniyah* [About crimes and punishments]. M., 157 p.
- Duyunov V.K. (2001) *Mekhanizm ugolovno-pravovogo vozdejstviya: teoreticheskie osnovy i praktika realizacii: diss. ... dokt. yurid. nauk: 12.00.08 / Duyunov Vladimir Kuz'mich* [The mechanism of criminal law influence: theoretical foundations and practice of implementation: Diss. doc. legal Sciences: 12.00.08 / Duyunov Vladimir Kuzmich]. Tolyatti, 512 p.
- Zvecharovsky I.E. (2001) *Sovremennoe ugolovnoe pravo Rossii* [Modern criminal law of Russia]. St. Petersburg, 250 p.
- Ignatov A.N., Krasikov Yu. A. (2001) *Kurs rossijskogo ugolovnoego prava: V 2 t. T.1. Obshchaya chast'*. [The course of Russian criminal law: In 2 vol. T. 1. A general part]. M., 310 p.

Kelina S.G., Kudryavtsev V.N. (1988) *Principy sovetskogo ugolovnogogo prava* [The principles of Soviet criminal law]. M., 176 p.

Konstituciya Respubliki Kazahstan. [The Constitution of the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource]: The Constitution was adopted at a republican referendum on August 30, 1995. Access from the Legal Information System of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan] «Adilet». Access mode: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> / free. (Date of treatment: 05.02.2020).

Lopashenko N.A. Problemy zakonodatelnoi reglamentatsii principov ugolovnogogo prava v Ugolovnom kodekse Rossiiskoi Federatsii i puti ih preodoleniya [Problems of legislative regulation of the principles of criminal law in the Criminal Code of the Russian Federation and ways to overcome them]. // Legal collection-2015 CJUN <http://research.bfu.bg/jspui/bitstream/123>

Maltsev V.V. (2001) *Principy ugolovnogogo prava* [The principles of criminal law]. Volgograd, 231 p.

Maltsev V.V. Principy ugolovnogogo prava i ih realizatsiya v pravoprimenitelnoi deyatelnosti [The principles of criminal law and their implementation in law enforcement] // <https://www.litres.ru/vasilij-malcev-5728948/principy-ugolovnogogo-prava-i-ih-realizatsiya-v-pravoprimenitelnoy-deyatelnosti/chitat-onlayn/page-6/>

Melnikova Y.B. (1989) *Differenciatsiya otvetstvennosti i individualizatsiya nakazaniya* [Differentiation of responsibility and individualization of punishment]. Krasnoyarsk, 239 p.

Nurtayev R.T. (2017) O sovershenstvovanii deistvuyushchego ugolovnogogo zakonodatelstva [About improving the current criminal law // Government and Law]. No. 1-2 (74-75). Pp. 119-129.

Obshchaya teoriya gosudarstva i prava. Akademicheskij kurs v 2-h tomah. Tom 2. Teoriya prava. Pod red. Marchenko M.N., soavtory: Kerimov D.A., Micevich A.V. (1998) [General theory of state and law. Academic course in 2 volumes. Volume 2. Theory of Law. Ed. Marchenko M.N., co-authors: Kerimov D.A., Micevich A.V.]. M., 223 p.

Ozhegov S.I. (1998) *Slovar russkogo yazyka* [Dictionary of the Russian language: Ok 57000 words / Ed. – correspondent AS USSR N. Yu. Shvedova. – 20th ed., Stereotype. M.: Russ. lang.]. M., 750 p.

Sumachev A.V. (2017) O principah ugolovnogogo prava [About the principles of criminal law // Jurisprudence and law enforcement practice]. No. 4 (42). Pp. 8-15.

Ugolovnyj Kodeks Respubliki Kazahstan [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource]: Code of the Republic of Kazakhstan from July 3, 2014 № 266 -V SAM. Access from the Legal Information System of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan] «Adilet». Access mode: URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> / free. (Date of treatment: 22.01.2020).

Yakovlev A.M. (1985) *Teoriya kriminologii i socialnaya praktika* [Theory of criminology and social practice]. – M., 220 p.

6-бөлім
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

Section 6
INTERNATIONAL LAW

Раздел 6
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Kevin M. Beaver¹ , **Eric J. Connolly²** , **Meghan W. Rowland³**

College of Criminology and Criminal Justice, Florida State University
Tallahassee, FL 32306-1127, USA, e-mail: kbeaver@fsu.edu

²Center for Social and Humanities Research,
King Abdulaziz University, Jeddah, Saudi Arabia

³Department of Criminology and Criminal Justice, Sam Houston State University, Huntsville, TX 77341

ASSESSING COMMON GENETIC AND ENVIRONMENTAL EFFECTS ON THE ASSOCIATION BETWEEN PARENT-CHILD RELATIONS AND INTIMATE PARTNER RELATIONSHIP QUALITY

The current study examined the genetic and environmental architecture of early life parent-child relations and intimate partner relationship quality later in life. A series of univariate ACE and bivariate Cholesky decomposition models were fitted to a sample of monozygotic and same-sex dizygotic twins drawn from the Midlife in the United States Study (MIDUS) in order to explore the extent to which genetic factors explain individual differences in mother- and father-child relationship quality and self-reports of intimate partner relationship quality. Results revealed that genetic factors explained variation in reports of parent-child relationship quality (41% to 65%), adult intimate partner relationship quality (34%) and the covariance between the two (81% to 83%). Nonshared environmental factors accounted for the remaining covariance. Findings from the present study suggest that similar genetically influenced characteristics that account for variation in early life parent-child relations are also implicating in explaining variation in healthy intimate partner formation later in life. The implications of these findings for future research on intimate partner relationship quality and family formation are discussing.

Key words: parent-child relations, intimate partner relationship quality, behavioral genetics, adult relationships.

Кевин М. Бибер¹, Эрик Коннолли², Меган Роуленд³

¹Криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжі, Флорида штатының университеті,
Таллахасси, Флорида, АҚШ, e-mail: kbeaver@fsu.edu

²Әлеуметтік-гуманитарлық зерттеулер орталығы,
Король Абдулазиз Университеті, Джидда, Сауд Арабиясы

³криминология және қылмыстық сот төрелігі кафедрасы,
Сэм Хьюстон мемлекеттік университеті, Хантсвилл, Техас

Ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас пен жақын серіктеспен қарым-қатынас сапасына жалпы генетикалық және қоршаған орта әсерін бағалау

Бұл зерттеуде ата-аналар мен жас балалар арасындағы қарым-қатынастың және кейінгі өмірдегі жақын серіктік қатынас сапасының генетикалық және экологиялық архитектурасы қарастырылды. Генетикалық факторлар ана-баланың, әке-баланың жеке айырмашылықтарын және жақын серікпен қарым-қатынастың сапасы туралы өзіндік есеп беруін түсіндіру дәрежесін зерттеу үшін, АҚШ-тағы Midlife зерттеуінен (MIDUS) алынған, монозиготалық және бір жынысты егіздердің үлгісін сұрыптау мақсатында бір өлшемді ACE жіктеуінің және екі өлшемді Холецкий жіктеуінің модельдерінің сериясы таңдалды. Алынған нәтижелерге орай, генетикалық факторлар ата-аналар мен балалардың қарым-қатынасының сапасы туралы (41%-ден 65%-ға дейін), ересектер арасындағы жақын серікпен қарым-қатынас туралы (34%) және олардың арасында ковариация туралы (81%-ден 83%-ға дейін) есептің айырмашылығын түсіндіреді. Қоршаған ортадағы ортақ емес факторлар қалған ковариацияны құрады. Аталмыш зерттеу көрсеткендей, ерте кезеңдегі ата-аналар мен балалар арасындағы қарым-қатынас ерекшеліктерін түсіндіретін ұқсас генетикалық әсер ететін сипаттамалар, сонымен бірге есейген уақытта салауатты жақын серікті қалыптастыру кезіндегі өзгерістерді түсіндіру кезінде де қатысады. Бұл нәтижелердің келешектегі серіктестік қатынастар мен отбасылық қарым-қатынастардың сапасын зерттеу нәтижелері талқыланады.

Түйін сөздер: ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас, жақын серікпен қарым-қатынас сапасы, мінез-құлық генетикасы, ересектермен қарым-қатынас.

Кевин М. Бибер¹, Эрик Коннолли², Меган Роуленд³

¹Колледж криминологии и уголовного правосудия, Университет Флориды
Таллахасси, Флорида, США, e-mail: kbeaver@fsu.edu

²Центр социально-гуманитарных исследований, Университет короля Абдулазиза,
Джидда, Саудовская Аравия

³Кафедра криминологии и уголовного правосудия,
Государственный университет им. Сэма Хьюстона, Хантсвилл, Техас

Оценка общего генетического и экологического воздействия на связь между родителями и детьми и качеством отношений с близким партнером

В текущем исследовании изучалась генетическая и экологическая архитектура взаимоотношений между родителями и детьми раннего возраста и качество близких партнерских отношений в дальнейшей жизни. Серия одномерных моделей разложения АПФ и двумерного разложения Холецкого была подобрана для выборки монозиготных и однополых близнецов, взятых из исследования Мидлайф (Midlife) в США (MIDUS), чтобы исследовать степень, в которой генетические факторы объясняют индивидуальные различия у матери-ребенка и отца-ребенка и самоотчеты о качестве тесных партнерских отношений. Результаты показали, что генетические факторы объясняют различия в отчетах о качестве отношений между родителями и детьми (от 41% до 65%), качестве взаимоотношений между близкими партнерами среди взрослых (34%) и ковариации между ними (от 81% до 83%). Факторы окружающей среды составили оставшуюся ковариацию. Результаты настоящего исследования показывают, что сходные генетически значимые характеристики, которые объясняют различия в ранних отношениях между родителями и детьми, также участвуют в объяснении изменений в формировании здорового интимного партнера в более позднем возрасте. Использование данных результатов для будущих исследований по качеству отношений партнера и формирования семьи важны для общественных отношений.

Ключевые слова: детско-родительские отношения, качество отношений с близким партнером, поведенческая генетика, отношения взрослых.

Marriage, or some variant of a committed relationship, is a central feature of virtually all human societies. To date, no culture has been discovered in which marriage—whether polygamous, monogamous, permanent or temporary—is not the norm (Wright, 1994). This initial pairing is the foundation on which society and the family is built upon. Across societies, polygamous and monogamous mating systems are dominant, with some evidence suggesting that most modern industrialized nations practice monogamy (Gray & Anderson, 2010). In the United States, most adults will marry at least once during their lifetime despite the increasingly popular choices of cohabitation and the delaying of marriage altogether (Diamond, 1997; Spotts et al., 2004).

Given the importance and prevalence of these relationships, understanding the mechanisms that influence how bonds are initially formed and maintained is of great importance to scholars across a range of disciplines. For instance, sociologists typically use measures of early parent-child relationships to predict later-life outcomes. Under the sociological framework, the process by which these early bonds affect later relationships is seen as direct and due to social/environmental influences. On the other hand, behavioral geneticists consider the influence of both environmental and genetic effects

on individual differences in relationship quality. To illustrate, the intergenerational transmission of divorce or risk for unhealthy intimate partner relations can be assessed from a genetically informed approach by using sibling pair data to estimate the genetic and environmental effects on the association between parent-child relationships and later-life intimate partner relationships. The current study aimed to assess this intergenerational transmission hypothesis by using quantitative behavior genetic methods to disentangle the genetic from environmental influences that account for the common association between early parent-child relations and later-life adult intimate partner relationship quality.

The Social Science Approach to Parent-Child Relationships

Within the social sciences, the development and maintenance of interpersonal relationships and bonds are of central importance. The parent-child relationship is believed to have considerable explanatory power in predicting later-life child outcomes (Towers, Spotts, & Neiderhiser, 2001). Parenting is often viewed as a unidirectional (and sometimes bidirectional) process from parent

to child and one that is uniform across different children within the same household. The guiding framework is as follows: if parents are warm and caring to their children, then their children will develop prosocial behavioral tendencies and turn out to be healthy, cooperative, and successful in their later-life pursuits and relationships. In essence, the early parent-child relationship serves as a template for future relationships and interactions with others.

Within the field of developmental psychology, attachment theorists place the utmost importance on early parent-child relationships. With the publication of *Attachment* in 1969, Bowlby put forth his theory in which children are said to form “internal working models” from the early parent-child relationship. Crucial to Bowlby’s theory is the concept of responsiveness, which refers to the degree to which parents are warm, supportive, and attuned to their child’s physical and emotional needs. To test Bowlby’s attachment theory, Ainsworth developed the Strange Situation Test (Ainsworth, Blehar, Waters, & Wall, 1978), a twenty minute laboratory-based observation test. For the Strange Situation Test, infants were briefly separated from their mothers and then reunited. Upon reuniting, the infant’s behavior was observed and classified. For example, if a child was securely attached to his/her mother then once reunited, the child would seek contact initially with the parent and then resume play. On the other hand, if a child was insecurely attached to the parent, then the child (upon reunion) would either avoid or move away from the parent.

Using the Strange Situation Test (Ainsworth & Bell, 1970), four types of infant-parent attachment have been identified: secure, insecure-avoidant, insecure-anxious, and disorganized (Bowlby, 1969; Main & Solomon, 1990). The four classifications of infant-parent relationships can be used to examine both the child and mother individually and as a pair. For instance, insecurely attached children, as compared to securely attached children, are proposed to be at increased risk for aggression, maladaptive interpretation of social cues, poorer social and mental health, and overall negative life outcomes. Relatedly, mothers of insecurely attached infants have been found to be less facially expressive, attentive, and angrier in comparison to securely attached infants (Main, Tomasini & Tolan, 1979).

In another well-known theory, the cycle of violence proposes abused children (or children who witness violence) learn maladaptive interaction styles

at a young age that they continue to use throughout their lives (Widom, 1989). For example, a child may imitate their parents’ hostile communication style with peers of the child’s own age and in turn, increase the likelihood of negative peer relationships and possible social rejection. Children who witness home violence or are themselves maltreated have been found to be more likely to form intimate relationships characterized by dysfunction, abuse, and have general deficits in social processing skills than children who do not experience such harsh home environments (Cochran, Sellers, Wiesbrock, & Palacios, 2011; Dodge, Bates, & Pettit, 1990; Margolin & Gordis, 2004; Widom, 1989). Given this evidence, many states have established harsher penalties for domestic violence offenders whose actions are witnessed by a child suggesting that this can be considered a form of child maltreatment (U.S. Dept. of Health and Human Services, 2013).

The theoretical approach illustrated by Bowlby’s attachment theory (1969, 1973) and the cycle of violence hypothesis continues to be the dominant approach among social scientists in explaining why family members tend to be similar to one another. The relationship between early parent-child bonds and later-life outcomes is viewed as social and direct. According to this framework, kids tend to be similar to their parents in behavior and personality due to the intergenerational transmission of expectations, values, and morals. Hence, when a child grows up in an abusive home or has a negative relationship with their parents, these experiences lay the foundation for which all other social interactions are built upon. Indeed, a considerable amount of literature has shown support for the direct influence of early parent-child relationships on later-life outcomes including levels of self-control, general delinquency, academic performance, and substance abuse (Astone & McLanahan, 1991; Barnes & Farrell, 1992; Perrone, Sullivan, Pratt & Margaryan, 2004; Simons et al., 2004). For example, a recent review of empirical findings from several studies using different samples and different measures of parent-child attachment found that insecure attachment was associated with developing internalizing behavioral problems such as depression and anxiety issues in childhood and adolescence (Brumariu & Kerns, 2010). Taken together, although the theoretical approach of the early parent-child bond seems to be supported by contemporary research, the potential role of genetic/biological factors has largely been ignored (O’Connor, Croft, & Steele, 2000).

Methodological Considerations of the Standard Social Science Approach

While links between various aspects of the parent-child relationship and later-life outcomes are consistently found in several studies cutting across multiple social science fields, one important feature of such studies should temper the strength of any conclusions drawn. In standard social science studies, environmental and genetic influences cannot be separated due to the use of standard social science methodologies (SSSMs; Harris, 1998). SSSMs usually include one child and are only capable of measuring between-family differences. By employing this research design, it is not possible to separate environmental influences from genetic influences on the outcome of interest. Given that the majority of parental socialization research employs SSSMs, the possibility of model misspecification is a serious concern with many studies actually capturing the effect of shared genetic influences rather than shared social influences (Harris, 1998; Rowe, 1994).

The theoretical implications of model misspecification can be seen in the theories of early harsh parenting styles. While early harsh parenting styles have been shown to have negative later-life outcomes, most studies do not control for genetic effects leaving open the possibility of genetic confounding (Beaver, Ferguson & Lynn-Whaley, 2010; D'Onofrio & Lahey, 2010; Wright, Schnupp, Beaver, DeLisi, & Vaughn, 2012; Wright & Beaver, 2005). Depending on the research design, different conclusions regarding the association between harsh parenting and later-life outcomes may be reached. For instance, under the standard social science approach, authoritarian parents who employ a punitive parenting style are proposed to be more likely to have children who mirror these techniques later in life by way of imitation and reinforcement.

While this type of explanation is certainly possible, alternative explanations have been advanced that consider the role of shared genetic and unique environmental influences on parent-child relationships (Harris, 1998; Rowe, 1994). Within this framework, the child is likely to mirror the parenting style they experienced due to (1) learned and established expectations of how a parent and child should interact with one another as well as (2) shared genetic material between the child who initially received the specific parenting style and the parent who endorsed the behavior. Thus, the intergenerational transmission of parenting styles is interpreted as the combination of genetic and environmental/social factors interacting to produce a behavioral outcome.

Behavioral Genetics

The field of behavior genetics applies genetic research strategies to the study of human personality, behavior, and characteristics (Plomin et al., 2008). By using genetically informed methods, the extent to which genetic and the environmental factors account for variation in a wide range of traits and behaviors (also known as phenotypes) can be identified. Heritability, or the extent to which variation in a phenotype is under genetic influence, is central to human behavioral genetics (Walsh & Beaver, 2009). To examine the heritability of different traits and behaviors, behavioral genetic studies examine two siblings with varying degrees of genetic relatedness. Commonly, monozygotic (MZ) and dizygotic (DZ) twin pairs are used because they vary in the amount of additive genetic material (DNA) they share. While MZ twins share 100 percent of their additive genetic material, DZ twins only share, on average, 50 percent of their additive genetic material. By comparing the strength of the correlation between twin 1 and twin 2 across MZ and DZ twin status (also known as intraclass [cross-twin] correlations), researchers can examine whether a measurable trait or behavior is under genetic influence. Evidence of a genetic effect would be conferred if a cross-twin correlation for a measured behavior were higher for MZ twins compared to DZ twins. Building upon this step, researchers can employ a wide range of genetically informed methods including biometric modeling, discordant twin designs, and MZ difference scores analysis.

Findings from Behavior Genetic Research on Parent-Child Relationships

A key advantage of using a genetically informed research design over SSSMs is the ability to separate and estimate the environmental and genetic factors that work together to produce an outcome. Environmental factors can be further divided into shared and nonshared influences. While the shared environment component captures shared (or common) experiences between siblings that make them more similar to each other, the nonshared environment component captures unique experiences for each sibling that creates differences in behavior between-siblings. Genetic research designs clarify the extent to which environmental and genetic factors influence behaviors and traits over time and across different environments.

Findings from recent studies that employ genetically sensitive research designs have produced competing findings to those generated from studies using SSSMs in two important ways (Beaver et

al., 2009; Pederson, Spotts & Kato, 2005; Wright et al., 2008). First, the role of genetic factors has now been well-supported within the parent-child relationship calling into question the uniformity of the parent-child relationship. For instance, in Kendler and Baker's (2007) meta-analysis many components of parental socialization were found to be under consistent genetic influence across child- and parent-based designs and ranging from 12 to 37 percent. Thus, the standard practice of only drawing one child per household is incapable of examining differences in parent-child relations within households. Second, child and parent-based studies (depending on whose genetic material is included), supports the idea of a bidirectional relationship between parents and children in which children do influence how parents act towards them (Pederson, Spotts & Kato, 2005; Rowe, 1981, 1983). For instance, a sensitive and attentive child will likely be easier to discipline than a hyperactive aggressive child. Additionally, a child's genetic material will also influence how they perceive (and later report) their childhood experiences. For example, genetic factors are usually found to account for close to 50% of individual differences in parental warmth or affection measures (Lichtenstein et al., 2003; Pederson, Spotts, Kato, 2005; Rowe, 1981, 1983), while the remaining is accounted for by the nonshared environment (Braungart, 1994; Pederson, Spotts, & Kato, 2005; Plomin et al., 1989). These findings suggest that variation in parent-child relations may be partially accounted for by passive and evocative gene-environment correlational processes (*r*GE) (Scarr & McCartney, 1988). Specifically, passive *r*GE would occur if parents' genetically influenced characteristics impact their parenting practices toward their child which, in turn, are correlated with their children's' genetically influenced personality traits. On the other hand, evocative *r*GE, in the context of parenting, would occur if parents alter their childrearing practices based on a child's genetically influenced personality. For example, parents may respond to one child's negative emotionality with harsh punishment and another child's positive emotionality with love and affection. Indeed, recent family-focused behavioral genetic research has found support for these types of genotype-environment associations (Neiderhiser, Reiss, Lichtenstein, Spotts, & Ganiban, 2007; Neiderhiser et al., 2004).

Behavioral genetic studies have also been used to examine the environmental and genetic factors that interact in the prediction of getting married, divorced, and the quality of these relationships—

outcomes that are typically viewed as being partially the result of early life environmental factors found within the family (e.g., being reared in a divorced family). Early behavioral genetic research focused primarily on marital status (i.e., divorce or married) and determining a person's level of risk for getting divorced based on another family member's marital status (Ulbricht & Neiderhiser, 2009). For instance, McGue and Lykken (1992) found that having a divorced co-twin (MZ or DZ) substantially increased the odds of becoming divorced regardless of sex and age. The odds of getting divorced also increased if either the parent of the respondent or his/her spouse was already divorced. In Jockin, McGue and Lykken (1996), the same sample was used to estimate the probability of getting divorced and the possible role of personality factors within relationships. Genetic factors were found to explain between 46% and 52% of the variance in personality traits (for men and women) as well as between 31% and 41% of the variance in divorce. More importantly, genetic influences have been found to partially account for the covariance between personality traits and divorce, suggesting that common genetic effects may influence both personality development and risk for divorce. Other contemporary research has also reported that variation in marital quality is largely accounted for by genetic and nonshared environmental influences (Spotts et al., 2004).

Despite mounting evidence revealing that individual differences in parent-child relationships and later life intimate partner relationship quality are the result biosocial influences, relatively less is known about the extent to which common genetic and environmental factors explain the well established association between both outcomes. With this in mind, the present study aimed to fill this gap in the literature and shed new light on the mechanisms that explain the link between early life parent-child relations and later life intimate partner relationship quality.

Current Study

The purpose of the current study is threefold. First, we use univariate ACE decomposition models to estimate the proportion of variance in mother-child relationship quality, father-child relationship quality, and adult intimate partner relationship quality that can be attributed to additive genetic factors, shared environmental factors, and nonshared environmental factors. Second, we examine the factors that account for the underlying shared etiology between early parent-child relationships and adult intimate partner

relationship quality by decomposing the covariance into genetic and environmental components. Third, we use an MZ twin difference score approach to examine whether or not nonshared environmental effects from early parent-child relationship quality predict variation in later life adult intimate partner relationship quality.

Methods

Data

Data for the current study came from the Survey of Midlife Development in the United States (MIDUS). The MIDUS study is a national longitudinal study designed to study the effects of midlife development on health and well-being. Beyond the national probability sample ($N = 3,487$), oversamples of select metropolitan areas ($N = 757$) and a sample of siblings ($N = 950$) and twins ($N = 1,914$) were also included. Data have been collected in two waves thus far. The first wave of MIDUS data collection began in 1995-1996 with roughly 7,000 adults ranging from 25 to 74 years old. Respondents reported on their social and physical health including social networks, community involvement, personality traits, occupational history, childhood and background factors, and health status via phone and self-administered questionnaires (Brim, Ryff & Kessler, 2004). Twin pairs were identified by asking each participating respondent if he/she had a twin who would also be willing to be surveyed. If a single household reported having one or more pairs of twins, then all twins willing to participate in the study were included in the data collection process. Zygosity was determined by eight self-report items within the twin interview regarding their physical characteristics and opinion of their zygosity. Similar methods of determining zygosity have been shown to be over 95% accurate (Reitveld et al., 2000). The twin sub-sample included in the first wave of data collection included 998 MZ and DZ twin pairs.

The final analytic sample used in the current study was restricted to same-sex MZ and DZ twin pairs. Only Wave 1 data were included in the current study. Due to undetermined zygosity at Wave 1, 25 twins were dropped from the sibling sub-sample. In addition, another 4 twins were dropped due to mismatching zygosity between twin 1 and twin 2 (i.e., one twin was coded as MZ while their co-twin was coded as DZ). Only one randomly selected twin pair from each household was included in the final analytic sample. Across the univariate and bivariate models, sample sizes ranged from 544 to 639 twin pairs.

Measures

Parent-Child Relations

Mother-Child Relationship Quality

A five-item mother-child relationship measure was created using responses from the Wave 1 self-administered questionnaire (see Appendix A). Respondents were asked to report on various characteristics of their relationship with their biological mother or the woman who raised them during the years they were growing up. Specifically, respondents were asked to rate their overall relationship, how much their mother understood their problems and worries, how much they felt they could confide in their mother, how much love and affection their mother gave them, and how much time and attention their mother gave them. Due to differences in original coding, all items were standardized before summing them together to create a composite mother-child relationship index. Higher values reflect a more positive and close relationship between mother and child while growing up. The resulting 5-item scale demonstrated good internal consistency ($\alpha = .92$) and confirmatory factor analysis with varimax rotation revealed that all items loaded highly on a common factor. Table 1 contains descriptive statistics for the maternal warmth measure.

Insert Table 1 about Here

Father-Child Relationship Quality

Similar to the composite mother-child relationship measure, a composite father-child relationship measure was created using five items from the Wave 1 self-administered questionnaire (see Appendix B). Respondents were asked to report on various characteristics of their relationship with their biological father or the man who raised them during the majority of their childhood and adolescent years. Specifically, respondents were asked to rate their overall relationship, how much their father understood their problems and worries, how much they could confide in their father, how much love and affection their father gave them, and how much time and attention their father gave them. Due to differences in original coding, all items were standardized before the five items were summed to create the composite father-child relationship index. The father-child relationship measure demonstrated excellent internal consistency ($\alpha = .97$) and confirmatory factor analysis indicated that all items loaded highly on a common factor. Higher values reflect more paternal warmth given to the child.

Adult Intimate Partner Relationship Quality

The current study employed a 26-item adult intimate partner relationship quality measure created from the Wave 1 self-administered questionnaire. If the respondent was not currently married or living with a partner in a marriage-like relationship then they were instructed to skip to the next section of the questionnaire. By drawing from multiple aspects of adult relationship quality measures, a global measure of adult intimate partner relationship quality was created. Specifically, respondents reported their joint decision-making processes, the division of household labor, their partner's empathic concern, relationship strain, frequency of emotional support given or received (by the respondent) and general relationship quality. Due to differences in original coding, all items were first standardized before summing. Appendix C lists all of the individual items comprising the adult relationship quality index. Of the quality index, 16 items were drawn from three existing MIDUS indices (spouse/partner strain, empathy, and relationship decision making) used by previous researchers (Grzywacz & Marks, 2001; Gerstorf, Roche, & Lachman, 2011; Ryff, Singer, Palmersheim, 2004). The remaining 10 individual items were drawn from the general relationship, household chores, and normative primary social obligation sections. Higher values on the quality measure reflect a more supportive and cooperative relationship characterized by trust, commitment, and overall satisfaction. All individual items were summed together with higher values representing higher levels of adult relationship quality ($\alpha = .98$). Factor analysis indicated that all 26 items loaded highly on a single common factor.

Plan of Analysis

The analysis for the current study proceeded in three interrelated steps. First, univariate biometric ACE models were used to estimate the genetic and environmental effects on variance in mother-child relationship quality, father-child relationship quality, and adult intimate partner relationship quality. Figure 1 presents a graphical depiction of a univariate ACE model which was estimated separately for each parent-child relationship measure and the adult intimate partner relationship quality measure. The rectangular boxes contain each twin's score on a measure (parent-child relationship or adult intimate partner relationship quality) while the circles (A, C, and E) represent separate latent variance components that provide estimates for the genetic, shared

environmental, and nonshared environmental effects on each measure. The set correlation from A1 to A2 (1.00; .50) represents the amount of genetic material shared between twins. Thus, the correlation is set to 1.00 for MZ twin pairs and .50 for DZ twin pairs. The shared environment correlation from C1 to C2 is held constant at 1.00 since twins are assumed to share 100 percent of the same environment, while the nonshared environment component is unconstrained and free to vary as it represents unique environment experiences to each twin. The size of each A, C, and E latent variance component is computed by comparing observed cross-sibling correlations to predicted cross-sibling correlations generated by the model.

Insert Figure 1 about Here

For each model, the full ACE model was estimated first, followed by a series of constrained models (AE, CE, A, C, E). In cases where the full ACE model was not the best fitting model, subsequent models were evaluated based on model fit indices such as the comparative fit index (CFI), Tucker-Lewis index (TLI), and root mean square error of approximation (RMSEA). Parameter estimates for all models are reported.

In the second stage of the analysis, bivariate Cholesky decomposition models were estimated to decompose the correlation or covariance between measures of parent-child relationship quality and adult intimate partner relationship quality. Bivariate Cholesky models decompose the covariance between two measures that is explained by common additive genetic influences (A), common shared environmental influences (C), and nonshared environmental influences (E). Measurement error is also captured by the nonshared environmental component in this model. As can be seen in Figure 2, the four rectangular boxes represent each twin's score on a measure of parent-child relationship quality and adult intimate partner relationship quality. The circles represent the additive genetic (A), shared environmental (C), and nonshared environmental (E) latent variance components. Similar to the univariate ACE model, the genetic correlations vary depending on genetic relatedness (1.00 or .50), while the correlations for the shared environment are set to 1.00 as twins are assumed to share 100 percent of their shared environment. The correlations between the nonshared environmental components are set to 0 since twins are assumed to share 0 percent of their nonshared environment.

Insert Figure 2 about Here

Each outcome was regressed on sex, race, and household income. The residuals from this analysis

were then saved and used in all biometric univariate and bivariate models. All models were estimated using the structural equation modeling program *Mplus* 7.1 (Muthén & Muthén, 1998-2012) using full information maximum likelihood (FIML) estimation to account for missing data. Model fit was assessed based on conventional fit indices such as the comparative fit index (CFI), the Tucker-Lewis index (TLI), and the root mean square error of approximation (RMSEA). Difference in χ^2 coefficient tests were used to assess model fit for nested models alongside baseline models. As recommended, the following acceptable model fit cut-off points were used to assess model fit: CFI > .95, TLI > .95, and RMSEA < .05 (Hu & Bentler, 1998, 1999).

Results

The analysis began by estimating intraclass correlations for each parent-child relationship quality and adult intimate partner relationship quality measure separately for MZ and same-sex DZ twins. As shown in Table 1, the intraclass correlation coefficients for MZ twin pairs were larger than those for DZ twin pairs implying that the relationship measures are under some degree of genetic influence.

Table 2 shows bivariate correlation coefficients for associations between mother-child relationship quality, father-child relationship quality, adult intimate partner relationship quality, age, household income, race, and sex. As can be seen, each parent-child relationship measure was significantly ($p < .05$) and positively associated with adult intimate partner relationship quality. Thus, while the pattern of the correlational estimates suggests that early parent-child relationship quality and adult intimate partner relationship quality are at least somewhat influenced by genetic factors and significantly related to one another, the relative importance of genetic influences compared to environmental influences on each measure and the association among all three cannot be fully appreciated. To do so, univariate and bivariate decomposition models are required.

Insert Table 2 about Here

Univariate model parameter estimates for each relationship measure are presented in Table 3. The best-fitting model for the mother-child relationship quality measure was an AE model whereas the ACE model was the best-fitting model for the father-child relationship quality measure. Based on model fit statistics, the AE model for adult intimate partner relationship quality was a better fitting model compared to the baseline ACE model. As shown in Table 3, parameter estimates from the AE model revealed

that genetic factors accounted for 65% of the variance in mother-child relationship quality, while the nonshared environment (including error) explained the remaining 35% of the variance. For father-child relationship quality, genetic factors accounted for 41% of the variance while the shared environment accounted for 18% and the nonshared environment (including error) explained 41% of the variance. With respect to adult intimate partner relationship quality, parameter estimates indicated that 34% of the variance was explained by genetic factors and 66% of the variance was explained by nonshared environmental factors (including error).

Insert Table 3 about Here

Table 4 presents the results of the bivariate Cholesky models for each parent-child relationship quality measure with the adult intimate relationship quality measure separately. In the first three columns of the table, parameter estimates are provided for each best-fitting bivariate Cholesky model. To the right of the parameter estimates are model fit statistics for each Cholesky model, followed by the number of observations included in each model. As can be seen, common additive genetic factors accounted for the majority (81%) of the covariance between mother-child relationship quality status and adult intimate partner relationship quality. The nonshared environment (including error) accounted for the remaining covariance (19%). Similarly, common additive genetic factors explained the majority of the covariance (83%) between the father-child relationship quality status and adult intimate partner relationship quality, while the nonshared environment (including error) explained the remaining variance including error (17%).

Insert Table 4 about Here

Supplemental Analysis

Based on supporting evidence for the nonshared environment on reports of parent-child relations and intimate partner relationship quality, supplemental analyses were conducted to examine whether parent-child relationship environmental differences predicted differences in marital relationship quality. To do so, a series of MZ-difference-score models were calculated. MZ-difference-score models are considered by many to be the “gold standard” approach for estimating whether nonshared environmental differences predict variation in outcomes of interest (Asbury et al., 2003; Caspi et al., 2004; Pike et al., 1996). The goal of the MZ-difference-score approach is to isolate the nonshared environmental component, which is the only difference between MZ twins as they share 100 percent of their genetic material. In the current

study, difference scores were created for mother-child and father-child relationship quality as well as adult intimate partner relationship quality. Thus, the difference between two twins on either variable (mother-child relationship quality or father-child relationship quality) is calculated and interpreted as a non-shared environmental variable that is used to predict differences in adult intimate partner relationship quality. If the coefficient is significant, then the nonshared environmental component of the parent-child relationship quality measure is a significant predictor of the nonshared environmental component of adult intimate partner relationship quality, beyond the influence of genetic factors.

Table 5 presents the results for each MZ-difference-score model. As can be seen, neither the composite mother-child nor the father-child relationship quality measure significantly predicted adult intimate partner relationship quality. Although the composite models were nonsignificant, it still was possible that the individual components of each parent-child relationship quality measure were differentially related to the adult intimate partner relationship quality measure. Thus to investigate this possibility, the five individual components were modeled separately. Of the individual mother-child and father-child relationship quality models, none of the specific nonshared environmental components significantly predicted nonshared environmental variation in adult intimate partner relationship quality.

Insert Table 5 about Here

Discussion

The early parent-child relationship is believed to have a relatively strong influence on a range of later-life outcomes including the quality of adult relationships. Although previous social science studies have theorized a direct and predominately social link between the early parent-child bond and later-life relationships (Assor & Tal, 2012; Fuemmeler et al 2012; Knutson, DeGarmo, Koepl & Reid, 2005; Lopez, Melendez, & Rice, 2000; Sher-Censor, Oppenheim & Sagi-Schwartz, 2012), these findings remain open to attacks of confounding based on unmeasured genetic influences (Harris, 1998; Rowe, 1994). In order to address this criticism, the current study employed a series of genetically informative analyses to examine the relation between early parent-child relationships and adult intimate partner relationship status.

Using twin pairs drawn from the Survey of Midlife Development (MIDUS), three broad

findings emerged. First, genetic factors explained a moderate to large amount of variance in mother-child and father-child relationship quality as well as adult intimate partner relationship quality (34-65%). Nonshared environmental factors (including error) accounted for the majority of the remaining variance (35-66%). Second, the majority of the covariance between parent-child relationships and intimate partner relationship quality was accounted for by common additive genetic factors (81-83%) while the nonshared environment (including error) explained between 17% and 19%. Third, the MZ-difference-score analysis revealed that once genetic factors were controlled for, the environmental differences in the composite parent-child relationship measure did not significantly predict environmental differences in adult intimate partner relationship quality. The same pattern of results held for individual components of each parent-child relationship measure. These findings suggest that nonshared environmental effects on individual differences in parent-child relationship quality are not the same unique environmental influences that explain individual differences in intimate partner relationship quality later in life.

Findings from the present study add to a growing body of literature highlighting the need to employ genetically informed research designs when assessing the link between early parent-child relationships and later-life outcomes (Beaver, 2011; Beaver, Ferguson & Lynn-Whaley, 2010; D'Onofrio et al., 2007; Horwitz & Neiderhiser, 2011; Pederson, Spotts & Kato, 2005; Spotts et al., 2004, 2005a, 2005b, 2006; Wright et al., 2012). As the univariate and bivariate Cholesky decomposition models indicate, common genetic and nonshared environmental factors account for the majority of the variance in parent-child relationship quality and adult relationship quality. Of course, this is not to say that there are genes that code directly for relationship quality; rather, the genetic influences that are detected on social environments likely operate via indirect pathways, such as genetically influenced personality traits (D'Onofrio et al., 2006). For example, more conscientiousness and agreeable children will likely be more attentive and responsive to their partner's needs than highly neurotic children. Based on this logic, findings from the present study offer evidence for an evocative *r*GE as well as an active *r*GE between parent-child relationship quality and adult intimate partner formation. For example, whereas individuals' genetically influenced personality traits may evoke certain responses from their parents early in life or intimate partners later in life (i.e., evocative

rGE), individuals' genetically-driven characteristics may also influence mate choice wherein they actively select to engage in intimate relations with individuals who possess certain behavioral traits that compliment their own behavioral traits (i.e., active *rGE*). For example, an individual who is agreeable will be more likely to search for mates with agreeable tendencies that are familiar to them and will make relating to their mate easier.

Although the results of the study contribute to the field of adult relationships using a global measure of adult relationship quality and a genetically sensitive design, the results should be interpreted in light of at least two key limitations. First, the current study employed a sample of MZ and same-sex DZ twin pairs drawn from the USA. While no significant differences were found for the parent-child and adult relationship efficacy measures between the full sample and the subsample used in this study, it cannot be said for certain that the twin pairs did not differ in other important ways. Current research, however, has been conducted on other large, prospective samples without any indication that twins differ from non-twins on key behavioral, personality, and demographic characteristics (Barnes & Boutwell, 2012). Moreover, given that the results were generated on a sample drawn from the US, the extent to which these findings can be generalizable to other societies awaits future research. Second, the parent-child relationship measure was drawn from Wave 1 responses when the average age of subjects was 44 years old. Although retrospective reports are

commonly used in the literature (Davey, Tucker, Fingerman & Savla, 2009; Fuemmeler et al 2012; Hardt & Rutter, 2004; Rothrauff, Cooney & An, 2009; Greenfield & Marks, 2009), such reports are not without potential issues. Respondents, such as those in the current study, may suffer from bias and memory issues regarding their childhood experiences and interactions with parents. Of importance though, no significant patterns of missingness were found for items included in the current study. Third, the current study used cross-sectional data thus limiting the study to make conclusions about causal order. Future longitudinal studies that are able to address these limitations would be of great use in determining the robustness of the results reported here.

The findings here lend credence to the call by some researchers for the need to explore the parent-child relationship using genetically informed samples and techniques (Harris, 1998; Rowe, 1994; Wright & Beaver, 2005). As the findings from the current study have suggested, the environmental differences in parent-child relationships failed to predict differences in relationship quality for adult committed relationships when tested under stringent methodological conditions. Such results are in contrast to previous SSSM research on the etiological development of social relationships and demonstrate the importance of considering such topics through a multidisciplinary lens that focuses on assessing the genetic and environmental influences on personal relationships across different stages of the life course.

References

- Ainsworth, M. D. S., & Bell, S. M. (1970). Attachment, exploration, and separation: Illustrated by the behavior of one-year-olds in a strange situation. *Child Development*, 41, 49-67.
- Asbury, K., Dunn, J.F., Pike, A., & Plomin, R. (2003). Nonshared environmental influences on individual differences in early behavioral development: A monozygotic twin differences study. *Child Development*, 74, 933-43. doi: 10.1111/1467-8624.00577
- Assor, A. & Tal, K. (2012). When parents' affection depends on child's achievement: Parental conditional positive regard, self-aggrandizement, shame and coping in adolescents. *Journal of Adolescence*, 35, 249-260. doi: 10.1016/j.jbr.2011.03.031
- Astone, N.M. & McLanahan, S.S. (1991). Family structure, parental practices and high school completion. *American Sociological Review*, 56, 309-320. doi: 10.2307/2096106
- Barnes, J.C. & Boutwell, B.B. (2012). A demonstration of the generalizability of twin-based research on antisocial behavior. *Behavior Genetics*. Advance online publication. doi: 10.1007/s10519-012-9580-8
- Barnes, G. M. & Farrell, M. P. (1992). Parental support and control as predictors of adolescent drinking, delinquency, and related problem behaviors. *Journal of Marriage and Family*, 54, 763-776. doi: 10.2307/353159
- Beaver, K.M. (2011). The effects of genetics, the environment, and low self-control on perceived maternal and paternal socialization: Results from a longitudinal sample of twins. *Journal of Quantitative Criminology*, 27, 85-105. doi: 10.1007/s10940-010-9100-z
- Beaver, K.M., Ferguson, C.J. & Lynn-Whaley, J. (2010). The association between parenting and levels of self-control: A genetically informative analysis. *Criminal Justice and Behavior*, 37, 1045-1065. doi: 10.1177/0093854810374919
- Beaver, K.M., Shutt, J.E., Boutwell, B.B., Ratchford, M., Roberts, K., & Barnes, J.C. (2009). Genetic and environmental influences on levels of self-control and delinquent peer affiliation: Results from a longitudinal sample of adolescent twins. *Criminal Justice and Behavior*, 36, 41-60. doi: 10.1177/0093854808326992
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books. ISBN: 0465005438

- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Vol. 2. Separation: Anxiety and anger*. New York: Basic Books. ISBN: 014021870X
- Braungart, J.M. (1994). Genetic influence on "environmental" measures. In J.C. DeFries, R. Plomin & D.W Fulker (Eds.), *Nature and nurture during middle childhood* (pp.233-248). Cambridge, UK: Blackwell.
- Brim, O.G., Baltes, P.B., Bumpass, L.L., Cleary, P.D., Featherman, D.L., Hazzard, W.R., Kessler, R.C., Lachman, M.E., Markus, H.R., Marmot, M.G., Rossi, A.S., Ryff, C.D., & Shweder, R.A. (1996). National Survey of Midlife Development in the United States (MIDUS), 1995-1996 [Computer file]. 8th ICPSR version. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research (distributor).
- Brim, O.G., Ryff, C.D., & Kessler, R.C. (2004). The MIDUS National Survey: An Overview. In O.G. Brim, C.D Ryff & R.C. Kessler (Eds.), *How healthy are we? A national study of well-being at midlife* (pp. 1-34). Chicago: The University of Chicago Press.
- Brumariu, L. E., & Kerns, K. A. (2010). Parent-child attachment and internalizing symptoms in childhood and adolescence: A review of empirical findings and future directions. *Development and Psychopathology*, 22, 177-203.
- Caspi, A. Moffitt, T.E., Morgan, J., Rutter, M., Taylor, A., Arseneault, L., Tully, L., Jacobs, C., Kim-Cohen, J., & Polo-Thomas, M. (2004). Maternal expressed emotion predicts children's antisocial behavior problems: Using monozygotic twin differences to identify environmental effects on behavioral development. *Developmental Psychology*, 40,149-61. doi: 10.1037/0012-1649.40.2.149
- Cochran, J.K., Sellers, C.S., Wiesbrock, V., Palacios, W.R. (2011). Repetitive intimate partner victimization: An exploratory application of social learning theory. *Deviant Behavior*, 32, 790-817. doi: 10.1080/01639625.2010.538342
- Davey, A., Tucker, C.J., Fingerman, K., & Savla, J. (2009). Within-family variability in representations of past relationships with parents. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 64B, 125-136. doi: 10.1093/geronb/gbn001
- Diamond, J. (1997). *Why is sex fun? The evolution of human sexuality*. New York, NY: Basic Books. ISBN: 0465031269
- Dodge, K.A., Bates, J.E., & Pettit, G.S. (1990). Mechanisms in the cycle of violence. *Science*, 250, 1678-1683. www.sciencemag.org
- D'Onofrio, B.M. & Lahey, B.B. (2010). Biosocial influences on the family: A decade review. *Journal of Marriage and Family*, 72, 762-782. doi: 10.1111/j.1741-3737.2010.00729.x
- D'Onofrio, B.M., Turkheimer, E., Emery, R.E., Harden, K.P., Slutske, W.S., Heath, A.C., Madden, P.A.F., & Martin, N.G. (2007). A genetically informed study of the intergenerational transmission of marital instability. *Journal of Marriage and Family*, 69, 793-809. doi: 10.1111/j.1741-3737.2007.00406.x
- D'Onofrio, B.M., Turkheimer, E., Emery, R.E., Heath, A.C., Madden, P.A., Slutske, W.S., & Martin, N.G. (2006). A genetically informed study of the processes underlying the association between parental marital instability and offspring adjustment. *Developmental Psychology*, 42, 486-499. doi: 10.1037/0012-1649.42.3.486
- Fuemmeler, B.F., Yang, C., Costanzo, P., Hoyle, R.H., Siegler, I.C., Williams, R.B., & Ostbye, T. (2012). Parenting styles and body mass index trajectories from adolescence to adulthood. *Health Psychology*, 31, 441-449. doi: 10.1037/a0027927
- Ganiban, J. M., Ulbricht, J. A., Spotts, E. L., Lichtenstein, P., Reiss, D., Hansson, K., & Neiderhiser, J. M. (2009). Understanding the role of personality in explaining associations between marital quality and parenting. *Journal of Family Psychology*, 23, 646-660.
- Gerstorf, D., Rocke, C., & Lachman, M.E. (2011). Antecedent- consequent relations of perceived control to health and social support: Longitudinal evidence for between-domain associations across adulthood. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 66, 61-71. doi: 10.1093/geronb/gbq077
- Gray, P.B. & Anderson, K.G. (2010). *Fatherhood: Evolution and human paternal behavior*. Massachusetts: Harvard University Press. ISBN: 0674064186
- Greenfield, E.A., & Marks, N.F. (2009). Violence from parents in childhood and obesity in adulthood: Using food in response to stress as a mediator of risk. *Social Science & Medicine*, 68, 791-798. doi: 10.1016/j.socscimed.2008.12.004
- Grzywacz, J. G., & Marks, N. F. (2001). Social inequalities and exercise during adulthood: Toward an ecological perspective. *Journal of Health and Social Behavior*, 42, 202-220.
- Hardt, J. & Rutter, M. (2004). Validity of adult retrospective reports of adverse childhood experiences: Review of the evidence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 260-273. doi: 10.1111/j.1469-7610.2004.00218.x
- Harris, J.R. (1998). *The nurture assumption: Why children turn out the way they do*. NY: Free Press. ISBN: 1439101655
- Horwitz, B.N. & Neiderhiser, J.M. (2011). Gene-environment interplay, family relationships, and child adjustment. *Journal of Marriage and Family*, 73, 804-816. doi: 10.1111/j.1741-3737.2011.00846.x
- Jockin, V., McGue, M., & Lykken, D.T. (1996). Personality and divorce: A genetic analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 288-299. doi: 10.1037/0022-3514.71.2.288
- Kendler, K.S. & Baker, J.H. (2007). Genetic influences on measures of the environment: A systematic review. *Psychological Medicine*, 37, 615-626. doi:10.1017/S0033291706009524
- Knutson, J.F., DeGarmo, D., Koepl, G., & Reid, J.B. (2--5). Care neglect, supervisory neglect, and harsh parenting in the development of children's aggression: A replication and extension. *Child Maltreatment*, 10, 92-107. doi: 10.1177/1077559504273684
- Lichtenstein, P., Ganiban, J., Neiderhiser, J.M., Pedersen, N.L., Hansson, K., Cederblad, M., Elthammar, O., & Reiss, D. (2003). Remembered parental bonding in adult twins: Genetic and environmental influences. *Behavioral Genetics*, 33, 397-408. doi: 10.1023/A:1025317409086
- Lopez, F.G., Melendez, M.C., & Rice, K.G. (2000). Parental divorce, parent-child bonds, and adult attachment orientations among college students: A comparison of three racial/ethnic groups. *Journal of Counseling Psychology*, 47, 177-186. doi: 10.1037/0022-0167.47.2.177

- Main, M., & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. M.T. Greenberg, D. Cicchetti & E.M. Cummings (Eds.), *Attachment in the Preschool Years* (pp. 121–160). Chicago, University of Chicago Press.
- Main, M., Tomasini, L., & Tolan, W. (1979). Differences among mothers of infants judged to differ in security. *Developmental Psychology*, 472-473.
- Margolin, G., & Gordis, E.B. (2004). Children's exposure to violence in the family and community. *Current Directions in Psychological Science*, 13, 152-155. doi: 10.1111/j.0963-7214.2004.00296.x
- McGue, M., & Lykken, D.T. (1992). Genetic influence on risk of divorce. *Psychological Science*, 3, 368-373. doi: 10.1111/j.1467-9280.1992.tb00049.x
- Neiderhiser, J. M., Reiss, D., Pederson, N. L., Lichtenstein, P., Spotts, E. L., Hansson, K., Cederblad, M., & Elthammer, O. (2004). Genetic and environmental influences on mothering of adolescents: A comparison of two samples. *Developmental Psychology*, 40, 335-351.
- Neiderhiser, J. M., Reiss, D., Lichtenstein, P., Spotts, E. L., & Ganiban, J. (2007). Father-adolescent relationships and the role of genotype-environment correlation. *Journal of Family Psychology*, 21, 560-571.
- O'Connor, T. G., Croft, C., & Steele, H. (2000). The contributions of behavioural genetic studies to attachment theory. *Attachment and Human Development*, 2, 107-122.
- Pedersen, N. L., Spotts, E., & Kato, K. (2005). Genetic influences on midlife functioning. In M. M. E. Sherry L. Willis (Ed.), *Middle Adulthood: A Lifespan Perspective*. California: SAGE Publishing.
- Perrone, D., Sullivan, C.J., Pratt, T.C., & Margaryan, S. (2004). Parental efficacy, self-control, and delinquency: A test of a General Theory of Crime on a nationally representative sample of youth. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 48, 298-312. doi: 10.1177/0306624X03262513
- Plomin, R., DeFries, J.C., McClearn, G.E. & McGuffin, P. (2008). Behavioral Genetics. NY: Worth Publishers.
- Plomin, R., McClearn, G.E., Pederson, N.L., Nesselroade, J.R., & Bergeman, C.S. (1989). Genetic influence on adults' ratings of their current family environment. *Journal of Marriage and Family*, 51, 791-803. <http://www.jstor.org/stable/352177>
- Pike, A., Reiss, D., Hetherington, E.M., & Plomin, R. (1996). Using MZ differences in the search for nonshared environmental effects. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 37, 695–704. doi: 10.1111/j.1469-7610.1996.tb01461.x
- Reitveld, M.J.H., Van derValk, J.C., Bongers, I.L., Slagboom, P.E., & Boomsma, D.I. (2000). Zygosity diagnosis in young twins by parental report. *Twin Research*, 134-141. doi: 10.1375/136905200320565409
- Rothrauff, T. C., Cooney, T. M., & An, J. S. (2009). Remembered parenting styles and adjustment in middle and late adulthood. *Journals of Gerontology: Psychological Sciences & Social Sciences*, 64(1), 137-146. doi: 10.1093/geronb/gbn008
- Rowe, D.C. (1981). Environmental and genetic influences on dimensions of perceived parenting: A twin study. *Developmental Psychology*, 17, 203-208. doi: 10.1037/0012-1649.17.2.203
- Rowe, D.C. (1983). A biometrical analysis of perceptions of family environment: A study of twins and singleton sibling kinships. *Child Development*, 54, 416-423. doi: 10.2307/1129702
- Rowe, D.C. (1994) *The limits of family influence: Genes, experience, and behavior*. New York: Guilford Press.
- Ryff, C. D., Singer, B. H., & Palmersheim, K. A. (2004). Social Inequalities in health and well-being: The role of relational and religious protective factors. In O. G. Brim, C. D. Ryff & R. C. Kessler (Eds.), *How healthy are we?: A national study of well-being at midlife*. (pp. 90 – 123). Chicago: University of Chicago Press.
- Scarr, S., & McCartney, K. (1988). How people make their own environments: A theory of genotype-environment effects. *Child Development*, 54, 424-435.
- Sher-Censor, E., Oppenheim, D., Sag-Schwartz, A. (2012) Individuation of female adolescents: Relations with adolescents' perceptions of maternal behavior and with adolescent-mother discrepancies in perceptions. *Journal of Adolescence*, 35, 397-405. doi:10.1016/j.adolescence.2011.07.018
- Simons, R.L., Simons, L.G., & Wallace, L.E. (2004). *Families, delinquency, and crime: Linking society's most basic institution to antisocial behavior*. Los Angeles: Roxbury.
- Spotts, E.L., Neiderhiser, J.M., Tower, H., Hansson, K., Lichtenstein, P., Cederblad, M., & Pederson, N.L. (2004). Genetic and environmental influences on marital relationships. *Journal of Family Psychology*, 18, 107-119. doi: 10.1037/0893-3200.18.1.107
- Spotts, E.L., Pederson, N.L., Neiderhiser, J.M., Reiss, D., Lichtenstein, P., Hansson, K., & Cederblad, M. (2005a). Genetic effects on women's positive mental health: Do marital relationships and social support matter? *Journal of Family Psychology*, 19, 339-349. doi: 10.1037/0893-3200.19.3.339
- Spotts, E.L., Prescott, C., & Kendler, K. (2006). Examining the origins of gender differences in marital quality: A behavior genetic analysis. *Journal of Family Psychology*, 20, 605- 613. doi: 10.1037/0893-3200.20.4.605
- Spotts, E.L., Lichtenstein, P., Pederson, N.L., Neiderhiser, J.M., Hansson, K., Cederblad, M., & Reiss, D. (2005b). Personality and marital satisfaction: A behavioral genetic analysis. *European Journal of Personality*, 19, 205-227. doi: 10.1002/per.545
- Towers, H., Spotts, E.L., & Neiderhiser, J.M. (2001). Genetic and environmental influences on parenting and marital relationships. *Marriage & Family Review*, 33, 11-29.
- Ulbricht, J.A. & Neiderhiser, J.M. (2009). Genotype-environment correlation and family relationships. In Yong-Kyu Kim (Ed.), *Handbook of behavior genetics*. (pp. 209-220). New York: Springer-Verlag Publishing.
- U.S. Department of Health and Human Services (2013). State statutes: Child welfare information gateway. <https://www.childwelfare.gov>

Walsh, A. & Beaver, K.M. (2009). Introduction to biosocial criminology. In A. Walsh & K.M. Beaver (Eds.), *Biosocial criminology: New directions in theory and research* (pgs. 7-28). NY: Routledge.

Widom, C.S. (1989). Understanding child maltreatment and juvenile delinquency: The research. In J. Wiig, C.S. Widom, & Tuell, J.A. (Eds.), *Understanding Child Maltreatment & Juvenile Delinquency: From Research to Effective Program, Practice, and Systemic Solutions* (pp. 1-10). CWLA Press.

Wright, R. (1994). *The moral animal*. NY: Random House.

Wright, J.P. & Beaver, K.M. (2005). Do parents matter in creating self-control in their children? A genetically informed test of Gottfredson and Hirschi's theory of low self-control. *Criminology*, 43, 1169-1202. doi: 10.1111/j.1745-9125.2005.00036.x

Wright, J.P., Beaver, K.M., DeLisi, M., & Vaughn, M.G. (2008). Evidence of negligible parenting influences on self-control, delinquent peers, and delinquency in a sample of twins. *Justice Quarterly*, 25, 544-569. doi: 10.1080/07418820701864599

Wright, J.P., Schnupp, R., Beaver, K.M., DeLisi, M., & Vaughn, M.G. (2012). Genes, maternal negativity, and self-control: Evidence of a gene x environment interaction. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 10, 245- 260. doi: 10.1177/0306624X07304157

Appendix A. Items Included in the Maternal Warmth Index

---

1. How would you rate your relationship with your mother (or the women who raised you) during the years you were growing up?
  2. How much did she understand your problems and worries?
  3. How much could you confide in her about things that were bothering you?
  4. How much love and affection did she give you?
  5. How much time and attention did she give you when you needed it?
-

Appendix B. Items included in the Paternal Warmth Index

---

1. How would you rate your relationship with your father (or the man who raised you) during the years you were growing up?
  2. How much did he understand your problems and worries?
  3. How much could you confide in him about things that were bothering you?
  4. How much love and affection did he give you?
  5. How much time and attention did he give you when you needed it?
-

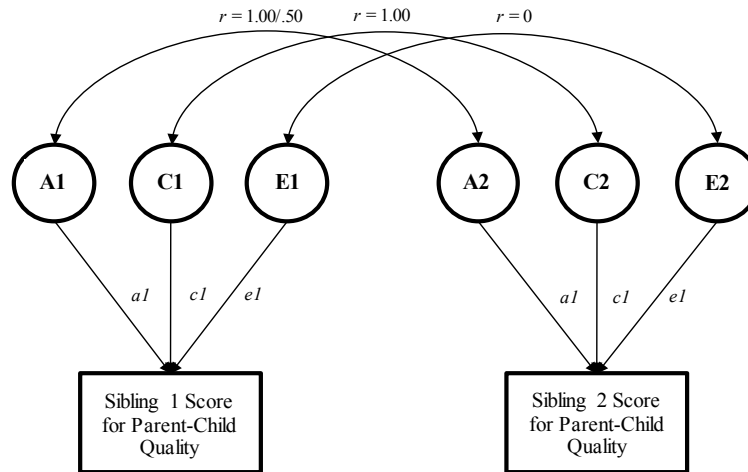

Appendix C. Items included in the Adult Intimate Partner Relationship Quality Index

---

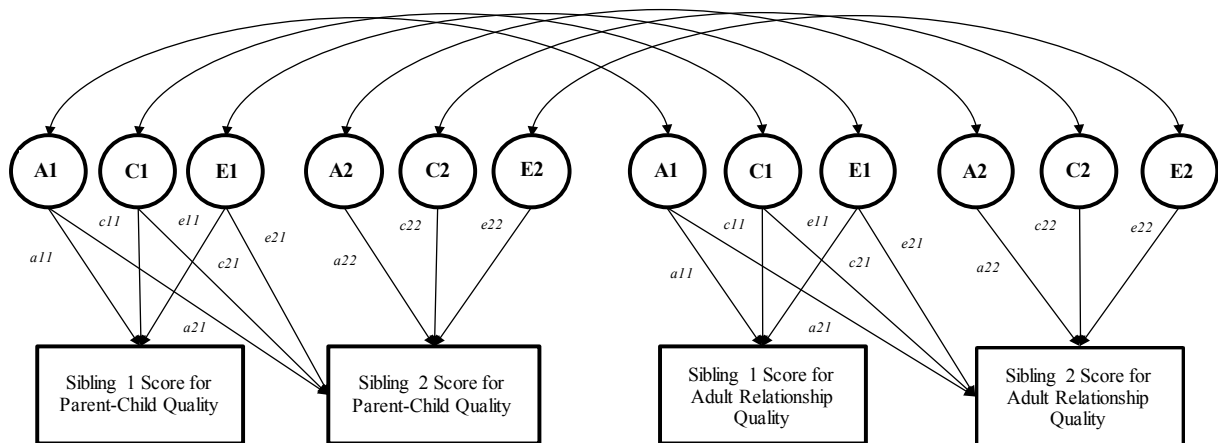
1. How would you rate your marriage or close relationship these days?
2. Looking back 10 years ago, how would you rate your marriage or close relationship at that time?
3. Looking ahead 10 years in the future, what do you expect your marriage or close relationship to be like at that time?
4. How would you rate the amount of control you have in your marriage or close relationship these days?
5. How much thought and effort do you put in your marriage or close relationship these days?
6. How much does your spouse or partner really care about you?
7. How much does he or she understand the way you feel about things?
8. How much does he or she appreciate you?
9. How much can you rely on him or her for help if you have a serious problem?
10. How much can you open up to him or her if you need to talk about your worries?
11. How much can you relax and be yourself around him or her?
12. How much do you and your spouse or partner disagree about money matters?
13. How much do you and your spouse or partner disagree about household tasks?
14. How much do you and your spouse or partner disagree about leisure time activities?
15. How often does your spouse or partner make too many demands on you?
16. How often does your spouse or partner make you feel tense?
17. How often does your spouse or partner argue with you?
18. How often does your spouse or partner criticize you?
19. How often does your spouse or partner let you down when you are counting on him or her?
20. How often does your spouse or partner get on your nerves?

21. How fair do you think the household chores arrangement is to you?
22. How fair do you think the household chores arrangement is to your spouse or partner?
23. My partner and I are a team when it comes to making decisions.
24. Things turn out better when I talk things over with my partner.
25. I do not make plans for the future without talking it over with my partner.
26. When I have to make decisions about medical, financial, or family issues I ask my partner for advice.

Figure 1 – Univariate Biometric ACE Model for Parent-Child Relationship Quality

Note: r values from A1 to A2 represent genetic relatedness model constraints, while the r value from C1 to C2 represents the shared environment model constraint and r value from E1 to E2 represents the nonshared environment model constraint. Path coefficients from each latent A, C, and E component (i.e., a_1 , c_1 , e_1 , a_2 , c_2 , and e_2) leading to the observed variable (i.e., parent-child relationship quality) will provide information on the amount of variance accounted for by additive genetic influences (A), shared environmental influences (C), and nonshared environmental influences and measurement error (E).

Figure 2 – Bivariate Cholesky Model for Parent-Child Relationship Quality and Adult Intimate Partner Relationship Quality

Note: Path correlations from A1 to A2 are set to 1.00 or .50 based on genetic relatedness. Path correlations from C1 to C2 are set to 1.00 and path correlations from E1 to E2 are set to 0. Coefficients for a_{11} , c_{11} , e_{11} , a_{21} , c_{21} , e_{21} are used to estimate the amount of covariance that is accounted for by additive genetic influences (A), shared environmental influences (C), and nonshared environmental influences and measurement error (E).

Table 1 – Descriptive Statistics for Full Sample and Twin Sample

Variable	Mean	SD	Minimum- Maximum	MZ Intraclass Correlation	DZ Intraclass Correlation
<i>Parent-Child Relationship Variables</i>					
Mother-Child	11.50	4.03	0-16	.70**	.44**
Father-Child	9.06	4.39	0-16	.73**	.50**
<i>Adulthood Variables</i>					
Adult Relationship Efficacy	2.04	24.90	-18-50	.47**	.25*
<i>Demographics</i>					
Age	44	12	25-74	-	-
Household Income	42,721	39,210	0-10	-	-
	Percent	SD	Minimum- Maximum	MZ Intraclass Correlation	DZ Intraclass Correlation
Sex	-	-	0-1	-	-
Male	42.84	-	-	-	-
Female	57.16	-	-	-	-
Race	-	-	0-1	-	-
Nonwhite	6.25	-	0-1	-	-
White	93.75	-	0-1	-	-

Note: ** $p \leq .01$; * $p \leq .05$

Table 2 – Correlation Matrix for Parent-Child Relationships, Adult Relationship Quality, and Covariates

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
(1) Mother-Child Relationship	-						
(2) Father-Child Relationship	.30**	-					
(3) Adult Relationship Quality	.13**	.10*	-				
(4) Age	.02	-.01	-.06	-			
(5) Household Income	.09*	.05	.13**	.14**	-		
(6) Sex	.12**	.04	.10**	-.07	.05	-	
(7) Race	-.03	.07*	.17**	-.01	.02	-.14*	-

Note: ** $p \leq .01$; * $p \leq .05$

Table 3. Univariate Parameter Estimates for Parent-Child Relationships and Intimate Partner Relationship Quality

Model	A	C	E	$\Delta\chi^2$	Δ df	CFI	TLI	RMSEA
Mother-Child Relationship								
ACE	.28** (.22-.34)	.27** (.21-.35)	.45** (.33-.57)	-	-	.91	.95	.05
CE	.00 (.00-.00)	.46** (.44-.49)	.54** (.52-.56)	254.10**	1	.90	.92	.06
AE	.65** (.62-.75)	.00 (.00-.00)	.35** (.25-.38)	141.87	1	.95	.98	.03
E	.00 (.00-.00)	.00 (.00-.00)	1.00 (1.00-1.00)	1653.62**	2	.59	.68	.14
Father-Child Relationship								
ACE	.41** (.25-.63)	.18** (.10-.46)	.41** (.23-.32)	-	-	.92	.94	.04
CE	.00 (.00-.00)	.49** (.47-.51)	.51** (.49-.53)	175.98**	1	.90	.93	.05
AE	.84** (.82-.87)	.00 (.00-.00)	.16** (.13-.18)	260.54**	1	.88	.91	.05
E	.00 (.00-.00)	.00 (.00-.00)	1.00 (1.00-1.00)	1743.63**	2	.52	.64	.16
Intimate Partner Relationship								
ACE	.29** (.18-.40)	.18** (.09-.26)	.53** (.35-.71)	-	-	.87	.90	.06
CE	.00 (.00-.00)	.37* (.22-.46)	.63** (.54-.78)	254.12**	1	.84	.88	.08
AE	.34** (.28-.44)	.00 (.00-.00)	.66** (.56-.72)	146.22	1	.92	.96	.04
E	.00 (.00-.00)	.00 (.00-.00)	1.00 (1.00-1.00)	1539.98**	2	.58	.63	.14

Note: The best-fitting univariate model is bolded. 95 percent confidence intervals included in parentheses. ** $p \leq .01$ * $p \leq .05$

Table 4 – Bivariate Parameter Estimates for Parent-Child Relationships and Intimate Partner Relationship Quality

Model	A	C	E	$\Delta\chi^2$	Δ df	CFI	TLI	RMSEA
Mother-Child Relationship & Intimate Partner Relationship								
ACE	.59** (.42-.67)	.12* (.09-.21)	.29** (.20-.33)	-	-	.91	.95	.05
CE	.00 (.00-.00)	.37** (.28-.41)	.63** (.59-.72)	270.89**	1	.87	.91	.07
AE	.85** (.64-.92)	.00 (.00-.00)	.15** (.08-.36)	152.56	1	.93	.97	.03
E	.00 (.00-.00)	.00 (.00-.00)	1.00 (1.00-1.00)	1932.67**	2	.64	.69	.11
Father-Child Relationship & Intimate Partner Relationship								
ACE	.47** (.33-.57)	.10* (.07-.15)	.43** (.35-.51)	-	-	.89	.92	.06
CE	.00 (.00-.00)	.27** (.21-.38)	.73** (.62-.79)	264.21**	1	.87	.90	.07
AE	.87** (.75-.93)	.00 (.00-.00)	.13** (.07-.25)	163.23	1	.90	.93	.04
E	.00 (.00-.00)	.00 (.00-.00)	1.00 (1.00-1.00)	1254.21**	2	.60	.64	.13

Note: The best-fitting bivariate model is bolded. 95 percent confidence intervals included in parentheses. ** $p \leq .01$ * $p \leq .05$

Table 5 – Monozygotic (MZ) Twin Difference Score Estimates Predicting Intimate Partner Relationship Quality

Variable	Composite Relationship Model				Mother-Child Relationship Model		Father-Child Relationship Model	
	<i>b</i>	<i>Beta</i>	<i>b</i>	<i>Beta</i>	<i>b</i>	<i>Beta</i>	<i>b</i>	<i>Beta</i>
Mother-Child	0.48 (.57)	0.06	-	-	-	-	-	-
Father-Child	-	-	-.01 (.58)	-.001	-	-	-	-
<i>Individual Items</i>								
Overall	-	-	-	-	.40 (2.28)	.02	-.72 (2.63)	-.03
Attention	-	-	-	-	1.99 (2.31)	.08	3.48 (2.68)	.13
Confide	-	-	-	-	.26 (2.46)	.01	-3.12 (2.47)	-.13
Understanding	-	-	-	-	-3.35 (2.52)	-.13	.30 (2.78)	.01
Love	-	-	-	-	3.66 (2.60)	.13	.55 (2.91)	.02

Note: Standard errors in parentheses. Difference scores were created using standardized scores.

Д.Р. Махмудов

Военно-технический институт Национальной гвардии Республики Узбекистан,
Узбекистан, г. Ташкент, e-mail: dmaxmudov85@gmail.com

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ СТРАХОВЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Статья посвящена защите прав и законных интересов страховщиков в услугах, предоставляемых профессиональными участниками страхового рынка. Основная цель статьи – дальнейшее совершенствование законодательных и нормативных актов, защищающих права и законные интересы страховщика (потребителя), являющегося стороной договора в гражданско-правовых отношениях, возникающих в сфере страхования. Предлагается внести изменения и дополнения в действующее законодательство, регулирующее страховые услуги.

В статье исследованы актуальные вопросы защиты прав и законных интересов страховщиков при оказании страховых услуг, профессиональными участниками страхового рынка. Предметом проведенного исследования послужили нормы национального и зарубежного законодательства, доктринальные мнения отечественных и иностранных ученых, судебная и правоприменительная практика по защите прав страховщиков как стороны в договорах страхования. Основной целью дальнейшего совершенствования законов и нормативно-правовых актов, защищающих права и законные интересы страховщика (потребителя), являющегося стороной договора в гражданско-правовых отношениях, возникающих в сфере страхования.

Предлагается внесение изменений и дополнений в действующее гражданское законодательство, регулирующее услуги страхования, расширение прав страхователя путем регламентации на свободу получения страховых услуг, информации о финансовой стабильности, не являющейся коммерческой тайной, возможности одновременного страхования имущества, жизни в нескольких страховых организациях (совместное страхование), назначения выгодоприобретателей (физических или юридических лиц) для получения страховых выплат по договорам страхования, возможности замены застрахованного лица или выгодоприобретателя, получение страхового возмещения в пределах страховой суммы, указанной в договоре, при наступлении страхового случая, предусмотренного договором страхования, требование компенсации за моральный вред и получение его возмещения; получение страховой компенсации при некачественном обслуживании страховой организацией в соответствии с Законом «О защите прав потребителей», обращаться в суд за защитой прав в случаях, вытекающих из договора страхования, а также возложение следующих дополнительных обязанностей страхователя, в том числе, предоставление достоверной и точной информации по вопросам страховщика о случаях, которые будут определены до заключения договора, уведомление страховщика о любом страховом случае, обеспечение страхователем сохранности застрахованного имущества в период действия договора страхования и др.

Ключевые слова: страхование, договор страхования, страхователь, страхование от убытков, права и обязанности страхователя, защите прав потребителей, страховые организации, доходы страховых компаний, аджастер, актуари.

D. Maxmudov

Military Technical Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan,
Uzbekistan, Tashkent, e-mail: dmaxmudov85@gmail.com

Improving the system of consumer protection of insurance services in the Republic of Uzbekistan

The article is devoted to the protection of the rights and legitimate interests of insurers in the services provided by professional participants in the insurance market. The main goal of the article is to further improve legislative and regulatory acts protecting the rights and legitimate interests of the insurer (consumer), which is a party to the contract in civil law relations arising in the insurance industry; It is proposed to amend and supplement the current legislation governing insurance services.

The article deals with topical issues of protection of the rights and legitimate interests of insurers in the provision of insurance services by professional participants of the insurance market. The subject of the research was the norms of national and foreign legislation, doctrinal opinions of domestic and foreign scientists, judicial and law enforcement practice to protect the rights of insurers as a party to insurance contracts. The main goal is to further improve the laws and regulations that protect the rights and legitimate interests of the insurer (consumer) who is a party to the contract in civil law relations arising in the field of insurance.

Proposed amendments and additions to the civil legislation regulating insurance services, the expansion of the rights of the insured by regulating the freedom of obtaining insurance services, information on financial stability is not a trade secret, the concurrent property insurance, lives in several insurance organizations (co-insurance), assignments of beneficiaries (individuals or entities) to receive insurance payments under insurance contracts, the possibility of replacement of the insured person or beneficiary, receiving insurance compensation within the insurance amount specified in the contract, upon the occurrence of an insured event stipulated in the insurance contract, claiming compensation for non-pecuniary damage and receiving compensation for it; obtaining insurance compensation for low-quality service by an insurance company in accordance with the law "on consumer protection", applying to the court for protection of rights in cases arising from the insurance contract, as well as assigning the following additional obligations to the policyholder, including providing reliable and accurate information on the insurer's issues about cases that will be determined before the conclusion of the contract, notifying the insurer of any insured event, ensuring the safety of the insured property during the validity of the insurance contract, etc.

Key words: insurance, insurance contract, policyholder, loss insurance, rights and obligations of the policyholder, consumer protection, insurance companies, income of insurance companies, adjuster, actuaries.

Д.Р. Махмудов

Өзбекстан Республикасы Ұлттық гвардиясының әскери-техникалық институты,
Өзбекстан, Ташкент қ., e-mail: dmaxmudov85@gmail.com

Өзбекстан Республикасында сақтандыру қызметін тұтынушылардың құқықтарын қорғау жүйесін жетілдіру

Мақала сақтандыру нарығына кәсіби қатысушылар ұсынатын қызметтердегі сақтандырушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға арналған. Мақаланың негізгі мақсаты сақтандыру саласында туындайтын азаматтық-құқықтық қатынастарда шарттың тарабы болып табылатын сақтандырушының (тұтынушының) құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайтын заңнамалық және нормативтік құқықтық актілерді одан әрі жетілдіру; Сақтандыру қызметін реттейтін қолданыстағы заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылады.

Мақалада сақтандыру нарығының кәсіби қатысушылары, сақтандыру қызметін көрсету кезінде сақтандырушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың өзекті мәселелері зерттелді. Жүргізілген зерттеудің мәні ұлттық және шетелдік заңнаманың нормалары, отандық және шетелдік ғалымдардың доктриналық пікірлері, сақтандыру шарттарындағы тараптар ретінде сақтандырушылардың құқықтарын қорғау жөніндегі сот және құқық қолдану тәжірибесі болды. Сақтандыру саласында туындайтын азаматтық-құқықтық қатынастарда шарттың тарапы болып табылатын сақтандырушының (тұтынушының) құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайтын заңдар мен нормативтік-құқықтық актілерді одан әрі жетілдірудің негізгі мақсаты болып табылады.

Сақтандыру қызметін реттейтін қолданыстағы азаматтық заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізу, сақтандыру қызметін алу еркіндігіне регламенттеу жолымен сақтанушының құқықтарын кеңейту, коммерциялық құпия болып табылмайтын қаржылық тұрақтылық туралы ақпарат, мүлікті, бірнеше сақтандыру ұйымдарындағы өмірді бір мезгілде сақтандыру мүмкіндігі (бірлесіп сақтандыру), сақтандыру шарттары бойынша сақтандыру төлемдерін алу үшін пайда алушыларды (жеке немесе заңды тұлғаларды) тағайындау, сақтандырылған тұлғаны немесе пайда алушыны ауыстыру мүмкіндігі ұсынылады, сақтандыру шартында көзделген сақтандыру жағдайы басталған кезде Шартта көрсетілген сақтандыру сомасы шегінде сақтандыру өтемін алу, моральдық зиян үшін өтемақы талап ету және оның өтемін алу; «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» заңға сәйкес сақтандыру ұйымы сапасыз қызмет көрсеткен кезде сақтандыру өтемақысын алу, сақтандыру шартынан туындайтын жағдайларда құқықтарды қорғау үшін сотқа жүгінуге, сондай-ақ сақтанушының мынадай қосымша міндеттерін жүктеуге, оның ішінде шарт жасалғанға дейін анықталатын жағдайлар туралы сақтандырушының мәселелері бойынша дұрыс және нақты ақпарат беруге, сақтандырушыға кез келген сақтандыру жағдайы туралы хабарлауға,

сақтанушының сақтандыру шартының қолданылуы кезеңінде сақтандырылған мүліктің сақталуын қамтамасыз ету мен т.б.

Түйін сөздер: сақтандыру, сақтандыру шарты, сақтандырушы, залалды сақтандыру, сақтандырушының құқықтары мен міндеттері, тұтынушылар құқығын қорғау, сақтандыру компаниялары, сақтандыру компанияларының кірістері, реттегіш, актуарийлер.

Введение

Во всем мире последовательно осуществляются меры по дальнейшему развитию страхового рынка, расширению охвата населения качественными страховыми услугами, поддержке деятельности страховых организаций, а также созданию благоприятных условий для защиты прав и законных интересов потребителей в данной сфере. На современном этапе реформ активное развитие финансовых услуг, направленных на обеспечение устойчивого роста экономики, повышение качества и уровня жизни населения, требует усиления роли страхового рынка в республике и широкого применения страховых инструментов.

Актуальность дальнейшего реформирования национального страхового рынка и обеспечения его ускоренного развития, внедрения новых востребованных видов страховых услуг, повышения доверия потребителей к страховому рынку, превращение его в требование времени и периода подтверждается также принятием Постановления Президента Республики Узбекистан от 2 августа 2019 года «О мерах по реформированию и обеспечению ускоренного развития страхового рынка Республики Узбекистан» ПП–4412 (Постановление Президента Республики Узбекистан).

Следует особо отметить, что слова Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева «Интересы человека превыше всего» находят свое подтверждение в принимаемых сегодня в нашей стране законах и подзаконных актах (Мирзиеев 2018: 462). В целях защиты законных интересов потребителей, дальнейшего повышения потребительской культуры населения, а также повышения работы с обращениями на качественно новый уровень 26 апреля 1996 года был принят Закон Республики Узбекистан «О защите прав потребителей», который служит важной правовой основой системы защиты законных интересов потребителей (Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1996: № 5–6).

Стоит отметить, что в основе принимаемых законодательных актов в развитых демократических государствах, прежде всего, лежат ин-

тересы человека. В этой связи для повышения экономического потенциала нашей страны аннулируются документы, не отвечающие требованиям современных законодательных актов или их пересмотру и внесению соответствующих изменений и дополнений.

Постановка проблемы

Каким образом внедряются потребительские права при оказании страховых услуг? Какие актуальны сегодня? Каковы механизмы защиты этих прав? – поиск ответов на такого рода вопросы требует их анализа и разработки научно-обоснованных выводов.

Законом Республики Узбекистан от 5 апреля 2002 года «О страховой деятельности» впервые на законодательном уровне определены права и обязанности профессиональных участников страхового рынка (страховщиков, страховых посредников, аджастеров, актуариев, страховщиков, а также ассистентов) (Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 2002: № 4–5). При этом права и обязанности страхователя, являющегося основным участником договора страхования и основным потребителем страховых услуг, законом не регламентированы. В настоящее время в положениях главы 52 Гражданского кодекса Республики Узбекистан «Страхование» так же не отражены конкретные положения о правах и обязанностях страхователя. Исходя из этого, в Постановлении Президента от 2 августа 2019 года «О мерах по реформированию и обеспечению ускоренного развития страхового рынка Республики Узбекистан» ПП – 4412 в качестве основных задач определены предельное усиление защиты прав потребителей страховых услуг и других субъектов страховой деятельности, повышение страховой грамотности и доверия населения к страхованию, обеспечение открытости и прозрачности страхового рынка.

В настоящее время в соответствии с положениями Гражданского кодекса допускается признание права страхователя перед страховщиком в случае подписания договора страхования в письменной форме.

В частности, в части первой статьи 946 ГК указано, что «в случае смерти страхователя, заключившего договор страхования имущества, права и обязанности страхователя переходят к лицу, получившему это имущество в порядке наследования» (Ядгаров 2006: 27). Однако на сегодня в Законе «О страховой деятельности» и главе 52 Гражданского кодекса, регулирующей страховую деятельность, не прописаны какие-либо права и обязанности страхователя. На наш взгляд, данный правовой пробел оказывает свое влияние на обеспечение и защиту прав потребителей при оказании страховых услуг.

Степень изученности проблемы

Следует отметить те или иные аспекты проблем, связанных со страхованием в Республике Узбекистана, которые были изучены в исследованиях М.А. Аминжановой «Гражданско-правовые проблемы предоставления страховых услуг в условиях рыночной экономики» (Эргашова 2000: 25), Н.Н. Абдуллаевой «Правовое регулирование страховой ответственности» (Аминжонова 2004: 23.), Л.Г. Эргашевой «Совершенствование использования маркетинга в развитии частного страхования в Узбекистане» (Эргашева 2000: 25) и А.А. Ядгарова «Совершенствование механизма страхования в сельском хозяйстве в условиях рыночной экономики» (Абдуллаева 2006: 22). Статистические данные о развитии рынка страхования в Республике Узбекистан показали, что наиболее широко развито обязательное страхование, чем добровольное страхование.

Кроме того, по мнению иностранного практикующего судьи Н.А. Майоровой в обществе, где развит эффективный, конкурентный и справедливый рынок страхования, могут быть достаточно защищены права потребителей. Она также отмечает, что несмотря на все реформы, проведенные в дорожно-строительной отрасли в Российской Федерации, количество дорожно-транспортных происшествий растет, в то время как страховые компании, предоставляющие услуги обязательного страхования, часто отказываются от выплаты страхового возмещения и пытаются снизить свои расходы за счет клиентов (Савельева 2017: 105-109).

По мнению Ю.А. Колесникова, страхование – самая слабая сфера в обществе. Это связано с тем, что финансовые преступления, которые сегодня происходят в результате снижения доходов страховых компаний на страховом рынке, приводят к возникновению проблем, связанных

с защитой прав потребителей в страховой сфере. Следует особо отметить, что в настоящее время отказ страховой организации от возмещения вреда, подлежащего возмещению в силу договора, необоснованная задержка уплаты страховых взносов за ущерб либо необоснованное превышение страховых определений стимулируют нарушение прав страхователей и утрату доверия к страховым организациям (Колесников 2016).

Опыт зарубежных стран

Анализируя законы, регулирующие страховую деятельность в развитых государствах, можно констатировать, что в отдельных странах в целях защиты интересов страхователей устанавливаются права страхователя в отдельных статьях. В частности, в статье 15 Закона Китайской Народной Республики «О страховании» указано, что «...страхователь имеет право расторгнуть договор после заключения договора страхования», в статье 22 «уведомление страховщика о любом страховом случае после заключения договора страхования», в статье 41 «предупреждение обо всем страхователем о двойном страховании» говорится, что владелец двойного страхового полиса обязан уведомить всех страховщиков о любом страховом случае (<https://asiabusiness.ru.law.law.insurance.insurance>).

В статье 11 «Права и обязанности участников договора страхования» Закона Литовской Республики указаны обязательства страхователя. К ним относятся обязательства, такие как «своевременная уплата страховых взносов», «представление в страховую организацию всех документов, связанных со страховым случаем, после заключения договора страхования, о любой информации, включенной или предполагаемой к включению страхователем в договор страхования в период действия договора», «представление в страховую организацию всех документов, связанных со страховым случаем» (<http://www.insunion.ru.rus.legislation.npa.litva>).

В некоторых электронных источниках в права страхователя включены такие права, как «получение страхового возмещения при наступлении страхового случая, в соответствии с условиями договора», «требование страховщиком надлежащего исполнения им своих обязательств в соответствии с условиями договора», «сохранение страховой тайны», «право на возмещение вреда», «замена участников договора страхования», «досрочное прекращение договора страхования».

Кроме того, можно заметить, что право «выбора страховщика для заключения договора» не включено в список прав страхующего в законах Республики Молдова «Об обязательном страховании гражданской ответственности перевозчика», «Об обязательном страховании гражданской ответственности владельцев транспортных средств», Республики Беларусь – «Об обязательном страховании гражданской ответственности перевозчика перед пассажиром», а также Российской Федерации «Об обязательном страховании гражданской ответственности владельцев опасных объектов».

Также, по мнению бывшего вице-президента и редактора Ассоциации потребителей Соединенных штатов Америки Джулии Каган законы «Об обязательном страховании гражданской ответственности владельцев транспортных средств» в штате Нью Гемпшир, а также «Об обязательном страховании гражданской ответственности водителей мотоциклов» в таких штатах как Монтана, Нью-Гемпшир и Вашингтон до сих пор не приняты.

Исходя из вышеизложенного, мы видим, что в развитых странах существуют различные подходы, направленные на развитие рынка страхования. Они нашли своё отражение в принятии законов, направленных на совершенствование данной сферы. В частности, добровольное страхование способствует развитию частного страхования, а обязательное страхование – общественного страхования.

В развитых странах обязательное страхование не только ускоряет развитие института страхования, но и помогает развитию страховых компаний. Например, в Италии после внедрения обязательного страхования гражданской ответственности владельцев автотранспорта началось формирование страховой отрасли. Страховые компании, имеющие большой опыт и материальные средства, предоставляя услуги обязательного страхования, начали расширять виды услуг добровольного страхования. Это, в свою очередь, привело к стремительному развитию отрасли. Большинство из них лидирует на рынках Италии. Взгляд на страховой рынок Федеративной Республики Германия показывает, что на сегодняшний день в этом государстве с 1934 года действует Закон «Об обязательной страховой ответственности охотника перед третьими лицами», а в Великобритании «Об обязательной страховании гражданской ответственности владельцев козлов и опасных животных» (https://vuzlit.ru/23668/obyazatelnoe_strahovanie_

rubezhom). Это показывает, что данные законы служили повышению доверия граждан к страхованию, именно поэтому они действуют до сих пор.

Следует отметить то, что не все общеизвестно, что обращения в страховые организации в силу незнания в полной мере своих прав и обязанностей в сфере оказания страховых услуг или при наступлении какого-либо страхового случая не всегда рассматриваются полностью и справедливо.

Выводы и предложения

Исходя из вышеизложенного, следует внести изменения в статью 5 Закона Республики Узбекистан «О страховой деятельности», регулиющую «Права и обязанности страхователя».

Во-первых, внести в перечень прав страхователя следующие пункты:

- запрос страховых услуг от страховой организации;
- получение от страховой организации информации о финансовой стабильности, не являющейся коммерческой тайной;
- страхователь может одновременно застраховать свое имущество и жизнь в нескольких страховых организациях (совместное страхование)
- назначение выгодоприобретателей (физических или юридических лиц) для получения страховых выплат по договорам страхования;
- замена застрахованного лица или выгодоприобретателя;
- получение страхового возмещения в пределах страховой суммы, указанной в договоре, при наступлении страхового случая, предусмотренного договором страхования;
- получение страховой компенсации при некачественном обслуживании страховой организацией в соответствии с Законом «О защите прав потребителей»;
- требование компенсации за моральный вред и получение его возмещения;
- обращаться в суд за защитой прав в случаях, вытекающих из договора страхования.

Во-вторых, дополнить обязанности страхователя следующими пунктами:

- предоставление достоверной и точной информации по вопросам страховщика о случаях, которые будут определены до заключения договора;
- уведомление страховщика о любом страховом случае;

– обеспечение страхователем сохранности застрахованного имущества в период действия договора страхования;

– сообщение страховщику о любых изменениях и дополнениях, вносимых в договор, после вступления в силу договора страхования.

Регламентация данных правил в Законе Республики Узбекистан «О страховой деятельности» в дальнейшем будет способствовать снижению случаев обращения страхователей в суды с исковыми заявлениями по защите их прав, а также предотвращению конфликтов в процессе раз-

решения споров в страховой сфере, связанных с обращением в различные организации, и недопущению чрезмерных расходов на защиту их прав.

В заключение следует особо отметить, что в настоящее время страховые организации должны в качестве приоритетной задачи определить защиту интересов потребителей при оказании страховых услуг. Так как развитие практики защиты прав потребителей для повышения доверия граждан к страхованию и совершенствование законодательства на современном этапе становятся актуальными.

Литература

Абдуллаева Н.Н. Правовое регулирование страхования ответственности: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Ташкент, 2006. – 22 с.

Аминжонов М.А. Гражданские правовые проблемы предоставления страховых услуг в условиях рыночной экономики: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Ташкент, 2004. – 23 с.

Гражданский кодекс Республики Узбекистан // URL: https://nrm.uz/contentf?doc=1370_grajdanskiy_kodeks_oglavlenie (7.11.2019).

Закон Республики Узбекистан от 26 апреля 1996 года «О защите прав потребителей» // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 1996 г., № 5–6, ст. 59.

Закон Республики Узбекистан от 5 апреля 2002 года «О страховой деятельности» // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан, 2002 г.– № 4 – 5, ст. 68.

Закон Китайской Народной Республики «О страховании» // URL: <https://asiabusiness.ru.law.law.insurance.insurance> (дата обращения: 08.11.2019).

Закон Литовской Республики «О страховании» // URL: <http://www.insunion.ru.rus.legislation.npa.litva> (дата обращения: 08.11.2019).

Закон Республики Молдавии “Об обязательном страховании гражданской ответственности перевозчиков перед пассажирами” № 553 от 25 февраля 1998 года.

Закон Республики Молдавии “Об обязательном страховании гражданской ответственности за ущерб, причиненный автотранспортными средствами” № 414. от 22.12.2006 г.

Закон Республики Беларусь “Об обязательном страховании гражданской ответственности перевозчика перед пассажирами”. № 88–З от 09.01.2002 г.

Закон Российской Федерации “Об обязательном страховании гражданской ответственности владельца опасного объекта за причинение вреда в результате аварии на опасном объекте”.

Колесников Ю.А. О защите прав потребителей страховых услуг // URL: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala.per.2016.8.law.kolesnikov.pdf (дата обращения: 08.11.2019).

Мирзиев Ш.М. Согласие нашего народа – это высшая оценка нашей деятельности. Том 2. – Ташкент: ИПД «Узбекистон», 2018. – 462 с.

Обязательное страхование за рубежом. // URL: https://vuzlit.ru.obyazatelnoe.strahovanie_rubezhom (дата обращения: 08.11.2019).

Постановление Президента Республики Узбекистан от 2 августа 2019 года ПП – 4412 «О мерах по реформированию и обеспечению ускоренного развития страхового рынка Республики Узбекистан» // Национальная база данных законодательства, 03.08.2019 г., 07/19/4412/3512.

Савельева А. Особенности применения закона о защите прав потребителей к ОСАГО // Евразийский научный журнал. № 2 2017. стр. статьи 105-109. (дата обращения: 08.11.2019).

Эргашева А.Г. Совершенствование использования маркетинга в развитии имущественного страхования в Узбекистане: Автореф. дис. .... канд. экон. наук. – Ташкент, 2000. – 25 с.

Ядгаров А.А. Совершенствование механизма страхования в сельском хозяйстве в условиях рыночной экономики: Автореф. дис. канд. экон. наук. – Ташкент, 2006. – 27 с.

References

- Abdullaeva N.N.(2006) Pravovoe regulirovanie strahovanija otvetstvennosti. Avtoref. dis. kand. jurid. nauk [Legal regulation of liability insurance. Autoref. dis. Cand. the faculty of law. Sciences.]. – Toskent. – 22 s.
- Aminzhonova M.A. (2004) Grazhdanskije pravovye problemy predstavlenija strahovyh uslug v uslovijah rynochnoj jekonomiki. Avtoref. dis. kand. jurid. Nauk [Civil legal problems of granting of insurance services in the conditions of market economy. Autoref. dis. Cand. jurid. nauk.] – T. – 23 s.
- Grazhdanskij kodeks Respubliki Uzbekistan [Civil code of the Republic of Uzbekistan] // URL: https://nrm.uz/content?doc=1370_grajzdanskiy_kodeks_oglavlenie (7.11.2019).
- Jergasheva A.G. Sovershenstvovanie ispol'zovanija marketinga v razvitii imushhestvennogo strahovanija v Uzbekistane. Avtoref. dis.... kand. jekon. nauk. [Improving the use of marketing in the development of property insurance in Uzbekistan. Autoref. dis.... Cand. Econ. nauk.] – T., 2000. – 25 s.
- Jadgarov A.A. Sovershenstvovanie mehanizma strahovanija v sel'skom hozjajstve v uslovijah rynochnoj jekonomiki. Avtoref. dis. kand. jekon. nauk. [Improving the insurance mechanism in agriculture in a market economy. Autoref. dis. Cand. Econ. nauk.] – T. – 2006. – 27 s.
- Kolesnikov Ju.A. (2016) O zashhite prav potrebitelej strahovyh uslug [On protection of the rights of consumers of insurance services] // URL: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala.pep.2016.8.law.kolesnikov.pdf (data obrashhenija: 08.11.2019).
- Mirzиеv Sh.M. (2018) Soglasie nashogo naroda – jeto vysshaja ocenka nashej dejatel'nosti. Tom 2. [The Consent of our people is the highest assessment of our activities. Volume 2. – Tashkent: IPD “Uzbekistan”, 2018, – 462 p.] – Tashkent: IPD «Uzbekiston», 2018 g., – 462 s.
- Objazatel'noe strahovanie za rubezhom. [Mandatory insurance abroad] // URL: https://vuzlit.ru.obyazatelnoe.strahovanie_ru-bezhom (data obrashhenija: 08.11.2019).
- Postanovlenie Prezidenta Respubliki Uzbekistan ot 2 avgusta 2019 goda PP – 4412 «O merah po reformirovaniju i obespecheniju uskorenogo razvitija strahovogo rynka Respubliki Uzbekistan» // nacional'naja baza dannyh zakonodatel'stva, 03.08.2019 g., 07/19/4412/3512. [Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated August 2, 2019 PP-4412 “on measures to reform and ensure accelerated development of the insurance market of the Republic of Uzbekistan” // national database of legislation, 03.08.2019, 07/19/4412/3512].
- Savel'eva A. Osobennosti primenenija zakona o zashhite prav potrebitelej k OSAGO [. Features of application of the law on consumer protection to CTP // Eurasian scientific journal.] // Evrazijskij nauchnyj zhurnal. № 2 2017. str. stat'i 105-109. (data obrashhenija: 08.11.2019).
- Zakon Respubliki Uzbekistan ot 26 aprelja 1996 goda «O zashhite prav potrebitelej» [Law of the Republic of Uzbekistan of April 26, 1996 “on protection of consumer rights”] // Vedomosti Olij Mazhlisa Respubliki Uzbekistan, 1996 g., № 5–6, st. 59.
- Zakon Respubliki Uzbekistan ot 5 aprelja 2002 goda «O strahovoj dejatel'nosti» [Law of the Republic of Uzbekistan of April 5, 2002 “on insurance activities”] // Vedomosti Olij Mazhlisa Respubliki Uzbekistan, 2002 g.– № 4 – 5, st. 68.
- Zakon Kitajskoj Narodnoj Respubliki «O strahovanii» [Law of the people's Republic of China “on insurance”] // URL: <https://asiabusiness.ru.law.law.insurance.insurance> (data obrashhenija: 08.11.2019).
- Zakon Litovskoj Respubliki «O strahovanii» [Law of the Republic of Lithuania “on insurance”] // URL: <http://www.insunion.ru.rus.legislation.npa.litva> (data obrashhenija: 08.11.2019).
- Zakon Respubliki Moldavii “Ob objazatel'nom strahovanii grazhdanskoj otvetstvennosti perevozchikov pered passazhirami” № 553 ot 25 fevralja 1998 goda. [Law of the Republic of Moldova “ on compulsory insurance of civil liability of carriers to passengers” No. 553 of February 25, 1998].
- Zakon Respubliki Moldavii “Ob objazatel'nom strahovanii grazhdanskoj otvetstvennosti za usherb, prichinennyj avtotransportnymi sredstvami” № 414. ot 22.12.2006 g. [Law of the Republic of Moldova “ on compulsory insurance of civil liability for damage caused by motor vehicles “ No. 414, dated 22.12.2006].
- Zakon Respubliki Belarusii “Ob objazatel'nom strahovanii grazhdanskoj otvetstvennosti perevozchika pered passazhirami”. № 88–Z ot 09.01.2002 g. [Law of the Republic of Belarus “on compulsory insurance of civil liability of the carrier to passengers”. No. 88-Z of 09.01.2002].
- Zakon Rossijskaja Federacii “Ob objazatel'nom strahovanii grazhdanskoj otvetstvennosti vladel'ca opasnogo ob#ekta za prichinenie vreda v rezul'tate avarii na opasnom ob#ekte”. Law of the Russian Federation “on compulsory insurance of civil liability of the owner of a dangerous object for causing harm as a result of an accident at a dangerous object”].

М.К. Жұрынова

М.С. Нәрікбаев атындағы Қазақ гуманитарлық заң университеті,
Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., e-mail: m_zhurunova@kazguu.kz

ЕО ЕҢБЕК КӨШІ-ҚОНЫНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ МЕН ОНЫ ЕЭО ҚОЛДАНУДЫҢ МҮМКІНДІГІ

Мақала Еуропалық Одақтың көпжылдық тәжірибесін заңнамалық және тәжірибелік талдауға және Еуразиялық экономикалық одақ аясында жұмысшылардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға осы озық тәжірибені қолдану мүмкіндігіне негізделген.

Бұл екі аумақтық одақтардың ерекшеліктеріне салыстырмалы талдау жасау кезінде халықаралық әмбебап ұйымдардың қызметіне зерттеу жасауды айналып өте алмадық.

Мақаланың мақсаты – ЕО-ның еңбек көші-қонын реттейтін бағдарламалары мен ережелерін, сондай-ақ Еуразиялық экономикалық одақта қолдануға болатын құқықтық аспектілерді жан-жақты зерттеу арқылы мәселелер мен шешімдерді айқындау. Осы мақаланың ғылыми-практикалық құндылығы – алғаш рет Еуразиялық экономикалық одақ аясындағы жаңа құқықтық тетіктерді ұсыну, халықаралық ұйымдар мен бірлестіктердің, еңбек құқығын қорғау саласындағы көп жылдық тәжірибесі бар одақтардың тәжірибесін көрсету. Салыстырмалы құқықтық әдісті қолдану арқылы ЕЭО қолдануға болатын тәжірибелер анықталды. Тарихи құқықтық әдіс арқылы ЕЭО құрылуы мен оның еңбекшілерге қатысты атқаратын қызметі анықталды.

ЕЭО ЕО тәжірибесін басшылыққа ала отырып, еңбекшілердің құқықтарын реттеудің тиімді жолдары ұсынылды. Атап айтқанда, салт-дәстүрлерді қалыптастыру, аумақтық келісімдерді нығайту, үшінші мемлекеттердің еңбекшілеріне жеңілдіктер беру жағдайын қарастыру.

Түйін сөздер: ЕО, ЕЭО, Лиссабон келісімшарты, ЕЭО келісімшарты, еңбек көші-қоны.

M.K. Zhurunova

M. Narikbayev KAZGUU University,
Kazakhstan, Nur-Sultan, e-mail: m_zhurunova@kazguu.kz

Experience of labor migration in the EU and the possibility of its application in the EAEU

The article is based on the legislative and practical analysis of the long-term experience of the European Union and the possibility of applying this best practice to protect the rights and freedoms of workers in the framework of the Eurasian Economic Union. In a comparative analysis of the characteristics of these two territorial unions, we could not lose sight of the activities of international universal organizations.

The purpose of the article is to identify problems and solutions through a comprehensive study of the EU programs and regulations governing labor migration, as well as the legal aspects that can be applied in the Eurasian Economic Union.

The scientific and practical value of this article is to propose for the first time new legal mechanisms within the framework of the Eurasian Economic Union, to illustrate the experience of international organizations and associations, unions with many years of international experience in the field of labor rights protection.

Using the comparative legal method, the experience of the EU was revealed, which can be used within the EAEU. The historical legal method set the goal of creating the EAEU and its role for working people of the EAEU.

The EAEU, based on the experience of the EU, offers effective ways to regulate the rights of workers. In particular, they considered the possibility of forming customs and traditions, strengthening territorial agreements, and providing benefits to employees in third countries.

Key words: EU, EAEU, Lisbon Treaty, EAEU Treaty, labor migration.

М.К. Журунова

АО “Университет КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева”,
Казахстан, г. Нур-Султан, e-mail: m_zhurunova@kazguu.kz

Опыт трудовой миграции в ЕС и возможность ее применения в ЕАЭС

Статья опирается на законодательный и практический анализ многолетнего опыта Европейского Союза и возможности применения этого передового опыта для защиты прав и свобод работников в рамках Евразийского экономического союза. При сравнительном анализе особенностей этих двух территориальных союзов мы не смогли упустить из виду деятельность международных универсальных организаций.

Целью статьи является выявление проблем и путей их решения посредством всестороннего изучения программ и нормативных актов ЕС, регулирующих трудовую миграцию, а также правовых аспектов, которые могут быть применены в Евразийском экономическом союзе. Научная и практическая ценность статьи заключается в том, чтобы впервые предложить новые правовые механизмы в рамках Евразийского экономического союза, проиллюстрировать опыт международных организаций и объединений, союзов, имеющих многолетний международный опыт в области защиты трудовых прав. При использовании сравнительно-правового метода был выявлен опыт ЕС, который может быть использован в рамках ЕАЭС. Исторический правовым методом установили цель создания ЕАЭС и его роль для трудящихся граждан ЕАЭС.

ЕАЭС, основываясь на опыте ЕС, предлагает эффективные способы регулирования прав трудящихся. В частности, рассмотрели возможность формирования обычаев и традиций, укрепление территориальных соглашений, предоставление льгот работникам в третьих странах.

Ключевые слова: ЕС, ЕАЭС, Лиссабонский договор, договор ЕАЭС, трудовая миграция.

Кіріспе

Еуропалық одақтың тәжірибесінде еңбекшілердің құқықтарын реттеу көпжылдық озық тәжірибесімен қызықтырады. Еуразиялық экономикалық одақтың жаңадан құрылып, әлі де болса өзіне ұқсас ұйымдардың тәжірибесін басшылыққа ала отырып, еңбекшілердің құқықтарын қорғау мәселесі бойынша орын алып отырған бос орындармен жұмыс жасау тәжірибелік және теориялық жағынан өзекті болып табылады.

Мақаланың объектісі болып, ЕО және ЕЭО орган ретінде еңбекшілерінің еркін еңбек ету қозғалылысы кезіндегі құқықтарын реттеудегі қоғамдық қатынастар саналады. Пәні ретінде, ЕО және ЕЭО басшылыққа алатын халықаралық әмбебеп ұйымдардың конвенциялары мен қағидаттары, салт-дәстүрлері, сот шешімдері мен кеңестік қорытындылары, осы одақтардың органдарының шешімдері.

Мақаланың мақсаты болып, ЕО еңбек көші-қоны тәжірибесіне кешенді зерттеу жүргізу арқылы, үздік тәжірибені ЕЭО еңбекшілері құқықтарын жақсартудың механизмдерін ұсыну. Ол үшін мына міндеттер қойылды: ЕО және ЕЭО еңбекшілерінің құқықтарын халықаралық деңгейде реттеуге жағдай туғызатын қайнар көздерді зерттеу, ЕО сот тәжірибесін қарастыру, ЕО салт-дәстүріне талдау жасау.

Мақаланы жазу барысында ЕЭО орнынан жаңа еңбектеп келе жатқан бала сияқты, тәжірибесі аз одақ екенін ескере отырып, бірақ жеңіл атлетик иесі ЕО серіктестік қатынас орнату арқылы, еңбекшілерінің еркін еңбек ету қозғалысында болуы үшін ЕО тәжірибесі және жаңа механизмдерді енгізу қарастырылды. ЕО және ЕЭО серіктестік қатынас орнату мәселесі ЕЭО шекарасын ЕО ашатын жол ретінде қарастырамыз. Әрине бұл саясат мәселесі болғандықтан, біздің зерттеуіміз ЕЭО аумағындағы еңбекшілердің еркін қозғалыста болуына жағдайлар жасауды реттеумен тығыз байланысты болады.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы жазуда қолданылған қайнар көздер адам құқықтарын қорғайтын халықаралық құжаттар мен еңбекші мигранттардың құқықтарын реттейтін ХЕҰ Конвенциялары, шетелдік авторлардың еңбегі мен ЕЭО мүше мемлекеттердің азаматтарының ғылыми еңбектері. Мақаланы жазуда салыстырмалы құқықтық әдіс ЕО және ЕЭО еңбекшілердің құқықтары мен бостандықтарын құқықтық реттеуде қолданылды. Догматикалық әдіс еңбекшілер құқықтарына байланысты ғалымдардың жазған ойларымен келісу немесе келіспеу мақсатында қолданылды. Тарихи құқықтық әдіс ЕО және

ЕЭО қандай мақсатта қолданылып, олардың еңбекшілерге қатысты қандай іс шараларды жүзеге асыратыны қарастырылды. Талдау әдісі әрбір құқықтық мәселеге теориялық және тәжірибелік тұрғыдан зерттеу жасауға көмектескен болса, синтездеу әдісі талдауға белгілі бір қорытынды жасауға көмегін тигізді.

Талқылаулар мен қорытындылар

ЕО аясында еңбекші мигранттардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы зерттеу жұмыстарын жүргізу бізге қандай ерекшеліктер береді? ЕО миграциялық саясатынан көретініміздей, халықаралық деңгейде адамдардың құқықтарын қорғау мәселесі басшылыққа алынғаны. Бұл жерде басты бағыт еңбекші мигранттардың еркін кедергісіз қозғалыста болуы, еңбек миграциясының қозғалысын талдау жасау арқылы оның қандай аудандарда дамып отырғаны, қай салада қажеттілігі бар екені, қандай саланы дамытуға септігін тигізетінін, еңбекші мигранттардың ішкі еңбек нарығына әкелетін тиімді және тиімсіз жақтарына қорытынды жұмыстар жүргізудің қажеттілігі.

ЕО пен ЕЭО аумақтық бірігулер ретінде еңбекшілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауда өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады. Бұл екі түрлі аумақтық бірлестіктер еңбек көші-қоны мәселесін зерттеу кезінде халықаралық әмбебап ұйымдардың қызметін зерттемей, олардың көмегінсіз қызметін жалғастыра алмайды. Сондықтан да, еңбек көші-қонын ЕО және ЕЭО аясында зерттеу тақырыбының аясы әрқашанда халықаралық деңгейде қарастырылатынын бекітеміз.

Адам құқықтарын халықаралық деңгейде қорғау мәселесі әрқашанда өзекті болып келген. Бұл мемлекеттің ішкі деңгейінде жаңа мүмкіндіктерді пайдалану арқылы, өзінің салт-дәстүрін дамытуға септігін тигізіп отырған. Бір орнында тұрмай, даму жолында келе жатқан нарықтық заманның талабына сәйкес, халықаралық құқық нормаларын басшылыққа алып, оларды имплементациялауды жүзеге асыру сұрақтары қашан болса да өзектілігін жоғалтпайды.

Қазіргі халықаралық құқықтың ұстанатын позициясы, әрбір азаматының ешқандай шектеусіз құқықтар мен бостандықтарға ие болатынын ұстанады. Бұл нұсқаулық Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында және де өзге де адам құқықтары туралы

Пактілер мен халықаралық құжаттардан орнын тапқан.

Осындай адам құқықтарын халықаралық деңгейде реттеудің басты объектілерінің бірі еңбек мигранттары саналады. Миграциялық қозғалысты халықаралық құқықтық деңгейде реттеудің мәселесі 80 жылдан астам уақытқа кеткенін Г.Г. Гольдин және авторлар ұжымы өздерінің еңбектерінде атап кеткен (Гольдин 2010: 23.).

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларацияның 13 бабында: Әр адамның өзі қалаған мемлекетінде көшіп-қонуы мен өз еліне қайтып оралуына құқығы бар екенін көрсеткен (adilet.zan.kz). Әрине бұл норма еңбекшілердің де өзі қалаған мемлекетінде еңбек ету мақсатында көшіп-қонуы мен өз еліне қайтып оралуына құқығы болатынына жол береді.

Олардың құқықтары мен бостандықтарын халықаралық құжаттар мен келісімдердің көмегінсіз жүзеге асыру мүмкін емес. Еңбекші мигранттардың басқа мемлекетке барып еңбек етуінің мақсаты өздеріне қолайлы, өмір сүруіне лайықты тұрақты жұмыс табуымен байланысты екенін білеміз. Еңбекшілердің қандай да бір кедергілер мен заңсыз еңбек көші-қонымен айналысуынан мемлекеттер ішкі еңбек нарығын қорғау мен керісінше елдің экономикасын, әл-ауқатын жақсарту мақсатында мемлекет араларында келісімдерге келуді көздейді. Бұл келісімдер ортақ талаптарға ие болуы үшін одақтарға бірігіп, бір бағытты ұстанып жатады.

Еңбекшілердің құқықтарын халықаралық деңгейде қорғауды халықаралық әмбебап ұйымдардың және халықаралық одақтарға бірігу арқылы реттеледі. Халықаралық одақтарға бірігіп еңбекшілердің құқықтарын реттеу тәжірибесінің өзі (ЕО, ЕЭО) жүзеге асыруынан бұрын, Біріккен Ұлттар Ұйымының (ары қарай – БҰҰ) және оның арнайы бөлімдерінің құқық қолдану тәжірибесі арқылы реттелгенін білеміз.

БҰҰ еңбекшілердің құқықтарын қорғауда жұмыс атқаратын бір бөлімшесі Халықаралық Еңбек Ұйымы (ары қарай – ХЕҰ) болып табылады. Бұл ұйымның басты органы Халықаралық Еңбек конференциясы, ол жыл сайын жиналып отырады. Басты қызметі еңбек саласы бойынша халықаралық стандарттар мен конвенциялар, нұсқаулықтар қабылдайды. Әрине ХЕҰ Конвенциясын мойындаған мемлекеттер, оның нормасын орындауға міндетті болса, нұсқаулықтарын мойындаудың қажеттілігі жоқ, бірақ мемлекеттер осы нұсқаулықтарда кездесетін нормаларды

ішкі заңнамасы мен тәжірибесінде қолданып отыратын жағдайлар да бар.

Осындай ХЕҰ еңбекші мигранттардың құқықтары мен бостандықтарымен байланысты нормаларын қамтитын бірнеше Конвенциялары бар. Атап өтетін болсақ:

Еңбекші мигранттар туралы 1949 жылғы № 97 Конвенциясы.

Осы Конвенцияның аясында еңбекші мигранттардың мәселелері алғаш рет нақты қарастырылды (<https://online.zakon.kz>).

- Ел азаматтарының және шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың әлеуметтік саласындағы тең құқықтары туралы қамтамасыз ету туралы 1962 жылғы № 118 Конвенциясы (<https://online.zakon.kz>).

- Көші-қон саласындағы және еңбекші-мигранттарды қамтамасыз ету саласындағы құқық бұзушылықтар туралы 1975 жылғы № 143 Конвенциясы (<https://online.zakon.kz>).

- Еңбек және кәсіп саласындағы кемсітушілік туралы 1958 жылғы № 111 Конвенциясы (<https://online.zakon.kz>).

Аталған Конвенциялардың негізінде еңбекші мигранттардың ЕО және ЕЭО шегінде еңбекшілердің құқықтары реттелуге жатады. Әрине бұл тізіммен Конвенциялар шектеліп қалған жоқ.

БҰҰ басқа да еңбекші мигранттардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды реттейтін халықаралық үкіметаралық ұйым – Халықаралық көші-қон ұйымы саналады. Бұл мекеменің конституциясына сәйкес атқаратын жұмыстары: халықаралық деңгейде көші-қон қызметтерін көрсету; мемлекет аралық және халықаралық ұйымдар арасында көші-қонға байланысты ынтымақтастықты нығайту; реципиент елге еңбекшілерді қабылдаған кезде, олардың экономикасын арттыратын жаңа мүмкіндіктерді қалыптастыру; еңбек көші-қонымен байланысты өзекті мәселелер туындаған жағдайда мемлекеттерге, халықаралық үкімет аралық және үкімет аралық емес мекемелерге кеңестер мен зерттеу жұмыстарын жасауға жәрдемдесу; еңбекшілерге көші-қон кезінде жәрдемдесу саналады.

Бұл мекеменің басты қызметі халықаралық деңгейде мемлекеттермен және халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықта болып, еңбек көші-қонына жәрдем берумен тікелей байланысты екенін анықтадық.

Осылай, еңбек көші-қонын халықаралық құқықтық деңгейде реттеудің келесідей қайнар көздерін көрсете аламыз:

1. Халықаралық шарттар;

2. Халықаралық салт-дәстүр;

3. БҰҰ және адам құқықтары туралы ЕО сотының шешімдері;

4. Халықаралық ұйымдардың актілері.

Еңбек көші-қонын халықаралық құқықтық деңгейде реттеуді дамыту келесідей тенденциялармен ерекшеленеді:

1. Еңбек көші-қонын реттеу кезінде бір жақты реттеуден көпжақты реттеуге өту кезінде шетелдік жұмыс күшіне қатысты елдердің экономикасының ашылуы немесе жабылуы орын алады (Шумилов В.М. 2014 : 175);

2. Халықтың көші-қонының ұлғаюы орын алады;

3. Адам құқықтарының сақталуы мен кемсітушілікке жол бермеу қағидаты сақталады;

4. Заңсыз еңбек көші-қонымен күресудің сапасы жоғарылайды;

5. Еңбек көші-қонымен байланысты аумақтық және халықаралық ынтымақтастықтың нығаюы орын алады.

Сонымен, халықаралық деңгейде еңбек көші-қонының реттелуі еңбекшілердің құқықтарын қорғауды реттеудің факторы ретінде қарастырамыз. Бұл ЕЭО аясында еңбекшілердің құқықтарын қорғауда қолдануға қажетті кең тәжірибесін береді. ЕЭО еңбекшілері құқықтарын зерттеуді осы қайнар көздерден айналып өте алмаймыз.

Ендігі кезекте ЕО аясында еңбекшілер құқықтарын реттеу тәжірибесіне зерттеу жасайтын болсақ, мемлекеттердің бір одақтың аясына бірігуі арқылы, өзара қарым-қатынасын нығайтудың мүмкіндігі болатын алғашқы ойды Наполеон Бонапартқа тиесілі деп жатады (К.В. Душенко 2008: 157).

Ары қарай, 1948 жылы Гаагада Еуропалық Конгресс құрылып, Еуропа елдерінде заңсыз еңбек мигранттарымен күрес жүргізу мен оларға заңды түрде көмек көрсетудің амалдарын шешудің жолы ретінде Еуропалық Одақтың (ары қарай – ЕО) құрылғанын білеміз. Бұл Одақ әрине тек қана еңбекші мигранттарға ғана құрылған жоқ, әрине, мүше мемлекеттер арасында экономикалық, саяси жағынан байланыс орнатуды көздегенімен, Одақтың назарынан еңбекші мигранттардың тағдыры таса қалған жоқ.

Бұл одақтың аясында еңбекші мигранттардың мәселесі басты және де қиын процесс деп айтсақ қателеспейміз. Себебі, еңбек көші-қонымен адамдардың көшіп-қонуы ғана емес, елдің экономикасы мен әлеуметтік жағдайының өзгеруіне барынша ықпалын тигізетін қоғамдық қатынас

саналады. Сондықтан да оны ЕО аясында реттеудің тәжірибесі мол екенін ескере отырып, олардың жүріп өткен жолымен ЕЭО алғашқы қадамдарын жасаудың мүмкіндігі туындайды.

Тарихи көрсеткіштерге сүйенетін болсақ, ЕО Маастрихт келісімшартының негізінде 1992 жылы құрылып, 1993 жылы 1 қарашада күшіне еніп, құрамында 28 еуропалық мемлекеті бар одақ саналады (wikipedia).

Маастрихт келісімшартында 15 ЕО мүше мемлекеттер арасында қауіпсіздік пен еңбек көші-қонына байланысты ынтымақтастықты нығайтатын қағидаттарды бекітті. Жалпы алғанда Маастрихт келісімшарты одақтың азаматы деген қағидатты бекітіп берді.

ЕО құжаттары әртүрлі нысанда болып, ынтымақтастық, серіктестік және ассоциация түрінде болып келеді – деп өз зерттеуінде П.А. Калиниченко ЕО мемлекеттер арасындағы қарым-қатынасқа түсуін үшке бөлген (П.А. Калиниченко 2011:21). Ынтымақтастық өз алдына интеграциялық бағытты ұстанбайды, ол кеңестер берумен шектелетінін айтады. Ал, серіктестік болса, ынтымақтастыққа қарағанда үлкен дәрежеге ие бола отырып, ЕО халықаралық аренадағы күшін көрсете алады. Ассоциация болса, ЕО мүше болып табылмайтын үшінші елдермен қарым-қатынас орнатудың қиын нысаны болып табылады (Калиниченко 2011: 21).

Осылайша үш нысанның жұмыс жасауы ЕО өз пайдасын әкелетіні шындық. Бірақ, біздің білетініміз бойынша, ассоциация болу үшін ЕО үшінші мемлекеттер арасында келісім қажет. Ассоциацияны келісім арқылы орнатып, ЕО мүше болып табылмайтын үшінші мемлекеттер еңбек көші-қоны бойынша қатынастарын жүзеге асыра береді.

С.Ю. Кашкин ары қарай Еуразиялық қауымдастық пен ЕО мүше мемлекеттері арасында қарым-қатынасты нығайту мақсатында алғашында Амстердам, артынан Лиссабон келісімшарты қабылданғанын айтады (Кашкин 2014: 33).

Амстердам келісімшартының 13 бабында ЕО мүше мемлекеттері арасында азаматтықты ауыстырмайды, тек толықтырады, ал азаматтық өз мемлекетінің еншісінде қалатыны туралы норманы бекітті (libraryway).

Лиссабон келісімшарты ЕО қазіргі күні жұмыс жасайтын негізгі құжаты саналады. Лиссабон келісімшартының нормасында ЕО мүше мемлекеттердің еңбек мигранттарының құқықтары мен бостандықтарын қорғап қана қоймай, үшінші мемлекеттердің еңбекші

мигранттарының елге кіруінің талабын қаталдатып қана қоймай, оларға жұмыс жасауға мүмкіндік беретін талаптары да берілген.

Лиссабон келісімшартында келесідей қағидаттар бекітілді:

- ЕО ішкі құрылымы жеңілдетілген нысанда жұмыс жасайтыны туралы. Бұл дегеніміз, ЕО бірыңғай күзiреттілікті ұстанып, мүше мемлекеттеріне бірдей тәртіпті қолданады, яғни еңбекшілерінің құқықтары мен бостандықтары жұмыс жасайтын елмен тең дәрежеде болатыны туралы бекіткен.

- ЕО аясында құқықтар мен бостандықтардың теңдігі. ЕО аясында еңбекшілердің құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтірілген жағдайда, олар ЕО сотына шағымдану құқықтары болады.

- Демократиялық қағидаттың орын алуы. Бұл жерде мүше мемлекеттердің қандай да бір жаңадан келісім орнату кезінде сөз бостандығының болуы және т.б.

- Дауыс беру арқылы шешім қабылдау. Бұл жерде ЕО мүше мемлекеттердің басым көпшілігі дауыс беру арқылы келісімге келсе, қалғандарына бұл шешім міндетті болады. Бірақ, бұл жерде бұл қағидаттың демократиялық қағидатқа қарсы келмейді ме? – деген сұрақты туындатпай қоймайды. Бірақ, келісім арқылы дауыс беріп, артынан оны қабылдауға міндеттілік әдісі заңдылық емес пе. Сондықтан да дауыс беру арқылы шешім қабылдау біздің ойымызша жақсы тәжірибе болып саналады.

- ЕО құрамынан еркін шығу құқығы. ЕО құрамынан бір мүше мемлекетінің өз еркімен шығуының механизмдері көрсетілген.

- ЕО құрамына кірмейтін мемлекеттерге жеңілдіктер беру қағидаты қарастырылған. Бұл жерде Ресей Федерациясына қатысты жағдайды ескерсек болады. Біздің ойымызша, бұл да жақсы жағдай жасайтын ереже болып табылады.

ЕО үшінші мемлекеттерге қатысты жеңілдіктер беретінін Л.С. Пасякина да зерттеген. Ғалымның айтуынша, ЕО үшінші елдің азаматтарының ішінде келесі топтарға жеңілдіктер: студенттер, өз ықтиярымен жұмысқа келгендер, ғалымдар, жас мамандарға қатысты қарастырылған (Пасякина Л.С. 2011: 100).

Әрине ЕО бұл тәжірибесі қызықтырғанымен, өзіндік тәуекелдерімен де тығыз байланысты екенін түсінеміз, себебі ол ішкі еңбек нарығы мен интеллектуалдық жағынан да нұқсанын келтіруі мүмкін. Бірақ, ЕО тәжірибесінің молдығынан бұл тәжірибеден қорықпай қолданып отырғаны, ЕЭО да неге қолданып көрмеске? Сондай-ақ,

ЕО тарап кеткен “көгілдір карта” атты құжатпен жүруі білікті мамандарды жұмысқа тартуға біраз жеңілдіктер қарастыратынын білеміз. Бұл еңбекшілердің құқығын реттеудегі пайдалы механизм деп ойлаймыз.

ЕЭО еңбекшілер құқығын реттеудің тәжірибесін зерттеу нәтижесінде ЕО тәжірибесін ескерудің алғы шарттары мәселесі.

ЕЭО ЕО сияқты құрудың идеясын алғашқы рет 2004 жылы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың М.В. Ломоносов атындағы МГУ студенттерінің алдында баяндама жасаған кезінде ұсынған болатын (zakon.kz).

Одан кейін ортаға жиырма жыл уақыт салып, 2014 жылы ЕЭО құру туралы келісім Москвада бекітілді. Әрине интеграция мен экономикалық қарым-қатынастың ортақ еңбек нарығын құру жолына жылжып, еңбек көші-қоны сұрақтарын реттеусіз мүмкін емес.

ЕЭО аясында еңбек көші-қонына байланысты еңбекшілердің құқықтары мен бостандықтарын қорғайтын құқықтық аспектілердің артықшылықтары мен әлі де жетілдіруге қажетті тұстарына зерттеу жасадық.

Артықшылықтары ретінде:

- ЕЭО келісімі арқылы ЕЭО мүше мемлекеттердің азаматтарына және отбасы мүшелеріне жұмысқа орналасу үшін ешқандай кедергісіз, уәкілетті мемлекеттік органның рұқсатынсыз кіріп шығуына болатынын;

- Еңбек өтілінің есептелінуі мен әлеуметтік, медициналық және зейнетақымен қамсыздандыру мәселесінің оң шешімін беру қарастырылып жатқандығы;

- Жұмысқа кедергісіз орналасу үшін арнайы мамандықтар (мысалы: заңгер, дәрігер, фармацевт т.б.) болмаса, басқа мамандықтардың мойындалмай қабылдануы;

- ЕЭО органдарының еңбекшілердің құқықтары мен бостандықтарын қорғауға қатысты іс-шараларды (Мысалы: ЕЭО сотының шешімі мен ЕЭК ЕЭО мүше мемлекеттерімен жасаған келісімшарттары) жүзеге асырып отырғаны.

Бұл ЕЭО келісімшартының еңбекшілерге қатысты артықшылықтары ретінде қарастырылатын болса, ендігі кезекте осы артықшылықтарды да жетілдіру қажеттілігіне тоқталатын боламыз. Рұқсатсыз кіріп-шығу болғанымен, ол бәрібір де ЕЭО келісімшартында көрсетілгендей, шектеу мерзімдерін қарастырып қойған, 30 күн тіркелмей жүру сияқты шектеу бар. Ал, ЕО тәжірибесінде уақыты жағынан шектеу қойылмаған. Ал, егер еңбек шарты мерзімі

бітіп немесе уақытынан бұрын жұмыстан шығарылған жағдайда, елге кіргеннен бастап, 90 күн өтіп келген жағдайда, 15 күннің ішінде қызмет көрсету немесе еңбек шартын жасап, еңбекпен қамтылуы тиіс. Яғни бәрібір де, ЕЭО аумағында еңбекшілерге белгілі бір тәртіпке шақыратын шектеулер бар.

ЕО тұлғалардың еркін қозғалысын экономикалық тұрғыдан негіздейтін қағидат ЕО жұмыс жасауы туралы келісімшарттың 18 бабында еңбек етушілердің еркін қозғалысына байланысты кемшілікті қолдануға болмайды деп көрсетілген. Бұл ЕО тәжірибесін Кеден Одағы туралы 1999 жылғы келісімшарт қолданады деп, өз зерттеуінде Р.Ш. Давлетгельдеев те қарастырып кеткен (Давлетгельдеев Р. Ш. 2018: 597).

Бұл жерде автордың айтқысы келгені еркін қозғалыста болу тек қана ЕО мүше мемлекеттердің азаматтарына ғана емес, үшінші елдің азаматына да қатысты ЕО аумағында қолдануға мүмкіндік береді.

ЕО аумағында еркін жүріп тұру қағидатына сәйкес ЕО келесідей сот тәжірибесін назарға алдық. Италия азаматы Рутили Францияда тұрады, атқаратын қызметі кәсіптікодақтың қызметкері. Оған ішкі істер министрлігінің өкілдігімен тұруға рұқсат құжаты беріліп, оның ішінде Францияның кейбір аудандарында тұру құқығы шектеледі. Ол бұл шектеуді құқығын шектеп отыр деп, Франция сотына талаптанады. Франция соты оның арызын ЕО сотына жібереді. ЕО соты бұл ішкі істер министрлігінің өкілін 64/221 Дерективаның нормасына сәйкес заңсыз деп таныған, себебі ЕО мүше мемлекеттерінің азаматтарына еркін жүру құқықтары қарастырылған (Зинченко 2011).

ЕЭО аумағында осындай мәселе орын алмағанымен, еңбекшілерге қатысты басқа да шектеулер орын алғанын білеміз. Бірақ, еркін қозғалыста болуына қатысты ЕО сотының тәжірибесі маңызды деген пікірдеміз. Еңбекшінің өзі ғана емес, оның отбасы мүшелері де сондай құқықты иеленуі тиіс деп ойлаймыз, шектеулермен кездеспеуі керек.

ЕЭО аумағында зейнетақымен қамсыздандыру, жұмысқа орналасуда шектеулердің кездесуі, ғылыми дәрежені мойындап, мамандықты мойындамау сияқты мәселелер әлі де болса, ЕЭО аумағында орын алып отыр. ЕЭО аумағында зейнетақымен қамсыздандыру мәселесіне назар аударылып жатқанымен, әлі де ЕЭО келісінде әлеуметтік қамсыздандыру туралы тарау жоқ екенін айтамыз. Әлеуметтік

қамсыздандырылу мәселесі ЕЭО аясында шешімін таба алмай жатса, ЕО аясында үшінші елдің азаматтарына қатысты әлеуметтік қамсыздандыру мәселесі қарастырылып қойғанын айтамыз. Бұл туралы К. Клу́ма да өз зерттеуінде атап кеткен. ЕО интеграциялық саясатты ұстану кезінде азаматтардың лайықты өмір сүруін алғышарт ретінде қарастырады. Сондықтан да, Еуропалық соттың тәжірибесінде Сервет Камберайдың ісі кемсітушілік ретінде қарастырылған (Клу́ма 2013/43: 19).

Аталған істе Италияда тұрақты тұратын Албания азаматына әлеуметтік жәрдемақы төлеу мәселесі көтерілген болатын. Төлемеу туралы шешімнің себебін жергілікті атқарушы органдар бюджеттегі қаржының жеткіліксіздігі деп айтқан. ЕО соты “Ұзақ мерзімді негізде тұратын үшінші ел азаматтарының мәртебесі туралы” 2003 жылғы 25 қарашадағы 2003/109/ЕО Кеңесінің Дерективасының нормасына сәйкес (<http://iconinvest.ru/zakonodatelstvo>), ЕО ұзақ мерзім тұратын үшінші елдің азаматы ЕО азаматтарымен тең дәрежеде құқықтар мен бостандықтарды иелене алады деген шешім шығарған. Бұл сот тәжірибесін әлеуметтік қамсыздандыру саласын жаңғыртудағы үздік тәжірибе деп түсінеміз.

Білімге қатысты оның ЕО аумағында мойындалуының тәжірибесін А. Абылайұлы зерттеуінде қарастырған болатын (Абылайұлы А. 2014: 78). Біліктілікті мойындау қажеттілігі туралы ЕО тәжірибесіне зерттеу жүргізген Т.С. Заплата́на ғылыми зерттеуінде ЕО және ЕЭО аясында қарастырып кеткен (Заплата́на Т.С. 2018: 126). Бұл мәселе ғалымдармен жан-жақты, салыстырмалы тұрғыдан қарастырылып жатқанымен, әлі де болса шешімін табуы қажет мәселе болып келеді. Мамандығы мен біліктілігінің мойындалмауынан біраз ЕЭО еңбекшілері жұмысқа орналасу құқығынан шектеліп отыр. Ол дегеніміз ЕЭО мүше мемлекеттер өзінің ішкі нарығын қорғау мақсатында өздерінің азаматтарына сыртқа шығып, біліктілігін көрсету, тәжірибемен алмасу сияқты құқықтарын шектеп отыр дегіміз келеді. Бұл мәселенің міндетті түрде қарастырылып, ЕО дерективалары сияқты аумақтық құжаттардың ЕЭО қалыптастыру қажеттілігі бар деп есептейміз.

Қорытынды

ЕО тәжірибесінен ЕЭО аумағында еңбекшілердің еңбегін құқықтық реттеудің тәжірибесін зерттей келе, келесідей қорытынды жасадық:

- Еңбек көші-қонының халықаралық деңгейде реттелуінің бірнеше қайнар көздерден тұратынын анықтадық. Олардың бірін айналып өтіп, ЕЭО еңбекшілердің құқықтарын қорғау мүмкін емес екенін түсіндік. Сондықтан ЕЭО еңбек етуге құқық тақырыбын қарастырған жағдайда халықаралық шарттар, салт-дәстүрлер, сот шешімдері, халықаралық ұйымдардың актілері сияқты құжаттар назардан қалмауы тиіс.

- Еңбекшілердің құқықтары мен бостандықтарын халықаралық деңгейде реттеуге тиімді көмек көрсететін халықаралық ұйымдар мен мекемелердің (КҚХҰ, ХЕҰ, БҰҰ) қызметіне талдау жасай отырып, осы ұйымдармен ЕЭО қарым-қатынасын ЕО сияқты нығайту ұсынылады. ЕЭО аясында бұл халықаралық әмбебап ұйымдардың көмегіне жүгінген тәжірибесі жоқтың қасы саналады. Біз керісінше, осындай үлкен тәжірибесі бар ұйымдармен үнемі байланысты болып, ортақ жұмыстар атқару, жобаларға қатысу қажет деп ойлаймыз.

- ЕО аясында еңбекшілердің құқықтары мен бостандықтарын қорғайтын актілерді талдау жасау арқылы, ЕЭО аясында еңбекшілердің құқықтары мен бостандықтарын реттейтін қағидаттардың болуының қажеттілігі ұсынылады. Атап айтатын болсақ, біріншіден: ЕО аясында тек қана Одаққа мүше мемлекеттер аясында еңбекшілердің құқықтары қорғалып қана қоймай, елдің миграциялық саясатына сәйкес, үшінші елдердің еңбекші мигранттарына жағдай жасауға да арналған. Осы мәселені ЕЭО аясында қарастырып көріп, мүмкіндіктерді қарастыру арқылы, тек қана ЕЭО аясында қалып қоймай, жалпы елде орын алған заңды, заңсыз еңбекші мигранттардың жағдайына ЕЭО аясында көмек көрсету жолдарын беру жөн деп ойлаймыз. Екіншіден: ЕО аясында мүше мемлекеттердің дауыс беру арқылы келісімге келу қағидаты қызықтырады. Осы қағидатты ЕЭО аясында қолданып көрсе, ЕЭК жұмысын біраз жеңілдететін еді деген ойдымыз. Үшіншіден, ЕО тәжірибесіндегідей, ЕЭО мүшелігінен мемлекеттердің қалауы бойынша, өз еркімен шығу туралы қозғалыстың құқықтық механизмі ЕЭО келісімде көрсетілуі дұрыс деп ойлаймыз. Төртіншіден, ЕЭО мүше емес үшінші мемлекеттердің азаматтарына жұмыс жасауы кезінде ЕО сияқты жеңілдіктер қарастыру. Бесіншіден, ЕО сотының тәжірибесі негізінде үшінші мемлекеттің азаматтарына да қатысты әлеуметтік жәрдем көрсету қарастырылған. Бұл тәжірибені адамгершілік тұрғысынан үздік

тәжірибе ретінде ескере отырып, ЕЭО аумағында да ЕЭО келісіміне азаматтарды әлеуметтік қамсыздандыру туралы тараудың еңбек көші-қонымен бірге орын алып, реттелуін ұсынамыз.

- ЕО тәжірибесіне сүйене отырып, үшінші елдің еңбекші азаматтарына қатысты жеңілдіктер беру не болмаса “көгілдір карта” сияқты құжат енгізу қажеттілігін ұсынамыз.

- ЕО сот тәжірибесіне талдау жасау арқылы ЕО еңбекшілерінің құқықтарын қорғауға заңды түрде кепілдіктер берудің сақталу мәселесі қарастырылып, еңбекшілер мен олардың отба-

сын қорғайтын аумақтық келісімнің қажеттілігі анықталды. ЕЭО аясында да осындай мәселе орын алмауы үшін ЕО тәжірибесін қолданып, ЕЭО мүше мемлекеттерде бәріне ортақ талап қоятын аумақтық келісімдер қабылдаған дұрыс деп ойлаймыз.

ЕЭО еңбек ететін азаматтары мен үшінші мемлекеттің азаматтарының өздері ЕЭО аясында ЕО сияқты қорғалатынын сезінсе, бұл халықаралық деңгейде ЕЭО мәртебесін көтеретін еді. Оған мүше мемлекеттердің де құқықтық мәртебесі көтеріледі деген пікірдеміз.

Әдебиеттер

Международная миграция и современный мир: учебное пособие / Н.И. Агамиров, Г.Г. Гольдин, Н.Н. Хасбулатова / Под общ. ред. Г.Г. Гольдина. Российская академия адвокатуры и нотариата. – М.: Граница, 2010. – 144 с.

Душенко К.В. Всемирная история в изречениях и цитатах: справочник. – М., 2008. – 1595 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://books.google.ru/books?id=6dSCAQAAQBAJ&pg=PT367&dq=Соединённые+Штаты+Европы&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKewjqwphyaTUahXCJSwKnbBGAYI4ChDoAQgwMAM#v=onepage&q=Соединённые%20Штаты%20Европы&f=false> (13.01.2020).

Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған. [Электронды ресурс]. – Қатынасу режимі: URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001> (14.01.2020).

Европейский союз: материал из Википедии – свободной энциклопедии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Европейский_союз (14.01.2020).

Калиниченко П.А. Столкновение и взаимодействие интеграционных пространств в торговле: антидемпинговое право и практика ЕС в отношениях с Россией и другими странами ЕвразЭС: монография. – М., 2011. – 300 с.

Кашкин С.Ю. Право Европейского Союза: учебник для бакалавров. – М.: Проспект, 2015. – 320 с.

Амстердамский Договор 1997 Года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://libraryway.weebly.com/амстердамский-договор-1997-года-текст> (14.01.2020).

Пасякина Л.С. ЕС и трудовая миграция. Современная Европа, 2011. – С. 92-107.

Зинченко Н.Н. Практика Суда ЕС по рассмотрению дел, связанных с правовым статусом трудящихся-мигрантов и членов их семей в странах Европейского союза // Адвокат, 2011, № 12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://center-bereg.ru/o1905.html> (21.01.2020).

Как создавался Евразийский экономический союз? // <https://www.zakon.kz/4627591-kak-sozdavalsja-evrazijskij.html> (13.01.2020).

Давлетгельдеев Р.Ш. Международное правовое регулирование трудовой миграции в Евразийском регионе: попытка приблизиться к свободе передвижения работников? // Журнал исследований социальной политики. Том 16. – № 4. – С. 595-610.

Конвенция Международной Организации Труда № 97 «О трудящихся-мигрантах» (Женева, 8 июня 1949 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1018307 (22.01.2020).

Конвенция Международной Организации Труда № 118 «О равноправии граждан страны и иностранцев и лиц без гражданства в области социального обеспечения» (Женева, 6 июня 1962 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1030031 (22.01.2020).

Конвенция Международной Организации Труда № 143 «О злоупотреблениях в области миграции и об обеспечении трудящимся-мигрантам» (Женева, 24 июня 1975 года) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30924363 (22.01.2020).

Конвенция Международной Организации Труда № 111 «О дискриминации в области труда и занятий» (Женева, 25 июня 1958 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1011035 (22.01.2020).

Шумилов В.М. Международное экономическое право: учебник для вузов. – М.: Юрайт, 2014. – 305 с.

Крума К. Сравнительный анализ политики интеграции стран проекта KARIM-Восток. Научно-исследовательский отчет 2013/41. – Италия, 2013. – 28 с.

Директива 2003/109/ЕС СОВЕТА от 25 ноября 2003 г. «О статусе граждан третьих стран, проживающих на долгосрочной основе». (Journal officiel de l'Union européenne L 16 du 23.1.2004, p. 44. Перевод и предисловие Четверикова А.О.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://iconinvest.ru/zakonodatelstvo/30-zakonodatelstvo/direktiva-2003-109-es-soveta-ot-25-noyabrya-2003-g-o-statuse-grazhdan-tretikh-stran-prozhivayushchikh-na-dolgosrochnoj-osnove-perevod-na-russkij-yazyk/53-direktiva-2003-109-es-soveta-ot-25-noyabrya-20> (22.01.2020).

Абылайұлы А. Международно-правовое регулирование сотрудничества государств в сфере высшего образования (на примере Республики Казахстан): диссертация на соискание ученой степени доктора философии PhD. – Астана, 2014. – 154 с.

Заплата Т.С. Правовое регулирование взаимного признания профессиональных квалификаций государствами-членами Европейского Союза: диссертация ... кандидата юридических наук. – М., 2018. – 210 с.

References

Abylajuly A. (2014) Mezhdunarodno-pravovoe regulirovanie sotrudnichestva gosudarstv v sfere vysshego obrazovaniya (na primere Respubliki Kazahstan): dissertacija na soiskanie uchenoj stepeni doktora filosofii PhD. Astana. 154 s.

Adam quyqytarynyng zhalpyga birdej deklaracijasy. Deklaracija Birikken Ulttar Ujymy Bas Assamblejasynyn rezoljucijasy-men 1948 zhylygy 10 zheltokanda № 217 A (III) qabyldangan. [Jelektronny resurs]. – Қатynасu rezhimi: URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001> (14.01.2020).

Direktiva 2003/109/ES SOVETA ot 25 nojabrya 2003 g. «O statuse grazhdan tret'ih stran, prozhivajushhih na dolgosrochnoj osnove». (Journal officiel de l'Union européenne L 16 du 23.1.2004, p. 44. Pervod i predislovie Chetverikova A.O.). [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: <http://iconinvest.ru/zakonodatelstvo/30-zakonodatelstvo/direktiva-2003-109-es-soveta-ot-25-noyabrya-2003-g-o-statuse-grazhdan-tretikh-stran-prozhivayushchikh-na-dolgosrochnoj-osnove-pervod-na-russkij-yazyk/53-direktiva-2003-109-es-soveta-ot-25-noyabrya-20> (22.01.2020).

Davletgel'deev R. Sh. Mezhdunarodnoe pravovoe regulirovanie trudovoj migracii v Evrazijskom regione: popytka priblizit'sja k svobode peredvizheniya rabotnikov?: Zhurnal issledovanij social'noj politiki. Tom 16. № 4. – S. 595 – 610.

Dushenko K.V. Vsemirnaja istorija v izrechenijah i citatah: spravochnik. Moskva, 2008. 1595 s. [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: <https://books.google.ru/books?id=6dSCAQAAQBAJ&pg=PT367&dq=Соединённые+Штаты+Европы&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjqpnhyaTUAhXCJSwKHbBGAYI4ChDoAQgwMAM#v=onepage&q=Соединённые%20Штаты%20Европы&f=false> (13.01.2020).

Evropejskij sojuz: material iz Vikipedii – svobodnoj jenciklopedii. [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Европейский_союз (14.01.2020).

Kak sozdavalsja Evrazijskij jekonomicheskij sojuz? <https://www.zakon.kz/4627591-kak-sozdavalsja-evrazijskij.html> (13.01.2020).

Konvencija Mezhdunarodnoj Organizacii Truda № 97 «O trudjashhihsja-migrantah» (Zheneva, 8 ijunja 1949 g.) [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1018307 (22.01.2020).

Konvencija Mezhdunarodnoj Organizacii Truda № 118 «O ravnopravii grazhdan strany i inostrancev i lic bez grazhdanstva v oblasti social'nogo obespechenija» (Zheneva, 6 ijunja 1962 g.) [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1030031 (22.01.2020).

Konvencija Mezhdunarodnoj Organizacii Truda № 143 «O zloupotreblenijah v oblasti migracii i ob obespechenii trudjashhihsja-migrantam» (Zheneva, 24 ijunja 1975 goda) [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30924363 (22.01.2020).

Konvencija Mezhdunarodnoj Organizacii Truda № 111 «O diskriminacii v oblasti truda i zanjatij» (Zheneva, 25 ijunja 1958 g.) [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1011035 (22.01.2020).

Kruma K. (2013) Sravnitel'nyj analiz politiki integracii stran proekta KARIM-Vostok. Nauchno-issledovatel'skij otchet 2013/41. Italija. 28 s.

Kalinichenko P.A. Stolknovenie i vzaimodejstvie integracionnyh prostranstv v trgovle: antidempingovoe pravo i praktika ES v otnoshenijah s Rossiej i drugim stranami EvrAzJeS: monografija. Moskva, 2011. 300 s.

Kashkin S.Ju. Pravo Evropejskogo Sjuza: uchebnik dlja bakalavrov. Moskva: Prospekt, 2015. 320 s.

Amsterdamskij Dogovor 1997 Goda. [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: <https://libraryway.weebly.com › amsterdamskij-dogovor-1997-goda-tekst> (14.01.2020).

Mezhdunarodnaja migracija i sovremennyj mir: uchebnoe posobie. / Agamirov N.I., Gol'din G.G., Hasbulatova N.N./ Pod. obshh.red. Gol'dina G.G. Rossijskaja akademija advokatury i notariata. Moskva: Granica, 2010. 144 s.

Pasjakina L.S. ES i trudovaja migracija. Sovremennaja Evropa, 2011. – S. 92 – 107.

Shumilov V. M. Mezhdunarodnoe jekonomicheskoe pravo. Uchebnik dlja vuzov. Moskva: Jurajt, 2014. 305 s.

Zinchenko N.N. Praktika Suda ES po rassmotreniju del, svjazannyh s pravovym statusom trudjashhihsja-migrantov i chlenov ih semej v stranah Evropejskogo sojuza. Advokat, 2011, № 12. [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL: <http://center-bereg.ru/o1905.html> (21.01.2020).

Zaplatina T. S. Pravovoe regulirovanie vzaimnogo priznanija professional'nyh kvalifikacij gosudarstvami-chlenami Evropejskogo Sojuza: dissertacija ... kandidata juridicheskikh nauk. Moskva, 2018. 210 s.

A.K. Kussainova¹, **Thomas Hoffmann²**, **A.B. Omarova¹**

¹Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

e-mail: kussainova_75@mail.ru; omar_17@mail.ru

²Tallinn University of Technology, Estonia, Tallinn, e-mail: thomas.hoffmann@ttu.ee

SPECIFICS OF INTERNATIONAL LEGAL AND NATIONAL REGULATION OF ELECTRONIC DOCUMENT MANAGEMENT

The article is devoted to current issues of legal regulation of electronic document management in the world practice and at the national level.

The aim of the article is to provide the reader with some informations at studying the features of international legal and national regulation of relations taking shape in the field of electronic document management. The main goal of the article is a comparative analysis of the norms of international legal regulation of electronic document management in various legal systems.

The authors came to the conclusion that Estonia's experience in the legal regulation of electronic document management should be introduced into the Kazakhstan electronic document management system, since Estonia was the first in the world to elect parliament through the Internet, the first to conduct an electronic population census. Estonia has one of the most developed electronic identification systems in the world using ID cards, which provides citizens with access to any electronic service in the country.

During the research of the questions posed that has been made, there were used several methods, including: logical, formal, analytical. In addition, private scientific methods were used in the work: structural-system analysis, concrete historical, comparative legal, logical, statistical methods, etc.

Key words: electronic document, electronic document management, electronic digital signature, electronic government.

A.K. Кусаинова¹, Томас Хоффманн², А.Б. Омарова¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

e-mail: kussainova_75@mail.ru; omar_17@mail.ru

²Таллин техникалық университеті, Эстония, Таллинн қ., e-mail: thomas.hoffmann@ttu.ee

Электрондық құжат айналымын халықаралық-құқықтық және ұлттық реттеудің ерекшеліктері

Бұл мақалада әлемдік тәжірибеде және ұлттық деңгейде электрондық құжат айналымын құқықтық реттеудің өзекті мәселелері талқыланады.

Бұл мақала электрондық құжат айналымы саласындағы қалыптасқан қатынастарды халықаралық-құқықтық және ұлттық реттеудің ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған.

Мақаланың негізгі мақсаты – әртүрлі құқықтық жүйелердегі электрондық құжат айналымының халықаралық-құқықтық нормаларын салыстырмалы талдау.

Авторлар Эстонияның электронды құжат айналымын құқықтық реттеудегі тәжірибесін қазақстандық электронды құжат айналымы жүйесіне енгізу керек деген қорытындыға келді, өйткені Эстония әлемде бірінші болып Интернет арқылы парламентті сайлады, электронды халық санағын жүргізді.

Эстонияда жеке куәліктерді қолдана отырып, әлемдегі ең дамыған электронды сәйкестендіру жүйелерінің бірі бар, ол азаматтарға елдегі кез келген электрондық қызметке қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Қойылған сұрақтарды зерттеуде логикалық, формальды, аналитикалық әдістер қолданылды. Сонымен қатар жұмыста жеке ғылыми әдістер қолданылды: құрылымдық-жүйелік талдау, нақты тарихи, салыстырмалы құқықтық, логикалық, статистикалық әдістер және т.б.

Түйін сөздер: электрондық құжат, электрондық құжат айналымы, электрондық цифрлық қолтаңба, электрондық үкімет.

А.К. Кусаинова¹, Томас Хоффманн², А.Б. Омарова¹

¹Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: kussainova_75@mail.ru, omar__17@mail.ru

²Таллиннская юридическая школа Таллиннского технического университета,
Эстонская Республика, г. Таллинн, e-mail: thomas.hoffmann@ttu.ee

Особенности международно-правового и национального регулирования электронного документооборота

В настоящей статье рассматриваются актуальные вопросы правового регулирования электронного документооборота в мировой практике и на национальном уровне.

В данной статье исследуются особенности международно-правового и национального регулирования отношений, складывающихся в сфере электронного документооборота. Основная цель статьи заключается в сравнительном анализе норм международно-правового регулирования осуществления электронного документооборота в различных правовых системах.

Авторы пришли к выводу о необходимости внедрения опыта Эстонии в правовом регулировании электронного документооборота в систему казахстанского электронного документооборота, так как Эстония первой в мире выбирала парламент через интернет, первой провела электронную перепись населения. В Эстонии функционирует одна из самых развитых в мире систем электронной идентификации с помощью ID-карточек, которая обеспечивает гражданам доступ к любой электронной услуге в стране.

В ходе исследования поставленных вопросов использовались логический, формально-правовой, аналитические методы. Кроме того, в работе использованы и частные научные методы: структурно-системного анализа, конкретно-исторический, сравнительно-правовой, логический, статистический методы и др.

Ключевые слова: электронный документ, электронный документооборот, электронная цифровая подпись, электронное правительство.

Introduction

The internationalization of international commercial relations and the emergence of such an economic phenomenon as globalization necessitated the international unification and harmonization of legislation in various fields.

Electronic document management is a way of exchanging information between participants in legal relations located in different states, and therefore it is practically impossible to ensure adequate regulation within any one country without taking into account the prevailing approaches to regulation abroad. The variety of legal systems, differences in national legislation in relation to the field of electronic document management can cause legal uncertainty in the relations between the parties. It should also be borne in mind that in the context of the global exchange of electronic data, the use of electronic document management in some cases can complicate the use of individual conflict bindings in private international law.

The international legal unification in the field of electronic document management took place in stages, taking into account the needs of practice and differences in the legal systems of states. At the initial stage, the most general form of unification was chosen, indicating only the direction – the

Model Law (in form) on the exchange of electronic data (in content).

Main part

All countries, where electronic document management is regulated, can be divided into 3 blocks (https://infosaver.pro/informations/ecp/other_countries/).

Each block has its own model of legal regulation of electronic document circulation (Dumortier, 2013: 37). The first block is the American electronic document management. The second block is the European model used by EU member states. The third block is the post-Soviet model of electronic document management. It is used in most CIS countries (Mäntysaari, 2010: 368).

Regulation of electronic document circulation in the countries of North America and Canada.

With regard to learning from the experience of the United States in the field of legal regulation of electronic document management, we should distinguish two levels of this regulation. The first level is represented by laws that are developed and adopted in individual states of America, and its jurisdiction is limited to the states. The second level is federal. At this level, laws that are passed and they disseminate their jurisdiction to the whole country.

In the United States, from the very beginning, a situation *has emerged* that legislative activity on the settlement of electronic document circulation was initiated from the bottom. Only a few years later, «Electronic Signatures in Global and National Commerce Act» was established, and adopted at the federated level (<https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-106publ229/pdf/PLAW-106publ229.pdf>).

In essence, «Electronic Signatures in Global and National Commerce Act», adopted by the US Congress in 2000, outlined the concept and legal status of an electronic document. The law established an equal sign between the electronic and paper documents, which made it possible to conclude interstate contracts using information technology without duplicating all the necessary documents in paper form. The law provides that no one should use or accept electronic documents without their consent. For example, if the message is to be sent to the receiver in writing, then he will receive it in this form, unless he agrees to accept this notice in electronic form.

One significant fact is that, although many states have adopted independent laws that regulate the use of electronic documents and electronic signatures, the US Congress expressed the opinion that federal law is required to regulate this sphere, as there are differences of opinion and terminology. For example, in some states, it was allowed to use any type of signature (electronic and digital). In other states, electronic signatures were not used, only digital signatures acted instead. There were also states, where the electronic signatures one of the parties to contracts could only be used in accordance with the law, the other states limited the range of commercial transactions without limiting the parties to the contract in the use of EDS, at the conclusion, it was possible to use electronic or digital signatures.

It should be noted, that the adoption of a general law did not abolish regulatory legal acts that have already functioned in individual states. Over time, the necessary amendments and additions were made, which adapted the state laws of the «Electronic Signatures in the Global and National Commerce Act».

In 1995, the very first law in the field of electronic document management was appeared and adopted in the state of Utah – «Utah Digital Signature Act» (<https://translate.google.com/translate?hl=ru&sl=en&u=http://www.jus.unitn.it/USERS/PASCUZZI/privcomp97-98/documento/firma/utah/udsa-1.html&prev=search>).

Although the Utah Digital Signature Act directly regulated the use of digital signatures in

e-commerce, it can be considered the first stone in the foundation of the legal regulation of electronic document management in the United States. Despite the fact, that many of the provisions of the Utah Digital Signature Act were vague, confusing or even insufficient to *adequately* address many legal and political issues in the field of electronic document management, it provoked interest in this problem not only within the country, but also abroad. The Utah Digital Signature Act has become an unofficial model law. On its basis, similar laws on electronic documents and electronic signatures were adopted in such states as Washington, California, Minnesota, Missouri, New Mexico, Oregon in subsequent years.

A common feature of these laws is the use of terms such as «message» or «document» instead of the term «electronic document».

In «Washington Electronic Authentication Act», an email message was equivalent in meaning to a regular paper document. The e-mail was legally binding only if it contained a digital signature issued by the confirming center. Thus, the Law stated that a digital signature is an essential requisite of an electronic message. We note that this provision was identical for both «Washington Electronic Authentication Act» and «Utah Digital Signature Act».

The California Digital Signature Act, adopted in California regulated the sphere of the electronic document circulation and digital signature of the public sector, leaving aside the private sector. The Rules «California Digital Signature Regulations» were developed on the base of the «California Digital Signature Act».

In the Rules, the technology of a signature creation was regulated, requirements for the creation, operation and licensing of centers authorized to certify signatures were contained. In «California Digital Signature Regulations», the term “message” was used instead of the term «electronic document», that meant digital reproduction of information, which is used as a written document in working with government agencies.

It should be noted, that the state of Indiana used the experience of the state of California by adopting the Electronic Digital Signature Act in 1997. In the Law, by analogy with the «California Digital Signature Act», the restriction on the use of digital signatures in the circulation of documents was determined. The use of digital signatures was permitted only to state institutions with the exception of the Supreme Court and the Treasury. Auditing, legislative and other legal organizations were also indicated as an exception.

In 1999, New York State adopted the «Electronic Signatures and Records Act». This law allowed New York state residents to use electronic documents equally with paper documents according to their wish.

The law clarified the term «electronic record», that meant information, which recorded any action, agreement, incident, event, and other activity stored by electronic means.

It should be highlighted, the law of the State of New Mexico «Electronic Authentication of Documents Act», which allowed the use of electronic documents not only in e-commerce, but also in all areas of activity. In the Act, a specific approach to determining the essence of an electronic document was implemented. Based on the norms of this law, the electronic and the paper documents were not considered as types of documents, and were only a form of information presentation.

In Florida, «Florida Electronic Signature Act» adopted in 1996, was similar to the Utah Digital Signature Act. The main objectives of the adoption of «Florida Electronic Signature Act» were:

- recognition by the company of electronic signatures and increasing citizens' confidence in the use of electronic documents;
- promoting the development of e-commerce; – promoting the introduction of electronic documents in the activities of state bodies.

It is requested that the term «writing» be used along with the terms «message» and «document» in the «Florida Electronic Signature Act» Firstly “Writing” refers to the process of creating an electronic document on any medium with the possibility of filing it in NC form, and secondly, it involves writing something on paper. Thus, a single general term was fixed for paper and electronic document at the state level. A distinctive feature of this Law is the provision that an electronic signature is endowed with an equivalent legal force with a handwritten signature, and it is permitted to use for signing documents .

For five years of development and adoption of «Utah Digital Signature Act» in Utah, similar laws began to be adopted throughout America. Laws were passed in addition to examined ones : «Georgia Electronic Records and Signatures Act» in Georgia; «Minnesota Electronic Authentication Act» in Minnesota; «Digital Signature Act» in Mississippi; «Digital Signature Act» in Missouri; «Digital Signature Act» in Nebraska; Electronic Signature Act in Oregon; «Texas House Bill 984» in Texas and others.

Investigating the legal regulation of electronic document circulation in the United States, one

cannot ignore the attempt to create a general law at the federal level for the development of electronic commerce. In the USA, the National Conference of Commissioners for the Unification of State Law adopted the Uniform Electronic Transactions Act (UETA) in 1999. UETA is a model law in its content, adopted to ensure uniform rules for regulating e-commerce in the United States.

UETA applies only to those transactions that the parties agreed to carry out it in electronic form. In fact, the Law did not create a new system of legal norms for the electronic market, but only guaranteed that electronic transactions are equivalent to paper transactions and subject to high-quality execution.

The «Paperwork Reduction Act» is characterized by the fact that there is a lack of clarity of the procedures and conceptual apparatus of electronic document management. It is clear from the norms of the Law that the term «electronic format» refers to electronic documents, but there is no separate of the interpretation of this concept in § 3502 Definitions «Paperwork Reduction Act». These gaps in the legislation resulted in inaccuracies in the actions of subjects of informational relations, which later caused the need to improve the legislative framework. It should be noted that the federal organization called the National Archives and Records Management of the USA (NARA) makes an enormous contribution to the improvement of this database.

One of the main activities of NARA is the implementation of the Electronic Records Archives project. It is based on the creation of an archive system for documents, which allows for the storage of electronic documents, regardless of the type of media and software. As part of project achievement of the Electronic Records Archives also aims to make electronic documents accessible to the public.

The Canadian experience is somewhat similar to the US experience in the field of electronic document management. It should be noted that in Canada, the rules govern the scope of electronic document contained in the various laws that have been taken at the federal level and at the level of its entities (provinces and territories).

In 1999, a model law «Uniform Electronic Commerce Act» (UECA) was adopted in Canada to implement the principles of the «Model Law on Electronic Commerce».

In addition to UECA, the Personal Information Protection and Electronic Documents Act (PIPEDA) operates at the federal level, in which measures are taken to create functional equivalence between electronic and paper documents. PIPEDA is the basic law in the field of electronic document circulation,

common to all the territorial components of Canada. In PIPEDA, an electronic document means data that is, recorded or stored on any storage medium, in a computer system or similar device, and can be read or perceived by a person, computer system, or other similar device. «Personal Information Protection and Electronic Documents Act» regulates:

- *the provision of information to the federal government in electronic form;*
- *the implementation of payments to the federal government in electronic form;*
- *the use of electronic documents for submitting documents to state bodies;*
- *use of electronic signatures;*

The main directions of legislative regulation of electronic document circulation at the provincial and territorial levels of Canada are to clarify the status of electronic documents and contracts, concluded in electronic form. The Northwest Territories, British Columbia, Manitoba and others went by recognizing electronic signatures and documents, structuring their acts on the basis of the federal «Uniform Electronic Commerce Act».

They contain the same rules of electronic document management and the corresponding exceptions. For example, according to the British Columbia and the Yukon legal acts, electronic documents do not include wills, title documents, documents of land Transfer Act, majority of assignments. All these documents are either not legally valid if they are in electronic form, or their role in electronic document management is limited.

It should be noted that the legislation based on «Uniform Electronic Commerce Act» contains a number of norms of «functional equivalence», that is, norms containing conditions, the fulfillment of which allows the use of an electronic document instead of a paper one. For example, when the information or document should be presented in written form, their electronic equivalent of an electronic document will be suitable for further use without a paper original.

The European model in the field of legal regulation of electronic document management.

Here should be highlighted the main role of the European Council and the United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL / UNCITRAL).

In 1996, UNCITRAL was developed and adopted «Model Law on Electronic Commerce» (http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/electronic_commerce / 1996Model.html). This Law on e-commerce has become a model in the development of rules for conducting

electronic document management. In particular, it is intended for overcoming of obstacles arising in connection with provisions of the law, which cannot be changed on the grounds of contract, the way of establishing of equal mode for paper and electronic information. Such equal treatment is essential for creating opportunities for paperless means of communication, that contributes to the efficiency of international trade. To validate electronic documents, Model law is recommended to use so called «functionally-equal approach». The principle of this approach is to transfer a new legal concept (electronic document) to established legal constructions of the usual «paper» document.

At the same time, the functions of a paper document are identified and an equivalent mechanism of information is selected for each function. In our opinion, the equal attitude to different forms of documents is important for ensuring the use of paperless communication, thereby contributing to the efficiency of international trade. In 2001 year with this organization was adopted «Model Law on Electronic Signatures» (http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/electronic_commerce/).

The law is aimed to create and facilitate the use of electronic signatures. Its norms expand the possibilities of using electronic documents. Model Law on Electronic Signatures assisted European countries in creating a modern, coherent and fair legislative framework that enshrines the legal regime of electronic signature and circulation of documents when using it.

After the *enactment* of both model laws, most European countries took into account their position due to the need to unify the legislation, applicable in the field of electronic document circulation.

In 2000, Directive 2000/31 / EC – Directive on electronic commerce (Directive 2000/31 / EC of the European Parliament and Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of the information society services, in particular electronic commerce, Domestic Market was adopted by the European Parliament and Council. («Electronic Commerce Directive») (<https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/31/oj>). Directive 2000/31 / EC creates a legal framework for regulating the use of electronic documents, concluding contracts using electronic means, the activities of information service providers, resolving disputes in the field of electronic commerce and implementing the Directive's norms in the legislation of EU member states.

On May 4, 2000, the European Parliament approved Directive 2000/31 / EC and decided that Member States were obliged to implement

the directives in their legislation for 18 months, amending laws that could prevent the use of electronic contracts. Since 2008, all 28 members of the European Union have coped with this task. As well as Directive 2000/31 / EC, Directive 1999/93 / EC (Electronic Signatures Directive) and Directive 2001/115 / EC (Electronic Invoicing Directive) should also be highlighted. These directives have been implemented by all EU member states.

In 2001, the ERPANET project was launched, aimed at ensuring the preservation of digital cultural heritage and digital scientific sites.

In the same year, the Common European Specifications “Model Requirements for the Management of Electronic Record Specification” (MoReq were prepared: Model Requirements for Electronic Records Management) (<http://ec.europa.eu/idabc/en/document/2303/5927.html>).

These specifications were used to assess the quality of software products used by EU authorities. MoReq has become widespread due to the versatility and adaptability not only in the EU, but throughout the world. In 2008, the Common European specifications were significantly improved, corrected and published in the new version of MoReq2, taking into account the functional efficiency of MoReq and with the development of electronic document management.

It should be noted that despite the availability of model laws, many EU countries have their own specialized legislation in the field of electronic document management.

In 1999 «The Act on Electronic Service in the Administration» was adopted in Finland «The Act on Electronic Service in the Administration» (<https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2003/en20030013.pdf>). The peculiarity of this Law was that it allowed the use of electronic documents in the mutual exchange of data between government bodies and their clients. If such a document required signing, then it should have been signed by electronic signature, confirmed by a special certificate.

In France, instead of adopting a special law regulating electronic data exchange, they adopted a law that amended the Civil Code. After amendments were made in 2000, the French Civil Code endowed electronic data with the same legal force as data on traditional paper media. Then there was adopted «Décret n° 2001-272 du 30 mars 2001 pris pour l'application de l'article 1316-4 du code civil et relatif à la signature électronique» (Decree No. 2001-272, March 30, 2001, adopted to apply the article 1316-4 of the Civil Code concerning electronic signatures) (www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=J

ORFTEXT000000404810), which regulated the use of digital signatures and brought French law into line with European standards.

In Italy, the first attempts in the field of electronic document management were made in 1997. They are associated with the adoption of the Law «Delega al Governo per il conferimento di funzioni e compiti alle regioni ed entità locali, per la riforma della Pubblica Amministrazione e per la semplificazione amministrativa» (http://pti.regione.sicilia.it/portal/page/portal/PIR_PORTALE/PIR_Doc/PIR_Metro/6.pdf) and Decree «Regolamento recante criteri e modalità per la formazione, archiviazione e la trasmissione di documenti con strumenti informatici e telematici».

The first of these regulatory legal acts recognized any documents created in state or private organizations using computer technology as legal. This norm was also enshrined in the Decree. The decree became a specialized normative act regulating issues related to electronic documents and digital signatures.

Of particular note is the fact that Italy is the only country in the EU that has a «Code of electronic government» («Codice dell'amministrazione Digitale») dated January 27, 2018 (<https://www.dikegiuridica.it/prodotto.php?Id=1045>). Despite the fact that the Code is aimed at regulating the system of state control, many norms are devoted to electronic documents and ensure their legal force.

It should be noted that on the 1st May, 2004 Estonia together with other 9 countries – Latvia, Lithuania, Poland, Slovakia, the Czech Republic, Hungary, Slovenia, Malta and Cyprus became a full member country of the European Union.

Estonia was the first in the world to elect parliament via the Internet, the first to conduct an electronic population census and the first to introduce an electronic residence for foreigners. A small and not the richest North European country on the way to building a digital state has overtaken many world leaders who spend hundred million dollars on this for years.

The scope of document management is regulated by law: on the 8th of March, 2000, the Digital Signature Act (Digitaalalkirja seadus. Vastu võetud 03/08/2000. RT I 2000, 26, 150 jõustumine 12/15/2000) (<https://www.riigiteataja.ee/akt/694375>) was adopted in Estonia. In accordance with § 2 of this Law, a digital signature is a set of data generated by a system of technical and organizational tools used by a signatory to indicate its relationship with a document. A digital signature has the same legal consequences as a handwritten signature.

Estonia has one of the most developed electronic identification systems in the world using ID cards, which provides citizens with access to any electronic service in the country. Estonia introduced this system in 2002 and has since issued over 1.24 million such cards (https://www.id.ee/public/The_Estonian_ID_Card_and_Digital_Signature_Concept.pdf).

Using this card, users can also access the e-government services at any time and digitally sign any document (Pappel, 2017: 39).

Considering electronic services in Estonia, it is impossible not to mention the e-residency service. However, this service has nothing to do with a residence permit in the country. The holder of an e-resident card does not have any legal rights in Estonia; he is the same foreigner as a person without such a document. Using an electronic resident card, you can register a company in Estonia in less than 20 minutes, conduct business, pay taxes, open accounts in Estonian banks, sign international agreements, encrypt files (Kotka, 2015: No. 3: 1-16).

The e-residency service was first launched in Estonia in 2014. Since then, more than 20 thousand electronic residents from 138 countries have registered in the country. At the same time, experts predict that by 2025 this number can grow to 10 million people. The development of this service and its promotion opens up enormous opportunities for Estonia. New «virtual» companies, regardless of which state their citizens are, do business and pay taxes in Estonia.

Law of the Republic of Lithuania No. VIII-1822 On Electronic Signature was adopted on July 11, 2000 (<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=o8ojc642b&documentId=TAIS.208908&category=TAD>). This Law regulates the creation, verification, validity of electronic signatures, the rights and liabilities of signature users, establishes certification services and requirements for their providers, as well as the rights and functions of an electronic signature supervisor (Petrauskas, 2014: 75).

The Law on Electronic Communications of the Republic of Lithuania regulates the use of electronic documents in tenders and other procedures that can be carried out on the basis of tenders and other sites (<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/6d0095f07c4611e8ae2bfd1913d66d57>).

The Republic of Lithuania also operated with the Cabinet of Ministers Regulation No. 473 dated June 28, 2005 (paragraph No. 33, §§ 5) «The Procedure for the Development, Design, Storage and Distribution of Electronic Documents in State

and Local Authorities and the Procedure for the Distribution of Electronic Documents between State and Local authorities or between these institutions and individuals and legal entities» (<https://likumi.lv/doc.php?id=111613>). The development and execution, storage and distribution of electronic documents in state and local authorities is carried out in accordance with the requirements established in other regulatory acts on the development, execution, storage and distribution of documents, unless otherwise specified in the Rules. If the parties agree to sign in writing an electronic document with an electronic signature, the requirement for a secure electronic signature and time stamp can be canceled. If the documentary information is not prepared electronically, the authority is not obliged to issue it electronically (unless these provisions indicate otherwise). In addition, the Law on Electronic Documents was adopted, which are formed on the basis of certain parameters and determine the possibility of issuing them to citizens and public organizations (<https://likumi.lv/ta/id/68521-elektronisko-dokumentu-likums>).

Particularly noteworthy is the model of legal regulation of electronic document management in the countries of the Commonwealth of Independent States (the CIS countries).

In a number of CIS countries, including the Republic of Kazakhstan, the Law «On electronic document» or «On electronic digital signature» is in force, designed to establish the legal basis for the use of electronic documents, determine the basic requirements for electronic documents, the rights, obligations and responsibilities of participants in legal relations arising in the field of circulation of electronic documents.

It should be noted that from the beginning of 2000 to the present, in a number of CIS countries, laws regulating relations in the field of electronic document management have been adopted more than once, due to the fact that the rapidly changing world of the Internet requires a more detailed and deep legal regulation of relations in this area (for example, the Russian Federation, the Republic of Belarus, the Republic of Moldova, the Kyrgyz Republic); in a number of republics, there are two independent normative legal acts: the Law «On electronic document» and the Law «On electronic digital signature» (for example, the Republic of Tajikistan); in some republics, a normative legal act regulates relations in the field of electronic document and electronic document management (Ukraine).

Adopted for the first time (in the territory of the CIS countries) on January 10, 2000 in the Republic

of Belarus, the Law «On electronic document» (no longer valid) defined the concept of «electronic document as information recorded on a machine medium and meeting the requirements established by this Law» (http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30506945).

Subsequently, this Law ceased to be in force in connection with the adoption of the new Law of the Republic of Belarus dated December 28, 2009 No. 113-3 «On an electronic document and electronic digital signature», according to which an electronic document is defined as an electronic document with the details allowing to establish its integrity and authenticity (http://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_elektronnom_dokumente_i_elektronnoj_tsifrovoj_podpisi.htm)

On December 19, 2000, the President of Turkmenistan signed the Law of the Republic of Turkmenistan «On electronic document», according to which an electronic document means «information recorded on a machine medium, authenticated with an electronic digital signature in accordance with the procedure for creating such a signature» (<http://medialaw.asia/node/176>).

In Russia, the corresponding law was adopted on January 10, 2002 No. 1-FL «On electronic digital signature» (no longer in force) (http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34838/). In accordance with Art. 3 of this Law, an electronic document is a document in which information is presented in electronic digital form. The main distinguishing feature from other documents is the presentation of the document. In the legal literature, many began to note that this definition is quite broad, and it does not fully disclose the concept under consideration, which gives rise to its ambiguous interpretation in solving problems of legal regulation of issues of using electronic documents.

The following interpretation of this term was enshrined in Federal Law of July 27, 2006 N 149-FL «On Information, Information Technologies and the Protection of Information» as a supplement to clause 11.1 «electronic document – documented information presented in electronic form, that is, in the form suitable for human perception using electronic computers, as well as for transmission over information and telecommunication networks or processing in information systems» (http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61798/42).

Documented information is information recorded on a tangible medium by documenting details with which it is possible to determine such information or, in cases established by the legislation

of the Russian Federation, its tangible medium. In this case, the legislator specified the term «electronic document». In addition to the document submission form, there is a material information carrier and information identifying information and a material medium (date, document registration number; date, material registration number; person who signed the document or registered the carrier and others, in accordance with the standards for various types of documents).

In Kazakhstan, the law that regulates relations in the field of electronic document was adopted by January 7, 2003 – the Law of the RK «On electronic document and electronic digital signature» (https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1035484). The definition of an electronic document enshrined in domestic law is more specific: it is a document in which information is presented in electronic digital form and verified by electronic digital signature.

On February 10, 2004, the Government of the Republic of Kazakhstan adopted a Decree No. 165 «On approval of the list of types of documented information and electronic documents provided without fail for the formation of state information resources» (<http://egov.kz/cms/ru/law/list/P040000165>).

Subsequently, on April 17, 2004, Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan N 430 «On the Approval of the Electronic Document Management Rules» was adopted (<http://adilet.zan.kz/rus/docs/P040000430>). In this Decree, the concept of an electronic document was fixed, similar to the concept enshrined in the Law of the Republic of Kazakhstan «On electronic document management and electronic digital signature».

On July 19, 2006, the Agency of the Republic of Kazakhstan on Informatization and Communications approved the «Temporary Electronic Document Management Rules of the Government of the Republic of Kazakhstan».

At the current stage of development of the legislative framework in the field of electronic document management, we consider it necessary to note the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2017 No. 640 On introducing amendments to the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 17, 2004 No. 430 «On approval of the Electronic Document Management Rules». In accordance with these Rules, an electronic copy of a document is a document that fully reproduces the form and information (data) of an original document in electronic digital form (<http://ru.government.kz/ru/postanovleniya/>

postanovleniya-pravitelstva-rk-za-oktyabr-2017-goda/1012089-o-vnesenii-izmenenij-v-postanovlenie-pravitelstva-respubliki-kazakhstan-ot-17-aprelya-2004-goda-430-ob-utverzhenii-pravil-elektronnogo-dokumentooborota.html).

It should be noted that Kazakhstan is studying and introducing Estonian experience in the field of electronic document management. So, on March 12, 2019, Astana hosted the International Forum «Digitalization: Estonian Experience» (<https://astana.mfa.ee/forum-cifrovizacija-opyt-estonii-proshel-v-astane/>). An event organized by The Eurasia Investment Platform was attended by vice ministers of health, education, labor and social protection of the Republic of Kazakhstan, representatives of the Embassy of the Republic of Estonia in Kazakhstan (Estonian Embassy in Astana), Tallinn Technical University (TalTech – Tallinn University of Technology), Holding Zerde JSC and others.

The rector of Tallinn Technical University TalTech Jaak Aaviksoo made a welcoming speech. According to the speaker, more than 60 years ago, research in the field of cybernetics began in Estonia, which allowed the development of technology in the country.

«From the first day that our country became an independent republic, we changed paper circulation in banks into electronic. In 1995, with US \$ 2 million allocated, 1,000 schools were connected to the Internet. After 5 years, all schools in Estonia had access to the network. We set a big goal and understood that in the long run this will lead us to the fact that all young people will be on the wave of technological trends» – said J. Aaviksoo (<https://astana.mfa.ee/forum-cifrovizacija-opyt-estonii-proshel-v-astane/>).

The forum also discussed Estonia's experience in implementing an electronic reservation system at border crossings, in the digitization of ports, as well as experience in ensuring cyber security.

In Ukraine, the Law on Electronic Documents and Electronic Document Management was adopted on May 22, 2003 (<http://singlewindow.org/docs/67>). In accordance with Article 5 of this normative legal act, an electronic document is a document in which information is recorded in the form of electronic data, including the mandatory details of the document. The composition and procedure for the placement of mandatory details of electronic documents is determined by law. An electronic document can be created, transmitted, stored and converted electronically into a visual form. The visual form of filing an electronic document is the

reflection of the data that it contains, electronically or on paper in a form suitable for human perception of its contents.

On July 15, 2004, the Law of the Republic of Moldova «On electronic document and digital signature» No. 264-XV (expired) (http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30535001#sub_id=40000) came into force. An electronic document in it was presented as «information in electronic form, created, structured, processed, stored, transmitted using a computer, other electronic devices or software and hardware, digitally signed in accordance with this law».

Subsequently, the Republic of Moldova adopted the new Law «On electronic signature and electronic document» dated May 29, 2014 (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35317772). The Law on Electronic Signatures and Electronic Documents is part of a program to integrate the legislation of the Republic of Moldova with the legislative framework of the European Union. The preamble of this Law defines that «this law creates the necessary basis for the application of Directive No. 1999/93 / EC of the European Parliament and of the Council of December 13, 1999 on the legal framework for the regulation of electronic signatures, published in the Official Journal of the European Communities No. L 13 of January 19 2000 year».

In accordance with Article 2 of the Law of the Republic of Moldova «an electronic document is information in electronic form created, structured, processed, stored and / or transmitted using a computer or other electronic devices, signed by electronic signature in accordance with the law» (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35317772).

It should be noted that in the Republic of Tajikistan there are two independent regulatory legal acts regulating relations in the field of electronic document management. In the adopted law «On an electronic document» of the Republic of Tajikistan on May 10, 2002, an electronic document is presented «as information recorded on a machine medium and complying with the requirements established by this Law» (http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=2183). Machine carriers include magnetic disks, magnetic tapes, laser disks, and other material media used to record and store information using electronic computer technology.

On July 30, 2007, a new Law of the Republic of Tajikistan «On electronic digital signature» was adopted (https://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=18412). An electronic document in accordance with this Law is a document in which

information is presented in electronic digital form.

On March 9, 2004, the Law of the Azerbaijan Republic No. 602-III «On electronic signature and electronic document» entered into force. In accordance with this Law, an electronic document is a document for use in an information system, submitted in electronic form and confirmed by electronic signature. Electronic signature – data added to or logically associated with other data, allowing to identify the owner of the signature (http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7428).

The Republic of Uzbekistan also adopted the Law governing relations in the field of electronic document management – the Law of the Republic of Uzbekistan «On electronic document management» No. 611-II of April 29, 2004. In article 5 of this regulatory legal act, the following concept of an electronic document is enshrined – this is information recorded in electronic form, confirmed by an electronic digital signature and having other details of an electronic document allowing it to be identified (http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=165074). An electronic document is equivalent to a paper document and has the same legal force.

In 2004, the Legislative Assembly of the Jogorku Kenesh of the Kyrgyz Republic adopted the Law on Electronic Document and Electronic Digital Signature (expired) (https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18412). In accordance with this Law, «a document in an electronic display form (electronic document) is an electronic message that has attributes to identify it as a document».

On July 19, 2017, the new Law of the Kyrgyz Republic On Digital Signature was adopted (<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111635?cl=ru-ru>). In accordance with Clause 1, Article 6 of this Law, «Information in electronic form, signed by a qualified electronic signature, is recognized as an electronic document equivalent to a paper document signed by handwritten signature, unless it is prohibited by laws or other regulatory legal acts to compile such a document in electronic form».

On December 14, 2004, the National Assembly of the Republic of Armenia adopted the Law «On Electronic Document and Electronic Digital Signature» (http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=29381). This Law enshrines the following concept of an electronic document – this is information or a message submitted in electronic form.

It should be noted that in Georgia the concept of «electronic document» was first enshrined in the Law of Georgia «On Electronic Signatures and Electronic Documents» dated March 14, 2008 No.

5927-Ic (expired). According to the provisions of this Law, an electronic document was defined as «electronic, optical or written using other similar means written information confirming a fact of legal significance or a fact that does not have legal significance» (<https://matsne.gov.ge/com/document/download/20866/4/en/pdf>).

Subsequently, on April 27, 2017, the new Law of Georgia No. 639-IIc «On Electronic Document and Reliable Electronic Service was adopted» (<https://matsne.gov.ge/ru/document/download/3654557/0/en/pdf>). In accordance with Article 2 of this Law, an electronic document is a combination of textual, audio, visual or audiovisual information or (and) data stored in electronic form.

Conclusion

Based on the analysis of the current legislation in the field of electronic document management, we came to the conclusion that significant results have been achieved in international law on uniformity in the regulation of electronic exchange of information, not only by unifying the rules on electronic document management, but also by self-regulation directly by parties to contracts on exchange of information using electronic means. Also, these results have been achieved through the adoption of I standards and laws on electronic document and digital signature.

In Kazakhstan, the law that regulates relations in the field of electronic document was adopted by January 7, 2003 – the Law of the RK «On electronic document and electronic digital signature». The definition of an electronic document enshrined in domestic law is more specific: it is a document in which information is presented in electronic digital form and verified by electronic digital signature.

On February 10, 2004, the Government of the Republic of Kazakhstan adopted a Decree No. 165 «On approval of the list of types of documented information and electronic documents provided without fail for the formation of state information resources».

Subsequently, on April 17, 2004, Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan N 430 «On the Approval of the Electronic Document Management Rules» was adopted. In this Decree, the concept of an electronic document was fixed, similar to the concept enshrined in the Law of the Republic of Kazakhstan «On electronic document management and electronic digital signature».

On July 19, 2006, the Agency of the Republic of Kazakhstan on Informatization and Communications approved the «Temporary Electronic Document

Management Rules of the Government of the Republic of Kazakhstan».

At the current stage of development of the legislative framework in the field of electronic document management, we consider it necessary to note the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2017 No. 640 On introducing amendments to the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 17, 2004 No. 430 «On approval of the Electronic Document Management Rules». In accordance with these Rules, an electronic copy of a document is a document that fully reproduces the form and information (data) of an original document in electronic digital form.

It should be noted that Kazakhstan is studying and introducing Estonian experience in the field of electronic document management. So, on March 12, 2019, Astana hosted the International Forum

«Digitalization: Estonian Experience». An event organized by The Eurasia Investment Platform was attended by vice ministers of health, education, labor and social protection of the Republic of Kazakhstan, representatives of the Embassy of the Republic of Estonia in Kazakhstan (Estonian Embassy in Astana), Tallinn Technical University (TalTech – Tallinn University of Technology), Holding Zerde JSC and others.

Summing up the above, we want to note that in international private law significant results have been achieved on uniformity in the regulation of electronic exchange of information.

Thus, electronic document management is actively being introduced into the information and documentation processes of the modern international community. However, as this process proceeds, new problems are identified that need to be addressed as soon as possible.

Литература

Dumortier J, Verhenneman G. Legal Regulation of Electronic Health Records: A Comparative Analysis of Europe and the US. In: George C, Whitehouse D, Duquenoy P, eds. EHealth: Legal, Ethical and Governance Challenges. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg; 2013:25-56. doi:10.1007/978-3-642-22474-4_2.

Mäntysaari P. Management of Information. In: The Law of Corporate Finance: General Principles and EU Law: Volume I: Cash Flow, Risk, Agency, Information. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg; 2010:335-469. doi:10.1007/978-3-642-02750-5_10.

«Electronic Signatures in Global and National Commerce Act». Approved June 30, 2000. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-106publ229/pdf/PLAW-106publ229.pdf>.

«Electronic Signatures in Global and National Commerce Act». Approved June 30, 2000. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-106publ229/pdf/PLAW-106publ229.pdf>

«Utah Digital Signature Act» <https://translate.google.com/translate?hl=ru&sl=en&u=http://www.jus.unitn.it/USERS/PAS-CUZZI/privcomp97-98/documento/firma/utah/udsa-1.html&prev=search>

«Model Law on Electronic Commerce» http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/electronic_commerce/1996Model.html

«Model Law on Electronic Signatures» http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/electronic_commerce/2001Model_signatures.html

Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June «Electronic Authentication of Documents Act» <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/31/oj>

«Model Requirements for the Management of Electronic Record Specification» (MoReq: Типовые требования к управлению электронными записями) <http://ec.europa.eu/idabc/en/document/2303/5927.html>

«The Act on Electronic Service in the Administration» <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2003/en20030013.pdf>

«Décret n° 2001-272 du 30 mars 2001 pris pour l'application de l'article 1316-4 du code civil et relatif à la signature électronique» <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte = JORFTEXT000000404810>

«Delega al Governo per il conferimento di funzioni e compiti alle regioni ed entità locali, per la riforma della Pubblica Amministrazione e per la semplificazione amministrativa» http://pti.regione.sicilia.it/portal/page/portal/PIR_PORTALE/PIR_Doc /PIR_Metro/6.pdf

«Codice dell'amministrazione Digitale» 01/27/2018 // <https://www.dikegiuridica.it/prodotto.php? Id = 1045>

Digitaalalkirja seadus. Vastu võetud 03/08/2000. RT I 2000, 26, 150 jõustumine 12/15/2000 // <https://www.riigiteataja.ee/akt/694375>.

The Estonian ID Card and Digital Signature Concept Principles and Solutions Ver 20030307 // https://www.id.ee/public/The_Estonian_ID_Card_and_Digital_Signature_Concept.pdf

Ingrid Pappel, Ingmar Pappel, Jaak Tepandi, and Dirk Draheim Systematic Digital Signing in Estonian e-Government Processes. A. Hameurlain et al. (Eds.): TLDKS XXXVI, LNCS 10720, pp. 31-51, 2017. https://doi.org/10.1007/978-3-662-56266-6_2 https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-662-56266-6_2

Taavi Kotka, Carlos Ivan Vargas Alvarez del Castillo, Kaspar Korjus Estonian e-Residency: Redefining the Nation-State in the Digital Era // Cyber studies program. Working Paper Series – N o. 3, p. 1-16, 2015//<https://www.politics.ox.ac.uk/materials/publications/14883/workingpaperno3kotkavargaskorjus.pdf>

Law of the Republic of Lithuania dated July 11, 2000 No. VIII-1822 On the Electronic Signature// <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=o8ojc642b&documentId=TAIS.208908&category=TAD>

Rimantas Petrauskas, Rytis Cesna and Sylvia Mercado-Kierkegaard Legal regulation of electronic signatures in Lithuania // Digital Evidence and electronic signature law review, p.73-76 // <https://sas-space.sas.ac.uk/5327/1/1753-2371-1-SM.pdf>

Cabinet Regulation No. 473 of June 28, 2005 (paragraph No. 33, § 5) «Procedure for the development, design, storage and distribution of electronic documents in state and local authorities and the procedure for the distribution of electronic documents between state and local authorities or between these institutions and individuals and legal entities» //<https://likumi.lv/doc.php?id=111613>).

Elektronisko dokumentu likums// <https://likumi.lv/ta/id/68521-elektronisko-dokumentu-likums>

Закон Азербайджанской Республики от 30 июля 2007 года №602-III «Об электронной подписи и электронном документе». //http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7428

Закон Грузии «Об электронной подписи и электронном документе» от 14 марта 2008 года № 5927-Ис (утратил силу)// <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/20866/4/ru/pdf>

Закон Грузии от 27 апреля 2017 года № 639-Ис «Об электронном документе и надежном электронном обслуживании»// <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/3654557/0/ru/pdf>

Закон Кыргызской Республики «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 17.07.2004 года №92//https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18412

Закон Кыргызской Республики от 19.07.2017 года №128 «О цифровой подписи»//<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111635?cl=ru-ru>

Закон Литовской Республики от 11 июля 2000 г. № VIII-1822 Об электронной подписи <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=o8ojc642b&documentId=TAIS.208908&category=TAD>

Закон Республики Армения «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 15.01.2005 года №3Р-40//http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=29381

Закон Республики Беларусь от 10 января 2000 года № 357-3 «Об электронном документе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20 июля 2006 года) (утратил силу)// http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30506945

Закон Республики Беларусь от 28.12.2009 года №113-3 «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» http://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_elektronnom_dokumente_i_elektronnoj_tsifrovoj_podpisi.htm

Закон Республики Казахстан от 7 января 2003 года № 370-III «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.11.2019 г.)// https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1035484

Закон Республики Молдова «Об электронном документе и цифровой подписи» 15 июля 2004 года №264-XV//http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30535001#sub_id=40000

Закон Республики Молдова от 29 мая 2014 года № 91 «Об электронной подписи и электронном документе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.11.2018 г.)//https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35317772

Закон Республики Таджикистан «Об электронном документе» 10 мая 2002 года №51//http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2183

Закон Республики Таджикистан «Об электронной цифровой подписи» от 30 июля 2007 года №320//https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18412

Закон Республики Туркменистан «Об электронном документе» от 19.12.2000 г.// <http://medialaw.asia/node/176>

Закон Республики Узбекистан «Об электронном документообороте» №611-III от 29 апреля 2004 года//http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=165074.

Закон Украины «Об электронных документах и электронном документообороте» от 22.05.2003 года №851-IV <http://singlewindow.org/docs/67>

Постановление Правительства Республики Казахстан от 17 апреля 2004 года N 430. Об утверждении Правил электронного документооборота// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P040000430>

Правила Кабинета министров № 473 от 28 июня 2005 г. (п. № 33, § 5) “Порядок разработки, проектирования, хранения и распространения электронных документов в государственных и местных органах власти и порядок распространения электронных документов между государственными и местными органами власти или между этими учреждениями и физическими и юридическими лицами”//<https://likumi.lv/doc.php?id=111613>).

Типовой закон ЮНСИТРАЛ «Об электронных подписях» и Руководство по принятию//<https://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/electcom/ml-elecsig-r.pdf><https://likumi.lv/ta/id/68521-elektronisko-dokumentu-likums>

Федеральный закон от 27.07.2006 N 149-ФЗ «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61798/42.

Федеральный Закон «Об электронной цифровой подписи» (утратил силу) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34838/

Федеральный закон “Об электронной подписи” от 06.04.2011 N 63-ФЗ// http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_112701/

References

- Dumortier J, Verhenneman G. Legal Regulation of Electronic Health Records: A Comparative Analysis of Europe and the US. In: George C, Whitehouse D, Duquenois P, eds. *EHealth: Legal, Ethical and Governance Challenges*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg; 2013:25-56. doi:10.1007/978-3-642-22474-4_2.
- Mäntysaari P. Management of Information. In: *The Law of Corporate Finance: General Principles and EU Law: Volume I: Cash Flow, Risk, Agency, Information*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg; 2010:335-469. doi:10.1007/978-3-642-02750-5_10.
- «Electronic Signatures in Global and National Commerce Act». Approved June 30, 2000. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-106publ229/pdf/PLAW-106publ229.pdf>.
- «Electronic Signatures in Global and National Commerce Act». Approved June 30, 2000. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-106publ229/pdf/PLAW-106publ229.pdf>
- «Utah Digital Signature Act» <https://translate.google.com/translate?hl=ru&sl=en&u=http://www.jus.unitn.it/USERS/PAS-CUZZI/privcomp97-98/documento/firma/utah/udsa-1.html&prev=search>
- «Model Law on Electronic Commerce» http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/electronic_commerce/1996Model.html
- «Model Law on Electronic Signatures» http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/electronic_commerce/2001Model_signatures.html
- Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June «Electronic Authentication of Documents Act» <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/31/oj>
- «Model Requirements for the Management of Electronic Record Specification» (MoReq: Типовые требования к управлению электронными записями) <http://ec.europa.eu/idabc/en/document/2303/5927.html>
- «The Act on Electronic Service in the Administration» <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2003/en20030013.pdf>
- «Décret n° 2001-272 du 30 mars 2001 pris pour l'application de l'article 1316-4 du code de procédure civile et relatif à la signature électronique» <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000404810>
- «Delega al Governo per il conferimento di funzioni e compiti alle regioni ed entità locali, per la riforma della Pubblica Amministrazione e per la semplificazione amministrativa» http://pti.regione.sicilia.it/portal/page/portal/PIR_PORTALE/PIR_Doc/PIR_Metro/6.pdf
- «Codice dell'amministrazione Digitale» 01/27/2018 <https://www.dikegiuridica.it/prodotto.php?Id=1045>
- Digitaallkirja seadus. Vastu võetud 03/08/2000. RT I 2000, 26, 150 jõustumine 12/15/2000 <https://www.riigiteataja.ee/akt/694375>.
- The Estonian ID Card and Digital Signature Concept Principles and Solutions Ver 20030307 https://www.id.ee/public/The_Estonian_ID_Card_and_Digital_Signature_Concept.pdf
- Ingrid Pappel, Ingmar Pappel, Jaak Tepandi, and Dirk Draheim Systematic Digital Signing in Estonian e-Government Processes. A. Hameurlain et al. (Eds.): *TLDKS XXXVI, LNCS 10720*, pp. 31-51, 2017. https://doi.org/10.1007/978-3-662-56266-6_2 https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-662-56266-6_2
- Taavi Kotka, Carlos Ivan Vargas Alvarez del Castillo, Kaspar Korjus Estonian e-Residency: Redefining the Nation-State in the Digital Era // *Cyber studies program. Working Paper Series – N o 3*, p. 1-16, 2015 <https://www.politics.ox.ac.uk/materials/publications/14883/workingpaperno3kotkavargaskorjus.pdf>
- Law of the Republic of Lithuania dated July 11, 2000 No. VIII-1822 On the Electronic Signature <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=o8ojc642b&documentId=TAIS.208908&category=TAD>
- Rimantas Petrauskas, Rytis Cesna and Sylvia Mercado-Kierkegaard Legal regulation of electronic signatures in Lithuania // *Digital Evidence and electronic signature law review*, p.73-76 <https://sas-space.sas.ac.uk/5327/1/1753-2371-1-SM.pdf>
- Cabinet Regulation No. 473 of June 28, 2005 (paragraph No. 33, § 5) «Procedure for the development, design, storage and distribution of electronic documents in state and local authorities and the procedure for the distribution of electronic documents between state and local authorities or between these institutions and individuals and legal entities» <https://likumi.lv/doc.php?id=111613>.
- Elektronisko dokumentu likums <https://likumi.lv/ta/id/68521-elektronisko-dokumentu-likums>
- Law of the Republic of Belarus dated January 10, 2000 No. 357-Z «On electronic documents» (as amended on July 20, 2006) (no longer valid) http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30506945
- Law of the Republic of Belarus dated 12.28.2009 No. 113-3 «On an electronic document and electronic digital signature» http://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_elektronnom_dokumente_i_elektronnoj_tsifrovoj_podpisi.htm
- Law of the Republic of Turkmenistan «On electronic document» dated 12/19/2000 <http://medialaw.asia/node/176>
- Federal Law «On Electronic Digital Signatures» (expired) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34838/
- Federal Law of July 27, 2006 N 149-FL «On Information, Information Technologies and Information Protection» http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61798/42.
- Federal law «On electronic signature» dated 04.06.2011 N 63-FL http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_112701/
- Law of the Republic of Kazakhstan dated January 7, 2003 No. 370-II «On electronic document and electronic digital signature» (as amended on December 28, 2017) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1035484
- Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 17, 2004 N 430 «On the approval of the Electronic Document Management Rules» <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P040000430>

Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2017 No. 640 On introducing amendments to the Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 17, 2004 No. 430 «On approval of the Electronic Document Management Rules» (<http://ru.government.kz/ru/postanovleniya/postanovleniya-pravitelstva-rk-za-oktyabr-2017-goda/1012089-o-vnesenii-izmenenij-v-postanovlenie-pravitelstva-respubliki-kazakhstan-ot-17-aprelya-2004-goda-430-ob-utverzhenii-pravil-elektronogo-dokumentoooborota.html>).

<https://astana.mfa.ee/forum-cifrovizacija-opyt-estonii-proshel-v-astane/>

Law of Ukraine «On electronic documents and electronic document management» dated 05.22.2003 No. 851-IV <http://singlewindow.org/docs/67>

Law of the Republic of Moldova «On Electronic Document and Digital Signature» July 15, 2004 No. 264-XV // http://online.zakon.kz/Document/?Doc_id=30535001#sub_id=40,000

Law of the Republic of Moldova dated May 29, 2014 No. 91 «On electronic signatures and electronic documents» (as amended on November 30, 2018) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35317772

Law of the Republic of Tajikistan «On electronic document» on May 10, 2002 No. 51 // http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?Rgn=2183

Law of the Republic of Tajikistan «On electronic digital signature» dated July 30, 2007 No. 320 // https://base.spininform.ru/show_doc.fwx?Rgn=18412

Law of the Republic of Azerbaijan dated July 30, 2007 No. 602-III «On electronic signature and electronic document» // http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=7428

Law of the Republic of Uzbekistan «On electronic document management» No. 611-II of April 29, 2004 // http://lex.uz/pages/getpage.aspx?Lact_id=165074.

The Law of the Kyrgyz Republic «On Electronic Document and Electronic Digital Signature» dated July 17, 2004 No. 92 // https://base.spininform.ru/show_doc.fwx?Rgn=18412

Law of the Kyrgyz Republic of July 19, 2017, No. 128 «On Digital Signatures» // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111635?cl=ru-ru>

Law of the Republic of Armenia «On electronic document and electronic digital signature» dated 01.15.2005 No. 3P-40 // http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?Rgn=29381

Law of Georgia «On electronic signatures and electronic documents» dated March 14, 2008 No. 5927-Ic (expired) // <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/20866/4/en/pdf>

Law of Georgia dated April 27, 2017 No. 639-IIc «On electronic documents and reliable electronic services» // <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/3654557/0/en/pdf>

UNCITRAL Model Law on Electronic Signatures and the Guide to Adopting // <https://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/electcom/ml-elsig-r.pdf> <https://likumi.lv/ta/id/68521-elektronisko-dokumentu-likums>

Zh.T. Karasheva¹ , **V.N. Lisitsa²**

¹al-Farabi Kazakh national University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zari-82@mail.ru

²Novosibirsk State University,
Russia, Novosibirsk, e-mail: lissitsa@mail.ru

FEATURES THE FORMATION OF FOREIGN PAID SERVICES

The topicality of the topic of the study. Basically, many scientists believe that the service in reimbursable obligations is immaterial and may represent an intangible result, which is expressed in the actions of the service provider and the contractor, as well as in the non-property effect of these actions. In obligations on the provision of services, the result of the activities of the service provider does not have a tangible form, it is intangible. This difference is reflected in civil law. It should be recognized that some services are aimed at the intangible result, while others – at the tangible. It seems to us, however, that the legislator distinguishes materialized services, since they are objects of contractual obligations, and intangible services are objects of obligations to provide services. In other words, the service provider cannot attract a third party to carry out the actions (activities) specified in the contract, which the service provider must perform if the parties have not established this in the contract. This rule applies to all contracts under the terms of which paid services are provided.

Method of research. The methodological basis of scientific research is a set of methods of scientific knowledge, among which the leading place is occupied by the dialectical method. This scientific article uses General scientific methods of cognition, which, first of all, should include formal logical methods (analysis, synthesis, induction, deduction, analogy), as well as special legal methods (formal legal, the method of comparative law and system analysis).

Key words : services, paid services, obligation, contractor, customer, contract.

Ж.Т. Қарашева¹, В.Н. Лисица²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zari-82@mail.ru

²Новосибирск мемлекеттік университеті,
Ресей, Новосибирск қ., e-mail: lissitsa@mail.ru

Шетелдерде өтелмелі қызметтің қалыптасу ерекшеліктері

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Негізінен, көптеген ғалымдар өтелмелі міндеттемелердегі қызметі маңызды емес тек қызмет көрсетуші мен мердігердің іс-әрекеттерінде, сондай-ақ осы әрекеттердің мүлкілік емес әсерінде көрінетін материалдық емес нәтиже болуы мүмкін деп санайды. Қызметтерді ұсыну бойынша міндеттемелерде көрсетілетін қызмет берушінің қызметінің нәтижесі маңызды емес, материалдық емес болып табылады. Бұл айырмашылық азаматтық заңнамада көрсетілген. Кейбір қызметтер материалдық емес нәтижеге бағытталғандығын мойындау керек, ал кейбірлері – материалдық тұрғыдан байланысты. Алайда, бізге заң шығарушы материалдық қызметтерді ажыратады, өйткені олар шарттық міндеттемелердің объектілері болып табылады, ал материалдық емес қызметтер қызметтерді ұсыну міндеттемелерінің объектілері болып табылады. Басқаша айтқанда, қызмет жеткізуші келісімшартта көрсетілген әрекеттерді (іс-әрекеттерді) орындауға үшінші тарапты тарта алмайды, егер тараптар шартта оны орнатпаған болса, қызмет жеткізушісі орындауы керек. Бұл ереже ақылы қызмет ұсынылатын барлық келісімшарттарға қолданылады.

Зерттеу әдістері. Ғылыми зерттеудің әдіснамалық негізін ғылыми таным әдістерінің жиынтығы құрайды, оның ішінде жетекші орынды диалектикалық әдіс алады. Осы ғылыми мақалада танымның жалпы ғылыми әдістері пайдаланылды, оларға ең алдымен формальды-логикалық әдістерді (талдау, синтез, индукция, дедукция, аналогия), сондай-ақ арнайы заңдық әдістерді (формальды-заңдық, салыстырмалы құқықтану және жүйелік талдау әдісі) жатқызуға болады.

Түйін сөздер: қызмет, ақылы қызмет көрсету, міндеттеме, орындаушы, тапсырысшы, келісімшарт.

Ж.Т. Карашева¹, В.Н. Лисица²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: zari-82@mail.ru

²Новосибирский государственный университет,
Россия, г. Новосибирск, e-mail: lissitsa@mail.ru

Особенности формирования зарубежных возмездных услуг

Актуальность темы исследования. По мнению многих ученых, услуга в возмездных обязательствах не вещественна и может представлять собой нематериальный результат, который выражается в действиях лица, оказывающего услугу и исполнителя, а также в неимущественном эффекте этих действий. В обязательствах об оказании услуг результат деятельности услугодателя не имеет вещественной формы, он нематериален. Это различие отражено в гражданском законодательстве. Следует признать, что одни услуги направлены на результат нематериальный, в то время как другие – на материальный. Нам представляется, однако, что законодатель различает овеществленные услуги, поскольку они являются объектами обязательств подрядного типа, и нематериальные услуги – объекты обязательств об оказании услуг. Другими словами, услугодатель не может привлечь третье лицо к совершению указанных в договоре действий (деятельности), которые должен исполнить сам услугодатель, если стороны не установили это в договоре. Данное правило распространяется на все договоры, по условиям которых осуществляется оказание возмездных услуг.

Методы исследования. Методологическую основу научного исследования составляет совокупность методов научного познания, среди которых ведущее место занимает диалектический метод. В настоящей научной статье использованы общенаучные методы познания, к которым, прежде всего, следует отнести формально-логические методы (анализ, синтез, индукция, дедукция, аналогия), а также специальные юридические методы (формально-юридический, метод сравнительного правоведения и системного анализа).

Ключевые слова: услуги, возмездное оказание услуги, обязательство, исполнитель, заказчик, договор.

The main part

The current phase is characterized by the renewed scientific interest in the specifics of legal regulation of service contracts. In a number of studies it is possible to note the following: M.I. Braginsky's monograph, including the Compensation Services Agreement (first edition, 1999, second edition – 2002); N.A. Barinova «Services (socio-legal aspect)», 2001 Contributed to the development of separate theoretical issues of civil law regulation of dissertations and paid services: S.N. Belozeroва, for civil regulation of medical services (2000); «Legal regulation of the provision of Internet services» (2002) and others A. Sholimova, Sh. Moldabekova. The work of Kazakhstan lawyers, such as General Law Regulation of Law, is devoted to problematic issues related to the provision of services. A.G. Didenko, M.K. Suleimenov, G. Abdikadyrov, S.K. Idrysheva, G.A. Zhailin. Also, this issue has been explored in the works of foreign scientists: Godeme E., Dernburg G., Satier R., Zimmerman R. With the development of the economy there is a need for certain activities. In this regard, audit, evaluation and consulting firms that operate as paid services have been successfully operating. In addition, legal, medical and software services have become essential

market segments. Speaking of the current realities of regulating contractual relations in the field of paid services, it should be noted that with the advent of norms for the provision of services, problems in this area have not been resolved. Summarizing the modern reality of field alignment in the field of occult events, we ask that you bring your knowledge of the field into alignment with the norms.

Multiple image views and high precision are governed by a double marker, which has subordinate rules that reduce the total number of individual viewers. Changes in the health care industry for marketplace rights, technological advancements and new employer-related rights. Today, the provision of services requires the specialization of lawyers who know the specifics of work. As their work relates to evaluating the work of specialists, this is not possible without special knowledge in the field. The application of special laws to contracts for the provision of services does not matter to other contracts. Because, the specific rights and obligations of the parties largely depend on the area of service in which the paid services are provided. Currently, the obligations under civil law represent a legal connection (*vincum iuris*) in which one or more parties are obliged to provide or provide any service. As E.D. Chechenin points out, the activities

affect not only the area of meeting one's social, domestic, and spiritual needs, but also the global macroeconomic sphere (E.D. Chechenin 1989: 372). As A.B. Saveliev said, there are a lot of "white spots" in the legal regulation of relations with regard to the provision of services. This is evidenced by the lack of a legal definition of the activity in civil law. For example, in accordance with 683-section of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, under a paid service agreement, the contractor undertakes to provide services on behalf of the customer (to perform certain actions or to perform certain actions), and the customer is obliged to pay for those services (Civil Code of the Republic of Kazakhstan). This article describes services as an object of civil law, without any indication.

Also, the term «servicing» in this article means performing specific actions or performing specific actions. The general terms of the contract and home agreement further aggravate the situation, which describes the essence of the reimbursement contract. Based on the opinion of A.B. Savelev, we can draw two mutually exclusive conclusions. First, the current law has a sufficient number of rules that can be used to provide contracts and services at once, which is why they are used universally. The second conclusion is, firstly, the logical conclusion that the legislation, including the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, does not show a clear distinction between services and contract work as an object of contractual relations. The definitions of services are also provided as they are understood. Most commonly used service: «Activities designed to provide a comfortable setting or benefits for the counterparty in the context of mandatory legal relationships». (Y.H. Kalmykov 1998: 34). So, it relates service obligations to any legal nature of contracts concluded on preferential terms, or entered into for the convenience of the authorized person: household and lease agreements, credit retail, etc.

In this sense, the concept of a «commitment to provide services» encompasses a broad range of commitments that violate this concept. In general, sharing this position, E.N. Romanova obligations on the results of services are attributed to the obligations on the provision of services that have the following characteristics: b) are consumed in the process of providing them as services «(E.N. Romanova 2000: 311). One of the major drawbacks of this approach is that it uses categories that don't have any formal features to describe the benefits: time, money, and more. Common opinion about results of activity. So, S. Alekseev noted that these services were «a certain result, not an activity» (Alekseev S. 1960: 297).

Indyukov N.P. at the same time, he asserted that «only the outcome of labor (service) can be good» (Indyukov 1978: 33). But he also saw the specificity of the outcome, which was in the form of a positive result that was almost inseparable from the action. In their opinion, the activity can be the object of civil and labor law relations. The object of labor relations is activity as a process of service, and civil is the result of labor. However, he defined the service as «the activity of an individual or organization whose product is in the process of consuming, and whose organization has no expression.» From the foregoing definitions we can see that it is ineffective to consider the results of activities separate from the types of activities, since all these authors have identified the types of activities by service. The biggest support in the literature has been to identify services as materially unsuccessful. O.S. Ioffe refers to the service contract as «activities of non-materialized, or even more materialized, non-cultivated species» (O.S. Ioffe).

E.D. Chechenin identified the following features of the service: «a) the activities of the person (legal entity or natural person) providing the service; b) maintenance does not produce significant results; c) the beneficial effect of the service (action) is expended in the process of service and the value in use of the service is lost» (E.D. Chechenin 1989: 372).

A key feature of the activity was the lack of materialized results to disengage them. In this regard, the relationship between services and services, and, consequently, the relationship between the contract and the contract for service, has become independent in the discussion of the concept of services. In the civil literature, opposites about work as a form of activity are utterly opposite. In the civil literature, opposites about work as a form of activity are utterly opposite. N.A. Barinov combining services and services with meaningful work and services, demonstrating that "some services are included in the values of things." As a result of the service, other services (value in use) are not included in the goods but are in the form of the services of the provider. " (N.A. Barinov 1973: 14) Yu.K. Kalmykov also believes that a number of services are different. Justifying the need to legislate the provision of services, E.D. Chechenin emphasized the need to differentiate between work and service.

Recognizing the unity of the economic value of services, he emphasized the division of services by the results of activities that were created in some way or were separate from the performers. Accordingly, in his view, "services of the first type are the

subject of contractual obligations, and services of the second type are the subject of contracts, which creates obligations for the provision of services” (E.D.Chechenin 1989: 372).

Traditionally, the actual contractual feature was considered the result of action and was simply not implemented. In Roman private law, according to Lebeo, the expression “*locatio -ducio operis*” means the “work” that the Greeks term “finished work” (labor result), not “work” (labor process), which gives any final result. work done. “ However, the outcome of the work of Roman lawyers was not limited to its material form.

As a general sign of their activities, they say, “their subjects are generally appropriate actions and not their material consequences.” In this regard, the attempts of E.G.Shablova to create a doctrine definition of services are of interest. He first defines the service as “a means of meeting the personal needs of a person, which is not linked to the creation (improvement) of an object or intellectual property, and which is achieved through a service authorized on a paid basis, in accordance with applicable law and procedure.” This definition is further refined: “The service is a means of meeting the needs of the individual, which is permitted by applicable law and in connection with the intangible result of the contractor’s activities”.

However, the majority of contractual obligations can be attributed to service liabilities in this way. However, the transfer of an item to a temporary use is, of course, a way to meet the need, and the result of the lessor’s actions is immaterial, because it is not related to the creation (improvement) of the item.

It should be noted that E.G. Shablova’s concept can only be viewed as a reference to services as the subject of a service contract, because the severe nature of the contractor’s business is unique to that contract. This definition is further refined: “The service is a means of meeting the needs of the individual, which is permitted by applicable law and in connection with the intangible result of the contractor’s activities”.

However, the majority of contractual obligations can be attributed to service liabilities in this way. However, the transfer of an item to a temporary use is, of course, a way to meet the need, and the result of the lessor’s actions is immaterial, because it is not related to the creation (improvement) of the item.

It should be noted that E.G.Shablova’s concept can only be viewed as a reference to services as the subject of a service contract, because the severe nature of the contractor’s business is unique to that contract. For other contracts referred to in paragraph

2 below. The dominant doctrine of 683 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan is applicable to service contracts, in particular where the penalty is not a significant indication, in particular for a commission contract. Compulsory legal relations can be triggered by events, ie legal facts that do not depend on the will of the people. Mostly, the event generates certain rights and obligations of the parties, not just an obligation (Joff 1975: 45). Thus, the occurrence of such an insured event as a flood causes the insurer’s property to pay the insured person an indemnity claim and the latter’s right to require the insurer to pay such indemnity, however, the proposed measure is not universal because it is not applicable to all types of activities. Referring to services that are intended to identify the recipient of the service, even though this may have specific material implications (hairdressers, makeup artists, cosmetologists, etc.).

However, as a key feature of the services, the lack of materialized results is criticized in the legal literature, which is based on the analysis in paragraph 2, 683-of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan Y.Kabalkin states that “a large number of letters, parcels and parcels have been signed for the provision of communications services.” One of the tourist service agreements is often to provide certain vehicles (Y.Kabalkin 1986: 84). The number of such examples can be augmented by other relationships, such as the care of various prostheses ”but also recognize that some services can have significant results. However, a well-defined notion of an activity as a service without materialized results is not fully in line with the current law, which places researchers in the need to look for new ways to identify service specifics as a subject of the paid service agreement.

It is suggested that the service be viewed as a combination of service and result: “the result is preceded by actions that are not material and constitutive. By the way, the result in the service is “not for sale”, but actions that lead to it “(Alekseev). We also note that the “services that differentiate them from the contract is intended to achieve the inseparable result of the work performed under the service delivery contract”. The indivisible result of the service cannot be considered as the main attribute of the services. While performing work on processing or processing the substance, the result is also not independent of the service itself, but these relationships are governed by a contract, based directly on the law. In addition, there are some ways that you can divide the result into a series of services.

For example, in providing audit services, the auditor may need to provide a report that may be performed in writing or in electronic form. According to him, the material or intangible object is created, destroyed or its contents are changed while the services are rendered, it moves or changes in space (in particular, during transportation) or in time (during storage), the form of the specified object without affecting its content.

The significant disadvantage of the proposed criteria is the separation of work and services. Defines a service as a general service as “a type of goods whose beneficial properties are the subjective interest of another entity and serve as a means of satisfying the actions (actions) of one entity and which it has the right to demand from it.” Classifying services as a discount does not object, but raises questions as to whether they serve as a means of meeting their needs. In philosophy, good is understood as an “object or phenomenon that satisfies the needs of a particular person”, so satisfying the need is the property of any good. From the above definition it can be concluded that the author regards the service as a service only, excluding its results (tangible or intangible). The Kazakh scientist S.K. Idrysheva, there are a number of services which are of interest to the lender and which are of little interest in the useful properties of the service. For example, a client is primarily interested in obtaining an audit opinion when performing audit services. As the content of any concept constitutes a set of important criteria, it is a very important task to identify the features of the services. D.I. Stepanov did the same, emphasizing the following features of the service: a set of actions that replace or complement each other constitutes a behavioral characteristic of the service; there is no apparent effect from the operation because the transaction has an intangible nature; difficulty of isolation and separation from the source; The service provided by a particular person or community will be personalized, to a certain extent specific, exclusive, but will depend on the particular activity; instant consumption of services, ie synchronization of service delivery and receipt; instability of services quality (D.I. Stepanov 2000). However, these features are inherent in the activity, first of all, as an economic category. They were originally designed by marketers.

The use of these labels as a category of civil service is only appropriate if they have certain legal consequences, which are specific to the service. At the same time, D.I. Stepanov based his definition on the following definition of services: “A service is an object of civil law relations expressed in the

form of a specific legal transaction, that is, in the form of a series of purposeful actions of an executor or a service that is the subject of an obligation, an intangible effect, an unstable material result or other materialized result from source, fast consumption, formalization of quality, connected with contractual relations and characterized by properties, indivisibility.” This concept of services is broad in content, but it doesn’t with sufficient degree of certainty, permit it to distinguish services from other civil phenomena, in particular work. The recommended criterion for the division of works and services is that the irreversible characterization of materials (intangibles) is contrary to the generally accepted doctrine and is governed by the law as a production or processing (processing) service. The existence of a non-refundable characteristic is taken into account only during the creation of the item, and its processing, especially during processing, is not required. D.I. Stepanov participated only in the repair of buildings and premises, and the maintenance – in the repair of equipment, household appliances, tools, jewelry.

At the same time, the author gives the following rationale: “In fact, the production of such repairs has significant results, formally this work, but this result does not always coincide with the results of the description and cannot be compared, so we can talk very difficult about its processing or processing. At the same time, operations on the repair of home appliances and small household appliances often occur in economic circulation, which can be attributed to services. In this case, these operations may have two modes of legal regulation: one in the form of work and the other in the form of a service (D.I. Stepanov 2000). D.I. Stepanov’s consistent application of this dimension makes him resort to other reservations. In particular, by separating semi-services or “so-called” services with unstable financial results, they will have to acknowledge that they have “no tendency to be inclined, and in some cases instant consumption”, however, the latter function is universal. He recognizes the services of beauty salons and hairdressers as a casual feature and cashier. Difficulties in using this dimension in the division of work and services indicate its inefficiency.

Conclusion

However, it is not possible to determine any regularities in the order in which the service contracts are arranged. For example, in practice, there is an indefinite term (for example, housing

and communal services), and the terms of paid services (for example, a contract for paid medical care). Theoretical and methodological basis was the application of a systematic approach to the study of legal issues of regulation of public behavior of subjects in the service sector. Also logical, comparative-legal, formal-legal, real-social and statistical methods were used.

The key aspects of the recoverable service are contract terms, as in some cases, the hours or days in a day are required.

In our view, the term of the contract for the amortization should be significant as the terms of the commencement date and the expiration date are considered, as there is a dispute between the parties due to the improper use of these terms.

Литература

- Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношения // Вопросы общей теории советского права. – М., 1960. – С. 297.
 Баринов Н. А. Права граждан по договору бытового заказа и их защита. – М., 1973. – С. 14.
 Индюков Н. П. Услуга как объект гражданского правоотношения. – Свердловск, 1978. – С. 33.
 Иоффе О. С. Обязательственное право. – М., 1975. – 200 с.
 Новицкий И.Б. Обязательства из договоров. Заключение договора. Дарение. Двусторонние договоры. Договоры в пользу третьего лица. Комментарий к ст. 130, 140 и 144-146 ГК. – М.: Право и жизнь, 1924. – 312 с.
 Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі Азаматтық кодексі (Ерекше бөлім): <http://adilet.zan.kz>
 Калмыков Ю.Х. К понятию обязательства по оказанию услуг в гражданском праве // Избранное: Труды. Статьи. Выступления. – М., 1998. – С. 29-34.
 Кабалкин А.Ю. Услуги в системе отношений, регулируемых гражданским правом. – М., 2003. – С. 84.
 Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй / Под ред. проф. Т.Е. Абовой и А.Ю. Кабалкина. – М., 2002. – С. 452.
 Романова Е.Н. Гражданско-правовое содержание услуг. – М., 2000. – 311 с.
 Степанов Д. Услуги как объекты гражданских прав // Рос. юстиция. – 2000. – № 2.
 Шаблова Е. Г. Гражданско-правовое регулирование отношений возмездного оказания услуг: Автореф. дис. д-ра юрид. наук. – Екатеринбург, 2002. – С. 13.
 Шешенин Е. Д. Классификация гражданско-правовых обязательств по оказанию услуг // Антология уральской цивилистики. 1925-1989: Сб. ст. – М., 2001. – С. 356-372.

References

- Alekseyev S. S. Ob ob'yekte prava i pravootnosheniya // Voprosy obshchey teorii sovetskogo prava. M., 1960. S. 297.
 Novitskiy I.B. Obyazatel'stva iz dogovorov. Zaklyucheniye dogovora. Dareniiye. Dvustoronniye dogovory. Dogovory v pol'zu tret'yego litsa. Kommentariy k st. 130, 140 i 144-146 GK. M: Pravo i zhizn', 1924.312s.
 Barinov N. A. (1973) Prava grazhdan po dogovoru bytovogo zakaza i ikh zashchita. M., S. 14.
 Kommentariy k Grazhdanskomu kodeksu Rossiyskoy Federatsii, chasti vtoroy/Pod red. prof. T. Ye. Abovoy i A. YU. Kabalkina. M., 2002. S. 452.
 Ioffe O. S. (1975) Obyazatelstvennoe pravo. M. 200s
 Indukov N. P. (1978) Usluga kak ob'yekt grazhdanskogo pravootnosheniya. Sverdlovsk, 1978. S. 33.
 Kalmykov YU. KH. (1998) K ponyatiyu obyazatel'stva po okazaniyu uslug v grazhdanskom prave // Izbrannoye: Trudy. Stat'i. Vystupleniya. – M. S. 29-34.
 Kabalkin A. YU. (2003) Uslugi v sisteme otnosheniy, reguliruyemykh grazhdanskim pravom. S. 84.
 Qazaqstan Respublicasynyn Azamattyq Kodeks 27 zheltoksan1994 zh(Erekshе bolim) Almaty <https://adilet.zan.kz>.
 Romanova Ye. N. (2000) Grazhdansko-pravovoye sodержaniye uslug. M. 311 s.
 Shablova Ye. G. (2002) Grazhdansko-pravovoye regulirovaniye otnosheniy vozmezdnoy okazaniya uslug: Avtoref. dis.: d-ra yurid. nauk. Yekaterinburg. S. 13.
 Sheshenin Ye. D. Klassifikatsiya grazhdanskopravovykh obyazatel'stv po okazaniyu uslug // Antologiya ural'skoy tsivilistiki. 1925-1989: Sb. st. M., 2001. S. 356-372
 Stepanov D. Uslugi kak ob'yekty grazhdanskikh prav // Ros. yustitsiya. 2000. № 2.

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы	Section 1 Theory and history of chair of sate and law	Раздел 1 Теория и история государства и права
<i>Kassymzhanova A.A., Pierre Tifine, Usseinova G.R., Ibrayeva A.S., Tursunkulova D.A.</i> State and legal basis for ensuring of external security of the Republic of Kazakhstan 4		
<i>Тайторина Б.А., Абдукаримова З.Т., Богатырева Л.Б.</i> Феномен эвтаназии: этические, медицинские и правовые аспекты 12		
<i>Zabikh Sh.A.</i> Zhakhansha Dosmukhamedov was the founder of civil law in the kazakh region 21		
2-бөлім Конституциялық және әкімшілік құқығы	Section 2 Constitutional and admistrative law	Раздел 2 Конституционное и административное право
<i>Мейірбекова Г.Б., Жарболова А.Ж., Тусупова А.Ж.</i> Сайлаудың демократиялық мемлекеттердегі орны мен рөлі 34		
<i>Омиралы Ж.О., Сулеева А.М., Ильясова Б. Қ.</i> Основные направления судебной реформы: итоги и дальнейшая модернизация судебной системы 44		
<i>Baymakhanova D.M., Smanova A.B., Nusipova L.B., Tazhenova S.I.</i> Specifics of decisions of the constitutional council of the Republic of Kazakhstan that affect the foundations of the constitutional system 56		
3-бөлім Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Section 3 Civil law and labour law	Раздел 3 Гражданское право и трудовое право
<i>Аданбекова З.Н., Нурахметова Г.Г., Сарина С.А., Исмаилова Д.Ш.</i> Қазақстан Республикасындағы және шетелдердегі электрондық мәмілелердің қалыптасу және даму ерекшеліктері 68		
<i>Mukaldyeva G.B., Makhambetsaliyev D.B.</i> Comparative analysis of joint stock companies of kazakhstan and foreign countries.....77		
<i>Urisbaeva A.A., Ermuhametova S.R., Alkebaeva D.A.</i> Civil proceedings as a procedural form of the judicial power realization 85		
4-бөлім Табиғи ресурстар және экологиялық құқық	Section 4 Natural resources and ecology law	Раздел 4 Природоресурсное и экологическое право
<i>Zhatkanbaeva A., Jangabulova A., Aydarkhanova K.</i> Problems of legal regulation of the use of transboundary water bodies in Central Asia 94		
<i>Қалдарбекұлы Ө., Мишель Реми Нджики</i> Научные подходы в определении «освоения земельного участка» и проблемы принудительного изъятия земли 102		
<i>Aigarinova G., Rasheva G.K.</i> Particularity of phytosanitary security legal support in modern times of agricultural system of farming development (analysis of agrarian, land and environmental legislation) 112		

5-бөлім
Қылмыстық құқық және
криминалистика

Section 5
Criminal law and
criminalistics

Раздел 5
Уголовное право
и криминалистика

Byusenova M.K., Atakhanova G.M.
The use of innovative technologies in the prevention, detection and investigation of crimes 120

Шарипова А.Б., Аманкулов А.Х.
О свойствах доказательств в уголовном процессе 128

Аратулы К., Адилгазы С., Алимова С.С.
Полиграф в деятельности правоохранительных органов 139

Kuanaliyeva G.A., Lavnichak A., Rakhimova G.N., Abisheva M.N.
Criminal law and issues of principles 150

6-бөлім
Халықаралық құқық

Section 6
International law

Раздел 6
Международное право

Kevin M. Beaver, Eric J. Connolly, Meghan W. Rowland
Assessing common genetic and environmental effects on the association between parent-child relations and intimate partner relationship quality..... 162

Махмудов Д.Р.
Совершенствование системы защиты прав потребителей страховых услуг в Республике Узбекистан 179

Жұрынова М.К.
ЕО еңбек көші-қонының тәжірибесі мен оны ЕЭО қолданудың мүмкіндігі 186

Kussainova A.K., Thomas Hoffmann, Omarova A.B.
Specifics of international legal and national regulation of electronic document management..... 195

Karasheva Zh.T., Lisitsa V.N
Features the formation of foreign paid services 209